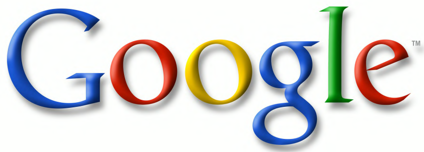
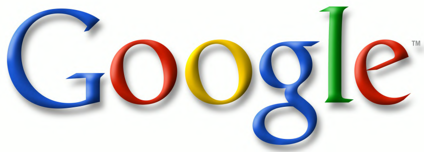
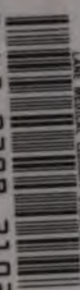

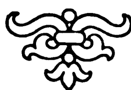
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ.

ΤΑ ΑΣΚΛΗΠΙΕΙΑ
ΚΑΙ Η
ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΑΥΤΩΝ.

Α. Π. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΥ
ΙΑΤΡΟΥ

ΑΣΚΛΗΠΙΟΣ
ΚΑΙ
ΑΣΚΛΗΠΙΕΙΑ

ΜΕΤΑ ΠΡΟΛΟΓΟΥ ΤΟΥ ΕΝ ΒΕΡΟΛΙΝΩι ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ
ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ ΚΥΡΙΟΥ JULIUS PAGEL

ΛΕΙΨΙΑι
ΤΥΠΟΙΣ Β. ΔΡΟΥΓΟΥΛΙΝΟΥ
1907.

Τοῦ βιβλίου τούτου ἐξεδόθησαν καὶ 10 ἠριθμημένα
ἀντίτυπα ἐπὶ Ἰαπωνικοῦ χάρτου.

VORREDE.

Das Werk von Herrn Kollegen Dr. A. Aravantinos aus Athen auf dessen hochehrenden Wunsch mit einigen Bemerkungen einleiten zu dürfen, gewährt mir eine besondere Freude. Denn die Publikation von Herrn Kollegen Aravantinos erscheint mir hochbedeutsam. In mehrjährigen Forschungen hat er an Ort und Stelle die Reste der alten Asklepiostempel seines Vaterlandes untersucht und die Ergebnisse an der Hand des gesamten vorliegenden literarischen Materials geprüft. Indem Verf. vornehmlich den Texten der vorhandenen Krankengeschichten, besonders denen des Asklepieion in Epidauros, seine Aufmerksamkeit zuwendete, ist er zu wesentlich anderen Anschauungen als den bisher geltenden über ihre Bedeutung gelangt, Anschauungen, die ein neues Licht auf den Ursprung der altgriechischen Medizin werfen dürften. Nach den Forschungen des Verf.'s des gegenwärtigen Werkes handelt es sich nämlich bei den erwähnten Heilungsberichten nicht lediglich um Produkte der mystischen oder mythischen Medizin, sondern um ganz reelle und rationelle Heilungen, z. T. auf chirurgischem und geburtshilflichem Wege. Koll. Aravantinos hat ferner festgestellt, daß eine merkwürdige Übereinstimmung zwischen einigen dieser Heilungsberichte mit analogen Stellen im Corpus Hippocraticum herrscht, wo-

für Verf. einzelne überzeugende Belege liefert. Damit würde die bisherige Vorstellung von dem sagenhaften Asklepios der neueren Auffassung weichen müssen, wonach es sich bei Asklepios nicht um eine mythische Gestalt handelt, sondern um einen ganz verständigen, auf ziemlich hoher Stufe des Könnens stehenden Heilkünstler. Verf. ist ferner zu einigen abweichenden Anschauungen über manche andere strittige Punkte gelangt, so über die Topographie des Epidaurischen Tempels resp. über die Beschaffenheit und den Zweck einiger inneren Anlagen. Was die Krankengeschichten betrifft, so liefert Verf. von jedem der 42 studierten Texte den Wortlaut, begleitet ihn mit einer „Μετάφρασις“ d. h. einer Erklärung und Ergänzung und läßt dann in der „Ἑρμηνεία“ eine genaue Erläuterung zu dem Zweck folgen, den betreffenden Bericht mit einer der gegenwärtig bekannten Affektionen nach Möglichkeit gleichzustellen. Dies ist dem Verf. vorzüglich gelungen. Dazu kommt die ausgezeichnete, namentlich illustrative Ausstattung, sodaß alles in allem ein Werk vorliegt, das mir in hohem Grade beachtenswert erscheint. Die Arbeit des Herrn Koll. Aravantinos ist auch deshalb noch von Wert, nicht bloß, weil sie neue Ergebnisse für die bezügliche Materie selbst liefert — es sei in dieser Beziehung namentlich auf den dritten höchst wichtigen Teil aufmerksam gemacht mit der Überschrift: „Asklepios in der Sage, Geschichte und Kunst“ — sondern weil sie zugleich von neuem die fundamentale Bedeutung der altgriechischen Medizin für die Geschichte der Medizin überhaupt bestätigt. Die altgriechische Medizin, deren Ursprung nach Herrn Koll. Aravantinos über Hippokrates zurück bis zum Asklepios, wie er jetzt vor uns steht, aufgrund der allerjüngsten vorliegenden Forschungen hinaufdatiert

werden muß, ist und bleibt nun ein für alle Male die stets frische und lebendige Quelle für das Verständnis der antiken und damit auch der gesamten Medizin. Sie gründlich zu studieren und zu erkennen, ist eine Aufgabe, die auch von der gegenwärtigen Generation nicht vernachlässigt werden darf und, wie des Verf.'s Werk zeigt, noch eine reiche Ausbeute verspricht.

In diesem Sinne begrüßen wir die Publikation von Herrn Koll. Aravantinos mit dem Gefühl freudiger Genugtuung und dürfen den Herrn Verf. aus diesem Anlaß beglückwünschen. Unseren Kollegen sei hiermit das Werk recht sehr zur Beachtung empfohlen.

Berlin N., Chausséestr. 54 im Oktober 1906.

JULIUS PAGEL.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ.

Μετ' ἰδιαιτέρας χαρᾶς ἔρχομαι νὰ ἐπιφέρω ὀλίγας προεισαγωγικὰς κρίσεις μου ἐπὶ τοῦ ἔργου τοῦ ἐξ Ἀθηνῶν συναδέλφου Κυρ. Ἀ. Ἀραβαντινοῦ, ὑπείκων εὐχαρίστως εἰς τιμητικωτάτην δι' ἐμὲ ἐπιθυμίαν του, ὅπως τὸ πράξω. Τοῦτο διότι εὑρίσκω τὸ δημοσίευμα τοῦ κ. συναδέλφου μου, ὑψίστης σημασίας. Εἰς πολυετεῖς ἐρεύνας ἐξήτασεν ἐπιτοπίως τὰ ἐρείπια τῶν ἀρχαίων Ἀσκληπιείων τῆς πατρίδος αὐτοῦ, ἐπεξεργασθεὶς καὶ τὰ ἐξαγόμενα τοῦ μέχρι τοῦδε γνωστοῦ ὑλικοῦ τῆς σχετικῆς φιλολογίας. Ὁ συγγραφεύς, ἐνδιατρίψας εἰς τὸ κείμενον τῶν εὑρεθέντων ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις ἀναμνηστικῶν καὶ ἰδιαιτέρως τῶν ἰαμάτων

τῆς Ἐπιδαύρου, ἔφθασεν εἰς ἐξαγόμενα ὅλως διάφορα τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν, ἐξαγόμενα ἅτινα ρίπτουν νέον φῶς ἐπὶ τῆς ἀρχεγόνου προελεύσεως τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς ἰατρικῆς. Κατὰ τὰς ἐρεύνας τοῦ συγγραφέως τοῦ παρόντος βιβλίου εἰς τὰ εἰρημένα ἰάματα, δὲν πρόκειται μόνον περὶ προϊόντων τῆς μυστηριώδους καὶ μυθολογικῆς Ἰατρικῆς, ἀλλὰ περὶ ὅλως πραγματικῶν καὶ λογικῶν θεραπειῶν, ἐν αἷς καὶ περὶ χειρουργικῶν καὶ μαιευτικῶν ἀκόμη. Ὁ Συνάδελφος Κύριος Ἀραβαντινὸς ἀποδεικνύει προσέτι, ὅτι ὑφίσταται καὶ λίαν ἀξιοπαρατήρητος ὁμοιότης μεταξύ τινων ἐκ τῶν θεραπειῶν τούτων καὶ σχετικῶν μερῶν τῶν Ἱπποκρατικῶν βιβλίων, ἐκ τῶν ὁποίων παραθέτει καὶ ἱκανὰς πειστικὰς ἀποδείξεις. Συμφώνως πρὸς ταῦτα θὰ ἠδύνατο ὁ περὶ μυθικῆς προελεύσεως τοῦ Ἀσκληπιοῦ θρύλος νὰ ὑποχωρήσῃ πρὸ τῆς νέας ταύτης ἀπόψεως, καθ' ἣν θὰ ἐπρόκειτο ὄχι πλέον περὶ μυθικοῦ προσώπου, ἀλλὰ περὶ ἑνὸς ὅλως λελογισμένου καὶ ἐπὶ ἀρκούντως ὑψηλῆς βαθμίδος γνώσεων ἱσταμένου θεραπευτοῦ. Ὁ συγγραφεὺς πρὸς τοῖς ἄλλοις προβαίνει καὶ εἰς διαφοράς τινας γνώμης εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ καὶ ἕτερά τινα σημεῖα, ὡς λόγου χάριν τῆς τοπογραφίας τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἐπιδαύρου, τῆς συστάσεως καὶ τοῦ προορισμοῦ τινῶν ἐκ τῶν ἐσωτερικῶν ἐξαρτημάτων αὐτοῦ. Ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὰ 42 Ἰάματα τῶν ἀρρώστων, ὁ συγγραφεὺς μᾶς δίδει, ἑνὸς ἑκάστου τούτων, τὸ ἀρχαῖον κείμενον συνοδεύων τοῦτο μετὰ μεταφράσεως, συμπληρώσεως καὶ ἀναλύσεως αὐτῶν· κατόπιν δὲ εἰς τὸ μέρος τῆς ἑρμηνείας δίδει ἀκριβεῖς διασαφήσεις ἐπὶ σκοπῷ ὅπως, ἐφ' ὅσον εἶναι δυνατὸν, παραλληλήσῃ τὰ Ἰάματα ταῦτα μετὰ τῶν σημερινῶν γνωστῶν νοσημάτων. Εἰς τοῦτο ἐξαιρέτως ἐπέτυχεν ὁ συγγραφεύς. Πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ ἔργου ἔρχεται καὶ ἡ θαυμασία εἰκονογραφικὴ διακόσμησις αὐτοῦ, εἰς τρόπον ὥστε, εἰς ὅλα καὶ καθ' ὅλα ἔχομεν πρὸ ἡμῶν ἓν βιβλίον τὸ ὁποῖον θεωροῦμεν ἄξιον προσοχῆς εἰς μέγαν βαθμόν. Ἡ ἐργασία τοῦ συναδέλφου κ. Ἀραβαντινοῦ εἶναι προσέτι ἀξιόλογος ὄχι μόνον διότι

προσδίδει νέαν συμβολὴν εἰς τὴν ὑπάρχουσαν σχετικὴν ὕλην, — καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ἀκριβῶς ταύτης ἐφιστῶ τὴν προσοχὴν καὶ ἐπὶ τοῦ 3ου, ἀξιολογωτάτου μέρους, ὅπερ πραγματεύεται περὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν τῇ Μυθολογίᾳ, τῇ Ἱστορίᾳ καὶ τῇ Τέχνῃ — ἀλλὰ καὶ διότι συγχρόνως παρέχει νέαν θεμελιώδη ἐπικύρωσιν τῆς μεγάλης σημασίας, ἣν κέκτηται ἡ ἀρχαία Ἑλληνικὴ Ἰατρικὴ διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἰατρικῆς ἐν γένει. Ἡ ἀρχαία Ἑλληνικὴ Ἰατρική, τῆς ὁποίας ἡ παλαιτάτη καταγωγὴ κατὰ τὸν συνάδελφον κ. Ἀραβαντινόν, πρέπει ν' ἀναχθῇ χρονολογικῶς πέραν τοῦ Ἱπποκράτους μέχρι τοῦ Ἀσκληπιοῦ αὐτοῦ, ὅπως παρίσταται ἡμῖν σήμερον κατόπιν τῶν νεωτάτων τούτων ἐρευνῶν, εἶναι καὶ θὰ μένῃ λοιπὸν ἅπαξ διὰ παντὸς ἡ δροσερὰ καὶ ζωντανὴ πηγὴ διὰ τὴν κατανόησιν τῆς ἀρχαίας καὶ διὰ ταύτης ὁλοκλήρου τῆς Ἰατρικῆς.

Ταύτης λοιπὸν τὴν βαθεῖαν σπουδὴν καὶ γνῶσιν ἐκ καθήκοντος ὀφείλει νὰ μὴ παραμελήσῃ καὶ ἡ νέα γενεὰ διότι, ὅπως τὸ βιβλίον τοῦ Κου Ἀραβαντινοῦ ἀποδεικνύει, ὑπόσχεται ἡμῖν αὕτη πλουσιωτάτην ἐκμετάλλευσιν.

Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην χαιρετίζομεν τὸ σύγγραμα τοῦ συναδέλφου κ. Ἀραβαντινοῦ μὲ τὸ αἴσθημα εὐφροσύνου ἱκανοποιήσεως καὶ ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ δυνάμεθα νὰ συγχαρῶμεν τὸν συγγραφέα, ἐνῷ ἀφ' ἑτέρου ἄς μοὶ ἐπιτραπῇ νὰ ἑλκύσω θερμότατα τὴν προσοχὴν τῶν ἡμετέρων Συναδέλφων ἐπὶ τοῦ ἔργου τούτου.

Ἐν Βερολίνῳ N. Chausséestr. 54
κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1906

JULIUS PAGEL.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

Η Ἑλληνικὴ Μυθολογία, ἐκπροσωποῦσα τὸ πνεῦμα καὶ τὴν καρδίαν τοῦ ἐν παντὶ ἀπροσπελάστου καὶ προνομιούχου ἐκείνου τῆς φύσεως λαοῦ, ὅστις τόσον θαυμασίως τὴν ἐδημιούργησε, διὰ τῆς γονιμοτάτης αὐτοῦ φαντασίας, περιεβλήθη μὲ τοιαύτην αἰωνίαν αἴγλην, ὥστε καὶ σήμερον ἀκόμη, ὅτε ἡ πρὸς ταύτην πίστις ἐξέλιπεν, ἡ ὡραία αὐτῆς φωτεινὴ εἰκὼν μένει ἐς ἀεὶ κεχαραγμένη, ὡς φανταστικὸν μετέωρον, ἐπὶ τοῦ χαώδους ἐκείνου κενοῦ. Ἀπὸ τοῦ σκοτεινοῦ αὐτῆς ὕψους ἀκόμη χρησιμεύει καὶ σήμερον εἰς τὸν κόσμον τοῦ πνεύματος καὶ τῆς καρδίας, ὡς ἀστείρευτος πηγὴ ἐμπνεύσεως, φυσικῶν παρατηρήσεων καὶ ὑψηλῶν ἰδεῶν, διά τε τὴν Τέχνην καὶ τὰς θετικὰς καὶ φυσικὰς ἀκόμη Ἐπιστήμας, ὡς καὶ διὰ τὴν φιλοσοφίαν τῶν αἰώνων. Καὶ πολὺ δικαίως, ἀφοῦ καὶ μόνη ἀκόμη λαμβανομένη ἐν τῇ βαθυτάτῃ αὐτῆς ἐννοίᾳ, ὁλόκληρον πραγματικὸν καὶ ἰδεώδη κόσμον ἐγκλείει ἐν ἑκάστῃ φανταστικῇ αὐτῆς ἐκφάνσει, κατέχουσα τὴν κλεῖδα αἰτιατῶν καὶ αἰτίων.

Πᾶσαι λοιπὸν αἱ ἀνθρώπινοι ἀδυναμίαι καὶ δυνάμεις, ὅλαι αἱ φωταυγεῖς ἐκλάμψεις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ὅλα τὰ στοιχεῖα τέλος τὰ ὁποῖα ἡ ἀνθρωπότης ἀνέκαθεν ἀντεμετώπισε καὶ ἐπεκαλέσθη κατὰ τὴν ἐξέλιξιν καὶ πορείαν τοῦ μεγάλου μυστηρίου τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς ἐν τῇ φύσει, εὕρηνται ἐν ἀναπτύξει ἐντὸς τῶν μυστηριωδῶν τῆς Ἑλληνικῆς Μυθολογίας ἀδύτων.

Ἡ ἰατρικὴ λοιπὸν ἐπιστήμη, ἡ ἐκπροσωποῦσα τὴν κατ' ἐξοχὴν φυσικὴν τοῦ ἀνθρώπου ζωήν, ἡ πρωτοστατοῦσα εἰς τὸν μέγαν αὐτοῦ περὶ ὑπάρξεως ἀγῶνα, στρέφουσα τὸ ὄμμα αὐτῆς, ὅπως ζητήσῃ τὸ ἀνῆκον αὐτῇ μέρος εἰς τὸ ἀχανὲς τοῦ Ὀλύμπου Βασίλειον, διακρίνει ἀμέσως, ἐν τῇ ἐπιφανεστέρᾳ θέσει καθήμενον τὸν μέγαν φωτεινὸν ἀστέρα τῆς θεότητος αὐτῆς, ὅστις φέρει τὸ αἰωνόβιον ὄνομα Ἀσκληπιός.

Ἐκ τῶν σκοτεινῶν ἐκείνων προϊστορικῶν αἰώνων, καθ' οὓς ἡ δρᾶσις τῆς ἀνθρωπότητος διενέμετο μεταξὺ τοῦ φανταστικοῦ καὶ τοῦ

πραγματικοῦ κόσμου, οὐδὲν σημεῖον ἁπτὸν τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς ὑπελήφθη ἡμῖν, ὅπως κρίνομεν ἀσφαλῶς περὶ τῆς ἐξελίξεώς της. Ἀπέναντι ὅμως μιᾶς τοιαύτης ἐξεχούσης μορφῆς, ὁποία ἡ τοῦ θεοῦ τῆς ἰατρικῆς, θέλοντες ν' ἀναζητήσωμεν τὰς πηγὰς καὶ τὰς ἀρχικὰς βάσεις τῆς ἐπιστήμης ἡμῶν, ἧς ἡ γέννησις συμπίπτει μὲ τὴν τοῦ πρώτου ἀνθρώπου, δὲν δυνάμεθα βεβαίως νὰ μὴ σταθῶμεν εὐλαβῶς πρὸ ταύτης, ὅπως διακρίνομεν κατὰ τὸ ἐνὸν τὴν φύσιν αὐτοῦ, διὰ τῶν ὀφθαλμῶν ἔστω τῆς φαντασίας καὶ κρίσεως ἡμῶν, ἐφόσον οὐδὲν ἕτερον φῶς δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν, διὰ τοὺς ἀπωτάτους ἐκείνους χρόνους.

Εἰς πάντας τοὺς πρωτογόνους λαοὺς τῆς Γῆς, οἵτινες ἐμόρφωσαν τὴν θρησκείαν αὐτῶν διὰ τῆς μυθολογίας, παρετηρήθη σταθερὰ τάσις πρὸς συνταύτισιν αὐτῆς μετὰ τῆς ἰατρικῆς καὶ ἐφάνησαν πολλαπλᾶ ἔμψυχά τε καὶ ἄψυχα ὄντα, ἐκπροσωποῦντα τὴν ἰδέαν ταύτης. Οὐδαμοῦ ὅμως πλὴν τῆς Ἑλλάδος ἡ ὑψηλὴ αὕτη ἰδέα περιεβλήθη ὑπὸ τοιαύτης αἴγλης, ὡς ἡ κοσμοῦσα τὴν ἐπιβάλλουσαν καὶ γλυκεῖαν μορφὴν τοῦ Ἕλληνος θεοῦ τῆς ἰατρικῆς Ἀσκληπιοῦ.

Κατὰ τὴν νηπιακὴν ἐξέλιξιν τῆς μυθολογίας τῶν πρωτογόνων τούτων καὶ ἀξέστων λαῶν, παρατηροῦμεν τφόντι, ὅτι ἡ τέχνη τοῦ θεραπεύειν κατεῖχε τὴν κατωτάτην βαθμίδα καὶ οὐδεμίαν ἠδυνήθη νὰ λάβῃ ἀνάπτυξιν, ἐξ ἧς νὰ προκύψῃ ὠφέλεια διὰ τὴν πάσχουσαν ἀνθρωπότητα.

Τὸ ἀπροσπέλαστον ὅμως Ἑλληνικὸν πνεῦμα ἀνήγαγεν εἰς τὴν ἁρμόζουσαν περιωπὴν τὴν ὑψηλὴν τῆς ἰατρικῆς ἰδέαν καὶ ἰδοὺ ὅτι, μεθ' ὅλην τὴν ἔλλειψιν ἱστορικῶν πηγῶν κατὰ τοὺς σκοτεινοὺς ἐκείνους προϊστορικοὺς χρόνους, οὐδείς, θέλων σήμερον νὰ ζητήσῃ ἱστορικῶς τὴν ἀπωτάτην τῆς παγκοσμίου ἰατρικῆς προέλευσιν, δύναται νὰ παραλείψῃ τὸ ἀκρογωνιαῖον τοῦτο καὶ πρῶτον κεφάλαιον, τῆς ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς ἰατρικῆς. Πράγματι, ρίπτοντες τὸ ὄμμα ἐφ' ὅλων τῶν συγγραμμάτων τῆς ἱστορίας τῆς ἰατρικῆς, τῶν τε ἀρχαίων καὶ νεωτάτων χρόνων, ὡς πρώτιστον κεφάλαιον τῆς προϊστορικῆς καὶ ἱστορικῆς ἐξελίξεως ταύτης εὑρίσκομεν τὴν ὡραίαν παράδοσιν καὶ εἰκόνα τοῦ θεοῦ τῆς ἰατρικῆς. Καὶ εἶναι μὲν ἀναντιρρήτως ἀληθές, ὅτι δὲν δυνάμεθα, οὔτε ὀφείλομεν νὰ βασισθῶμεν ἐπὶ μόνης τῆς Μυθολογίας, ὅπως μορφώσωμεν τὴν γνώμην ἡμῶν, περὶ τῆς ἀφετηρίας καὶ δράσεως αὐτοῦ, ἀλλὰ φρονοῦμεν ὅτι διευκολύνεται ἰδιαζόντως ἡ ἱστορικὴ ἡμῶν μελέτη ἐκ τοῦ εὐτυχοῦς συνδυασμοῦ τῆς ἱστορίας μετὰ τῆς παραδόσεως, εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν μυθολογικήν, ἢ ἱστορικὴν ὕπαρξιν τοῦ μυστηριώδους τούτου ὄντος. Ἐξηγούμεθα.

Αἱ πρῶται ἡμῶν ἱστορικαὶ γνώσεις ἐν γένει καὶ αἱ τῆς ἐπιστήμης ἡμῶν ἰδίᾳ, δέον βεβαίως νὰ ἔχωσιν ὡς ἀφετηρίαν, διὰ τὸν ἀρχαῖον Ἑλληνικὸν κόσμον, τὴν Ὁμηρικὴν ραψῳδίαν, ἥτις θεωρεῖται ὡς ἡ πρώτη γραπτὴ ἱστορικὴ δέλτος τῆς Ἑλλάδος. Παρ' Ὁμήρῳ λοιπὸν τὸ ὄνομα τοῦτο οὐδεμίαν παρουσιάζει θεϊκὴν ἰδιότητα. Ὡς Παήων τῶν θεῶν ἰατρὸς ἐν τῇ Ἰλιάδι παρίσταται ὁ Ἀπόλλων ἰδίᾳ, μετ' αὐτὸν δὲ ἡ Ἄρτεμις καὶ ἡ Ἀθηνᾶ, αἱ μετὰ τούτου τὴν ἰατρικὴν Τριάδα τοῦ Ὀλύμπου ἀποτελοῦσαι, ἤτοι οἱ τρισσοὶ Ἀλεξίμοροι. Ὁ Ἀσκληπιὸς μνημονεύεται μόνον ὡς ἰατρὸς ἔξοχος (ἀμύμων ἰητὴρ) καὶ Θεσσαλὸς Βασιλεύς. Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου οἱ δύο υἱοὶ αὐτοῦ, Μαχάων καὶ Ποδαλείριος, ἐξεπροσώπουν ὁλόκληρον τὴν ἰατρικὴν κίνησιν τῆς ἐκστρατείας τῆς Τροίας. Καὶ ἦτο πολλαπλῆ καὶ ποικίλη ἡ ὑπ' αὐτῶν ἐφαρμοζομένη (μετὰ τῶν λοιπῶν δευτερευόντων ἰατρῶν τῶν καλουμένων παρὰ τοῦ Ὁμήρου Πολυφαρμάκων) θεραπεία. Οἱ δύο λοιπὸν οὗτοι Ὁμηρικοὶ ἥρωες καὶ συνάμα Ἰατροί, ἀπετέλουν τὸ πᾶν ἐν τῷ Ἑλληνικῷ Στρατοπέδῳ, ἔνθα κυριολεκτικῶς ἐλατρεύοντο. Τοῦτο μᾶς προκύπτει καὶ ἐκ τοῦ ἐπεισοδίου τοῦ τραυματισμοῦ τοῦ Μαχάονος, πρὸς ἐπίδεσιν τῆς πληγῆς τοῦ ὁποίου μετέβη ὁ Ἀχιλλεύς, ὅτε ὁ γέρων Ἰδομενεὺς παρώρμα αὐτὸν ὅπως σπεύσῃ ταχέως νὰ τὸν σώσῃ, προσθέσας τὸ γνωστὸν ἐκεῖνο ρητὸν «Ἰατρὸς γὰρ ἀνὴρ πολλῶν ἀντάξιος ἄλλων»(¹).

Ὥστε ὡς τοιοῦτον διάσημον ἀλλὰ θνητὸν ἰατρὸν τὸν ἀναφέρει ὁ Ὅμηρος. Ἀλλὰ καὶ ὁ Πίνδαρος καὶ ἄλλοι ποιηταὶ ὡς τοιοῦτον τὸν ὑμνοῦσιν ἁπλοῦν ἰατρὸν(²).

Τούτου τεθέντος, ἡμεῖς, θέλοντες ν' ἀναζητήσωμεν ἤδη τὴν προσωπικότητα τοῦ Ἀσκληπιοῦ, δὲν θὰ λάβωμεν ἀνάγκην νὰ καταφύγωμεν εἰς τὰ μυθολογικὰ σκότη τῆς προϊστορικῆς, ἢ προομηρικῆς ἐποχῆς, ὅπως στηριχθῶμεν εἰς ἀσυλλήπτους σκιάς, ἀλλὰ δυνάμεθα ἐξαίρετα νὰ παρακολουθήσωμεν αὐτὸν ἀπὸ στερεωτέρας βάσεως καὶ ὅπως παριστᾷ ἀκριβῶς τοῦτον ἡ ἀθάνατος Ὁμηρικὴ ἐποποιΐα. Ἰδοὺ λοιπόν, ὅτι ἔχομεν ἐνώπιον ἡμῶν δεδομένην πλέον καὶ θετικὴν χρονολογικὴν περίοδον, καθ' ἣν ὑπῆρξεν ἐν τῷ κόσμῳ ὁ Ἀσκληπιὸς καὶ ἔδρασεν ὡς ἄνθρωπος.

Κατὰ τὴν τοιαύτην δρᾶσιν του ὡς ἰατροῦ, διακριθεὶς μεγάλως, ἀπεθεώθη καὶ τότε μόνον, ἤτοι ἐντὸς τῶν ἱστορικῶν πλέον χρόνων, τῷ ἐδόθη ἡ ὑπέροχος ἐκείνη θέσις ἐν τῷ Ἑλληνικῷ Πανθέῳ.

(¹) Ἰλιάδος Β. 731.
(²) Πινδ. Πυθ. 3 καὶ Νεμ. ᾠδὴ 37.

Καὶ ὅ,τι μὲν ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐν τῇ μυθολογίᾳ ἐμφάνισίν του καὶ θέσιν του, ἀφίνομεν τοὺς θρύλους καὶ τὴν ἀρχαίαν ποίησιν νὰ μνημονεύσωσι ταύτας. Ἡμεῖς, θέλοντες νὰ λάβωμεν αὐτὸν ὡς ὑψηλὸν ἀνάδοχον καὶ εἰσηγητὴν τῆς Ἰατρικῆς, ἄς παρακολουθήσωμεν τὰ ἴχνη τῆς διαβάσεως αὐτοῦ ἐν τῷ πραγματικῷ Ἑλληνικῷ κόσμῳ καὶ ἄς στρέψωμεν τὴν προσοχὴν ἡμῶν, ὅπως ἴδωμεν τί παρ' αὐτοῦ ὑπελείφθη ἐν τῷ κόσμῳ ἐκείνῳ ὑπὸ ἰατρικοϊστορικὴν ἰδίᾳ ἔποψιν.

Τὸ πρῶτον λοιπόν, ὅπερ προσπίπτει εἰς τὴν ἄμεσον ἀντίληψιν ἡμῶν, εἶναι οἱ δύο αὐτοῦ υἱοί. Τούτους δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὡς πιστοὺς θεματοφύλακας τῶν διδαγμάτων αὐτοῦ, κρίνοντες ἀντιστρόφως, τὸν πατέρα ἐκ τῶν υἱῶν.

Καὶ ποίαν μὲν τροφὴν δύνανται νὰ δώσωσιν οὗτοι εἰς τὸν προτιθέμενον νὰ πραγματευθῇ τὸ μέρος τοῦτο τῆς Ἱστορίας τῆς Ἰατρικῆς, δὲν εἶναι βεβαίως τοῦ παρόντος νὰ τὸ ἀναπτύξωμεν, ἀλλὰ φθάνοντες ἀμέσως εἰς τὴν ἵδρυσιν τῶν Ἀσκληπιείων, ὡς ἔργου ἐπίσης τῆς ἐξόχου διανοίας τοῦ μεγάλου ἰατροῦ καὶ πατρὸς αὐτῶν, πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ταῦτα ὡς τοὺς πρώτους τῆς ὑγιείας καὶ τῆς Ἰατρικῆς σταθμούς. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀρχόμεθα τῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἰατρικῆς, ἀπὸ τῆς ἱστορίας καὶ μελέτης τῶν ἱερῶν τούτων ἐξυγιαντηρίων. Ἰδοὺ ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον συνεταυτίσαμεν ἐνταῦθα τὸν ἱδρυτὴν μὲ τὰ ἱδρύματα, τὸν ἀνδριάντα μὲ τὸν γλύπτην, τὴν χεῖρα μὲ τὸ πνεῦμα.

Ὁποίαν σημασίαν καὶ βαρύτητα εἶχον τὰ ἱερὰ ταῦτα ἰατρικὰ κέντρα ἐπὶ τῆς ἐξελίξεως τῆς Ἑλληνικῆς ἰατρικῆς, ἐπειράθημεν ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα καὶ ἐν τῷ μέτρῳ τῶν δυνάμεων ἡμῶν, νὰ δείξωμεν εἰς τὴν μικρὰν ἡμῶν ταύτην πραγματείαν.

Ἐνταῦθα, προεισαγωγικῶς, ἄς μᾶς ἐπιτραπῇ ν' ἀναπτύξωμεν καὶ τοὺς ἰδιαιτέρους λόγους, οἵτινες παρώτρυναν ἡμᾶς εἰς τὴν εἰδικὴν ταύτην ἱστορικὴν μελέτην τῶν Ἀσκληπιείων καὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

Κινούμενοι ἐκ τῆς ἀρχῆς, ὅτι ὁ ἄνθρωπος, εἴς τε τὰς βιολογικὰς καὶ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, ὡς καὶ εἰς τὰ γράμματα αὐτά, πρὶν ἢ προβῇ εἰς περαιτέρω σπουδὰς καὶ ἐρεύνας καὶ πρὶν ἢ ἐπιδιώξῃ τὴν ἐπέκτασιν αὐτῶν εἰς ἐξωτερικοὺς ὁρίζοντας, ὀφείλει νὰ ἐξαντλῇ καὶ καλῶς ἐξονυχίζῃ τὰ ὑπὸ τὴν καθημερινὴν αὐτοῦ ὄψιν καὶ ὑπὸ τὰς χεῖρας οἱονεὶ αὐτοῦ εὑρισκόμενα καὶ εἰς αὐτὸν ἀνήκοντα θέματα, θεωροῦμεν ἐπιβαλλομένην εἰς ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας ἰδίᾳ τὴν εὐλαβῆ τήρησιν τῆς ἀρχῆς ταύτης. Νομίζομεν λοιπὸν ὅτι ἡμεῖς, οἱ ἔχοντες γύρωθεν ὡς τιμαλφῆ θησαυρὸν μελέτης, θαυμασμοῦ καὶ ἐκμεταλλεύσεως, τὴν ἱερὰν τῶν πατέρων ἡμῶν παρακαταθήκην, ἐλάχιστα δυστυχῶς ἀσχολούμεθα

ὡς ἐπιστήμονες εἰς τὴν βαρύτιμον ταύτην κληρονομίαν, ἀφίνοντες μᾶλλον τοὺς ξένους νὰ ἐπωφελῶνται τῶν πολυτίμων ταύτης διδαγμάτων, ὅπως διδάσκωσιν ἡμᾶς οἱ ἴδιοι ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος μεταβαίνοντας.

Δὲν ἐννοοῦμεν βεβαίως ταῦτα λέγοντες τὴν ἰδίως ἀρχαιολογικὴν ἡμῶν ἐργασίαν, διότι εἶναι ἀναμφίλεκτον, ὅτι ἡ ἡμετέρα Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία καὶ ἡ ἐπίλεκτος χορεία τῶν φιλοτίμων ἡμῶν ἀρχαιολόγων, μετὰ ζηλωτῆς στοργῆς καὶ γνώσεως ἐπελάβετο πρὸ πολλοῦ καρποφόρως τοῦ ἀρχαιολογικοῦ ἔργου, εὐθὺ καὶ ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν εὐγενῆ σταδιοδρομίαν τῶν ἐν Ἀθήναις ξένων ἀρχαιολογικῶν Σχολῶν, τῶν ὑπὸ πλειάδος ἐγκρίτων καὶ ἐμπνευσμένων λατρῶν τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος ἀντιπροσωπευομένων, βαίνουσα.

Διὰ τῶν εἰλικρινῶν ἡμῶν ἐκφράσεων τούτων ἐννοοῦμεν ἐκείνους τοὺς καλλιτέχνας καὶ ἐπιστήμονας ὅλων τῶν κλάδων, οἵτινες δὲν θέτουσιν εἰς πρώτην μοῖραν ἐν τῇ ἐξελίξει καὶ καλλιεργείᾳ τοῦ κλάδου αὐτῶν τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν Ἐπιστήμην καὶ Τέχνην, ὡς πράττουσιν ἐξ ἀντιθέτου οἱ τῆς Ἑσπερίας σοφοί.

Μὴ δικαιούμενοι τὸ παράπαν νὰ γενικεύσωμεν τὰς κρίσεις μας, ἂς μᾶς ἐπιτραπῇ νὰ περιορισθῶμεν εἰς τὴν ἡμετέραν μόνον ἐπιστήμην ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην.

Ἐνῷ, ὡς προείπομεν, πάντες οἱ γράψαντες τὴν ἱστορίαν τῆς ἰατρικῆς, ὡς πρώτην αὐτῶν βάσιν θεωροῦσι τὴν Ἑλληνικὴν Ἰατρικήν, παραδεχόμενοι ἀπὸ κοινοῦ καὶ σιωπηλῶς ἅπαντες, τὸ ὡραῖον ἐκεῖνο τοῦ Κουρτίου ἀπόφθεγμα «Ὅ,τι εἰς θρησκείαν, πολιτισμόν, πολιτειακὸν βίον, τέχνας καὶ ἐπιστήμας, ἔκαμον οἱ Ἕλληνες εἶναι ἀναφαίρετον αὐτῶν κτῆμα καὶ δημιούργημα κτλ.» (1). Ἐνῷ διάσημος τῆς Ἰατρικῆς Ἱστορίας καθηγητής, ὁ πολὺς Γερμανὸς Haeser, γράφει ἐνθουσιωδῶς ὅτι «αἱ βάσεις τῆς Ἰατρικῆς παρὰ τῆς Ἕλλησιν ἦσαν ἀρρήκτως συν-«δεδεμέναι μετὰ τῆς φιλοσοφίας αὐτῶν καὶ ὅτι εἰς οὐδένα λαὸν τῆς «γῆς ἡ μελέτη τῆς φύσεως ἐπέφερε τοιούτους καρπούς, ὅτι ἡ ἁρμονία «ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν παρ' αὐτοῖς ἐν παντὶ ὑπέροχος καὶ ὅτι ἡ γλυκεῖα «αὐτῆς φύσις πρωτίστως ἐδημιούργησε τὴν θαυμασίαν ἐκείνην μυθολο-«γίαν των, ἥτις ἔδωσεν ἐπίσης ἄφθονον τροφὴν εἰς τὸ πνεῦμά των, διότι «εἰς τὴν ἀναζήτησιν τοῦ καλοῦ, τοῦ ὡραίου, τοῦ ἰδεώδους πρῶτον πάν-«των ἀνεδείχθη τὸ ἔξοχον Ἑλληνικὸν πνεῦμα» κτλ. (2) Ἐνῷ τέλος εἶναι

(1) Ἴδε Curt, Griechische Geschichte I, 25.

(2) Ἴδε Haeser, Geschichte der Heilkunde (bei den Griechen) Band Α^ας Seite 74 ff.

ἀνεγνωρισμένη ὑπὸ πάντων ἡ χρησιμότης καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς εἰδικῆς μελέτης καὶ ἐρεύνης τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Ἰατρικῆς, ἡμεῖς οἱ κατέχοντες τὰ ἀθάνατα μνημεῖα καὶ ταύτης μετὰ τῶν ἄλλων ἡμῶν ἀρχαιολογικῶν κειμηλίων, ἀδιαφόρως διερχόμεθα πρὸ αὐτῶν οἱ πλεῖστοι ἐξ ἡμῶν (διότι ὑπάρχουσιν εὐτυχῶς καὶ ἐξαιρέσεις).

Περὶ τῆς πολυτίμου ἡμῶν ἰατρικῆς ταύτης κληρονομίας ἐλάχιστα δυστυχῶς ἐνδιαφερόμεθα, ἐνῷ ἡμεῖς πρωτίστως ἔδει νὰ ἐπιληφθῶμεν ἀπ' εὐθείας καὶ μετὰ φανατικοῦ ζήλου τῆς εἰδικῆς τῶν ἱερῶν τούτων μνημείων ἐρεύνης καὶ σπουδῆς, βοηθούσης καὶ τῆς ἰδίας ἡμῶν ἀθανάτου γλώσσης.

Οὕτω πράττοντες, πρὸ πολλοῦ ἤδη θὰ εἴχομεν τὴν ἐθνικὴν φιλαυτίαν νὰ διδάσκωμεν ἡμεῖς ἐνταῦθα τοὺς ὀργῶντας διὰ τὰς πολυτίμους ταύτας σπουδὰς ξένους ἰατρούς, ἑλκύοντες αὐτοὺς εἰς τὴν χώραν μας, ἢ προσπαθοῦντες νὰ κάμνωμεν ἐξαγωγήν, οὕτως εἰπεῖν, τῶν προϊόντων τῆς ἐργασίας ἡμῶν ταύτης, χωρὶς νὰ περιμένωμεν τὰ πάντα μοιρολατρικῶς ἔξωθεν. Εἶναι τῇ ἀληθείᾳ ἀκατάληπτόν τι καὶ ὀξύμωρον σχῆμα εἰς τὴν χώραν τοῦ θεοῦ τῆς Ἰατρικῆς Ἀσκληπιοῦ καὶ τοῦ μεγάλου αὐτῆς ἱδρυτοῦ καὶ διδασκάλου Ἱπποκράτους νὰ μὴ προσφέρῃ εὐλαβῆ λατρείαν ἡ φιλότιμος Ἑλληνικὴ ἰατρικὴ νεολαία εἰς τὴν μνήμην των. Μετὰ τὴν ἀναγκαίαν ταύτην παρέκβασιν, ἣν ἐθεώρησα ἐπιβεβλημένον ὡς Ἕλλην Ἰατρὸς νὰ κάμω, ἐπανέρχομαι ἀμέσως εἰς τὸ κύριον θέμα τῆς πραγματείας μου ταύτης.

Τὰ Ἀσκληπιεῖα τῆς ἀρχαιότητος ἦσαν λοιπὸν τὰ μεγάλα Ἱερὰ νοσοκομεῖα, ἐν οἷς ἐφηρμόζοντο αἱ ἀρχαὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Αἱ μέχρι τοῦδε γενόμεναι ἀνασκαφαὶ τῶν ἰατρικῶν τούτων κέντρων διεφώτισαν πλεῖστα σκοτεινὰ σημεῖα, πλεῖστα ὅμως δυστυχῶς κρατεῖ εἰσέτι ἡ Ἑλληνικὴ γῆ ἐντὸς τῶν κόλπων αὐτῆς. Ἐκ τούτων κυρίως ἐκίνησαν πλειότερον τὴν προσοχὴν ἡμῶν, ὡς ἰατρῶν, τὰ διασημότερα πάντων, ἤτοι, τὸ τῆς Ἐπιδαύρου καὶ τὸ τῆς Κῶ.

Καὶ τὸ μὲν πρῶτον, χάρις εἰς την πεφωτισμένην καὶ πολύμοχθον ἐργασίαν τοῦ κυρίου Καββαδία, ἔχαμεν ἤδη πρὸ πολλοῦ τὴν ἐμφάνισιν αὐτοῦ εἰς τὸν ἀρχαιολογικὸν κόσμον, ἐν πάσῃ τῇ φανταστικῇ μεγαλοπρεπείᾳ του καὶ οὕτω παρέχει καὶ εἰς ἡμᾶς σήμερον τὴν εὐτυχίαν νὰ τὸ λαβωμεν ὡς ὑπογραμμὸν τῆς ἰατρικῆς ἡμῶν μελέτης ἐπὶ τῶν Ἀσκληπιείων ἐν γένει.

Ὅτι ἀφορᾷ εἰς τὸ Ἀσκληπιεῖον τῆς Κῶ, ἡ Ἀρχαιολογία καὶ ἡ Ἰατρική, πολλὰς ἐπίσης ὀφείλουσι χάριτας, εἰς τὸν ῥέκτην καὶ σοφὸν Γερμανὸν Ἀρχαιολόγον Καθηγητὴν Κον Herzog, ὅστις εὐρείας

ἐξετέλεσε καὶ θὰ ἐκτελέσῃ ἀκόμη ἐκεῖ ἀνασκαφάς. Δυστυχῶς ἐλάχιστα περὶ τούτων ἠδυνήθημεν νὰ γράψωμεν ἐν τῷ βιβλίῳ ἡμῶν, περιμένομεν δὲ μετ' ἀνυπομονησίας τὸ μέλλον νὰ ἐκδοθῇ προσεχῶς νέον βιβλίον αὐτοῦ, ὅπως ἴδωμεν ἐπακριβῶς τὰ νεώτερα πορίσματα τούτων, ὡς εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ διαμηνύσῃ ἡμῖν ὁ ἴδιος κατ' αὐτάς, δι' ἐκτενοῦς ἐπιστολῆς του πλήρους σοφῶν ἰδεῶν καὶ κρίσεων, ἣν λυπούμεθα μὴ δυνάμενοι νὰ δημοσιεύσωμεν σήμερον ἐνταῦθα.

Τὸ θέμα, ὅπερ κυρίως προσήλκυσε τὴν προσοχὴν ἡμῶν ἐν Ἐπιδαύρῳ, ἦτο ἡ Ἰατρικὴ ἑρμηνεία τῶν ὑπὸ τοῦ κ. Καββαδία ἀνακαλυφθέντων ἐνεπιγράφων ἰαμάτων τοῦ Ἀσκληπιείου τούτου.

Χωρὶς ποσῶς νὰ θίξωμεν τὰς ἀρχαιολογικὰς γαίας καὶ τὰ ἀναφαίρετα προνόμοια τῶν κυρίων ἀρχαιολόγων, εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὸν ὡραῖον αὐτῶν κλάδον καὶ τοὺς τόπους τῶν ἐργασιῶν αὐτῶν, περὶ τῶν ἰαμάτων τούτων προκειμένου, ἐνομίσαμεν ὅτι ἡ τοιαύτη ἐξέλεγξις καὶ μελέτη ἦτο ἰδιαίτερον ἡμῶν τῶν ἰατρῶν καθῆκον, ἂν μὴ δικαίωμα ἴσως ἀποκλειστικόν, δι' ὃ ἐπελήφθημεν ταύτης μὲ τὴν εἰλικρινῆ πρόθεσιν νὰ συντελέσωμεν πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ἀρχαιολογικῆς κρίσεως αὐτῶν, ἐκτιμῶντες ἀπολύτως τὰς ἰδέας των, ἀλλὰ τηροῦντες συγχρόνως καὶ τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἀμερολήπτου ἡμῶν καὶ ὅλως ἀτομικῆς ἐπιστημονικῆς γνώμης. Ἐνομίσαμεν κατὰ τοσούτῳ μᾶλλον ἐπιβεβλημένον ὡς Ἑλλήνων Ἰατρῶν τὸ καθῆκον τοῦτο, καθ' ὅσον παρετηρήσαμεν συγχρόνως μετ' ἀπορίας μας, ὅτι ἐνῷ πᾶσαι αἱ ἀφορῶσαι τὴν ἱστορίαν τῆς Ἰατρικῆς ξέναι συγγραφαὶ ὁμιλοῦσι διὰ μακρῶν περὶ Ἀσκληπιοῦ καὶ Ἀσκληπιείων, τὰ ἐν αὐτοῖς ἰατρικὰ εὑρήματα καὶ πρὸ πάντων τὰ βαρυσήμαντα ἰατρικῶς ἰάματα τῆς Ἐπιδαύρου ἐλάχιστα, ἢ μόνον χρονογραφικῶς μνημονεύουσι. Τὸ ἀνέκαθεν καλύπτον τὴν ἰατρικὴν λειτουργίαν τῶν Ἀσκληπιείων σκότος καὶ ὁ μυστικισμός, κατέστησαν τάχα ἀφανῆ καὶ τὰ πραγματικὰ ἰαματικὰ μέσα, ἅτινα οἱ Ἱερεῖς ἰατροὶ ἐφήρμοζον ἐκεῖ; Ἀλλ' εἶναι ἀναντίρρητον ἀφ' ἑτέρου, ὅτι αὐτὸς οὗτος ὁ μυστικισμὸς ἐπελθών, μετὰ τὸν αὐτόματον ἰατρικὸν ἐμπειρισμὸν τῆς ἀρχῆς τῶν ἱστορικῶν χρόνων, ὡδήγησεν εὐθὺ τὴν ἐξέλιξιν τῆς Ἰατρικῆς πρὸς τὴν ἰδίως πρακτικὴν ἐφαρμογὴν τῶν Ἱπποκρατικῶν δογμάτων. Κατὰ πόσον ἤδη ἠδυνήθη νὰ διαφωτίσῃ τὸ σκοτεινὸν τοῦτο θέμα ὁ ταπεινὸς ἡμῶν λύχνος, ἂς κρίνωσιν ἐπιεικῶς οἱ πεφωτισμένοι ἡμῶν ἀναγνῶσται, λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν τὴν ἐλαφρυντικὴν περίπτωσιν τῆς ἀγαθῆς τοὐλάχιστον ἐκ μέρους ἡμῶν προθέσεως.

Πρὸς συμπλήρωσιν τῆς παρούσης μελέτης, ἐκρίναμεν καλὸν νὰ

παράσχωμεν εἰς τὸ τρίτον καὶ τελευταῖον μέρος αὐτῆς καὶ γενικήν τινα ἐπισκόπησιν τῆς εἰκόνος τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν τῇ Μυθολογίᾳ, τῇ Ἱστορίᾳ καὶ τῇ Τέχνῃ, παραθέσαντες καὶ ὀλίγας ἐκ τῶν ὡραιοτέρων εἰκόνων τοῦ ὁμοιώματος αὐτοῦ, ἃς ἔχομεν σήμερον.

Καὶ ἤδη, πρὶν περατώσωμεν τὴν μακρὰν δυστυχῶς, ἀλλ' ἀναγκαίαν εἰσαγωγὴν ταύτην, θεωροῦμεν καλὸν, πρὸς αὐθεντικωτέραν τῶν λεγομένων ἡμῶν ἐπιβεβαίωσιν, νὰ παραθέσωμεν συνοπτικῶς τὴν ἑξῆς ὡραίαν ἀποστροφὴν, ἣν κάμνει ἐν τῇ ἐσχάτως ἐκδοθείσῃ Ἱστορίᾳ αὐτοῦ, ὁ ἐν Βερολίνῳ γνωστότατος διὰ τὰς ἐμβριθεῖς αὐτοῦ συγγραφὰς Καθηγητὴς τῆς Ἱστορίας τῆς Ἰατρικῆς κ. Pagel, ἐν σχέσει πρὸς τὴν σημασίαν, ἣν ἀποδίδουν εἰς τὴν μελέτην τῆς Ἑλληνικῆς ἰατρικῆς Ἱστορίας οἱ ἐν τῇ ἑσπερίᾳ σοφοὶ διδάσκαλοι αὐτῆς.

«Ἡ ἑλληνικὴ Ἰατρικὴ εἶναι ἐκτάκτως καὶ ποικίλως ἐνδιαφέρουσα, ὄχι μόνον ὑπὸ Ἰατρικὴν ἀλλὰ καὶ ὑπὸ ἱστορικοκοινωνικὴν ἔποψιν. Οἱ λόγοι, δι' οὓς ἐξασκεῖ ἡμῖν τοιαύτην γοητείαν, εἶναι οἱ ἑξῆς. Πρῶτον, διότι κατάγεται πρωτίστως ἀπὸ τὸν λαὸν ἐκεῖνον, ὃν τιμῶμεν ὡς τὸν κλασικὸν καὶ ἐξόχως ἐκπολιτιστικὸν λαὸν τῆς Ἀρχαιότητος, εἰς τὸν ὁποῖον ὀφείλομεν ὅλας ὀνομαστὶ τὰς ἐπιστήμας καὶ τὰς τέχνας. Δεύτερον, διότι κατέχομεν πλείστας πηγὰς καὶ τεκμήρια, ὅπως σχηματίσωμεν ἀκριβῆ περίπου ἰδέαν τῆς καταστάσεως αὐτῆς κατὰ τοὺς χρόνους τῆς μεγάλης ἑλληνικῆς ἀκμῆς (5—300 π. Χ. περίπου). Τρίτον, διότι εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ἰατρικὴν ἀκριβῶς ἀνήκει ὁ ὕψιστος καὶ τελειότατος ταύτης ἀντιπρόσωπος, ὁ κατ' ἐξοχὴν πνευματικὸς τῆς ἐπιστήμης ἱδρυτὴς, ὅστις ἀνέκαθεν ἐθεωρήθη ὡς ὁ τελειότατος τύπος τοῦ πρώτου δημιουργοῦ τῆς ἀληθοῦς τέχνης τοῦ θεραπεύειν καὶ τέταρτον τέλος, διὰ τὸ ἐνδιαφέρον, ὅπερ μᾶς παρέχει πρὸς συγκριτικὴν μελέτην τῆς ἐπιρροῆς, ἣν εἶχεν ἐπ' αὐτῆς ἡ ἀκμὴ καὶ παρακμὴ τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ λαοῦ αὐτῆς. Ἡ Ἑλληνικὴ Ἰατρικὴ ἐναργῶς ἀποδεικνύει ἐν τέλει, ὅτι ἡ ἱστορία τῆς Ἰατρικῆς ἀποτελεῖ ἓν ὡραῖον τμῆμα τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ.»

Τόσα εἴχομεν νὰ εἴπωμεν ἐν τῇ ἀναγκαίᾳ ταύτῃ προεισαγωγικῇ ἀναλύσει τοῦ μικροῦ ἡμῶν τούτου ἔργου. Ὅ,τι ἀφορᾷ τὰς συγγραφὰς, αἵτινες ἐχρησίμευσαν ἡμῖν πρὸς συμπλήρωσιν τῆς μελέτης ταύτης, εὕρηνται αὗται, τὸ μὲν εἰς τὴν ἀνεξάντλητον πηγὴν τῶν ἀρχαίων ποιητῶν καὶ πεζογράφων, τὸ δὲ εἰς τὴν ἐκλεκτικὴν σειρὰν τῶν νεωτέρων συγγραφέων καὶ ἰδίᾳ τῶν κλασικῶν ἐπὶ τοῦ θέματος ἐν γένει, Sprengel, Häser, Thraemer, Panofka, Welcker, ὡς καὶ εἰς τὰς ἐμβριθεῖς ἰατρικοϊστορικὰς πραγματείας τῶν Puschmann, Pagel

καὶ Neuburger. Διὰ δὲ τὰς εἰδικοτέρας περὶ τῶν Ἀσκληπιείων μελέτης μεγάλως ἐχρησίμευσαν ἡμῖν αἱ ἐργασίαι τῶν Girard, Köhler, Κουμανούδη, ὡς καὶ αἱ τῶν Κων Reinach, Lechat, Urlich, Vercontre, Gaidoz, Baunack, Magnus, Kjelleberg, Στάη, Λεονάρδου, Καστριώτου, καὶ ἰδίᾳ περὶ Ἐπιδαύρου προκειμένου, τὰ ἔργα τοῦ Κου Καββαδία καὶ ἡ περὶ Θόλου μελέτη τοῦ Κου Σβορώνου, περὶ δὲ τῆς Κῶ, αἱ περὶ τῶν τελευταίων ἀνασκαφῶν πραγματεῖαι τοῦ Καθηγητοῦ Κου Herzog, εἰς ὃν καὶ ἐκφράζομεν ἐνταῦθα τὰς εὐχαριστίας ἡμῶν, διὰ τὸ ἐνδιαφέρον, ὅπερ ἐπεδείξατο διὰ τὸ ἡμέτερον ἔργον. Πλεῖσται ἄλλαι παραληφθεῖσαι πηγαὶ ἀναφέρονται ἐν τῷ κειμένῳ εἰς σχετικὰς παραπομπάς.

ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ Π. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ

Ἔγραφον ἐν Βερολίνῳ κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1906.

Σημείωσις. Εἴχομεν ἤδη προβῆ εἰς τὴν τύπωσιν τῆς ἡμετέρας εἰσαγωγῆς, ὅτε, θεωρήσαντες καλὸν νὰ ὑποβάλωμεν εἰς τὴν πεφωτισμένην κρίσιν τοῦ ἐν Βερολίνῳ διαπρεποῦς Καθηγητοῦ τῆς ἱστορίας τῆς Ἰατρικῆς Κυρίου J. Pagel, τὴν ἡμετέραν πραγματείαν, ἔσχομεν τὴν εὐτυχίαν νὰ προσελκύσῃ αὕτη τὴν ἐπιδοκιμασίαν τοῦ τόσον εἰδικοῦ εἰς τὸ θέμα ταύτης Γερμανοῦ σοφοῦ, ἣν εὐηρεστήθη νὰ διατυπώσῃ καὶ εἰς περισπούδαστον πρόλογον, διὰ τοῦ ὁποίου ἐτίμησεν ἐξόχως τὴν μικρὰν ἡμῶν συμβολὴν ταύτην, ἐνθαρρύνας ἀπείρως τὰς μελέτας ἡμῶν. Ἐπὶ τῇ μεγάλῃ ταύτῃ τιμῇ ἐκφράζομεν καὶ δημοσίᾳ ἐνταῦθα τὰς θερμὰς ἡμῶν εὐχαριστίας εἰς τὸν ἔγκριτον Συνάδελφον καὶ θερμὸν τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος λάτριν Κύριον Pagel.

Α. Π. Α.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι.

Ελληνική Μυθολογία — Ἰατρικαὶ θεότητες — Ἐμφάνισις τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν τῷ Ἑλληνικῷ κόσμῳ — Ἵδρυσις τῶν Ἀσκληπιείων — Ἕτερα ἱερὰ κέντρα θεραπείας — Αὐστηροὶ ὅροι κατὰ τὴν ἵδρυσιν τῶν Ἀσκληπιείων καὶ σημασία τούτων — Ἐπισκόπησις τῶν ἐν αὐτοῖς τελουμένων — Γενική, προπαρασκευαστική, εἰδικὴ θεραπεία τῶν νόσων — Ἡ ὑγιεινὴ ἐν αὐτοῖς.

Ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων ἤδη χρόνων, εἴς τε τὴν Ἑλληνικὴν Μυθολογίαν καὶ τὰς θρησκείας πάντων τῶν ἀρχεγόνων λαῶν, ἡ ἰδέα τῆς ἰατρικῆς συνεταυτίζετο πρὸς τὰς θρησκευτικὰς ἐν γένει δοξασίας. Τούτου τεθέντος ὅλοι ἀνεξαιρέτως οἱ θεοί, οὓς ἐλάτρευον, ἐφέροντο ἔχοντες ἰατρικὴν ἰδιότητα διὰ τοὺς ἐπικαλουμένους τὴν βοήθειαν αὐτῶν πάσχοντας θνητούς, κατὰ τὰς ὥρας τῆς νόσου των. Βραδύτερον ὅμως, μετὰ τὴν εὐρυτέραν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καὶ τὴν συστηματικὴν ἔρευναν τῶν διαφόρων φυσικῶν φαινομένων, ἐπεζητήθησαν καὶ εἰδικότερον καὶ καθωρίσθησαν ὀνομαστὶ αἱ θεότητες ἐκεῖναι, αἵτινες ἐξεπροσώπουν ἰδιαιτέρως τὴν ἰδέαν τῆς ἰατρικῆς, κατέχουσαι ἀποκλειστικῶς τὸ μυστήριον τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου, τῆς ὑγιείας καὶ τῆς νόσου τῶν θνητῶν, καὶ ἐξασκοῦσαι εἰδικῶς τὸ ἰατρικὸν ἔργον. Ἐν τῷ Ἑλληνικῷ Πανθέῳ τρεῖς κυρίως μεγάλοι καὶ ἀνώτατοι τῆς ἰατρικῆς θεοὶ ἀνεδείχθησαν ἐν ἀρχῇ. Οὗτοι ἦσαν οἱ τρισσοὶ ἀλεξίμοροι, ἤτοι ὁ Ἀπόλλων ὡς Παίων, ἰδιαίτερος τῶν θεῶν ἰατρός, ἡ Παλλὰς Ἀθηνᾶ, ἡ Ὑγιεία καὶ ἡ Ἄρτεμις. Ὅπως δὲ ἐν ἀρχῇ οἱ πάσχοντες ἐν τῷ Ἑλληνικῷ κόσμῳ κατέφευγον πρὸς θεραπείαν

αὐτῶν εἰς τοὺς Ναοὺς πάντων τῶν θεῶν, ἵνα ἐπικαλεσθῶσι τὴν ἰαματικὴν αὐτῶν βοήθειαν, οὕτω καὶ βραδύτερον, ἡ Ἑλληνικὴ φαντασία δὲν ἠρκέσθη εἰς τὴν ἐξ ὕψους μόνον ἀρωγήν των, ἀλλ' ἐζήτησε νὰ μεταφέρῃ τὰς ἰατρικὰς θεότητας αὐτοπροσώπως πλέον εἰς τὴν γῆν ἐκ τοῦ Ολύμπου, πρὸς τελεσφορωτέραν καὶ πρακτικωτέραν ἐπιφοίτησιν τῆς ἱερᾶς αὐτῶν τέχνης.

Κατὰ τοὺς ἀπωτάτους ἐκείνους χρόνους τῆς ὁριστικῆς ἐγκαταστάσεως τῶν θεῶν τοῦ Ὀλύμπου, ἐφάνη ἀνὰ τὸν ἰδεώδη Ἑλληνικὸν κόσμον μυστηριῶδές τι πρόσωπον ἐμπνευσμένου θνητοῦ, θείας ὑποστάσεως, ὡς κατέχον τὴν ὑπεράνθρωπον δύναμιν τῆς θεραπείας τῶν νόσων. Τὸ πρόσωπον τοῦτο, περὶ οὗ ἐν ἐκτάσει θὰ γράψωμεν εἰς τὸ τέλος τῆς πραγματείας ἡμῶν ταύτης, ὠνομάζετο Ἀσκληπιός. Τὸ ὑπέροχον τοῦτο ἀνθρώπινον ὄν, ὅπερ κατεῖχε τὸ μυστήριον πολυπήμονας ἀνθρώποισιν ἰᾶσθαι νόσους, κατὰ τὸν Πίνδαρον[1], ἐθεωρήθη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὡς ἐνέχον καὶ θείαν φύσιν, ἡ δὲ ποιητικὴ φαντασία τῶν ἡμετέρων προγόνων δὲν ἐβράδυνε νὰ τὸ κατατάξῃ εἰς τὴν χορείαν τῶν ἡμιθέων καὶ νὰ συνδέσῃ αὐτὸ στενῶς μετὰ τῆς μεγάλης καὶ ἱερᾶς οἰκογενείας τῶν λοιπῶν θεοτήτων τῆς Ἑλληνικῆς Μυθολογίας, παραδεχθεῖσα αὐτὸ ὡς υἱὸν τοῦ θείου Ἀπόλλωνος, τοῦ Παίωνος τῶν θεῶν ἰατροῦ. Ὑπὸ τὸ ἀποκλειστικὸν πλέον ἰατρικὸν ὄνομα τοῦ ἡμιθέου τούτου, ἱδρύθησαν εἰς τὰ διάφορα τῆς Ἑλλάδος μέρη Ναοί, οἵτινες ἦσαν καὶ τὰ ἀληθῆ θεραπευτήρια ἢ ἐξυγιαντήρια τῶν χρόνων ἐκείνων. Καὶ ἀπηυθύνοντο μέν, ὡς προερρέθη, καὶ εἰς ἄλλων θεῶν τοὺς φερωνύμους Ναοὺς οἱ Ἕλληνες, πρὸς ἐπίκλησιν τῆς ἀντιλήψεως αὐτῶν διὰ τὴν ἴασιν τῶν πόνων των, ὁσάκις ἐνόσουν, ἀλλ' εἰς τοὺς Ναοὺς τούτους μόνον γενικαὶ ἱεροτελεστίαι ἐτελοῦντο καὶ μόνον ἁπλαῖ εὐχαὶ ἐδίδοντο αὐτοῖς, ἐνῷ ἡ ἰδίως ἰατρικὴ λειτουργία καὶ ἐξάσκησις διὰ φυσικῶν μέσων, χειρουργικῶν

(1) (Πινδ. Πυθιον. I. 46—).

ἐγχειρήσεων καὶ ἄλλων θεραπευτικῶν μεθόδων, ἐτελεῖτο μόνον εἰς τὰ Ἀσκληπιεῖα.

Τὰ γνωστότερα τούτων ἦσαν τὰ ἑξῆς. Τῆς Τρίκκης, τὸ ἀρχαιότατον πάντων κατὰ τὸν Στράβωνα(1), ἔνθα τὸ πρῶτον ἀνεφάνη ἡ λατρεία τοῦ θεοῦ τῆς ἰατρικῆς.

Μετὰ τοῦτο ἤρχετο τὸ τῆς Συκιωνίας, ἐν Τετάνῃ, τὸ ὑπὸ τοῦ υἱοῦ τοῦ Μαχάονος, Ἀλεξάνορος, ἱδρυθέν.

Τὸ τῆς Τιθορέας, ἐν Φωκίδι, εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Ἀρχαγέτα Ἀσκληπιοῦ ἀφιερωμένον. Τὸ τῆς Ἐπιδαύρου γνωστόν, οὗτινος κλάδοι θεωροῦνται τὰ Ἀσκληπιεῖα τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Κῶ, τῆς Κνιδοῦ, τῆς Μεγαλουπόλεως(2), τῆς Δήλου, τῆς Κυλλήνης, τῶν Κεγχρεῶν(3), ἔνθα ὑπῆρχε καὶ πηγὴ ἰαματικῶν λουτρῶν, καί τινα ἄλλα, τέλος δὲ τὸ διάσημον τῆς Περγάμου, ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ.

Καὶ ἦσαν μὲν ἐν τοῖς παλαιτάτοις χρόνοις γνωστὰ καὶ ὑπὸ ἄλλο ὄνομα ἰατρεῖα Ναῶν, ἔνθα ἐφηρμόζετο ἰδίως ἡ μέθοδος τῶν ὀνείρων, ὡς τὸ τοῦ Ἀμφιαράου ἱερόν, τὸ τοῦ Τροφωνίου κτλ., ἀλλά, μετὰ τὸν 6ον. καὶ 5ον. π. χ. αἰῶνα, ἐπεκράτουν πλέον ὁριστικῶς πανταχοῦ τὰ Ἀσκληπιεῖα.

Ἐνταῦθα δὲν σκοποῦμεν ἀκόμη νὰ πραγματευθῶμεν περὶ τῆς μυθολογικῆς καταγωγῆς τοῦ Ἀσκληπιοῦ, οὔτε περὶ τῶν γενεαλογικῶν αὐτοῦ δεσμῶν καὶ περὶ τῶν πρώτων ἰατρικῶν γνώσεων, ἃς ἐδιδάχθη παρὰ τοῦ Χείρωνος(3), προκειμένου ὅμως νὰ εἰσέλθωμεν εὐθὺς ἀμέσως εἰς τὴν ἔρευναν καὶ μελέτην τῆς ἰατρικῆς τῶν Ἀσκληπιείων, θεωροῦμεν ἀναγκαῖον νὰ προτάξωμεν ὑπὸ γενικὴν ἔποψιν ὀλίγα τινά, ὅπως ἐξάρωμεν πρότερον τὴν ἰατρικὴν ἰδιότητα τοῦ ἱδρυτοῦ τῶν θαυματουργῶν τούτων Ναῶν, καὶ ἐννοήσωμεν τὸν λόγον καὶ τὸν μηχανισμὸν τῆς συστάσεως καὶ λειτουργίας τῶν φερωνύμων αὐτοῦ θεραπευτηρίων.

(1) Θ. ε. 17 Στραβ— (Πρβλ. καὶ Εὐσταθίου Β. 729).
(2) Μεγαλούπολις ἐν Ἀρκαδίᾳ, Παυσ. VI—12—8—VIII—27. 1—8—.
(3) Παυσαν. II—3—.

Ὁ Ἀσκληπιὸς λοιπόν, πρὶν ἢ λάβῃ τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ τῆς ἰατρικῆς, ἦτο καθ' ὅλας τὰς εἰκασίας ἱστορικὸν πρόσωπον, ὅπερ ζῶν ἐθεράπευε δι' ἐπῳδῶν καὶ διὰ διαφόρων ἄλλων ἰαματικῶν μέσων, ὡς φαρμάκων καὶ ἐγχειρήσεων, τοὺς πάσχοντας θνητούς [1]. Πρὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, λέγει ὁ Γαληνός [2], ἡ ἰατρικὴ ἦτο ἀπολύτως ἐμπειρικὴ καὶ μόνον διὰ φυτῶν ἐθεραπεύοντο οἱ ἄνθρωποι, ἐνῷ αὐτὸς τὴν ἀνύψωσεν εἰς θείαν ἐπιστήμην. Ἂν τοῦτο εἶναι ἀληθές, καὶ εἶναι βεβαίως, ἀφοῦ ὑπό τε τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Πινδάρου, τοῦ Γαληνοῦ καὶ τόσων ἄλλων ἀναφέρεται καὶ ἐπιβεβαιοῦται, μᾶς ἐπιβάλλεται νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι καὶ οἱ υἱοί του βραδύτερον, καὶ οἱ ἱερεῖς τῶν Ναῶν αὐτοῦ, ὡς καὶ οἱ ὀπαδοὶ αὐτῶν Ἀσκληπιάδαι, διὰ φαρμάκων πρωτίστως, καὶ διὰ φυσικῶν ἰαμάτων ἐν γένει, ἐθεράπευον τοὺς πάσχοντας, συνδυάζοντες τὴν τοιαύτην πρακτικὴν αὐτῶν θεραπείαν μετὰ διαφόρων θρησκευτικῶν ἱεροτελεστιῶν, αἵτινες ἐσκόπουν τὴν ἐνίσχυσιν τῆς πίστεως τῶν ἀρρώστων πρὸς τὸν ἰατρὸν θεὸν καὶ τὴν ἀνύψωσιν τῆς φαντασίας των. Αἱ μέθοδοι αὗται ἦσαν τὰ ὄνειρα, αἱ ἐπῳδαί, αἱ εὐχαί, καὶ πολλὰ ἄλλα μέσα, περὶ ὧν βραδύτερον.

Κυρίως εἰπεῖν ἡ ἀρχικὴ ἰδέα τῆς ἰατρικῆς καὶ ἡ βαθμιαία ἐμφάνισις τοῦ πρώτου ἰατροῦ ἔν τε τῷ ἀρχαίῳ Ἑλληνικῷ κόσμῳ καὶ παρ' ἅπασι τοῖς ἀρχαίοις Λαοῖς, συμπίπτει μὲ τὴν βαθμιαίαν ἐπικράτησιν τῆς θρησκείας ἐν αὐτῷ καὶ μὲ τὴν ἀνάγκην τῆς ἐπικλήσεως ταύτης, πρὸς ἀπαλλαγὴν ἐκ τῶν δεινῶν, ἅτινα ἐπέφερεν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα τὸ ὑπεράνθρωπον ἐκεῖνο καὶ κακοποιὸν ὄν, τὸ ὁποῖον ἔπεμπε τὰς νόσους. Ὁ ἱερεὺς βρα-

(1) Διόδωρ. Ε. 74—6 — Ἀπόλλωνος δὲ καὶ Κορωνίδος Ἀσκληπιόν γεννηθέντα καὶ πολλὰ παρὰ τοῦ πατρὸς τῶν εἰς ἰατρικὴν μαθόντα προσεξευρεῖν τήν τε χειρουργίαν καὶ τὰς τῶν φαρμάκων σκευασίας καὶ ῥιζῶν δυνάμεις, καὶ καθόλου προβιβάσαι τὴν τέχνην ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ὡς ἀρχηγὸν αὐτῆς καὶ κτίστην τιμᾶσθαι.

(2) Γαληνοῦ—Εἰσαγ. ἢ ἰατρῷ 14, 676—.

δύτερον περιεβλήθη καὶ τὸ ἔνδυμα τοῦ ἰατροῦ, ἀπετέλεσαν δὲ ἀμφότεροι ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον.

Κατὰ τοὺς Ὁμηρικοὺς χρόνους, ἔνθα ἀπαντῶμεν τοὺς πρώτους ἰατρούς, βλέπομεν τούτους ἀνήκοντας εἰς τὴν τάξιν τῶν ἡρώων, στρατηγῶν καὶ βασιλέων, ἀλλ' οὗτοι ἐτέλουν ἐπίσης πολλάκις καὶ ἱερέων καθήκοντα. Ἡ ἰατρικὴ λοιπὸν δὲν ἦτο ἁπλῶς λαϊκὴ τέχνη, ἀλλὰ καὶ θρησκευτικὴ ἢ ἱερατική. Τοιοῦτοι ἰατροὶ ἦσαν πρωτίστως οἱ υἱοὶ τοῦ ἰδίου Ἀσκληπιοῦ, ὁ Μαχάων καὶ ὁ Ποδαλείριος(¹).

Ἔκτοτε ἡ ἰατρικὴ ἀπετέλει μὲν ἐλευθέραν ἐξάσκησιν καὶ ὑπὸ μὴ ἱερέων ἐφαρμοζομένη, ἀλλ' εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τὸ μέγα ἰατρικὸν πνεῦμα τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ, συνέλαβε καὶ ἀνίδρυσε σκοπιμώτατα τὰ πρῶτα Ἀσκληπιεῖα, ἔνθα ἀνεφάνησαν, ὡς προείπομεν, οἱ πρῶτοι ἐμπνευσμένοι ἱεροφάνται τῆς ἰατρικῆς, οἱ Ἀσκληπιᾶδαι(²). Τὰ θεραπευτικὰ καὶ θρησκευτικὰ ταῦτα ἱδρύματα, ἂν μὴ διέσωσαν μόνα ταῦτα τὴν ἰατρικὴν τέχνην, εἶναι πάντως ἀναντίρρητον, ὅτι ἐτελειοποίησαν μεγάλως τὴν ἰατρικὴν πρακτικὴν καὶ τὰς κλινικὰς παρατηρήσεις, διότι ἐχρησίμευσαν μέχρι τινός, ὡς τὰ πρῶτα νοσοκομεῖα τοῦ κόσμου.

Ἀλλὰ ποίου εἴδους ἰατρικὴ πρᾶξις ἐτελεῖτο εἰς τὰ θρησκευτικὰ ταῦτα ἱδρύματα;

Πρὸς ἐξακρίβωσιν τοῦ ζητήματος τούτου ἄς προσπαθήσωμεν νὰ ἐμβαθύνωμεν ἰατρικῶς εἰς τὸ περικαλύπτον ταῦτα μυστήριον, χωρὶς νὰ ἐπηρεασθῶμεν τὸ παράπαν ἐκ τῶν διαφόρων ἀρχαιολογικῶν τοῦ θέματος τούτου δυσχερειῶν, ἀναπαριστῶντες, κατὰ τὸ ἐνόν, διὰ τῆς φαντασίας τὰ ἐκεῖ τελούμενα, ἐπὶ τῇ βάσει

(¹) Ἰλιὰς Β. 731 — «. . τῶν αὖθ' ἡγείσθην Ἀσκληπιοῦ δύο παῖδε, ἰητὴρ ἀγαθῶ, Ποδαλείριος ἠδὲ Μαχάων· τοῖς δὲ τριήκοντα γλαφυραὶ νέες ἐπιχόωντο».

(²) — Ἴδε καὶ Γαληνοῦ ἐν Εἰσαγωγῇ ἢ ἰατρῷ 14. 676 —.

τῶν γνωστῶν δεδομένων, τοῦ ἰατρικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ αὐτῶν σκοποῦ.

Ἂν κρίνωμεν ἐκ τοῦ προορισμοῦ καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῶν, ἡ ἐφαρμοζομένη θεραπεία εἶχε τριπλοῦν τὸν σκοπόν.

α΄) Ἦτο γενικὴ δι' ὅλους τοὺς εἰσερχομένους ἱκέτας, ἐπὶ τῆς ὑγιεινῆς στηριζομένη.

β΄) Προπαρασκευαστική, διὰ τὴν μέλλουσαν θεραπείαν τῶν ἀρρώστων καὶ

γ΄) Εἰδικὴ δι' ἑκάστην νόσον.

Γενική. Ὁ σκοπὸς ταύτης ἐξεπληροῦτο διὰ τῶν ἑξῆς μέσων. Εν πρώτοις, διὰ τῆς προσφοροτάτης τοποθετήσεως τῶν Ναῶν τούτων εἰς τοπεῖα κατ' ἐξοχὴν ὑγιεινὰ καὶ εὐάερα. Διὰ τῆς ἀφθόνου παροχῆς εἰς τοὺς προσερχομένους πάντων τῶν μέσων τῆς διασκεδάσεως καὶ εὐζωΐας, σωματικῶν ἀσκήσεων, περιπάτων, ὑδροθεραπείας, ψυχαγωγικῶν θεαμάτων, μουσικῆς, ἀγώνων, καλῆς τροφῆς, καὶ διὰ τῆς αὐστηρᾶς καὶ ἀπολύτου καθαριότητος, ἥτις ἐφηρμόζετο, ὑφ' ὅλας τὰς ἐπόψεις, εἰς τὰ θαυμάσια ταῦτα ἱδρύματα. Ἡ καθαριότης ἡ ἐπιβαλλομένη εἰς τοὺς εἰσερχομένους καὶ εἰς ὅλους τοὺς διαιτωμένους ἐντὸς αὐτῶν, ἦτο τι ἐξαίσιον τῷ ὄντι, ὑπὸ ὑγιεινὴν ἔποψιν, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν λεπτομερειῶν τῶν ἀπαντωσῶν εἰς πλείστους συγγραφεῖς τῆς ἀρχαιότητος. Πρὸς ἐκπλήρωσιν ταύτης, τὰ μὲν γενικὰ λουτρὰ ἦσαν εἰς τῶν διαταγὴν τῆς ἡμέρας, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς οὐδένα μὴ καθαρὸν ἐπετρέπετο ἡ εἴσοδος, ἄνευ προηγουμένης πλύσεως. Εἰς ἀπόστασιν πολλῶν σταδίων πέριξ τῶν Ναῶν τούτων ἀπηγορεύετο νὰ κτίζωνται ἰδιωτικαὶ κατοικίαι, καὶ νὰ πλησιάζωσιν οἱ κάτοικοι τῶν γειτονικῶν μερῶν, πρὸς ἀποφυγὴν πάσης νοσηρᾶς μολύνσεως. Κατοικίδια ζῷα δὲν διετήρουν ἐντὸς τῶν Ναῶν (ἐκτὸς ἴσως τῶν αἰγῶν καὶ τοῦ ἀλέκτορος). Εἴς τινας δὲ τούτων, ὡς εἰς τὸν τῆς Δήλου λ. χ., οἱ συνοδεύοντες τοὺς ἐπισκέπτας κύνες ἀπεδιώκοντο ἐκεῖθεν. Οἱ ἑτοιμοθάνατοι ἀπεμακρύνοντο ἐκ τῶν

Ναῶν, ὅπως μὴ ἀποθάνωσιν ἐντὸς αὐτῶν. Τοκετὸς οὐδεὶς ἐπετρέπετο νὰ γίνῃ. Οὐδὲ ἀποθνήσκουσιν, οὐδὲ τίκτουσιν αἱ γυναῖκες σφῖσιν ἐντὸς τοῦ περιβόλου, καθὰ καὶ ἐπὶ Δήλῳ τῇ νήσῳ τὸν αὐτὸν νόμον, τὰ δὲ θυόμενα ἦν δέ τις Ἐπιδαυρίων αὐτῶν, ἤν τε ξένος ὁ θύων ᾖ, καταναλίσκουσιν ἐντὸς τῶν ὅρων. Τὸ δὲ αὐτὸ γινόμενον οἶδα καὶ ἐν Τιτάνῃ.... κατὰ τὸν Παυσανίαν (1), περὶ Ἐπιδαύρου ὁμιλοῦντα.

Διὰ τοῦτο καὶ Ἀντώνιος ὁ εὐσεβής, βραδύτερον κατὰ τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους, ἔκτισεν εἰς τὴν Ἐπίδαυρον (2) ἰδιαίτερον διαμέρισμα δι' ἐξόδων του, χρησιμεῦον διὰ τὰς ἐπιτόκους γυναῖκας καὶ πρὸς ἐναπόθεσιν τῶν νεκρῶν.

Προπαρασκευαστικὴ θεραπεία. Ἡ προπαρασκευαστικὴ θεραπεία συνίστατο εἰς τὰ ἑξῆς. Οἱ πάσχοντες ἱκέται καὶ οἱ ἀπεσταλμένοι αὐτῶν (διότι ἐπέμποντο ἐνίοτε καὶ τοιοῦτοι πρὸς ζήτησιν συμβουλῶν), ἐπλύνοντο πρῶτον δι' ὕδατος, κατὰ προτίμησιν θαλασσίου, ἂν ὑπῆρχεν ἐκεῖ που πλησίον τοιοῦτον (3). Εἶτα ὑπεβάλλοντο εἰς ὑποκαπνισμοὺς δι' ἀρωμάτων ἢ καιομένων ἀντισηπτικῶν βοτανῶν, καὶ ἐν τέλει εἰς νηστείαν αὐστηράν, πρὸς ἀποφυγὴν πάσης βλαπτικῆς τροφῆς δυναμένης νὰ βαρύνῃ τὸν στόμαχον καὶ ἐπηρεάσῃ τὴν ἰδίως θεραπείαν αὐτῶν.

Θεραπεία εἰδικὴ δι' ἑκάστην νόσον. Περὶ ταύτης θέλομεν πραγματευθῇ ἐκτενῶς ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς ἀναλυτικῆς μελέτης τῶν διαφόρων πλακῶν τῶν ἐπιγραφομένων ἰαμάτων τῆς Ἐπιδαύρου.

Πάντα λοιπὸν τὰ προκαταρκτικὰ καὶ γενικὰ ταῦτα μέσα

(1) Παυσαν. II—27—1.

(2) Παυσαν. II—27. 7—. Ἐνταῦθα ἤδη καὶ ἀποθανεῖν ἀνθρώπῳ καὶ τεκεῖν γυναικὶ ὅσιον.

(3) ὡς λιχ. ἀναφέρει ὁ Ἀριστοφάνης, ὅτι ἔκαμεν ὁ Πλοῦτος — «..πρῶτον μὲν αὐτὸν ἐπὶ θάλατταν ἤγομεν ἔπειτ' ἐλοῦμεν» (Ἀριστοφ. Πλοῦτος 656—657).

ἀποτελοῦσι, διὰ τὸν προσεκτικὸν παρατηρητὴν ἰατρὸν τῆς σήμερον, βοήθειαν ὑγιεινὴν καὶ ἐπέμβασιν ἰατρικὴν πρώτης τάξεως. Τῳόντο, ὁ καθαρὸς ἀήρ, τὰ λουτρά, ἡ μάλαξις, ἡ καθαριότης, ἡ δίαιτα, ἡ ἀπολύμανσις, ἡ ἀντισηψία, ἀποτελοῦν καὶ σήμερον ἔτι, ὡς καὶ πάντοτε, μέσα θεραπευτικὰ ἰσχυρότατα δι' ὅλα τὰ νοσήματα ἐν γένει.

Ἀφ' ἑτέρου, διὰ τοὺς ὑγιῶς ἔχοντας εἶναι γνωστόν, πόσον συνετέλουν πάντα τὰ μέσα ταῦτα πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ ὀργανισμοῦ αὐτῶν, ἀφοῦ ἀπετέλουν τὴν κυρίαν βάσιν τῆς ἀνατροφῆς των. Ἡ ὑγιεινὴ ἄλλως τε τῶν ἡμετέρων χρόνων ἀνύψωσεν, ὡς γνωστόν, τὰ θαυμάσια ταῦτα μέτρα εἰς ἀπαραιτήτους κανόνας, πρὸς διατήρησιν τῆς ὑγιείας καὶ ἀνάπτυξιν σωμάτων ἀρτίας διαπλάσεως, διὰ τὴν ἀντοχὴν κατὰ τῶν νόσων.

Κατόπιν ὅλων τούτων, ἀγόμεθα ὡς ἰατροὶ εἰς τὸ παράδοξον ἴσως ἐκ πρώτης ὄψεως συμπέρασμα, ὅτι κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα ὁ ἀνθρώπινος ὀργανισμὸς παρεῖχε πολὺ μείζονα ἀντοχὴν πρὸς τὰς νόσους ἀπὸ τὴν παρατηρουμένην εἰς τὸν σημερινὸν ἄνθρωπον. Εἰς τοῦτο δέον νὰ λάβωμεν βεβαίως ὑπ' ὄψει καὶ τὰς λοιπὰς συνθήκας τοῦ νεωτέρου βίου καὶ πολιτισμοῦ, αἵτινες μεγάλως συντελοῦσι πρὸς ἀνάπτυξιν διαφόρων νοσηρῶν αἰτίων. Ἀλλ' ὅπως ποτ' ἂν ᾖ, αἱ νόσοι καὶ οἱ ἰατροὶ αὐτοὶ ἑπομένως, ἦσαν πολὺ ὀλιγώτεροι τῆς σήμερον καὶ συνεπῶς τὰ ἰαματικὰ μέσα ὀλίγα καὶ ἁπλούστερα διὰ τοὺς πάσχοντας. Συνίσταντο λοιπὸν ταῦτα εἰς ὀλίγα μόνον βότανα καὶ ἐλιξήρια καὶ εἰς διαφόρους ἁπλᾶς χειρουργικὰς ἐπεμβάσεις. Εἰς τὸν Ἱπποκράτην αὐτὸν λ. χ. τὸν μέγαν διδάσκαλον τῆς ἰατρικῆς, ἐντὸς τῶν πολυτίμων βιβλίων τοῦ ὁποίου ἀπετυπώθη ὁ μέγας κώδηξ τῆς νοσολογίας καὶ θεραπευτικῆς τῶν ἀρχαιοτάτων ἐκείνων χρόνων, ὁ δυνάμενος καὶ σήμερον ἀκόμη νὰ χρησιμεύσῃ ἴσως, ἐν πολλοῖς, ὡς ὑπόδειγμα θαυμασίας παρατηρητικότητος, ἐν ᾧ βλέπομεν τόσας διαιτητικὰς συμβουλὰς καὶ ὑγιεινὰ παραγγέλματα, προκειμένου

περὶ τῆς ἰδίως ἰατρικῆς ὕλης, ἤτοι τῶν φαρμάκων, ὀλίγα μόνον σχετικῶς εὑρίσκομεν ἀναγραφόμενα.

Βραδύτερον, μετὰ τὴν γενικὴν παρακμὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου, τὰ θαυμάσια ταῦτα ὑγιεινὰ μέσα ἠμελήθησαν καὶ ἀντικατεστάθησαν εἰς μὲν τοὺς ὑγιεῖς, ὑπὸ τῆς χλιδῆς καὶ ἐκλύσεως, εἰς δὲ τοὺς πάσχοντας, κατ' ἀνάγκην, ὑπὸ σειρᾶς πολυειδῶν φαρμάκων καὶ βοτανῶν.

Ἐντὸς τῶν ἱερῶν λοιπὸν τούτων θεραπευτηρίων ἢ Ἀσκληπιείων, ἐτελεῖτο καὶ ἐφηρμόζετο ἀρτία ἡ ὑγιεινὴ πρωτίστως θεραπεία, ἐχορηγοῦντο δὲ ἐλάχιστα μόνον φάρμακα, ἀπαραλλάκτως ὡς συμβαίνει καὶ σήμερον εἰς τὰ διάφορα σανατόρια. Καὶ εἶναι θαυμαστὸν τῳόντι πῶς οἱ ἡμέτεροι πρόγονοι, ὅπως εἰς ὅλα καὶ εἰς τὴν ἰατρικὴν ἀκόμη αὐτήν, διήνοιξαν ἐξ ἀρχῆς τὴν ἀσφαλεστέραν καὶ λογικωτέραν ὁδὸν πρὸς ἐφαρμογὴν πάσης θεραπείας. — Σήμερον πράγματι, μετὰ πάροδον χιλιάδων ἐτῶν, ἐπανερχόμεθα εἰς τὰς αὐτὰς σχεδὸν τῶν ἀρχαίων ὑγιεινὰς ἀρχάς. Ἰδοὺ ὅτι ὁλόκληροι αἰῶνες ἐξεμηδενίσθησαν, ὅπως συναντηθῶσιν ἐν ὅλῃ τῇ ἀκμῇ καὶ λαμπρότητι αὐτῶν, τὰ ἀρχαιότατα Ἀσκληπιεῖα μὲ τὰ νεώτατα σανατόρια. Τί ἐφαρμόζει πράγματι ἐντὸς τῶν σημερινῶν σανατορίων ἡ ἰατρικὴ ἐπιστήμη ὑπὸ πρακτικὴν ἔποψιν; τὴν ἀεροθεραπείαν, τὴν ὑδροθεραπείαν, τὴν γυμναστικήν, τὰ λουτρά, τὴν μάλαξιν (massage) τὴν μουσικήν, τὰς διασκεδάσεις, τὰς ἐκδρομάς, τὴν δίαιταν κτλ. κτλ. Εἰς τοὺς τροφίμους τῶν διαφόρων τούτων θεραπευτικῶν ἱδρυμάτων, τὰ μέσα ταῦτα ἀποτελοῦν τὰ τρία τέταρτα τῆς ὅλης θεραπείας, ἐντὸς καταστημάτων ἀπολύτου ὑγιεινῆς τελειότητος, ἐγειρομένων ἐν μέσῳ φυσικῶν καλλονῶν καὶ κλίματος καταλλήλου. Πολλῶν φαρμάκων δὲν γίνεται χρῆσις ἐν αὐτοῖς, ὥστε ὅταν λέγομεν ἰατρικὴν ἐπέμβασιν καὶ θεραπείαν ἐντὸς τοιούτων ἱδρυμάτων, δὲν πρέπει νὰ ἐννοῶμεν μόνον τὴν ἐφαρμογὴν τῶν φαρμακευτικῶν μέσων, διότι ταῦτα ἀποτελοῦν μικρὸν μόνον ποσοστὸν τῆς ὅλης θερα-

πείας. Οὐχ' ἧττον, ὅπως καὶ ἐνταῦθα καὶ εἰς τὰ ἀρχαῖα ἀκόμη Ἀσκληπιεῖα ὑπῆρχον περιπτώσεις, καθ' ἃς ἐπεβάλλετο καὶ οὐσιαστικωτέρα θεραπεία διὰ φαρμάκων καὶ ἐγχειρήσεων. Τὰς περιπτώσεις ταύτας κάλλιστα οἱ πεπειραμένοι ἱερεῖς ἰατροὶ ἀντελαμβάνοντο καὶ διεγίνωσκον, ὡς θέλομεν ἀποδείξει. Ἐγίνετο ἑπομένως καὶ χρῆσις φαρμάκων εἰς ὅλα τὰ Ἀσκληπιεῖα ἀπ' ἀρχῆς τῆς συστάσεως αὐτῶν.

Ὅλαι ὅμως αἱ θεραπευτικαὶ αὗται μέθοδοι ἐκαλύπτοντο ἐπιμελῶς ὑπὸ πέπλου ὑπερφυσικότητος καὶ μυστηρίου — Ἐννοοῦμεν τοῦτο λέγοντες, τὰς ἐγκοιμήσεις καὶ τὰ ὄνειρα, ὡς καὶ τὰς διαφόρους ἱεροτελεστίας καὶ μυσταγωγίας, αἵτινες μόναι ἀπετέλουν φαινομενικῶς τὴν ἀπόκρυφον ἀκολουθίαν καὶ τὴν ὑπεράνθρωπον ἰαματικὴν δύναμιν τοῦ μεγάλου τῆς ἰατρικῆς Δαίμονος. Τὰ πλεῖστα τῶν ἐν χρήσει τούτων ἰαματικῶν μέσων συνεδυάζοντο θαυμασίως πρὸς ἄλληλα, ὅπως ἐνισχύσωσι ψυχολογικῶς τὴν ὑποβολὴν καὶ αὐτοϋποβολήν, διότι τοῦτο κυρίως δι' αὐτῶν ἐπεδιώκετο.

Τοιαύτην τινὰ λοιπόν, ἐν γενικαῖς γραμμαῖς, θεραπείαν ἐννοοῦμεν ὅτι ἐφήρμοζον οἱ διάφοροι ἱερεῖς ἰατροὶ τῶν Ἀσκληπιείων.

Ἀλλὰ δυνάμεθα τάχα σήμερον, ὡς ἰατροὶ ἐξετάζοντες ταύτην, νὰ σχηματίσωμεν ἰδέαν τινὰ προσεγγίζουσαν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον εἰς τὰ ἐκεῖ τελούμενα καὶ ἐφαρμοζόμενα ἰατρικὰ μέσα;

Μεθ' ὅλας τὰς ἐρεύνας ἡμῶν εἰς τοὺς διαφόρους ἀρχαίους συγγραφεῖς δὲν εὑρίσκομεν μονομερῶς ἐκτενεῖς περιγραφάς, ἢ νύξεις ἔστω τινὰς καὶ χρονογραφικὰς ἀφηγήσεις τῶν σχετικῶν λεπτομερειῶν, ἀφοῦ ἐκάλυπτε ταύτας συνήθως ὁ πέπλος τοῦ μυστηρίου, ὡς εἴπομεν.

Οὐχ ἧττον, ἀπαντῶμεν καὶ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῶν ναῶν τούτων ἱστορίας θεραπειῶν, τὰς ὁποίας παρεῖχον ἐνίοτε

αὐτοί οἱ παθόντες καὶ ἰαθέντες ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις. Ἀλλ' αὗται δὲν ἀνέρχονται δυστυχῶς εἰς τοὺς χρόνους τῆς μεγάλης ἀκμῆς των. Τοιαῦται λ. χ. ἐκτενεῖς περιγραφαὶ εὕρηνται εἰς τὰς ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις εὐτραπέλους καὶ ὡραίας, ὅσον καὶ ἀφελεῖς, ἀφηγήσεις τοῦ ἐν τῷ Ἀσκληπιείῳ τῆς Περγάμου, κατὰ τὸν πρῶτον Μ. Χ. αἰῶνα, νοσηλευθέντος Ἀριστείδου τοῦ ῥήτορος(¹) ὡς καὶ εἰς τὴν μακρὰν διήγησιν ἑνὸς Ἰουλίου Ἀπελλᾶ, ἐκ Μυλάσων τῆς Καρίας, ὅστις ἐνοσηλεύθη εἰς τὴν Ἐπίδαυρον κατὰ τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους τῶν Ἀντωνίνων, καὶ ἥτις εὕρηται κεχαραγμένη ἐπί πλακὸς ἀνακαλυφθείσης μετ' ἄλλων παρομοίων ὑπὸ τοῦ κ. Καββαδία ἐκεῖ(²). Ἀλλ' ἐκτὸς τοῦ ὅτι αἱ τελευταῖαι αὗται δὲν ἀναφέρονται εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν Ἑλληνικὴν ἐποχήν, ὡς προελέχθη, καὶ αἱ διάφοραι ἄλλαι πηγαί, ἐλαχίστας δύνανται νὰ παράσχωσι πληροφορίας εἰς τοὺς ἀρχαιολογοῦντας, μόνον δὲ ἐπισταμένη καὶ λεπτομερὴς ἐξέτασις ἰατροῦ ἐρευνητοῦ θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ συμπληρώσῃ τὰ κενά τῶν περιγραφῶν τούτων. Ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ταύτῃ ἀνελάβομεν καὶ ἡμεῖς τὴν παροῦσαν μελέτην.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΙ.

Τὰ γνωστότερα Ἀσκληπιεῖα καὶ λοιπὰ ἱερὰ θεραπευτήρια τῆς Ἀρχαιότητος — Τρίκκης — Τιθορέας — Κῶ — Ἱερὸν Ἀμφιαράου — Αἱ γενόμεναι ἀνασκαφαί — Αἱ ἀνακαλυφθεῖσαι ἐπιγραφαί — Κανονισμὸς Ἱεροῦ ἱδρύματος — Θησαυρὸς ἢ ταμεῖον τοῦ ἱεροῦ — Τὸ ἐννεάβολον ἀργύριον — Ἀφιέρωσις Ἀθηναίων — Περιγραφὴ Ἀσκληπιείου Τιθορέας, κατὰ Παυσανίαν — Ἡ κρύπτη τῆς Ἴσιδος.

Ὅπως δυνηθῶμεν νὰ κρίνωμεν ἀσφαλέστερον, περὶ τῶν ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις τελουμένων, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν διαφόρων ἀρ-

(¹) Ἀριστείδου ἱεροὶ λόγοι — Ι — σελ. 446—550 — (edit. Dind.).
(²) Ἰδ. Ἱερὸν Ἀσκληπιοῦ. Π. Καββαδία σελ. 279.

χαίων δεδομένων, ἔδει νὰ συμπληρώσωμεν τὴν μελέτην ταύτην καὶ διὰ τῆς ἐπιτοπίου ἐξετάσεως τῶν διαφόρων σωζομένων ἐρειπίων τῶν ἀρχαίων τούτων Ναῶν. Τοιούτων ὅμως ἱερῶν ἐρείπια δὲν ἀριθμοῦμεν δυστυχῶς πολλὰ ἀκόμη. Τὸ μέγιστον καὶ ἀρχαιότατον Ἀσκληπιεῖον τῆς Τρίκκης, τὸ ἐπιφανέστατον κατὰ τὸν Στράβωνα, τοῦ ὁποίου ἀνευρέθησαν ἐσχάτως ἴχνη τινὰ(¹) δὲν παρέχει εἰσέτι ἱκανὸν φῶς.

Τὸ τῆς Τιθορέας μένει πάντοτε ἐντὸς τῶν ἐγκάτων τῆς γῆς.

Τὸ ἕτερον, ἐπίσης περιώνυμον τῆς ἀρχαιότητος τέμενος, τὸ ἐν τῇ πατρίδι τοῦ μεγάλου τῆς ἰατρικῆς Διδασκάλου Κῷ εὑρισκόμενον, ἀπὸ δύο ἤδη ἐτῶν ἔκαμεν εὐτυχῶς τὴν πανηγυρικὴν εἰς τὸν ἀρχαιολογικὸν κόσμον ἐμφάνισίν του, ὑπὸ τὴν εὔστοχον καὶ σταθερὰν σκαπάνην τοῦ σοφοῦ Γερμανοῦ καθηγητοῦ Κου Herzog, ὡς κατωτέρω θὰ εἴπωμεν.

Τὸ Ἀσκληπιεῖον τῶν Ἀθηνῶν ἀφ' ἑτέρου, τὸ ἐκ τῶν πρώτων ἴσως ἀνασκαφέν, μᾶς ἔδωσε πολύτιμα πρὸς τοῦτο ἐφόδια, διὰ τῶν ποικίλων ἀναγλύφων, ἐπιγραφῶν καὶ ἀναθημάτων, ἅτινα ἀνεκαλύφθησαν ἐντὸς ἢ πέριξ τούτου. Ἀλλ' ὁ ἀνασκαφεὶς χῶρος δὲν παρέχει ἡμῖν τοπικῶς ὅλα τὰ ἀναγκαῖα στοιχεῖα πρὸς μόρφωσιν ἀσφαλοῦς γνώμης.

Καίτοι ὅμως διὰ τὰ πλεῖστα τῶν Ἀσκληπιείων τούτων στερούμεθα μέχρι τοῦδε τοπικῶν βοηθημάτων, πρὸς ἐξήγησιν καὶ ἀναπαράστασιν διὰ τῆς φαντασίας ἡμῶν τῶν τελουμένων ἐν αὐτοῖς, ὑπὸ ἰατρικὴν ἔποψιν, ἐκ τῶν διαφόρων, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον λεπτομερῶν περιγραφῶν τῶν ἀρχαίων συγγραφέων βοηθούμενοι, θὰ δυνηθῶμεν νὰ σχηματίσωμεν ἴσως ἐν τῷ νῷ ἡμῶν γενικήν τινα ἰδέαν τῶν διαφόρων ἱερῶν λειτουργιῶν, ὅπως ἐξαγάγωμεν ἀκριβέστερά πως συμπεράσματα περὶ τῶν τελουμένων. Ἐπὶ τῇ βάσει λοιπὸν τοιούτων πηγῶν, ἂς ἐπιχειρήσωμεν κατὰ τὸ

(¹) Π. Καστριώτου Τὸ ἐν Τρίκκῃ Ἀσκληπιεῖον.

ἐνὸν μικράν τινα ἐκδρομήν, ἢ μᾶλλον ἀναδρομὴν ἀνὰ τοὺς σκοτεινοὺς ἐκείνους αἰῶνας, ὅπως ἴδωμεν ἐκ τοῦ πλησίον τινὰ ἐξ αὐτῶν. Κατὰ πρῶτον θὰ ἐκλέξωμεν τὰ τρία ἐκ τῶν μεγάλων τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος ἱερῶν, ἅτινα δὲν ἦσαν ἀφιερωμένα ἀποκλειστικῶς εἰς τὸν Ἀσκληπιόν. Τὸ τοῦ Ἀμφιαράου, τὸ τῆς Τιθορέας, καὶ τὸ ἱερὸν ἄλσος τοῦ Τροφωνίου. Μετὰ τὴν περιγραφὴν τούτων θὰ προβῶμεν εἰς ὁμοίαν λεπτομερῆ ἐξέτασιν τοῦ Ἀσκληπιείου τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἐν τέλει τῶν κατ' ἐξοχὴν ἱερῶν ἱδρυμάτων τοῦ θεοῦ τῆς Ἰατρικῆς, ἤτοι τῶν Ἀσκληπιείων τῆς Ἐπιδαύρου καὶ τῆς Κῶ.

Τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀμφιαράου (1). Τὸ μαντικὸν τοῦτο θεραπευτήριον ἔκειτο μεταξὺ τῆς Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας, πρὸς τὸ μέρος τοῦ σημερινοῦ Ὠρωποῦ, ἐπὶ τῆς τοποθεσίας τῆς καλουμένης σήμερον Μαυροδῆλεσι. Ἀνεσκάφη κατὰ τὸ ἔτος 1884, ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἡμῶν Ἑταιρείας διὰ τοῦ ἀξιολόγου ἀρχαιοδίφου καὶ ἐφόρου αὐτῆς Κου Λεονάρδου. — Τῶν σημερινῶν ἀνασκαφῶν καὶ τῶν θαυμασίων τοπείων, ἅτινα περιέβαλον τὸ διάσημον τοῦτο ἱερὸν παραθέτομεν δύο εἰκόνας (ἰδ. εἰκ. ἀρ. 1 καὶ 3) διὰ τοὺς ἡμετέρους ἀναγνώστας. — Εἰς τὴν θέσιν λοιπὸν ταύτην ὁ μυθολογικὸς ἥρως Ἀμφιάραος, εἷς τῶν ἑπτὰ ἐπὶ Θήβαις, ὁ μόνος ἐπιζήσας ὡς γνωστὸν τῆς καταστροφῆς ἐκείνων, κατεπόθη ὑπὸ τῆς γῆς μεθ' ὁλοκλήρου τοῦ τεθρίππου αὐτοῦ ἅρματος, διερχόμενος ἐν βίᾳ ἐκεῖθεν κατὰ τὴν φυγὴν αὐτοῦ. Δὲν εἶχε παρέλθει ὅμως πολὺς χρόνος καὶ ὁ ἥρως οὗτος ἐξεβράσθη αὖθις ἐκ τῶν ὑποχθονίων τῆς γῆς, μὲ τὴν ἱερὰν ἰδιότητα θεοῦ, φέροντος τὴν εἰδικότητα τῆς μαντικῆς καὶ τῆς ἐν γένει θεραπείας τῶν νόσων. Ἐκεῖ λοιπὸν εἶχον ἀνιδρυθῆ μεγαλοπρεπῶς, ἔξοχος Ναὸς καὶ μέγα Μαντεῖον, φέροντα τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Μέγα διαμέρισμα τοῦ Ναοῦ τούτου ἦτο μεταβεβλημένον εἰς συστηματικὸν θεραπευτήριον.

(1) Παυσαν. I—34—35.

Εἰκ. 1.

Ἐν ταῖς γενομέναις ἀνασκαφαῖς τοῦ Ἱεροῦ τοῦ Ἀμφιαράου εὑρέθησαν τὰ ἀκόλουθα κύρια καὶ χαρακτηριστικὰ αὐτοῦ ἐξαρτήματα. Ναός, Βωμός, Θέατρον, Στοά, Βάθρα (πρὸς ἀνάπαυσιν τῶν ἀρρώστων), ἀγαλμάτια συντετριμμένα εἰς διάφορα τεμάχια, τὸ ὡραιότατον δὲ πάντων, ἓν ἄγαλμα, ἀκέφαλον δυστυχῶς, ἀποδιδόμενον εἰς τὸν Ἀμφιάραον, ὑπὸ μορφὴν Ἀσκληπιοῦ, ὅπερ καὶ παραθέτομεν (εἰκ. ἀρ. 2) καὶ λουτρὼν μετὰ πηγῆς. Ὁ λουτρὼν οὗτος εἶχε θερμὰ καὶ ψυχρὰ ὕδατα, κατ' ἐπιγραφὴν ἐξ ἧς μάλιστα ἐξάγεται, ὅτι ὑπῆρχον καὶ ἀνδρικὰ καὶ γυναικεῖα λουτρά.

Πολλαὶ ἄλλαι ἐπιγραφαὶ ἀνεκαλύφθησαν καὶ ἐξεδόθησαν ἐκ τοῦ Ἱεροῦ τοῦ Ἀμφιαράου. Μεταξὺ τούτων περίεργοι εἶναι αἱ ἑξῆς.

Πρῶτον, ἡ ἐκδοθεῖσα ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι τοῦ 1885 (Σελ. 95), ἡ διαλαμβάνουσα τὸν Κανονισμὸν τοῦ Ἱεροῦ Καταστήματος. Εἰς τὸν 20ον στίχον ταύτης ἀναγινώσκομεν τὰ ἑξῆς. «Ἀπαρχὴν δὲ διδοῦν τὸν μέλλοντα θεραπεύεσθαι ὑπὸ τοῦ θεοῦ μὴ ἔλαττον ἐννεοβόλου δοκίμου ἀργυρίου καὶ ἐμβάλλειν εἰς τὸν θησαυρόν, παριόντος τοῦ νεωκόρου» Εἰς δὲ τὸν 13ον στί-

χον προστίθεται «Ἐν δὲ τῷ κοιμητηρίῳ καθεύδειν χωρὶς μὲν τοὺς ἄνδρας, χωρὶς δὲ τὰς γυναῖκας».

Δευτέρα ἐπίσης περίεργος εἶναι καὶ ἡ ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι τοῦ 1891 δημοσιευθεῖσα (σελὶς 79). Αὕτη φέρει ψήφισμα, διὰ τοῦ ὁποίου οἱ Ἀθηναῖοι στεφανοῦσι τὸν Ἀμφιάραον χρυσῷ στεφά-«νῳ (βεβαίως τὸ ἄγαλμα «αὐτοῦ). Ἐπειδὴ ὁ θεὸς «καλῶς ἐπιμελεῖται «τῶν ἀφικνουμένων «Ἀθηναίων εἰς τὸ Ἱε-«ρὸν ἐφ' ὑγιείᾳ καὶ «σωτηρίᾳ πάντων τῶν «ἐν τῇ χώρᾳ καὶ πα.. «. . . . . τοὺς δὲ «ἐπιμελητὰς ἀνειπόν-«τας τὰ ἐψηφισμένα «τῷ Δήμῳ ἐν Ναῷ Ἱερῷ «ἀναθεῖναι τὸν στέφα-«νον τῷ θεῷ, ἐφ' ὑγι-«είᾳ καὶ σωτηρίᾳ τοῦ «Δήμου, τῶν Ἀθηναί-«ων καὶ παίδων καὶ «γυναικῶν καὶ τῶν ἐν «τῇ χώρᾳ πάντων.»

Εἰκ. 2

Ἐκ τῆς πρώτης ἐπιγραφῆς ταύτης προκύπτει, ὅτι καὶ ὁ ἐν Ἐπιδαύρῳ ἀνακαλυφθεὶς θησαυρὸς (περὶ οὗ κατωτέρω) τὸν αὐτὸν εἶχε ταμιευτικὸν σκοπὸν διὰ τὰ ἰατρεῖα, ἐπὶ ὡρισμένῃ τιμῇ ἑκάστης ἰατρικῆς ἐπισκέψεως πληρωνομένης. Ἐξάγομεν ἐπίσης προφανῶς ἐντεῦθεν καὶ τὸ

συμπέρασμα, ὅτι οἱ ἀσθενεῖς διέμενον ἐπὶ πολὺ ἐν τῷ ἱερῷ, ἀφοῦ ἐκάθευδον καὶ εἰς ἰδιαίτερα κατακλιντήρια, οἵ τε ἄνδρες καὶ αἱ γυναῖκες.

Ἐκτὸς τῶν πολλῶν ἐπιγραφῶν εὑρέθη καὶ ἀνάγλυφον παριστῶν κριὸν ἀγόμενον εἰς θυσίαν, ὅπερ ἐπιβεβαιοῖ καὶ τὴν ἀκριβεστάτην περιγραφὴν τοῦ Παυσανίου, ἥτις σὺν τοῖς ἄλλοις ἀναφέρει. «Κριοὺς θύσαντες καὶ τὸ δέρμα ὑποστρωσάμενοι καθεύδουσιν ἀναμένοντες δήλωσιν ὀνείρατος.»

Καὶ ἤδη, ἂς προβῶμεν εἰς τὴν ὅσον οἷόν τε λεπτομερῆ περιγραφὴν καὶ τὴν διὰ τῆς φαντασίας ἀναπαράστασιν τοῦ πεφημισμένου τούτου κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἰατρικοῦ Ναοῦ καὶ τῶν ἐν αὐτῷ τελουμένων, ἔχοντες ὡς βάσιν τὴν περιγραφὴν τοῦ Παυσανίου, τὴν μόνην περιελθοῦσαν εἰς ἡμᾶς πηγήν.

Θεωροῦμεν τὴν ἀναπαραστατικὴν ταύτην διήγησιν λίαν ἀναγκαίαν διὰ τὰ τρία σκοτεινότατα ἔτι ἱερὰ θεραπευτήρια ταῦτα, ὡς δυναμένην νὰ καταστήσῃ εὐχερῆ καὶ εἰς μὴ ἰατροὺς ἴσως τὴν ἀντίληψιν παραδόξων τινῶν καὶ ἀποκρύφων λεπτομερειῶν, περὶ τῆς λειτουργίας τῶν Ἀσκληπιείων ἐν γένει. Πρὸς αὐθεντικωτέραν ὅμως συμπλήρωσιν τῆς ὅλης περιγραφῆς, ἐκρίναμεν ἐπίσης καλὸν νὰ παραθέσωμεν κατωτέρω ἐν ὑποσημειώσει καὶ αὐτὸ τὸ κείμενον τοῦ Παυσανίου, περὶ τοῦ ἑνὸς τοὐλάχιστον τούτων, τοῦ μυστηριωδεστέρου καὶ παραδοξοτέρου, ἤτοι τοῦ Τροφωνίου ἄντρου.

Ἐν πρώτοις λοιπὸν πλησιάζομεν πρὸς τὴν κεντρικὴν εἴσοδον τοῦ Ναοῦ τοῦ Ἀμφιαράου. Μόλις εἰσερχόμενοι ἀπαντῶμεν διαυγεστάτην καὶ παφλάζουσαν πηγὴν ὕδατος (καὶ σήμερον ἀκόμη σωζομένου καὶ γνωστοῦ διὰ τὴν λαμπράν του ποιότητα, ἀναλυθέντος δ' ἐπὶ τούτῳ ἄλλοτε καὶ ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ τῆς χημείας κ. Χρηστομάνου), μεταξὺ δύο ὡραίων πλατάνων. Βλέπομεν πάσχοντας ἱκέτας ἐξερχομένους τὴν στιγμὴν ταύτην ἐκ τοῦ Ναοῦ, ἄλλους τρέχοντας καὶ ἄλλους ὑποβασταζομένους ὑπὸ ἱερέων,

ΕΙΚ. ἀρ. 3. (Ἴδε σελ. 14.)

περατώσαντας τὴν νενομισμένην θεραπείαν των. Ἰδοὺ ὅτι οἱ μᾶλλον ζωηροὶ ἐξ αὐτῶν ἔρχονται ἀπ' εὐθείας πλησίον τῆς μεγάλης κρήνης, παρατηροῦμεν δὲ μετὰ πόσης προθυμίας ρίπτουσιν ὅλοι ἐντὸς ταύτης ἓν ἀργυροῦν ἢ χρυσοῦν νόμισμα, μὴ ἔλαττον ἐννεοβόλου δοκίμου ἀργυρίου, κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν ἣν ἀνωτέρω παρεθέσαμεν. Φθάνομεν ἤδη ἐντὸς τοῦ περιβόλου. Ἐνταῦθα ἀξιοθαύμαστοι ἦναι οἱ μεγαλοπρεπεῖς καὶ ὡραῖοι βωμοί, οἵτινες κατὰ πᾶν βῆμα εὑρίσκονται πρὸ ἡμῶν. Ἰδοὺ μεταξὺ τούτων ὁ βωμὸς τῆς Παιωνίας Ἀθηνᾶς, ὁ τῆς Ἰασοῦς, τῆς Ὑγιείας, τῆς Πανακείας, καὶ τοῦ πατρὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ Ἀπόλλωνος. Εἰς τὸ τμῆμα τοῦτο γίνονται δεκτοὶ οἱ ἀσθενεῖς, ἀφοῦ καλῶς ἐξετασθῶσιν, ὑπὸ τῶν Ἱερέων ἰατρῶν. Ἀμέσως δ' ἔπειτα ὑποβάλλονται εἰς εἰδικὴν καὶ αὐστηρὰν καθαριότητα. Ἐκεῖνοι, οἵτινες εἰσῆλθον πρὸ τριῶν ἡμερῶν εἰς τὸ κατάστημα, μόλις πρὸ ὀλίγου ἐπεράτωσαν τὴν τριήμερον νηστείαν των, καὶ ἤδη ἑτοιμάζονται διὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἰδίως θεραπείας. Ἄλλοι ἐκεῖ πλησίον θυσιάζουσι ζῶα διάφορα. Οὗτοι μετὰ τὴν θυσίαν θὰ λάβωσι τὸ δέρμα τοῦ νεωστὶ σφαγέντος θύματός των καὶ θὰ κατακλιθῶσιν ἐπ' αὐτοῦ, ὅπως βαθέως κοιμηθοῦν ἀναμένοντες τὴν δήλωσιν τοῦ ἰαματικοῦ ὀνείρου . . . . .

Μετὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ ἱεροῦ τούτου, ἂς μεταβῶμεν εἰς Φωκίδα. Ἐκεῖ εἶναι τὸ μέγα ἐξυγιαντήριον τῆς Τιθορέας, τὸ γνωστὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀρχαγέτου Ἀσκληπιοῦ.

Πρὶν ἢ ἀκόμη πλησιάσωμεν, εὑρίσκομεν μακρύτατον τεῖχος, ὅπερ τὸ περιβάλλει, σκοπίμως βέβαια, διότι δὲν ἐπετρέπετο, εἰς οὐδένα νὰ οἰκοδομήσῃ εἰς ἀπόστασιν μικροτέραν τῶν 40 σταδίων· μέτρον θαυμάσιον δημοσίας ὑγιεινῆς προνοίας. Ἐντὸς ὅμως τοῦ περιβόλου τοῦ Ἀσκληπιείου τούτου συναντῶμεν ἄπειρον πλῆθος ἀνθρώπων, προχωροῦντες δὲ περαιτέρω βλέπομεν διαφόρους κατοικίας ρυθμικῶς ἐκτισμένας, ἐντὸς τῶν ὁποίων διαμένουν οἱ ἰδίως τρόφιμοι τοῦ θεραπευτηρίου πάσχοντες, νοσηλευόμενοι

ἐκεῖ ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας· κατοικοῦν δ' ἐπίσης καὶ οἱ δοῦλοι τοῦ θεοῦ πέριξ τῶν οἰκημάτων τούτων. Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ Ναοῦ εὑρίσκεται ὡραῖον μαρμάρινον ἄγαλμα τοῦ Ἀσκληπιοῦ, φέροντος μακρὸν πώγωνα, δεξιόθεν δ' αὐτοῦ ὡραία μαρμαρίνη κλίνη, ἐπὶ τῆς ὁποίας κατεκλίνοντο ἄρρωστοι. — Ἐντὸς τοῦ ἀπεράντου τούτου περιβόλου βαδίζοντες, ἀπαντῶμεν καὶ παράδοξον συνδυασμὸν δύο, ὅλως διαφόρων πρὸς ἀλλήλας, ἰατρικῶν θεοτήτων, τῆς μεγάλης Αἰγυπτίας θεᾶς Ἴσιδος καὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἀμφότεροι ἡνωμένοι ἐλατρεύοντο ὑπὸ τῶν θνητῶν ἐντὸς μεγαλοπρεποῦς καὶ ὑπογείου ἀδύτου Ἱεροῦ, φέροντος τὸ ὄνομα τῆς Αἰγυπτίας θεᾶς. Εἰς τὴν μυστηριώδη ταύτην τῆς Ἴσιδος κρύπτην οὐδεὶς ὑγειῶς ἔχων ἐπετρέπετο νὰ εἰσδύσῃ, ἀλλ' οἱ πάσχοντες μόνον, ὅσους ἡ θεὰ ηὐδόκει νὰ καλέσῃ πλησίον της δι' ὀνείρων· οἱ λοιποί . . ., ρίπτουν περίφοβοι ἐντὸς αὐτῆς ἐκ τῶν ἄνω τὰ θυσιαζόμενα ζῶά των, κρεμῶντες ταῦτα διὰ τελαμώνων, καὶ ἀπέρχονται ταχέως ἐκεῖθεν, χωρὶς νὰ τολμοῦν οὔτε τὴν κεφαλήν των νὰ στρέψωσι πρὸς τὴν μυστηριώδη κρύπτην, διότι ἐθεωρεῖτο βέβηλος ὁ ἐκβιάζων τὴν εἴσοδον αὐτῆς. Διηγοῦνται λ.χ. τρομερὰ πράγματα δι' ἐκείνους, οἵτινες ἐτόλμησαν ν' ἀτενίσωσιν ἐντός.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ III.

Τὸ Τροφώνιον ἄντρον — Περιγραφὴ καὶ φανταστικὴ ἀναπαράστασις τούτου — Ὁ Ἀγαθοδαίμων καὶ ἡ ἀγαθὴ τύχη — Ἱεροτελεστίαι μυστηριώδεις — Πηγαὶ Λήθης καὶ Μνημοσύνης — Λουτρά — Μαντεῖον — Θρόνος μνημοσύνης — Ἐς τροφωνίου μαντεύεσθαι — Κείμενον περιγραφῆς Παυσανίου — Γενικὰ πορίσματα ἡμῶν περὶ τῆς λειτουργίας τῶν ἀσκληπιείων.

Καὶ ἤδη ἂς σπεύσωμεν εἰς ἕτερον μυστηριῶδες τέμενος ἰατρικοῦ προορισμοῦ καὶ λατρείας.

Θὰ ἐπισκεφθῶμεν τὴν Ἐπαρχίαν Λεβαδείας.

Φθάνομεν μετὰ μακρὰν πορείαν εἰς τὸ μαγευτικὸν καὶ πλῆρες φυσικῶν ἀρωμάτων σύσκιον καὶ πυκνὸν ἱερὸν τοῦ Τροφωνίου ἄλσος. Ἐκεῖ πλησίον ῥέει, μεγαλοπρεπῶς κυλιόμενος καὶ παφλάζων ποταμός, ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἕρκυνα, μὲ χαριεστάτην μυθολογικὴν παράδοσιν περὶ τοῦ σχηματισμοῦ του. Εἰς τὴν κατάφυτον ὄχθην τοῦ ποταμοῦ τούτου ἀπαντῶμεν σπήλαιον ἀπέραντον. Ἐντὸς τοῦ σπηλαίου τούτου, μόλις εἰσέλθομεν, εὑρίσκομεν ὑπὸ μορφὴν ἀγάλματος τὴν κόρην Ἕρκυναν Χῆνα ἔχουσαν ἐν ταῖς χερσίν. Ἐντὸς τῶν πρώτων στοῶν ὑπάρχουσι δύο ἀγάλματα ὄρθια, κρατοῦντα σκῆπτρα καὶ φέροντα δύο μεγάλους ὄφεις περιειλιγμένους. Παριστῶσι ταῦτα τὸν Ἀσκληπιὸν καὶ τὴν κόρην αὐτοῦ Ὑγιείαν.

Ἐκεῖθεν ἐξερχόμεθα διὰ βαθείας ἐξόδου εἰς τὸ ἱερὸν ἄλσος, ἔνθα εὑρίσκομεν Ναὸν μὲ ἕτερον ὡραῖον ἄγαλμα τοῦ Ἀσκληπιοῦ (ἔργον διάσημον τοῦ Πραξιτέλους). Ἀνερχόμενοι ἤδη τὴν κλίμακα τοῦ Μαντείου βλέπομεν πέριξ ἡμῶν καὶ ἄλλους περικαλλεῖς Ναοὺς καὶ ἀγάλματα ἐντὸς τοῦ ἰδίου περιβόλου.

Καὶ τώρα ἂς ἴδωμεν πῶς ἐφαρμόζεται ἡ ἱερὰ θεραπεία ἐν τῷ μυστηριώδει τούτῳ ἄντρῳ τοῦ Τροφωνίου, παραθέτοντες, ὡς ὑπεσχέθημεν καὶ ὁλόκληρον τὴν γραφικοτάτην τοῦ Παυσανίου περιγραφὴν ἐν πρωτοτύπῳ (1).

(1) Παυσανίας IX—30— «Κεκόσμηται μὲν δὴ τὰ ἄλλα σφίσιν ἡ πόλις ὁμοίως τοῖς Ἑλλήνων μάλιστα εὐδαίμοσι, διείργει δὲ ἀπ' αὐτῆς τὸ ἄλσος τοῦ Τροφωνίου *** φασὶ δ' ἐνταῦθα Ἕρκυναν ὁμοῦ Κόρῃ τῇ Δήμητρος παίζουσαν καὶ ἔχουσαν χῆνα ἀφεῖναι τοῦτον ἄκουσαν· ἐς δὲ ἄντρον κοῖλον ἐσπτάντος καὶ ὑπὸ λίθον ἀποκρύψαντος αὐτόν, ἐσελθοῦσα ἡ Κόρη λαμβάνει τὸν ὄρνιθα ὑπὸ τῷ λίθῳ κατακείμενον· ῥυῆναί τε δὴ τὸ ὕδωρ ὅθεν ἀνείλετο ἡ Κόρη τὸν λίθον, καὶ ὀνομασθῆναι τὸν ποταμὸν ἐπὶ τούτῳ λέγουσιν Ἕρκυναν. Καὶ ἔστι μὲν πρὸς τῇ ὄχθῃ τοῦ ποταμοῦ ναὸς Ἑρκύνης, ἐν δὲ αὐτῷ παρθένος χῆνα ἔχουσα ἐν ταῖς χερσίν· εἰσὶ δὲ ἐν τῷ σπηλαίῳ τοῦ ποταμοῦ τε αἱ πηγαὶ καὶ ἀγάλματα ὀρθά, περιειλιγμένοι δέ εἰσιν αὐτῶν τοῖς σκήπτροις δράκοντες. ταῦτα εἰκάσαι μὲν ἄν τις Ἀσκληπιοῦ τε εἶναι καὶ Ὑγιείας, εἶεν δ' ἂν Τροφώνιος καὶ Ἕρκυνα, ἐπεὶ μηδὲ τοὺς δράκοντας Ἀσκληπιοῦ μᾶλλον ἢ καὶ Τροφωνίου νομίζουσιν ἱεροὺς εἶναι. Ἐπὶ δὲ τῷ ποταμῷ μνῆμά ἐστιν Ἀρκεσιλάου· Λήϊτον δὲ ἀνακομίσαι τοῦ Ἀρκεσιλάου τὰ ὀστᾶ ἐκ Τροίας.

Ὁ προσερχόμενος πρὸς ἴασιν ἱκέτης τοποθετεῖται πρῶτον ἐπί τινας ἡμέρας ἐντὸς μικροῦ οἰκήματος, ὅπερ εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τὸν Ἀγαθοδαίμονα καὶ τὴν Ἀγαθὴν Τύχην.

Τά δὲ ἐπιφανέστατα ἐν τῷ ἄλσει Τροφωνίου ναὸς καὶ ἄγαλμά ἐστιν, Ἀσκληπιῷ καὶ τοῦτο εἰκασμένον· Πραξιτέλης δὲ ἐποίησε τὸ ἄγαλμα. ἔστι δὲ καὶ Δήμητρος ἱερὸν ἐπίκλησιν Εὐρώπης, καὶ Ζεὺς Ὑέτιος ἐν ὑπαίθρῳ. ἀναβᾶσι δὲ ἐπὶ τὸ μαντεῖον, καὶ αὐτόθεν ἰοῦσιν ἐς τὸ πρόσω τοῦ ὄρους, Κόρης ἐστὶ καλουμένη θήρα καὶ Διὸς Βασιλέως ναός. τοῦτον μὲν δὴ διὰ τὸ μέγεθος ἢ καὶ τῶν πολέμων τὸ ἀλλεπάλληλον ἀφείκασιν ἡμίεργον· ἐν δὲ ἑτέρῳ ναῷ Κρόνου καὶ Ἥρας καὶ Διός ἐστιν ἀγάλματα, ἔστι δὲ καὶ Ἀπόλλωνος ἱερόν. Κατὰ δὲ τὸ μαντεῖον τοιάδε γίνεται. ἐπειδὰν ἀνδρὶ ἐς τοῦ Τροφωνίου κατιέναι δόξῃ, πρῶτα μὲν τεταγμένων ἡμερῶν δίαιταν ἐν οἰκήματι ἔχει· τὸ δὲ οἴκημα Δαίμονός τε ἀγαθοῦ καὶ Τύχης ἱερόν ἐστιν ἀγαθῆς. διαιτώμενός τε ἐνταῦθα τά τε ἄλλα καθαρεύει καὶ λουτρῶν εἴργεται θερμῶν· τὸ δὲ λουτρὸν ὁ ποταμός ἐστιν ἡ Ἕρκυνα· καί οἱ καὶ κρέα ἄφθονά ἐστιν ἀπὸ τῶν θυσιῶν· θύει γὰρ δὴ ὁ κατιὼν αὐτῷ τε τῷ Τροφωνίῳ καὶ τοῦ Τροφωνίου τοῖς παισί, πρὸς δὲ Ἀπόλλωνί τε καὶ Κρόνῳ καὶ Διὶ ἐπίκλησιν Βασιλεῖ καὶ Ἥρᾳ τε Ἡνιόχῃ καὶ Δήμητρι ἣν ἐπονομάζοντες Εὐρώπην τοῦ Τροφωνίου φασὶν εἶναι τροφόν. καθ' ἑκάστην δὲ τῶν θυσιῶν ἀνὴρ μάντις παρὼν ἐς τοῦ ἱερείου τὰ σπλάγχνα ἐνορᾷ, ἐνιδὼν δὲ προθεσπίζει τῷ κατιόντι εἰ δὴ αὐτὸν εὐμενὴς ὁ Τροφώνιος καὶ ἵλεως δέξεται. τῶν μὲν δὴ ἄλλων ἱερείων τὰ σπλάγχνα οὐχ ὁμοίως δηλοῖ τοῦ Τροφωνίου τὴν γνώμην· ἐν δὲ νυκτὶ ᾗ κάτεισιν ἕκαστος, ἐν ταύτῃ κριὸν θύουσιν ἐς βόθρον, ἐπικαλούμενοι τὸν Ἀγαμήδην. θυμάτων δὲ τῶν πρότερον πεφηνότων αἰσίων λόγος ἐστὶν οὐδείς, εἰ μὴ καὶ τοῦδε τοῦ κριοῦ τὰ σπλάγχνα τὸ αὐτὸ θέλοι λέγειν· ὁμολογούντων δὲ καὶ τούτων, τότε ἕκαστος ἤδη κάτεισιν εὔελπις. κάτεισι δὲ οὕτω. Πρῶτα μὲν ἐν τῇ νυκτὶ αὐτὸν ἄγουσιν ἐπὶ τὸν ποταμὸν τὴν Ἕρκυναν, ἀγαγόντες δὲ ἐλαίῳ χρίουσι καὶ λούουσι δύο παῖδες τῶν ἀστῶν ἔτη τρία που καὶ δέκα γεγονότες, οὓς Ἑρμᾶς ἐπονομάζουσιν· οὗτοι τὸν καταβαίνοντά εἰσιν οἱ λούοντες καὶ ὁπόσα χρὴ διακονούμενοι ἅτε παῖδες. τὸ ἐντεῦθεν ὑπὸ τῶν ἱερέων οὐκ αὐτίκα ἐπὶ τὸ μαντεῖον, ἐπὶ δὲ ὕδατος πηγὰς ἄγεται· αἱ δὲ ἐγγύτατά εἰσιν ἀλλήλων. ἐνταῦθα δὴ χρὴ πιεῖν αὐτὸν Λήθης τε ὕδωρ καλούμενον, ἵνα λήθη γένηταί οἱ πάντων ἃ τέως ἐφρόντιζε, καὶ ἐπὶ τῷδε ἄλλο αὖθις ὕδωρ πίνει Μνημοσύνης, ἀπὸ τούτου τε μνημονεύει τὰ ὀφθέντα οἱ καταβάντι. Θεασάμενος δὲ ἄγαλμα ὃ ποιῆσαι Δαίδαλόν φασιν, ὑπὸ δὲ τῶν ἱερέων οὐκ ἐπιδείκνυται πλὴν ὅσοι παρὰ τὸν Τροφώνιον μέλλουσιν ἔρχεσθαι, τοῦτο τὸ ἄγαλμα ἰδὼν καὶ θεραπεύσας τε καὶ εὐξάμενος ἔρχεται πρὸς τὸ μαντεῖον, χιτῶνα ἐνδεδυκὼς λινοῦν καὶ ταινίαις τὸν χιτῶνα ἐπιζωσθεὶς καὶ ὑποδησάμενος ἐπιχωρίας κρηπῖδας. Ἔστι δὲ τὸ μαντεῖον ὑπὲρ τὸ ἄλσος ἐπὶ τοῦ ὄρους. κρηπὶς μὲν ἐν κύκλῳ περιβέβληται λίθου λευκοῦ, περίοδος δὲ τῆς κρηπῖδος κατὰ ἅλων τὴν ἐλαχίστην ἐστίν· ὕψος δὲ ἀποδέουσα δύο εἶναι πήχεις. ἐφεστήκασι δὲ ἐπὶ τῇ κρηπῖδι ὀβελοὶ καὶ αὐτοὶ χαλκοῖ καὶ αἱ συνέχουσαι σφᾶς ζῶναι· διὰ δὲ αὐτῶν θύραι πεποίηνται. τοῦ περιβόλου δ' ἐντὸς χάσμα γῆς ἐστὶν οὐκ αὐτόματον, ἀλλὰ σὺν τέχνῃ καὶ ἁρμονίᾳ πρὸς τὸ ἀκριβέστατον

Ἐκεῖ εὑρισκόμενος ὑποβάλλεται εἰς αὐστηρὰν καθαριότητα καὶ δίαιταν ἀπολύτως ὑγιεινήν, λαμβάνων καθ' ἑκάστην θερμὰ λουτρά. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο διατρέφεται ἐκ τοῦ κρέατος τῶν θυμάτων, τῶν θυσαζομένων πρὸς τιμὴν τῶν διαφόρων τοῦ ἄλσους θεῶν. Πρὸ ἑνὸς ἑκάστου τῶν σφαζομένων τούτων ζώων ἵσταται μάντυς ἱερεύς, ὅστις ἐξετάζει πρότερον προσεκτικὰ τὴν ποιότητα αὐτῶν καὶ προλέγει εἰς τὸν ἱκέτην, ἂν ὁ θεὸς Τροφώνιος θέλει τὸν δεχθῇ εὐμενῶς ἢ ὄχι. Ἀλλὰ δὲν ἀρκεῖ μόνον ἡ πρώτη αὕτη

ῳκοδομημένον. Τοῦ δὲ οἰκοδομήματος τούτου τὸ σχῆμα εἴκασται κριβάνῳ· τὸ δὲ εὖρος ἡ διάμετρος αὐτοῦ τέσσαρας παρέχοιτο ἂν ὡς εἰκάσαι πήχεις· βάθος δὲ τοῦ οἰκοδομήματος οὐκ ἂν οὐδὲ τοῦτο εἰκάζοι τις ἐς πλέον ὀκτὼ καθήκειν πηχῶν. Κατάβασις δὲ οὐκ ἔστι πεποιημένη σφίσιν ἐς τὸ ἔδαφος· ἐπειδὰν δὲ ἀνὴρ ἔρχηται παρὰ τὸν Τροφώνιον, κλίμακα αὐτῷ κομίζουσι στενὴν καὶ ἐλαφράν. καταβάντι δέ ἐστιν ὀπὴ μεταξὺ τοῦ τε ἐδάφους καὶ τοῦ οἰκοδομήματος· σπιθαμῶν τὸ εὖρος δύο, τὸ δὲ ὕψος ἐφαίνετο εἶναι σπιθαμῆς. Ὁ οὖν κατιὼν κατακλίνας ἑαυτὸν ἐς τὸ ἔδαφος, ἔχων μάζας μεμαγμένας μέλιτι προεμβάλλει τε ἐς τὴν ὀπὴν τοὺς πόδας καὶ αὐτὸς ἐπιχωρεῖ, τὰ γόνατά οἱ τῆς ὀπῆς ἐντὸς γενέσθαι προθυμούμενος· τὸ δὲ λοιπὸν σῶμα αὐτίκα ἐφειλκύσθη τε καὶ τοῖς γόνασιν ἐπέδραμεν, ὥσπερ ποταμῶν ὁ μέγιστος καὶ ὠκύτατος συλληφθέντα ὑπὸ δίνης ἀποκρύψειεν ἂν ἄνθρωπον. Τὸ δὲ ἐντεῦθεν τοῖς ἐντὸς τοῦ ἀδύτου γενομένοις οὐχ εἷς οὐδὲ ὁ αὐτὸς τρόπος ἐστὶν ὅτῳ διδάσκονται τὰ μέλλοντα, ἀλλά πού τις καὶ εἶδε καὶ ἄλλος ἤκουσεν. Ἀναστρέψαι δὲ ὀπίσω τοῖς καταβᾶσι διὰ στομίου τε ἔστι τοῦ αὐτοῦ καὶ προεκθεόντων σφίσι τῶν ποδῶν. Ἀποθανεῖν δε οὐδένα τῶν καταβάντων λέγουσιν, ὅτι μὴ μόνον τῶν Δημητρίου τινὰ δορυφόρων. τοῦτον δὲ οὔτε ποιῆσαι περὶ τὸ ἱερόν φασιν οὐδὲν τῶν νενομισμένων, οὔτε χρησόμενον τῷ θεῷ καταβῆναι, χρυσὸν δὲ καὶ ἄργυρον ἐκκομιεῖν ἐλπίσαντα ἐκ τοῦ ἀδύτου. λέγεται δὲ καὶ τούτου τὸν νεκρὸν ἑτέρωθι ἀναφανῆναι καὶ οὐ κατὰ στόμα ἐκβληθῆναι τὸ ἱερόν. Ἐς μὲν δὴ τὸν ἄνθρωπον λεγομένων καὶ ἄλλων εἴρηταί μοι τὰ ἀξιολογώτατα· τὸν δὲ ἀναβάντα παρὰ τοῦ Τροφωνίου παραλαβόντες αὖθις οἱ ἱερεῖς καθίζουσιν ἐπὶ θρόνον Μνημοσύνης καλούμενον, κεῖται δὲ οὐ πόρρω τοῦ ἀδύτου, καθεσθέντα δὲ ἐνταῦθα ἀνερωτῶσιν ὁπόσα εἶδέ τε καὶ ἐπύθετο· μαθόντες δὲ ἐπιτρέπουσιν αὐτὸν ἤδη τοῖς προσήκουσιν. οἱ δὲ ἐς τὸ οἴκημα ἔνθα καὶ πρότερον διῃτᾶτο παρά τε Τύχῃ καὶ Δαίμονι ἀγαθοῖς, ἐς τοῦτο ἀράμενοι κομίζουσι κάτοχόν τε ἔτι τῷ δείματι καὶ ἀγνῶτα ὁμοίως αὑτοῦ τε καὶ τῶν πέλας. ὕστερον μέντοι τά τε ἄλλα οὐδέν τι φρονήσει μεῖον ἢ πρότερον, καὶ γέλως ἐπάνεισίν οἱ. Γράφω δὲ οὐκ ἀκοήν, ἀλλὰ ἑτέρους τε ἰδὼν καὶ αὐτὸς τῷ Τροφωνίῳ χρησάμενος. Τοὺς δὲ ἐς τοῦ Τροφωνίου κατελθόντας ἀνάγκη σφᾶς, ὁπόσα ἤκουσεν ἕκαστος ἢ εἶδεν, ἀναθεῖναι γεγραμμένα ἐν πίνακι. Λείπεται δ' ἔτι καὶ τοῦ Ἀριστομένους ἐνταῦθα ἡ ἀσπίς· τὰ δὲ ἐς αὐτὴν ὁποῖα ἐγένετο, ἐδήλωσα ἐν τοῖς προτέροις τοῦ λόγου.»

σπλαγχνοσκοπία, ὅπως ἐξασφαλίσῃ τὸν πάσχοντα περὶ τῆς εὐμενοῦς ὑποδοχῆς τοῦ θεοῦ. Κατὰ τὴν πρώτην νύκτα πρέπει νὰ σφαγῇ καὶ ἄλλος κριός, μόνον δὲ τούτου τῶν σπλάγχνων ἡ ἐξέτασις τὸν διαβεβαιοῖ, περὶ τῆς μελλούσης ὑποδοχῆς καὶ ἀποφασίζει νὰ κατέλθῃ ἐντὸς τοῦ ἄντρου. Ὅπως ἐπιτευχθῇ δὲ τοῦτο, ἰδοὺ τί προηγεῖται. Πρῶτον παραλαμβάνουν αὐτὸν οἱ ἱερεῖς καὶ τὸν ὁδηγοῦσιν εἰς τὸν ποταμόν. Ἐκεῖ τὸν λούουν ἐκ νέου καλῶς, ἀφοῦ πρότερον τὸν ἐπαλείψωσι δι' ἀφθόνου ἐλαίου δύο παῖδες τρισκαιδεκαέται, φέροντες τὸ ὄνομα Ἑρμαῖ. Μετὰ τοῦτο ὁδηγεῖται ὑπὸ τῶν ἰδίων ἱερέων εἰς δύο ἄλλας πηγὰς ὕδατος, τὰς ὀνομαζομένας πηγὴν τῆς Λήθης καὶ πηγὴν τῆς Μνημοσύνης, ὁπόθεν πίνει ἀφθόνως ὕδωρ, τὸ μὲν ὅπως λησμονήσῃ τὰ κατατρύχοντα αὐτὸν κακά, τὸ δὲ ὅπως ἐνθυμῆται διὰ βίου ὅσα μέλλει νὰ ἴδῃ, ὅταν θὰ καταβῇ εἰς τὸ Μαντεῖον.

Κατόπιν ἐπιδεικνύεται αὐτῷ ἀρχαῖον ἄγαλμα, τὸ πρόσωπον τοῦ ὁποίου μόνον οἱ κατερχόμενοι τὸν Τροφώνιον ἐπιτρέπεται ν' ἀτενίσωσιν. Ἐκεῖ ἔμπροσθεν τοῦ ἀγάλματος, προσεύχεται εὐλαβῶς. Καὶ ἤδη περιβάλλεται λευκὸν λινὸν χιτῶνα μὲ ταινίας καὶ ζώνας, φορεῖ ἐγχώρια πέδιλα, καὶ ἰδοὺ ὅτι προχωρεῖ πλέον στερρῷ τῷ βήματι πρὸς τὸ Μαντεῖον.

Τοῦτο εὑρίσκεται εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ἄλσους ἐπὶ τοῦ ὄρους. Περιβάλλεται ὑπὸ τοίχου λευκοῦ, ὕψους δύο πήχεων, ἐπάνω δὲ τοῦ τοίχου τούτου ὑπάρχουν ὀβελίσκοι χάλκινοι σχηματίζοντες θύρας. Διὰ μέσου μιᾶς τῶν θυρῶν τούτων εἰσέρχεται ὁ πάσχων εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ μικροῦ τοιχώματος καὶ ἐκεῖ εὑρίσκει χάσμα γῆς, τεχνικότατα ᾠκοδομημένον καὶ ὁμοιάζον πρὸς κλίβανον.

Τότε οἱ ἱερεῖς φέρουσιν αὐτῷ στενήν τινα κλίμακα, διὰ τῆς ὁποίας κατέρχεται συσφιγγόμενος, μέχρι τοῦ πυθμένος τοῦ χάσματος. Ἐκεῖ κάτω ὑπάρχει, μεταξὺ τοίχου καὶ ἐδάφους, ἑτέρα ὀπὴ στενή, δύο σπιθαμῶν. Διὰ μέσου ταύτης εἰσάγει βαθμηδὸν καὶ διὰ τῆς βίας τοὺς πόδας μέχρι τῶν γονάτων καὶ τῆς

κοιλίας, κρατῶν διὰ τῶν χειρῶν πολλοὺς πλακοῦντας. Μετ' ὀλίγον χάνεται ἐντός, ὡς εἰς δίνην ὕδατος.... Ποῦ φθάνει καὶ πῶς εὑρίσκεται ἐκεῖ, μένει καὶ θὰ μένῃ πάντοτε μυστήριον.

Ἐν τούτοις φαίνεται, ὅτι εἰς τὰ βάθη ἐκεῖνα, διὰ τρόπου μυστηριώδους καὶ ἀκαταλήπτου, δέχεται τοῦ θεοῦ τὴν ἀντίληψιν καὶ θεραπείαν. Ὅλοι ὅμως δὲν ἐπιτυγχάνουσι ταύτης διὰ τοῦ ἰδίου τρόπου. Ἄλλοι βλέπουν τὸν θεὸν ἀπ' εὐθείας, ἄλλοι δὲ ἀκούουν μόνον τῆς φωνῆς αὐτοῦ. Ἐκεῖνο ὅμως, ὅπερ δὲν ἠδύνατο κἀνείς των ν' ἀποφύγῃ, ἦτο ἡ συνάντησις ἐντὸς τοῦ σκότους τοῦ χάσματος, διαφόρων ζῴων, ὄφεων ἰδίως καὶ ἄλλων εἰδῶν Δαιμονίων. Ταῦτα ὅμως ἠδύνατο νὰ ἐξευμενίσῃ καὶ καταστήσῃ ἀκίνδυνα διὰ τῶν γλυκισμάτων, ἅτινα, ὡς εἴδομεν, ἐκράτει εἰς τὰς χεῖράς του πρὸς τοῦτο.

Μετὰ τὴν τελευταίαν ταύτην πρᾶξιν ἀνευρίσκει τὴν ὀπήν, δι' ἧς διῆλθε, καὶ ἀνέρχεται πάλιν πρὸς τὰ ἐπάνω. Ἐκεῖ τὸν περιμένουν οἱ ἱερεῖς, οἵτινες καὶ τὸν ἀναβιβάζουν ἀπὸ τοῦ ἀδύτου καὶ καθίζουν αὐτὸν ἐπὶ θρόνου τινὸς, ὀνομαζομένου τῆς Μνημοσύνης. Τότε ἀρχίζουν νὰ τὸν ἐρωτῶσι, τί εἶδε καὶ τί ἤκουσε. Μετὰ δὲ ταῦτα τὸν παραδίδουν εἰς τοὺς συνοδεύοντας αὐτὸν οἰκείους του, οἵτινες τὸν φέρουν πάλιν εἰς τὸ οἴκημα τοῦ Ἀγαθοδαίμονος, ὅπερ ἀνεφέρομεν πρὸ ὀλίγου, ἐν τελείᾳ παραζάλῃ διατελοῦντα, ἐκεῖ δὲ μόνον ἀνακτᾷ τὰς διανοητικάς του δυνάμεις ὁ πολυπαθὴς ἄρρωστος.

Καὶ ταῦτα μὲν λέγει ὁ Παυσανίας περὶ τῆς μυστηριώδους ταύτης ἱεροτελεστίας, εἰς ἣν φαίνεται ὅτι ὑπεβλήθη παραδόξως καὶ ὁ ἴδιος. Γνωστὸν ἐν τούτοις τυγχάνει, ὅτι ὅσοι κατήρχοντο εἰς τοῦ Τροφωνίου τὸ ἱερὸν χάσμα δὲν ἐγέλων πλέον καθ' ὅλον τὸν βίον των, ἐξ οὗ καὶ ἡ ἀρχαία γνωστὴ παροιμία, ἐς Τροφωνίου μαντεύεται, ἐφαρμοζομένη ἐπὶ τῶν ἀγελάστων καὶ αἰωνίως συνωφρυωμένων ἀνθρώπων.

Ταῦτα λοιπὸν περίπου μᾶς μανθάνει ὁ πολύτιμος ἡμῶν

ὁδηγὸς τῆς ἀρχαιότητος. Ἐπειδὴ ἐν τούτοις οὐδεμία ἐγένετο μέχρι τοῦδε συστηματικὴ ἀνασκαφὴ τοῦ χώρου τούτου, δὲν εἴμεθα δυστυχῶς εἰς θέσιν νὰ συμπληρώσωμεν αὐτά καὶ διὰ τοπικῆς μελέτης καὶ ἐξετάσεως. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον δὲν δυνάμεθα νὰ παραθέσωμεν καὶ πραγματικήν τινα εἰκόνα. Δίδομεν μόνον ἐνταῦθα μικράν τινα ἄποψιν τῆς εἰσόδου τοῦ ὑποτιθεμένου ἄντρου, πλησίον τῆς ὁποίας παρατηρεῖται καὶ ἡ πηγὴ τῆς λήθης καὶ ὁ ποταμὸς Ἔρκυνα (ἴδε εἰκ. ἀρ. 4).

Τὰ γενικὰ πορίσματα ἅτινα ἐξάγομεν ἐκ τῆς μελέτης ἡμῶν ταύτης, εἶναι τὰ ἑξῆς.

1ον) Ὅτι ὅλοι οἱ τοιοῦτοι Ναοί, ὡς προείπομεν, ἐχρησίμευον ὡς καταφύγιον διὰ τοὺς πάσχοντας εἰς τὴν ἀρχαιότητα.

2ον) Ὅτι πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν παρεῖχον καὶ κατοικίας πρὸς νοσηλείαν τῶν προσερχομένων ἀρρώστων, ἐπὶ πολλὰς ἐνίοτε ἡμέρας.

3ον) Ὅτι πανταχοῦ, ὡς πρώτιστον ἰατρικὸν μέτρον ὑπεδεικνύετο ἡ ὑδροθεραπεία καὶ ἡ μάλαξις (massage) ὑπὸ διαφόρους μορφάς.

4ον) Ὅτι προηγεῖτο πάντοτε τῆς θρησκευτικῆς ἱεροτελεστίας λεπτομερὴς ἰατρικὴ ἐξέτασις τῶν ἀσθενῶν ὑπὸ τῶν ἱερέων.

5ον) Ὅτι πρὸ τῆς ἰδίως θεραπείας ὑπεβάλλοντο οὗτοι πάντοτε, ἀναλόγως τῶν περιστάσεων, εἰς ὡρισμένων ἡμερῶν προπαρασκευαστικὴν δίαιταν, νηστείαν καὶ προσευχάς, διαθετούσας ὁπωσδήποτε ψυχολογικῶς καὶ φυσικῶς τό τε πνεῦμα καὶ τὸ σῶμα αὐτῶν, εἰς τὴν ἰδίως θεραπείαν.

6ον) Ὅτι πέριξ τῶν ναῶν τούτων καὶ εἰς μακρὰν ἀπόστασιν ἐκ τοῦ κέντρου αὐτῶν, οὐδεὶς εἶχε τὴν ἄδειαν νὰ κατοικήσῃ, ἀλλ' οὔτε καὶ νὰ πλησιάζωσιν ἠδύναντο οἱ κάτοικοι τῶν ἐγγὺς πόλεων, πρὸς ἀποφυγὴν πάσης νοσηρᾶς ἐπιρροῆς καὶ πρὸς διατήρησιν τῆς ἀπολύτου καθαριότητος τῶν κατ' ἐξοχὴν ὑγιεινῶν ἐκείνων τοπείων.

ΕΙΚ. ἀρ. 6. (Ἰδ. σελ. 31.)

ΕΙΚ. ἀρ. 4. (Ἰδ. σελ. 24.)

7ον) Ὅτι ἡ ἰδίως θεραπεία ἐτελεῖτο διά τε τῆς ἐγκοιμήσεως, διὰ μαντειῶν καὶ διὰ ψυχολογικῆς διεγέρσεως, ἴσως δὲ καὶ τῆς ὑποβολῆς, εἴς τε τὰ ἰδίως Ἀσκληπιεῖα, ὡς καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς ναούς, μετὰ τρόπου πάντοτε μυστηριώδους καὶ μετὰ μεγίστων προφυλάξεων, ὅπως μὴ γνωσθῶσιν ὑπὸ τοῦ κοινοῦ αἱ διάφοροι λεπτομέρειαι τῆς ἐφαρμοζομένης φαρμακευτικῆς ἢ ἄλλης θεραπείας.

Ἤδη, ὅτε ἐσχηματίσαμεν ἐξ ἀπόπτου γενικήν τινα ἰδέαν τῆς ἰατρικῆς λειτουργίας τῶν ἱερῶν τούτων ἱδρυμάτων, ἂς ἔλθωμεν εἰς τὰ τρία ἐκ τῶν γνωστοτέρων τῆς ἀρχαιότητος Ἀσκληπιείων, τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Ἐπιδαύρου, καὶ τῆς Κῶ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ IV.

Ἀσκληπιεῖον Ἀθηνῶν — Αἱ ἀνασκαφαὶ τούτου — Τοπογραφία τοῦ ἱεροῦ — Περιγραφὴ τῶν νοσοκομειακῶν αὐτοῦ ἐξαρτημάτων — Τὸ κατακλιντήριον τῶν ἀρρώστων — Τὸ ἄβατον — Ἡ θόλος — Τὸ θαυματουργὸν ὕδωρ — Ἀνακαλυφθέντα μνημεῖα καὶ ἀνάγλυφα — Σπουδαιότης τούτων — Ἀναθηματικαὶ πλάκες — Τὸ ἀνάθημα τοῦ Σίλωνος — Ὁ Ἱερὸς ὄφις — Τὰ χειρουργικὰ ἐργαλεῖα καὶ αἱ σικύαι — Γενικὰ πορίσματα.

Μία τῶν ὡραιοτέρων ἀνασκαφῶν τῆς ἀρχαιολογικῆς ἡμῶν Ἑταιρείας ἦτο ἀναντιρρήτως καὶ ἡ τοῦ περιφήμου τούτου τῆς ἀρχαιότητος Ἀσκληπιείου. Ἤρξατο αὕτη κατὰ τὸ ἔτος 1876, ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς κλιτύος τῆς Ἀκροπόλεως, ἐπὶ χώρου ἔχοντος πρὸς Ἀνατολὰς μὲν καὶ δυσμὰς τὸ θέατρον τοῦ Διονύσου καὶ Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ, πρὸς βορὰν δὲ τὸν ἀπότομον τῆς Ἀκροπόλεως βράχον καὶ ἔμπροσθεν αὐτοῦ, ἤτοι πρὸς μεσημβρίαν, τὸν γνωστὸν μεσαιωνικὸν τοῖχον, τὸν κοινῶς ὀνομαζόμενον Σερπεντζέ. Ἐντὸς τοῦ ἀνασκαφέντος στενοῦ τούτου χώρου ὑπῆρχον καὶ ἀνευρέθησαν πλεῖστα δυστυχῶς μεταγενεστέρων χρόνων

οἰκοδομήματα, Ῥωμαϊκά, Βυζαντινά κ. τ. λ. ἅτινα ἐκάλυπτον καὶ ἐπεσκότισαν ἔτι μᾶλλον τὴν τοπογραφίαν τοῦ ἀρχαίου ἱεροῦ. Εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τούτου συνετέλεσε μεγάλως καὶ ἡ μαρτυρία τοῦ Παυσανίου ([1]), καίτοι οὗτος τὸ περιγράφει ἀσαφῶς καὶ συντομότατα, λέγων πρὸς τοῖς ἄλλοις, τοῦ δὲ Ἀσκληπιοῦ τὸ ἱερὸν εἴς τε τὰ ἀγάλματα ἐστίν, ὁπόσα τοῦ θεοῦ πεποίηται καὶ τῶν παίδων καὶ εἰς τὰς γραφὰς θέας ἄξιον κ.τ.λ. ἐς δὲ τὴν Ἀκρόπολιν ἐστιν εἴσοδος μία κ.τ.λ. Καὶ ὁ μὲν Παυσανίας οὐδεμίαν κάμνει μνείαν περιβόλου τοῦ ἱεροῦ, ἀλλὰ μόνον ἴσως ὁμιλεῖ περὶ τοῦ ἰδίως ναοῦ, οὐχ ἧττον, ὁμιλῶν περὶ κρήνης ἐννοεῖ καὶ τὸν περίβολον. Εἶναι ἀληθές, ὅτι τὸ περίφημον ἐπίσης τοῦτο Ἀσκληπιεῖον, κτισθὲν εἰς θέσιν περιωρισμένην ἐντὸς ἄλλων κτιρίων, ὡς εἴπομεν, δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ μεγάλην ἔκτασιν, ὅπως τὰ λοιπά, οὐχ ἧττον φαίνεται ἐξετείνετο πρὸς μεσημβρίαν καὶ κάτω, μακρότερόν πως τῆς θέσεως τοῦ μεσαιωνικοῦ τοίχου, ὃν βλέπομεν καὶ σήμερον. Ὅτι δὲ πλειότερον ἔθιξαν τὴν προσοχὴν τοῦ ἀρχαίου περιηγητοῦ ὁ ναὸς καὶ τὰ ἐν αὐτῷ ἀγάλματα, ἀποδεικνύει ἴσως, ὅτι ἦσαν πολλὰ καὶ ἐπὶ τὸ αὐτὸ συγκεντρωμένα ταῦτα, ὡς ἐκ τῆς μικρᾶς ἐκτάσεως τοῦ χώρου, ἐνῷ ἀφ' ἑτέρου, τὰ διάφορα διαμερίσματα αὐτοῦ, δὲν παρεῖχον τὴν μεγαλοπρέπειαν ἐκείνην, ἥτις διέκρινε τὰ λοιπά, ὡς λ.χ. τὸ τῆς Ἐπιδαύρου.

Ὁπωσδήποτε, μεθ' ὅλον τὸ περιωρισμένον τοῦ χώρου, ὑπῆρχον ὄχι μόνον εἷς ἀλλὰ δύο ναοί, ὡς προκύπτει ἔκ τε τῆς σημερινῆς ἐξετάσεως τῶν ἀρχαιολόγων, καὶ ἐκ τῶν σχετικῶν ἐπιγραφῶν, αἵτινες ἀνεκαλύφθησαν ἐκεῖ. Εἰς τοὺς δύο τούτους ναοὺς ἀνταπεκρίνοντο δύο ἰδιαιτέρως κλείοντα πρόπυλα ἐν τῷ τοίχῳ τοῦ ἱεροῦ περιβόλου, ὅπερ ἀποδεικνύει ὅτι δὲν ἐκτίσθησαν οὗτοι εἰς τὴν αὐτὴν ἐποχήν. Πότε ἐν τούτοις ἱδρύθη τὸ Ἀσκληπιεῖον

([1]) I—21—IV—22—.

τῶν Ἀθηνῶν δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστόν, ἀλλ' ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν, αἵτινες ἀνεκαλύφθησαν, ὡς καὶ ἐξ ἄλλων ἀρχιτεκτονικῶν μνημείων παραδέχονται οἱ ἀρχαιολόγοι, ὅτι δὲν εἶναι μεταγενέστερον τοῦ τετάρτου π. χ. αἰῶνος. Ἡμᾶς ἐν τούτοις ἐνδιαφέρει νὰ γνωρίζωμεν, ὅτι εἰσήχθη ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ εἰς Ἀθήνας ἐκ τῆς Ἐπιδαύρου, διὰ τῆς ἱδρύσεως τοῦ ἱεροῦ τούτου θεραπευτηρίου, καὶ περὶ τὸ τέλος τοῦ 5ου π. χ. αἰῶνος.

Ἡ τοποθεσία καὶ ἡ ἐκλογὴ τοῦ χώρου καὶ τοῦ διασήμου τούτου ἱεροῦ, ἡ θαυμασία ἄποψις, ἣν εἶχεν ἐνώπιον αὐτοῦ, ἐκ τοῦ μέρους τῆς θαλάσσης καὶ τοῦ Φαληρέως, καὶ ἡ πρὸς μεσημβρίαν ἐπέκτασις τοῦ κυρίου αὐτοῦ μετώπου, ἀποδεικνύουν, ὅτι καὶ κατὰ τὴν ἵδρυσιν τοῦ Ἀσκληπιείου τούτου, ὅπως καὶ ὅλων τῶν ἄλλων, ἐτηρήθησαν οἱ συνήθεις τῆς ὑγιεινῆς κανόνες, διὰ τὴν νοσηλείαν τῶν προσερχομένων καὶ διαμενόντων ἀρρώστων, καὶ ὅτι ἑπομένως σκοπίμως ἐξελέχθη ἡ θέσις αὕτη πρὸς ἵδρυσιν τοιούτου καταστήματος. Γενικήν τινα ἰδέαν τῆς ὡραίας τοποθεσίας καὶ θέας, ἣν παρέχει καὶ σήμερον ἀκόμη ὁλόκληρος ὁ χῶρος τῶν ἀνασκαφῶν αὐτοῦ, δύνανται νὰ λάβωσιν οἱ ἡμέτεροι ἀναγνῶσται ἐκ μιᾶς ὡραίας εἰκόνος, ἣν παραθέτομεν ὑπ' ἀριθμὸν 5 (καὶ ἥτις ἀνήκει ἐπίσης εἰς τὴν λαμπρὰν συλλογὴν τῆς ἐν Ἀθήναις Γερμανικῆς Σχολῆς).

Περὶ τῆς σημασίας καὶ ἐκτάσεως τῶν γενομένων ἀνασκαφῶν, οὐδόλως ἐννοοῦμεν νὰ ἐκταθῶμεν ἐνταῦθα ὑπὸ ἀρχαιολογικὴν ἔποψιν, συνεπεῖς πρὸς τὴν ἀρχήν, ἣν ἀκολουθοῦμεν ἐν τῷ πονήματι ἡμῶν τούτῳ. Ἄλλως τε, εἶναι πάντα ταῦτα καὶ πρὸ πολλοῦ ἤδη γνωστά, περιεγράφησαν δὲ θαυμασίως ὑπό τε τοῦ ἡμετέρου Ἀοιδίμου Κουμανούδη, τοῦ Koehler, τοῦ Girard καὶ πλείστων ἄλλων, ἐκ τῶν ἡμετέρων καὶ ξένων. Ἡμεῖς ἐνταῦθα θέλομεν περιορισθῇ μόνον εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ἀφορώντων τὸ θέμα ἡμῶν διαμερισμάτων καὶ κατὰ δεύτερον λόγον, θέλομεν μνημονεύσει τὰ ἐκεῖ ἀνακαλυφθέντα γλυπτικὰ ἔργα καὶ τὰς ἐπι-

γραφὰς τὰς σχετιζομένας πρὸς τόν ἰατρικὸν προορισμὸν τοῦ μεγάλου τούτου τῆς ὑγιείας ἱεροῦ.

Ὡς ἰδιαίτερα τμήματα προωρισμένα διὰ τοὺς νοσηλευομένους ἀσθενεῖς ἔχομεν νὰ σημειώσωμεν ἐνταῦθα, δύο Στωϊκὰ οἰκοδομήματα, παρεμφερῆ ἐν πολλοῖς πρὸς τὰ ἐν Ἐπιδαύρῳ ἀνακαλυφθέντα τοιαῦτα. Τὸ ἕτερον αὐτῶν, τὸ καὶ μᾶλλον προφανές, φέρει μῆκος Μ. 43 καὶ βάθος Μ. 11. Εἶχε καὶ μεσαίαν σειρὰν κιόνων, ὧν σώζονται λείψανα τοῦ στηλοβάτου. Τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο φέρει πλεῖστα σημεῖα ἐργασίας διαφόρων ῥυθμῶν καὶ χρόνων· οὐχ ἧττον, φαίνεται ὅτι ἀπετέλει ἐπιμήκη οἰκοδομὴν φέρουσαν πρόσθεν ὡραίαν ὑπόστεγον στοὰν κεκλεισμένην ἐσωτερικῶς. Ὀλίγον πέραν τοῦ μέσου τοῦ οἰκοδομήματος τούτου καὶ ἐπὶ τοῦ βορείου τούτου τοίχου, εὕρηται καὶ σήμερον ἓν θολωτὸν σπήλαιον, ἐσκαμμένον οἱονεὶ ἐντὸς τοῦ βράχου τῆς Ἀκροπόλεως, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀναβρύει καὶ σήμερον ὕδωρ, ἐλαφρῶς ὑφάλμυρον καὶ γλυφόν. Τὸ ὕδωρ τοῦτο παραδόξως ὁ λαὸς τῶν Ἀθηνῶν ἐθεώρει ἀνέκαθεν ὡς ἔχον ἰαματικὰς ἰδιότητας(1). Τὴν πηγὴν ταύτην ὁ Koehler θεωρεῖ ὡς τὴν ἱερὰν τοῦ Ἀσκληπιοῦ πηγήν(2), τὸ δὲ σπήλαιον ὡς τὴν θόλον τοῦ Ἀσκληπιείου τούτου. Ἀφ' ἑτέρου, πλησίον τοῦ ὑποτιθεμένου ἀρχαιοτέρου ναοῦ, βλέπομεν τὰ λείψανα ἑτέρου μικροτέρου Στωϊκοῦ οἰκοδομήματος, θεωρηθέντος καὶ τούτου ὡς τοῦ Ἀβάτου, ἔνθα ἐγίνοντο αἱ ἐγκοιμήσεις τῶν ἀρρώστων.

Τὰ τρία ταῦτα διαμερίσματα πρέπει ν' ἀπασχολήσωσιν

(1) Πρὸ δύο μάλιστα ἐτῶν συνέβη καὶ ἰδιαιτέρα τις περίπτωσις συντελέσασα εἰς τὸ ν' ἀποδωθῇ καὶ εἰδικὴ ἐνέργεια τοῦ ὕδατος τούτου κατὰ τῆς φθίσεως: Γυνή τις ἐκ τῆς πλησίον συνοικίας τῆς Πλάκας, εἶδε καθ' ὕπνον ὅτι ἁγία τις ἦλθε πρὸς αὐτὴν καὶ τὴν συνεβούλευσε νὰ χορηγήση ἐπί τινας ἡμέρας ἐξ αὐτοῦ εἰς τὴν ἐκ φθίσεως πάσχουσαν κόρην της, ὅπερ πράγματι ἔκαμε καὶ ἡ κατάστασις αὐτῆς, ὡς ἐκ θαύματος, ἐβελτιώθη (δῆθεν).

(2) Mitteilung. d. D. Archäolog. Instit. in Athen II σελ. 253 καὶ ἐφεξῆς.

ΕΙΚ. ἀρ. 5. (Ἴδε σελ. 27.)

ΕΙΚ. ἀρ. 8. (Ἴδε σελ. 36.)

ἐπ' ὀλίγον ἡμᾶς ἐνταῦθα. Καὶ τὰ μὲν δύο Στωϊκὰ οἰκοδομήματα ζητοῦμεν τὴν ἄδειαν, ὡς ἰατροί, νὰ θεωρήσωμεν, ὡς τὰ ἀληθῆ κατακλιντήρια ἢ θεραπευτήρια, ἔνθα διέμενον οἱ ἐσωτερικοὶ τοῦ ἱεροῦ ἀσθενεῖς. Ἡ ὁμοιότης τούτων πρὸς τὸ ἐν Ἐπιδαύρῳ ἀνακαλυφθὲν Στωϊκὸν οἰκοδόμημα, ἡ ἰδιόρρυθμος κατάσκευή των, ἐν εἴδει στοᾶς, καὶ ἡ πρὸς μεσημβρίαν, ὅπως ἐκεῖνο τοποθέτησις αὐτῶν, συμφωνοῦσι, νομίζομεν, μὲ τὴν ἰδέαν μας ταύτην (Τὸ ἕτερον αὐτῶν ἴσως νὰ ἐχρησίμευε καὶ ὡς κατοικία ἱερέων). Ὅ, τι ἀφορᾷ τὸ σπήλαιον ἐκεῖνο, ὅπερ ὁ Koehler ὠνόμασε θόλον, δὲν διστάζομεν νὰ τὸ θεωρήσωμεν, ὡς τὸ μυστηριῶδες Ἄβατον, ἤτοι τὴν ἄδυτον κρύπτην, ἔνθα ἐτελοῦντο αἱ ἐγκοιμήσεις τῶν ἀρρώστων. Ὑπὲρ τῆς ἰδέας ἡμῶν ταύτης φρονοῦμεν ὅτι συνηγορεῖ καὶ ἡ πολὺ βραδύτερον τῆς ἱδρύσεως τοῦ Ἀσκληπιείου τῶν Ἀθηνῶν οἰκοδόμησις τῶν δύο τούτων Στωϊκῶν κτιρίων, ἀφοῦ, κατά τε τὸν ἡμέτερον Κουμανούδην, τὸν Koehler, τὸν Girard καὶ τοὺς λοιποὺς Ἀρχαιολόγους, ὡς προείπομεν, ἡ ἀνέγερσις, τοῦ μὲν ἑνὸς ἀνέρχεται μόλις εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ τρίτου π. χ. αἰῶνος, ἐνῷ ἡ τοῦ μικροτέρου μόνον εἰς τὸ ἔτος 159 καὶ 138 π. χ.(¹).

Βεβαίως κατὰ τὴν ἵδρυσιν τοῦ Ἀσκληπιείου ὑπῆρχον καὶ τοιαῦτα οἰκήματα διὰ τοὺς ἀρρώστους, ἅτινα συνεχωνεύθησαν μετὰ τῶν λοιπῶν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων κτιρίων, ἐν τῷ περιβόλῳ τοῦ ἱεροῦ βραδύτερον, ἀλλὰ θόλος μόνον μία νομίζομεν ὅτι ὑπῆρχεν ἐξ ἀρχῆς. Ὅτι δὲ αἱ ἐγκοιμήσεις δὲν ἐτελοῦντο ἐντὸς τῶν περιγραφέντων δύο τούτων κτιρίων, ἐξάγεται ἴσως καὶ ἐκ τοῦ Ἀριστοφάνους, ὅστις φέρει τὸν Πλοῦτον αὐτοῦ ἐγκοιμηθέντα εἰς τὸ Ἀσκληπιεῖον τῶν Ἀθηνῶν, πρὸ τοῦ 452 Π. Χ. ἔτους, ὅτε ἔγραψεν οὗτος τὴν κωμῳδίαν αὐτοῦ.

Περὶ τῆς ἰατρικῆς λειτουργίας τοῦ Ἀσκληπιείου τούτου δὲν

(¹) ἰδ. Koehler — Mittheilung. d. D. Archäol. Instit. in Athen II — σελ. 236—237. καὶ Girard L'Asclepieion d'Athènes — σελ. 12.

ἔχομεν νὰ ἐκταθῶμεν ἐνταῦθα, διότι παραδεχόμεθα ταύτην ὁμοίαν σχεδὸν πρὸς τὴν τῶν λοιπῶν Ἀσκληπιείων καὶ ὀνομαστὶ τοῦ τῆς Ἐπιδαύρου, περὶ ἧς ἐν ἐκτάσει θέλομεν γράψει ἐν τῷ οἰκείῳ χώρῳ. Μικρὰν ἰδέαν τῆς ἐφαρμογῆς τῆς θεραπείας ἐν αὐτῷ θὰ δυνάμεθα ἴσως νὰ σχηματίσωμεν ἐκ τῆς διηγήσεως τοῦ Ἀριστοφάνους εἰς τὸν Πλοῦτον, ἀλλὰ κατὰ ταύτην, δὲν πρόκειται περὶ σοβαρᾶς περιγραφῆς τῶν τελουμένων, ἀλλ' ἁπλῶς περὶ παρῳδίας αὐτῶν(¹).

Καὶ ἤδη ἂς εἴπωμεν ὀλίγα τινὰ περὶ τῶν ἀνακαλυφθέντων ἐν αὐτῷ γλυπτικῶν ἔργων καὶ ἐπιγραμμάτων.

Δεδομένου, ὅτι οἱ δύο ναοὶ δὲν ἦσαν μεγάλοι (ὅπως συνήθως ἄλλως τε συνέβαινεν εἰς τὰ Ἀσκληπιεῖα), τὸ περιεχόμενον αὐτῶν διέφερε τῶν λοιπῶν ἁπλῶν τῆς ἀρχαιότητος ναῶν, διότι ἦσαν πλήρεις ἐξ ἀφιερωμάτων καὶ ἀναγλύφων, παριστώντων διαφόρους θεραπείας καὶ λοιπὰ ἀντικείμενα συναφῆ πρὸς τὸν ἰατρικὸν αὐτῶν προορισμόν. — Διὰ τοῦτο λοιπὸν ὑπῆρχον πρωτίστως διάφορα γεγλυμμένα μέλη τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, ὡς χεῖρες, πόδες, κνῆμαι, ὦτα, ὀφθαλμοὶ καὶ ἄλλα, ἅτινα οἱ διάφοροι θεραπευόμενοι ἱκέται προσέφερον εἰς τὸν ἰητῆρα θεόν. Ὅλα ταῦτα ἐκρέμαντο ἐπὶ τῶν τοίχων, ὡς προκύπτει ἐκ τῆς φράσεως, πρὸς τῷ τοίχῳ, ἥτις συχνότατα ἀπαντᾶται εἰς τὰ εὑρήματα τοῦ Ἀσκληπιείου τούτου. (ἰδ. Κουμανούδη, Ἀθήναιον VII, σελ. 87). Ἦσαν δέ τοποθετημένα κατὰ σειράν, ἀριστερόθεν καὶ δεξιόθεν, τὰ διάφορα ταῦτα ἀφιερώματα, ἀποτελοῦντα ἀληθὲς μουσεῖον τέχνης, κατὰ τὴν ὡραίαν περιγραφήν, ἣν κάμνει ὁ Girard ἐν τῷ περὶ τῶν ἀνασκαφῶν βιβλίῳ αὐτοῦ, καὶ εἰς ἣν παραπέμπομεν τὸν ἀναγνώστον διὰ τὰς λεπτομερείας(²). — Ἐν τῷ μέσῳ ὑπῆρχε καὶ ἐνταῦθα, ὡς καὶ ἐν Ἐπιδαύρῳ, ἄγαλμα τοῦ Ἀσκληπιοῦ μετὰ τῆς

(¹) Ἀριστοφάνους Πλοῦτος, στιχ. 620 καὶ ἐφεξῆς —.

(²) P. Girard — L'asclepieion d'Athènes d'après de récentes découvertes — Paris, edit. Ernst Thorin — 1882—.

ἀχωρίστου αὐτῷ Ὑγιείας· ἀλλὰ κινεῖ τὴν περιέργειαν ἡμῶν ἰδίως ἐνταῦθα, ἡ σύγχρονος ὕπαρξις ἐντὸς τοῦ ναοῦ ἀνδριάντων ἰατρῶν τινῶν τῆς ἐποχῆς, ὡς ἐξάγεται ἐξ ἐπιγραφῶν. Τοῦτο προσεπικυρώνει ὅσα καὶ ἀλλαχοῦ γράφομεν, περὶ τῆς σχέσεως τῶν λαϊκῶν ἰατρῶν πρὸς τοὺς ἱερεῖς τῶν Ἀσκληπιείων καὶ τοῦ σεβασμοῦ, ὃν ἔτρεφον οὗτοι πρὸς τὸν Ἀσκληπιόν, τὸ μὲν ἐξ ἐκτιμήσεως πρὸς τὴν ἱερὰν αὐτοῦ τέχνην, τὸ δὲ ἐξ εὐγνωμοσύνης ἴσως πρὸς τὴν διδασκαλίαν, ἧς ἐν τοῖς ἱεροῖς αὐτοῦ ἐτύγχανον. Παρατηροῦμεν λ. χ. μεταξὺ τῶν ἄλλων ἐπιγραφήν τινα ἀναθηματικὴν μνημονεύουσαν τὰς ἰατρικὰς ὑπηρεσίας, ἃς παρέσχεν ἰατρός τις καὶ Ζακόρος συγχρόνως τοῦ ναοῦ(1). — Ἀφ' ἑτέρου εὑρέθη καὶ βάσις μαρμαρίνη, ἥτις ἐστήριζε φαίνεται ἄγαλμα χειρουργοῦ τινός καὶ ἥτις φέρει γεγλυμμένας δύο συκίας καὶ ἐν τῷ μέσῳ ταύτων μίαν θήκην χειρουργικῶν ἐργαλείων — (ἰδ. εἰκ. ἀρ. 6) ὑπῆρχεν ἐπίσης καὶ τὸ ἄγαλμα ἑνὸς Πολυκρίτου ἰατροῦ(2). Ὅ,τι ἀφορᾷ τὰ λοιπὰ ἀνάγλυφα καὶ τὰς σχετικὰς ἐπιγραφάς, θέλομεν τὰ ἀναφέρει εἰς τὸ κεφάλαιον τῶν ἀναγλύφων τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν γένει. Παραθέτομεν μόνον ἐνταῦθα, ἓν ἐκ τῶν ὡραιοτέρων εὑρημάτων τοῦ Ἀσκληπιείου τούτου, ὅπερ εἶνε τὸ ἀφιέρωμα ἑνὸς Σίλωνος καὶ παριστᾷ, ἄνω μὲν τὴν ἀποτύπωσιν ἑνὸς σανδάλου μὲ τὴν ἐπιγραφὴν Σίλων ἀνέθηκε καὶ μικρὰν εἰκόνα τοῦ ἰδίου, κάτω δὲ καὶ κατὰ μῆκος, μεγαλοπρεπέστατον ὄφιν(3). Εἰκ. ἀρ. 7.

(1) Ἰδ. Ἀθήναιον V. σελ. 323, ἀριθ. 2.

(2) Ἰδ. Ἀθήν. VII σελ. 87, ἀρ. 2, 1—27—28 καὶ 63—64, ὡς καὶ VII, σελ. 89—Κουμανούδη.

(3) Τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο ἀνεκαλύφθη πρὸ διετίας ὄπισθεν τοῦ στρατιωτικοῦ νοσοκομείου, παρεχωρήθη δὲ ἡμῖν εὐμενῶς ἡ εἰκὼν αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ ἐγκρίτου ἡμῶν ἀρχαιολόγου καὶ διευθύνοντος τὸ ἡμέτερον Ἀρχ. Μουσεῖον Κου Στάη, ἐκ τοῦ μέλλοντος νὰ ἐκδοθῇ προσεχῶς ὑπ' αὐτοῦ ὡραίου καὶ τελειοτάτου καταλόγου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ V.

'Ασκληπιεῖον 'Επιδαύρου — 'Ιστορία γενομένων ἀνασκαφῶν — Τοπογραφικὸν διάγραμμα 'Ιεροῦ καὶ χώρου ἀνασκαφῶν — Τὰ κυριώτερα ἐνδιαφέροντα ἰατρικῶς σημεῖα — Προπύλαια — Ναός — Ξενών — Βάθρα ἀναθημάτων — Κλῖναι — 'Εξέδραι — Στάδιον — Ἄβατον — Θόλος — Οἶκος ἱερέων — Γυμνάσιον — Λουτρόν 'Ασκληπιοῦ — Βιβλιοθήκη — Περιγραφὴ ξενῶνος.

Μετὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ 'Ασκληπιείου τῶν 'Αθηνῶν, ἐρχόμεθα εἰς τὸ κατ' ἐξοχὴν ἱερὸν τοῦ θεοῦ τῆς ἰατρικῆς τέμενος, ὡς προελέχθη, ἤτοι εἰς τὸ 'Ασκληπιεῖον τῆς 'Επιδαύρου, ἡ μελέτη τοῦ ὁποίου θέλει χρησιμεύσει σπουδαίως πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ θέματος ἡμῶν, τῆς ἱστορίας τῆς 'Ιατρικῆς τῶν 'Ασκληπιείων.

'Η ἐπίσκεψις σήμερον εἰς τὸ ἱερὸν τῆς 'Επιδαύρου καὶ ἡ ἀκριβὴς ἔρευνα τοῦ διασήμου αὐτῆς ἐξυγιαντηρίου, ὑπὸ ἰατρικὴν ἔποψιν, ἔχει πλούσιον πλέον ὑλικὸν ἀνασκαφῶν, ὅπως ἐπεξεργασθῇ. Πράγματι σήμερον, μετὰ 2.500 ἔτη ἀπὸ τῆς ἀκμῆς αὐτοῦ, δυνάμεθα νὰ τὸ ἐπισκεφθῶμεν προσωπικῶς καὶ νὰ ἴδωμεν ἐκ τοῦ πλησίον καὶ ἀποθαυμάσωμεν τὴν μεγαλοπρέπειαν τῶν κτιρίων αὐτοῦ καὶ τὸν κατ' ἐξοχὴν ἰατρικὸν προορισμόν του, χάρις εἰς τὴν ἀξιέπαινον πρωτοβουλίαν τῆς ἡμετέρας 'Αρχαιολογ. 'Εταιρείας καὶ ὀνομαστὶ τοῦ ἀοιδίμου Καθηγητοῦ Καστόρχη, τοῦ τότε προέδρου αὐτῆς, ὅστις συνετέλεσεν εἴπερ τις καὶ ἄλλος πρὸς ἐπίτευξιν τῶν ἀνασκαφῶν τῆς 'Επιδαύρου, ὑπὸ τὴν πεφωτισμένην διεύθυνσιν τοῦ σήμερον Γενικοῦ ἐφόρου τῶν 'Αρχαιοτήτων κ. Καββαδία, εἰς ὃν ἀνετέθη ἡ διεξαγωγὴ τούτων, ἥτις τόσον λαμπρὰ ἔσχεν ἀποτελέσματα.

Τὸ 'Ασκληπιεῖον λοιπὸν τῆς 'Επιδαύρου ἦτο εὐρύτατος χῶρος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἠγείροντο θαυμασίας μεγαλοπρεπείας, εὐμαρείας καὶ κομψότητος κτίρια. Αἱ ἀνασκαφαὶ αὐτοῦ ἤρξαντο ἀπὸ τοῦ ἔτους 1881 καὶ ἐξηκολούθησαν δραστηρίως, μετὰ τῶν

ἀναγκαίων διαλειμμάτων ἀπὸ τοῦ ἔτους 1882 μέχρι τοῦ 1888, καὶ μετὰ διετῆ διακοπήν, μέχρι τοῦ 1898, ὅπως φέρωσιν εἰς φῶς τὸ μέγιστον μέρος τῶν ἐν αὐτῷ κτιρίων. Ἔκτοτε ἐξακολουθοῦν κατ' ἔτος νὰ γίνωνται ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἰδίου ἀρχαιολόγου. Ἀνεκαλύφθησαν κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ἐν αὐτῷ πολύτιμα κειμήλια ἀρχαιολογικῆς ἀξίας, ἅτινα εὑρίσκει ὁ ἀναγνώστης ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ εἰς τὸ βιβλίον, ὅπερ ἐξέδωκε κατὰ τὸ 1900 ὁ ἴδιος κ. Καββαδίας, ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὡς καὶ εἰς τὸ προγενέστερον Γαλλιστὶ ἐκδοθὲν τοῦ ἰδίου συγγραφέως, Fouilles d'Epidaure.

Εἰς τὰς πραγματείας ταύτας περιγράφονται ἀκριβῶς ὅλα τὰ ἀνακαλυφθέντα εἰδικὰ ἐξαρτήματα τοῦ ἱεροῦ θεραπευτηρίου. Ἐν αὐταῖς εὑρίσκομεν ἐπίσης καὶ ὡραίαν ἀναπαράστασιν τῶν κυριωτέρων κτιρίων, εἰλημμένην ἐκ τοῦ Γάλλου Alph. Defrasse (Defrasse et Lechat, Epidaure. Paris). Ἡμεῖς ἐν τούτοις ἐνταῦθα, ὅπως καταστήσωμεν εἰς τοὺς ἡμετέρους ἀναγνώστας ἔτι μᾶλλον ἀντιληπτὴν καὶ εὔκολον τὴν περιγραφὴν τῶν ἐνδιαφερόντων τὸ θέμα ἡμῶν σημείων, ἐθεωρήσαμεν ἀναγκαῖον νὰ παραθέσωμεν καὶ ἰδιαίτερον τοπογραφικὸν διάγραμμα τοῦ ἱεροῦ καὶ ὁλοκλήρου τοῦ πεδίου τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἐπιδαύρου, ὅπως εὐκολώτερον παραπέμπομεν εἰς αὐτό, διὰ τὰ ἐνδιαφέροντα τὸ θέμα ἡμῶν σημεῖα. Τὰ κυριώτερα τούτων εἶναι τὰ ἑξῆς.

1ον) Τὰ Προπύλαια (Π.).

2ον) Ὁ Ναὸς ἢ τὸ Ἱερόν, οὗ τὴν οἰκοδόμησιν ὁ Bruno Kail (Athen. Mittheilungen 1895. Σελὶς 79) ἀνάγει εἰς τὸ ἔτος 395 π.χ. Ἐκ τῶν ἐντὸς τοῦ Ναοῦ τούτου ἐνδιαφέρει ἡμᾶς ὁ ἀνευρεθεὶς θησαυρός, ἤτοι τὸ κλειστὸν Ταμεῖον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔρριπτον οἱ νοσηλευόμενοι τὰ ἰατρεῖα (Πρβλ. ἐπιγραφὴν Ἀμφιαράου διὰ τὸν ἐκεῖσε ὅμοιον θησαυρόν) (Ν.).

3ον) Τὰ ἀριστερόθεν τῷ εἰσερχομένῳ καὶ τὰ πρὸ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ Ναοῦ εὑρισκόμενα καὶ σήμερον ἔτι βάθρα

ἀναθημάτων καὶ ἐξεδρῶν ἡμικυκλικῶν, ἐν εἴδει ἑδωλείων (Ἰδ. Καββαδ. ἱερὸν Ἀσκληπιοῦ Σελίς 47) (Ε.).

4ον) Τὸ Στάδιον (ΣΤ) ἔνθα ἐγίνοντο οἱ γυμναστικοὶ ἀγῶνες καὶ ὁ δρόμος.

5ον) Τὸ ἄβατον ἢ κατακλιντήριον (Κ 1. καὶ Κ 2.) μὲ τὸ ἐν τῇ ἀνατολικομεσημβρινῇ αὐτοῦ γωνίᾳ φρέαρ (Ἱερὸν φρέαρ τοῦ Ἀσκληπιοῦ), ὡς καὶ τὰ βάθρα καὶ αἱ ἐνεπίγραφοι πλάκες.

6ον) Ἡ θυμέλη, ἢ ἡ θόλος, μὲ τὸν περίφημον αὐτῆς λαβύρινθον ἢ ἄδυτον (καθ' ἡμᾶς) (Θ.).

7ον) Τὸ παλαιὸν Ἱερόν, τὸ μετὰ ταῦτα μεταβληθὲν εἰς οἶκον τῶν Ἱερέων (Ι.).

8ον) Τὸ Γυμνάσιον (Γ.) ἔνθα ἐτελοῦντο αἱ σωματικαὶ ἀσκήσεις.

9ον) Τὸ λουτρὸν Ἀσκληπιοῦ καὶ ἡ βίβλιοθήκη (Λ. καὶ Β.).

10ον) Τὸ καταγώγιον ἢ ὁ λεγόμενος μέγας ξενὼν (Ξ.).

11ον) Διάφορα μικρὰ λίθινα σκεύη, ὡς βωμοί, τράπεζαι, καί, τὸ κυριώτερον, κλῖναι.

Καὶ δὲν θὰ ἀσχοληθῶμεν βεβαίως ἐνταῦθα εἰς τὴν τεχνικὴν περιγραφὴν τῶν διαφόρων τούτων διαμερισμάτων καὶ εὑρημάτων τοῦ ἱεροῦ, διότι καὶ τοῦ θέματος ἡμῶν ἀπομακρύνεται τοῦτο καὶ ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ ἕκαστος τῶν ἡμετέρων ἀναγνωστῶν δύναται νὰ παρακολουθήσῃ εἰδικῶς ταῦτα εἰς τὸ ἄνω μνημονευθὲν βιβλίον τοῦ κ. Καββαδία, ὅπερ καὶ εἰς ἡμᾶς μεγάλως ἐχρησίμευσε διὰ τὰς τεχνικὰς καὶ ἀρχαιολογικὰς αὐτοῦ λεπτομερείας. Προβαίνομεν ὅμως εὐθὺς ἀμέσως εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν κυριωτέρων ἐξ αὐτῶν, ἅτινα θέλουν μᾶς χρησιμεύσει, ὅπως ἐξαγάγωμεν βραδύτερον ἄνευ πολλοῦ κόπου τὰ συμπεράσματα ἡμῶν, ἐπὶ τοῦ ἰατρικοῦ μηχανισμοῦ καὶ τῆς λειτουργίας τοῦ θεραπευτηρίου τούτου.

Τὸ πρῶτον διαμέρισμα, ὅπερ ἑφελκύει τὴν προσοχὴν ἡμῶν, εἶναι τὸ λεγόμενον (Ξ.).

Καταγώγιον ἢ ξενών. Τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο, τετράγωνον

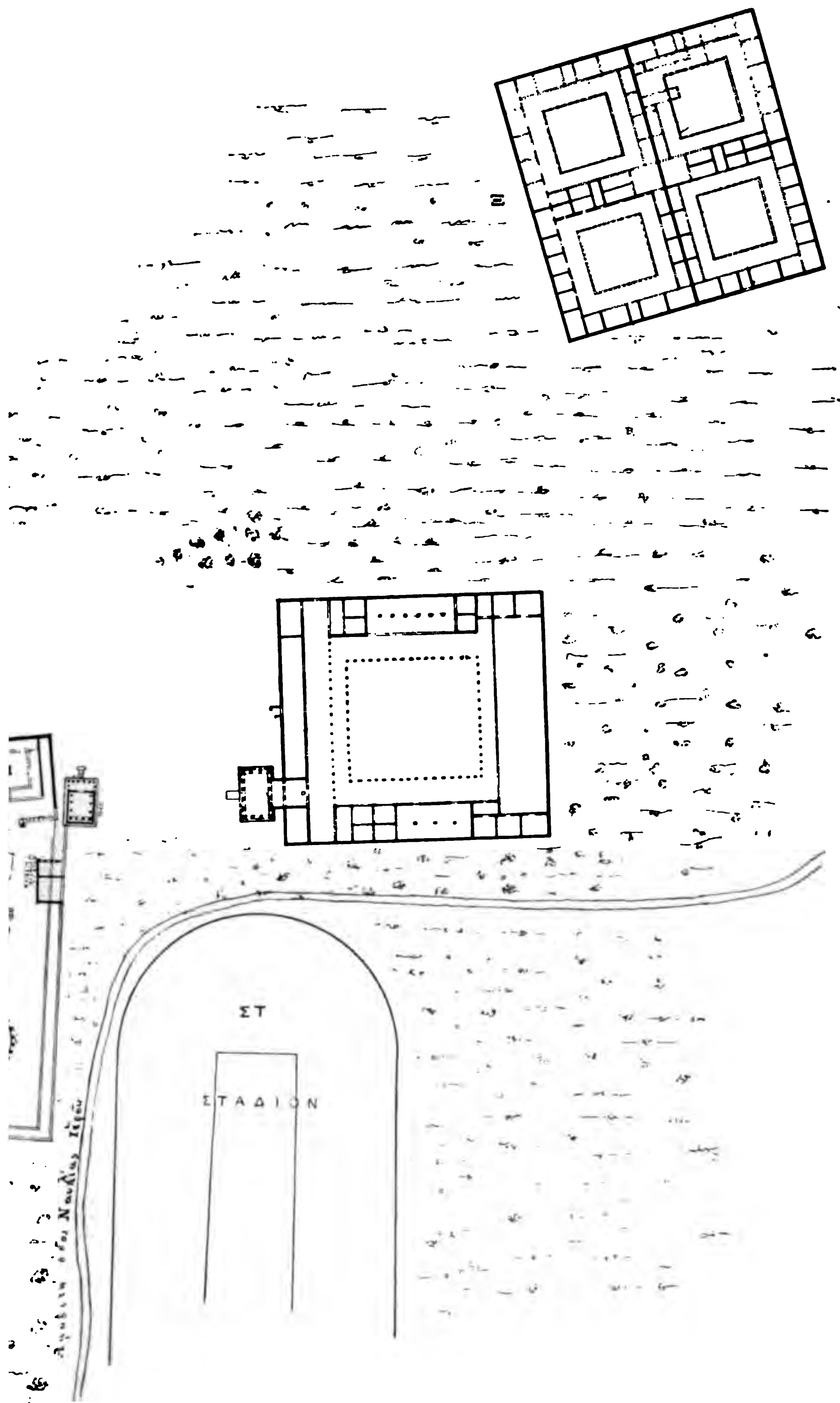
ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΟΣ ΠΙΝΑΞ

ΤΩΝ

ΕΝ ΤΩι ΒΙΒΛΙΩι ΑΝΑΦΕΡΟΜΕΝΩΝ ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑΤΩΝ

ΤΗΣ ΕΠΙΔΑΥΡΟΥ.

(1 : 2000).

Ξ
ΣΤ
ΣΤΑΔΙΟΝ
Ἁμαξιτὴ ὁδὸς Ναυπλίου Ἱεροῦ

τὸ σχῆμα, ἦτο εὐρύτατον καὶ μεγαλοπρεπές. Αἱ πλευραὶ αὐτοῦ ἔχουν, κατὰ τὰς σημερινὰς καταμετρήσεις, μῆκος 76 μέτρων καὶ 30 ἑκατοστῶν, ἐπομένως ὁλικὴν ἔκτασιν 5820 μέτρων περίπου, ἐντὸς τῆς ὁποίας περιελαμβάνοντο 160 τουλάχιστον δωμάτια, ὁμοιόμορφα ὅλα καὶ μὴ συγκοινωνοῦντα πρὸς ἄλληλα, ἐκτεινόμενα ἐπὶ τῶν τεσσάρων αὐτοῦ ἐλευθέρων πλευρῶν. Εἶχε δὲ δύο ὀρόφους, ὡς φαίνεται, καὶ διῃρεῖτο εἰς 4 τετραγωνικὰ διαμερίσματα, ὧν ἕκαστον ἔφερε δύο διαδρόμους. Ἦτο ἀρχαιότατον, ὡς προκώπτει ἐκ τῆς τοιχοδομίας του, μεθ' ὅλας τὰς μεταγενεστέρας ῥωμαϊκὰς προσθήκας. Ἡ ἐσωτερικὴ αὐτοῦ διαίρεσις ἦτο ὅλως ἰδιόρρυθμος καὶ ἀξία προσοχῆς διὰ τοῦτο. Διὰ κανονικοῦ σταυροειδοῦς σχήματος ὑποδιῃρεῖτο εἰς 4 ἕτερα μικρότερα τετράγωνα, ἐντὸς ἑκάστου τῶν ὁποίων εὑρίσκοντο, ἀνὰ 20 δωμάτια καὶ δύο μεγάλοι διάδρομοι συγκοινωνοῦντες, ὁ μὲν εἷς μὲ τὴν κεντρικὴν εἴσοδον, ὁ δὲ ἕτερος μετὰ τῶν λοιπῶν τετραγώνων. Τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο, ἔκ τε τοῦ σχήματος καὶ τοῦ μεγέθους αὐτοῦ, θεωροῦμεν, ὄχι ὡς συνήθως πιστεύεται, ὡς ξενῶνα μόνον, ἀλλὰ καὶ ὡς μέγα νοσοκομεῖον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου διέμενον ὅλοι οἱ προσερχόμενοι ἀσθενεῖς, μετὰ τῶν συνοδευόντων ἴσως αὐτοὺς συγγενῶν.

Ἡ διαίρεσις εἰς μικρὰ δωμάτια καὶ εἰς μεγάλας αἰθούσας ἀποδεικνύει ἴσως, ὅτι ἐνοσηλεύοντο ἐπὶ τῷ αὐτῷ πολλοὶ ὁμοῦ καὶ εἷς ἕκαστος χωριστά. Ἐντὸς τοῦ ἰδίου οἰκήματος ἠδύναντο βεβαίως νὰ κατακλίνωνται καὶ ξένοι ὑγιεῖς. Ἀλλ' ἦσαν τόσαι αἱ διατυπώσεις καὶ αἱ ὑποχρεώσεις, αἵτινες ἐπεβάλλοντο εἰς τοὺς ἐπισκέπτας τοῦ ἱεροῦ, ὥστε δὲν νομίζομεν ὅτι ἤρχοντο πολλοὶ ξένοι ἄνευ σκοποῦ νοσηλείας. Οἱ κατὰ τὰς διαφόρους ἐτησίας ἑορτὰς ἐρχόμενοι τοιοῦτοι ἐξενίζοντο βεβαίως καὶ εἰς τὴν πόλιν τῆς Ἐπιδαύρου. Ὅτι οἱ πάσχοντες κατῴκουν μακρὰν τοῦ Ναοῦ κατὰ τὴν προπαρασκευαστικὴν θεραπείαν, μᾶς προκύπτει καὶ ἐκ τοῦ ὅτι, πολλοὶ ἐξ αὐτῶν μετεφέροντο ἐκ τῶν δωματίων των πρὸς

ἐγκοίμησιν ἐν τῷ Ἀβάτῳ ὑπὸ τῶν νοσοκόμων, ἐπὶ φορείων (ἴδε ἰάματα πλακῶν ἀριθ. 14 καὶ 16). Ὅτι δὲ ἀφ' ἑτέρου ἐντὸς τῆς περιοχῆς τῶν ἱερῶν τούτων ἐν γένει δὲν ἐπετρέπετο νὰ κτίζωσιν ἰδιῶται, προκύπτει καὶ ἐκ τοῦ ἐν Φωκίδι Ναοῦ τῆς Τιθορέας, ὅπου εἰς ἀπόστασιν ὄχι μικροτέραν τῶν 40 σταδίων ἀπηγορεύετο ἡ οἰκοδομὴ ἰδιωτικῶν οἰκιῶν ([1]).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ VI.

Στωϊκὸν οἰκοδόμημα κληθὲν Ἄβατον — Περιγραφὴ τούτου — Μονόροφος στοὰ — Στοὰ διόροφος — Ἱερὸν φρέαρ Ἀσκληπιοῦ — Ποῦ εὑρέθησαν αἱ πλάκες τῶν ἰαμάτων — Ἐξωτερικὴ κλῖμαξ — Σχέσις ταύτης πρὸς τὴν Θόλον — Ἡ Θόλος — Ἀναπαράστασις αὐτῆς — Ἐσωτερικὸς διάκοσμος Παυσίου — ὁ Λαβύρινθος — Αἱ περὶ τούτων γνῶμαι — Λουτρὸν Ἀσκληπιοῦ — Ἐπιγραφὴ Ἀπελλᾶ — Ἱερεῖς.

Ἕτερον οἰκοδόμημα ἐνδιαφέρον ἡμᾶς εἶναι τὸ Ἄβατον. Τοῦτο εἶναι μέγα διαμέρισμα ὀνομασθὲν ὑπὸ τοῦ κ. Καββαδία ἄβατον ἢ ἐγκοιμητήριον (Κ 1 καὶ Κ 2).

Τὸ παράδοξον τοῦτο ἐπίμηκες οἰκοδόμημα, κεῖται πλαγίως τοῦ Ναοῦ, πρὸς τὴν βορείαν αὐτοῦ πλευρὰν καὶ εἰς ἀπόστασιν μόνον τεσσάρων μέτρων ἀπ' αὐτοῦ. Ἔχει πλάτος 9,50 καὶ μῆκος 70 μέτρων. Εἰς τὸ βιβλίον τοῦ αὐτοῦ ἀρχαιολόγου Fouilles d'Epidaure, (Σελ. 17. Πιναξ 7) εὑρίσκομεν ὡραῖα σχεδιαγραφήματα τοῦ κ. Dörpfeld ἐπὶ τούτου. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς παρατιθεμένης ὧδε σημερινῆς φωτογραφικῆς ἡμῶν εἰκόνος ([2]) δυνάμεθα, νομίζω, νὰ σχηματίσωμεν ἀμυδράν τινα ἰδέαν, περὶ τῆς χρησιμότητος τοῦ παραδόξου τούτου τμήματος τοῦ Ἱεροῦ, (Εἰκ. ἀρ. 8) ὅπερ ὁ κ. Καββαδίας ἐταύτισε, λέγει, πρὸς τὸ οἰκοδόμημα, ἐν ᾧ ἐγίνοντο αἱ πεφημισμέναι ἐγκοιμήσεις τῶν ἀσθε-

(1) Παυσαν. X—32—13.
(2) Ὀφειλομένης ἐπίσης εἰς τὴν Γερμανικὴν Σχολήν.

νῶν[1]. Τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο σύγκειται ἐκ δύο εἰς τὸ μῆκος ἡνωμένων στοῶν (τῆς μὲν πρώτης 36 περίπου μέτρων μήκους, τῆς δὲ δευτέρας 32) ἀποτελουμένων, πρὸς μὲν τὴν βορείαν πλευράν, ἐκ τοίχου συνεχοῦς φέροντος καὶ θυρίδας, πρὸς δὲ τὴν μεσημβρινὴν ἐκ στηλῶν μόνον. Ἡ μία τῶν στοῶν τούτων εἶναι μονόροφος, ἡ δὲ ἑτέρα ἔφερε δύο ὀρόφους. Τῆς πρώτης οἱ κίονες εἶναι 16 πρὸς τὴν μεσημβρινὴν πλευράν, ἀλλ' ὑπάρχουσι καὶ ἕτεροι 7 ἐσωτερικῶς καὶ κατὰ μῆκος, χωρίζοντες τὸ οἰκοδόμημα εἰς δύο ἴσα μέρη ἐσωτερικῶς, βόρειον καὶ μεσημβρινόν. Τὰ μεταξὺ δὲ τῶν ἐσωτερικῶν τούτων κιόνων διαστήματα ἀπετελοῦντο ἐκ τοίχου, εἰς ὃν ὑπῆρχον, κατὰ τὸν κ. Καββαδίαν, θύραι, εἰς τρόπον ὥστε, τὸ μὲν βόρειον διαχώρισμα ἦτο κεκλεισμένον ἐξ ὅλων τῶν πλευρῶν αὐτοῦ, τὸ δὲ μεσημβρινόν, εἶχε μόνον τὴν πλευρὰν τῶν 7 κιόνων κεκλεισμένην, ὅλην δὲ τὴν πρὸς μεσημβρίαν πρόσοψιν ἀνοικτὴν καὶ φέρουσαν, καθ' ὅλον τὸ μῆκος αὐτῆς, τοὺς 16 κίονας μεγαλοπρεπῶς προβάλλοντας, πρὸς τὸν περίβολον τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς τοῦ κτιρίου.

Ἐντὸς τῆς πρώτης ταύτης στοᾶς καὶ πρὸς τὴν ἀνατολικομεσημβρινὴν αὐτῆς γωνίαν ὑπῆρχε, σωζόμενον καὶ νῦν ἔτι, ἀρχαῖον φρέαρ, γέμον πάντοτε ὕδατος (τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ φρέαρ, κατὰ τὸν ἴδιον ἐρευνητήν). Ὄπισθεν τοῦ φρέατος τούτου σώζονται καὶ σήμερον ἔτι μαρμάρινα βάθρα, πλησίον τῶν ὁποίων καὶ τοῦ τοίχου, εὑρέθησαν ὑπὸ τοῦ κ. Καββαδία αἱ γνωσταὶ ἐκεῖναι πλάκες μὲ τὰς ἐπιγραφὰς τῶν ἰαμάτων. Ἦσαν λοιπὸν ἐκεῖ πάντοτε τοποθετημέναι αἱ πλάκες αὗται. Ἂς ἔλθωμεν ἤδη εἰς τὴν διόροφον στοάν. Αὕτη δὲν εὕρηται ἐπὶ τοῦ ἰδίου ἐπιπέδου, διότι ἀκριβῶς ἐκεῖ ὅπου ἀρχίζει αὕτη τὸ ἔδαφος καθίσταται ἐπικλινές. Ἑπομένως, ὁ μὲν ἄνω ὄροφος αὐτῆς ἀπετέλει συνέχειαν τῆς μονορόφου στοᾶς, ἐνῷ ὁ κάτω

(1) Ἱερόν Ἀσκληπ. Σελ. 124.

ἐγκοίμησιν ἐν τῷ Ἀβάτῳ ὑπὸ τῶν νοσοκόμων, ἐπὶ φορείων (ἴδε ἰάματα πλακῶν ἀριθ. 14 καὶ 16). Ὅτι δὲ ἀφ' ἑτέρου ἐντὸς τῆς περιοχῆς τῶν ἱερῶν τούτων ἐν γένει δὲν ἐπετρέπετο νὰ κτίζωσιν ἰδιῶται, προκύπτει καὶ ἐκ τοῦ ἐν Φωκίδι Ναοῦ τῆς Τιθορέας, ὅπου εἰς ἀπόστασιν ὄχι μικροτέραν τῶν 40 σταδίων ἀπηγορεύετο ἡ οἰκοδομὴ ἰδιωτικῶν οἰκιῶν([1]).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ VI.

Στωϊκὸν οἰκοδόμημα κληθὲν Ἄβατον — Περιγραφὴ τούτου — Μονόροφος στοὰ — Στοὰ διόροφος — Ἱερὸν φρέαρ Ἀσκληπιοῦ — Ποῦ εὑρέθησαν αἱ πλάκες τῶν ἰαμάτων — Ἐξωτερικὴ κλῖμαξ — Σχέσις ταύτης πρὸς τὴν Θόλον — Ἡ Θόλος — Ἀναπαράστασις αὐτῆς — Ἐσωτερικὸς διάκοσμος Παυσίου — ὁ Λαβύρινθος — Αἱ περὶ τούτων γνῶμαι — Λουτρὸν Ἀσκληπιοῦ — Ἐπιγραφὴ Ἀπελλᾶ — Ἱερεῖς.

Ἕτερον οἰκοδόμημα ἐνδιαφέρον ἡμᾶς εἶναι τὸ Ἄβατον. Τοῦτο εἶναι μέγα διαμέρισμα ὀνομασθὲν ὑπὸ τοῦ κ. Καββαδία ἄβατον ἢ ἐγκοιμητήριον (Κ 1 καὶ Κ 2).

Τὸ παράδοξον τοῦτο ἐπίμηκες οἰκοδόμημα, κεῖται πλαγίως τοῦ Ναοῦ, πρὸς τὴν βορείαν αὐτοῦ πλευρὰν καὶ εἰς ἀπόστασιν μόνον τεσσάρων μέτρων ἀπ' αὐτοῦ. Ἔχει πλάτος 9, 50 καὶ μῆκος 70 μέτρων. Εἰς τὸ βιβλίον τοῦ αὐτοῦ ἀρχαιολόγου Fouilles d'Epidaure, (Σελ. 17. Πίναξ 7) εὑρίσκομεν ὡραῖα σχεδιαγραφήματα τοῦ κ. Dörpfeld ἐπὶ τούτου. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς παρατιθεμένης ὧδε σημερινῆς φωτογραφικῆς ἡμῶν εἰκόνος ([2]) δυνάμεθα, νομίζω, νὰ σχηματίσωμεν ἀμυδράν τινα ἰδέαν, περὶ τῆς χρησιμότητος τοῦ παραδόξου τούτου τμήματος τοῦ Ἱεροῦ, (Εἰκ. ἀρ. 8) ὅπερ ὁ κ. Καββαδίας ἐταύτισε, λέγει, πρὸς τὸ οἰκοδόμημα, ἐν ᾧ ἐγίνοντο αἱ πεφημισμέναι ἐγκοιμήσεις τῶν ἀσθε-

([1]) Παυσαν. X—32—13.
([2]) Ὀφειλομένης ἐπίσης εἰς τὴν Γερμανικὴν Σχολήν.

νῶν(¹). Τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο σύγκειται ἐκ δύο εἰς τὸ μῆκος ἡνωμένων στοῶν (τῆς μὲν πρώτης 36 περίπου μέτρων μήκους, τῆς δὲ δευτέρας 32) ἀποτελουμένων, πρὸς μὲν τὴν βορείαν πλευράν, ἐκ τοίχου συνεχοῦς φέροντος καὶ θυρίδας, πρὸς δὲ τὴν μεσημβρινὴν ἐκ στηλῶν μόνον. Ἡ μία τῶν στοῶν τούτων εἶναι μονόροφος, ἡ δὲ ἑτέρα ἔφερε δύο ὀρόφους. Τῆς πρώτης οἱ κίονες εἶναι 16 πρὸς τὴν μεσημβρινὴν πλευράν, ἀλλ' ὑπάρχουσι καὶ ἕτεροι 7 ἐσωτερικῶς καὶ κατὰ μῆκος, χωρίζοντες τὸ οἰκοδόμημα εἰς δύο ἴσα μέρη ἐσωτερικῶς, βόρειον καὶ μεσημβρινόν. Τὰ μεταξὺ δὲ τῶν ἐσωτερικῶν τούτων κιόνων διαστήματα ἀπετελοῦντο ἐκ τοίχου, εἰς ὃν ὑπῆρχον, κατὰ τὸν κ. Καββαδίαν, θύραι, εἰς τρόπον ὥστε, τὸ μὲν βόρειον διαχώρισμα ἦτο κεκλεισμένον ἐξ ὅλων τῶν πλευρῶν αὐτοῦ, τὸ δὲ μεσημβρινόν, εἶχε μόνον τὴν πλευρὰν τῶν 7 κιόνων κεκλεισμένην, ὅλην δὲ τὴν πρὸς μεσημβρίαν πρόσοψιν ἀνοικτὴν καὶ φέρουσαν, καθ' ὅλον τὸ μῆκος αὐτῆς, τοὺς 16 κίονας μεγαλοπρεπῶς προβάλλοντας, πρὸς τὸν περίβολον τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς τοῦ κτιρίου.

Ἐντὸς τῆς πρώτης ταύτης στοᾶς καὶ πρὸς τὴν ἀνατολικομεσημβρινὴν αὐτῆς γωνίαν ὑπῆρχε, σωζόμενον καὶ νῦν ἔτι, ἀρχαῖον φρέαρ, γέμον πάντοτε ὕδατος (τὸ ἱερόν τοῦ Ἀσκληπιοῦ φρέαρ, κατὰ τὸν ἴδιον ἐρευνητήν). Ὄπισθεν τοῦ φρέατος τούτου σώζονται καὶ σήμερον ἔτι μαρμάρινα βάθρα, πλησίον τῶν ὁποίων καὶ τοῦ τοίχου, εὑρέθησαν ὑπὸ τοῦ κ. Καββαδία αἱ γνωσταὶ ἐκεῖναι πλάκες μὲ τὰς ἐπιγραφὰς τῶν ἰαμάτων. Ἦσαν λοιπὸν ἐκεῖ πάντοτε τοποθετημέναι αἱ πλάκες αὗται. Ἂς ἔλθωμεν ἤδη εἰς τὴν διόροφον στοάν. Αὕτη δὲν εὕρηται ἐπὶ τοῦ ἰδίου ἐπιπέδου, διότι ἀκριβῶς ἐκεῖ ὅπου ἀρχίζει αὕτη τὸ ἔδαφος καθίσταται ἐπικλινές. Ἑπομένως, ὁ μὲν ἄνω ὄροφος αὐτῆς ἀπετέλει συνέχειαν τῆς μονορόφου στοᾶς, ἐνῷ ὁ κάτω

(¹) Ἱερὸν Ἀσκληπ. Σελ. 124.

εὑρίσκετο ὑπὸ τὸ ἐπίπεδον τῆς μονορόφου, ὡς ἐκ τῆς κλίσεως τοῦ ἐδάφους εἰς τὴν θέσιν ἐκείνην. Ἡ κλίσις αὕτη καθίσταται ἔτι μᾶλλον καταφανὴς καὶ ἐκ τῆς σωζομένης ἐξωτερικῆς κλίμακος, ἥτις φέρει 14 βαθμίδας. Ἡ κλῖμαξ αὕτη (ἴδε εἰκόνα ἀρ. 8. Κλ.) ἄνωθεν ὁδηγεῖ πρὸς τὸν ἄνω ὄροφον τοῦ οἰκοδομήματος, πρὸς τὰ κάτω δὲ ἐκτείνεται, διὰ μέσου μεταγενεστέρου ἐκ λίθων τοίχου, πρὸς τὴν εἴσοδον τῆς Θόλου. Τὸ ἑνωτικὸν τοῦτο σημεῖον μεταξὺ τῆς Θόλου καὶ τοῦ Ἀβάτου, καὶ τὴν ὕπαρξιν ἐν γένει τῆς κλίμακος ταύτης, θεωροῦμεν μεγάλως ἐνδιαφέρουσαν τὸ ἡμέτερον θέμα.

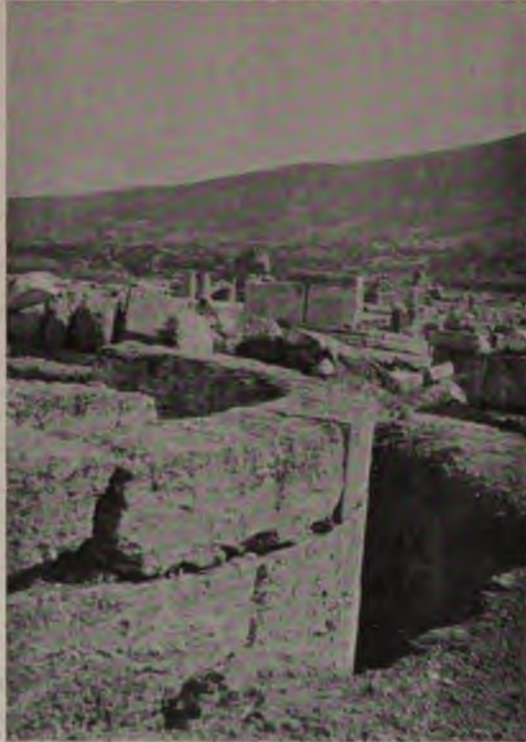
Συνοψίζοντες ἤδη τὴν περιγραφὴν τοῦ μεγάλου τούτου οἰκοδομήματος τοῦ ὀνομασθέντος Ἀβάτου, παρατηροῦμεν ὅτι συνίσταται ἐκ δύο τμημάτων, ὧν τὸ μὲν μονόροφον, τὸ δὲ διόροφον. Τὸ πρῶτον συνεκοινώνει διὰ θυρῶν, ἢ θύρας, μετὰ τοῦ ἄνω ὀρόφου τοῦ δευτέρου, τοῦτο δὲ δι' ἐσωτερικῆς (βεβαίως) κλίμακος μετὰ τοῦ κάτω ὀρόφου του. Ἀφ' ἑτέρου, ἡ μὲν μεσημβρινὴ πλευρὰ αὐτοῦ ἀντεμετώπιζε διὰ τῶν κιόνων της τὴν ἀρχικὴν πλευρὰν τῆς Θόλου (μετὰ τῆς ὁποίας καὶ συνεκοινώνει διὰ τῆς κλίμακος, ὡς προανεφέραμεν), ὁ δὲ κάτω ὄροφος, πρὸς τὸ μέρος ἐκεῖνο, δὲν ἦτο ἀνοικτὸς, ἀλλ' εἶχε τοῖχον φέροντα ἡμιπαραστάδας καὶ ἔχοντα μίαν μόνην θύραν ἐν τῷ μέσῳ.

Τὸν κάτω τοῦτον ὄροφον, ὃν ὁ κ. Καββαδίας παραδέχεται ὡς κτισθέντα ἐξ ἀρχιτεκτονικῆς ἀνάγκης καὶ ἑπομένως μὴ φέροντα οὐδεμίαν σπουδαιότητα(¹), ἂς μᾶς ἐπιτραπῇ νὰ θεωρήσωμεν ἡμεῖς, ὑπὸ ἰατρικὴν ἔποψιν, μεγίστης σημασίας.

Πράγματι, ἐντὸς τοῦ χαμηλοῦ τούτου διαμερίσματος, εἰς δύο ἐπίσης κατὰ μῆκος ἴσα μέρη, δι' ἐξαστύλου τοίχου διηρημένου, εὑρέθησαν λίθινα ἑδώλια διαφόρων εἰδῶν καὶ ὑποθέματα τοιούτων, ἦτο δὲ τοῦτο θαυμασίως κεκοσμημένον ἐσω-

(¹) Ἴδε Ἱερ. Ἀσκληπ. Σελ. 123.

τερικῶς, ἂν κρίνωμεν ἐκ τῶν καλλιτεχνικωτάτων μαρμαρίνων τεμαχίων, ἅτινα ἐκάλυπτον τὴν ὀροφήν του. Ἂν δὲν εἶχε λοιπὸν χρησιμότητά τινα, δὲν ἔπρεπε νὰ φέρῃ τοιαύτην ἐπίπλωσιν ἐσωτερικήν, ἀλλὰ νὰ εἶναι ἁπλούστατον ἰσόγαιον δῶμα κεκλεισμένον καὶ ἄχρηστον. Τοὐναντίον, ἡ ὕπαρξις πολλῶν ἑδρῶν ἐντὸς αὐτοῦ ἀποδεικνύει, ὅτι πολλοὶ ἐκεῖ παρεκάθηντο πάντοτε δι' ὡρισμένον σκοπόν. Ἀλλὰ καὶ περὶ τούτου βραδύτερον.

Εἰκ. ἀρ. 9.

Ἕτερον κτίριον κινοῦν τὴν προσοχὴν ἡμῶν ἐν τῇ περιφερείᾳ τοῦ Ἀσκληπιείου τούτου εἶναι. Ἡ Θόλος (Θ). Τὸ θαυμάσιον τοῦτο ἀρχιτεκτονικὸν οἰκοδόμημα τοῦ Πολυκλείτου, τὸ ἀπαντῶν εἰς τὸν Παυσανίαν ὑπὸ τὸ ὄνομα Θόλος (1), ὀνομαζόμενον δὲ καὶ Θυμέλη, ἐπὶ εὑρεθείσης ἐκεῖ ἐπιγραφῆς, παρέχει ἐπίσης πολὺ τὸ ἐνδιαφέρον καὶ εἰς τὰς ἰδικάς μας ἐρεύνας. Διὰ τοῦτο θεωροῦμεν ἀναγκαῖον νὰ παράσχωμεν ἰδέαν τινα τῆς κατασκευῆς του διὰ δύο φωτογρα-

(1) Παυσανίας ΙΙ. 27—3.

φικῶν εἰκόνων τῶν σημερινῶν ἐρειπίων αὐτοῦ (Εἰκ. 9 καὶ 10). Ἐκ τούτων καὶ ἑτέρας τινος εἰκόνος (Εἰκ. 11) ἀναπαραστάσεως τοῦ ὅλου κτιρίου, ἣν ἐλάβομεν ἐκ τοῦ ὡραίου βιβλίου, τῶν Κων Defraisse et Lechat, θὰ σχηματίσωσιν οἱ ἡμέτεροι ἀναγνῶσται μικρὰν ἰδέαν τῆς θαυμασίας τέχνης καὶ μεγαλοπρεπείας, ἣν εἶχε τὸ μυστηριώδους μέχρι τοῦδε προορισμοῦ οἰκοδόμημα τοῦτο, τὸ ὁποῖον ὁ Παυσανίας ὀνομάζει μόνον οἴκημα περιφερές..... καὶ θέας ἄξιον(1).

Ἡ ἀνέγερσις τοῦ κτιρίου τούτου ἀνέρχεται εἰς τὴν 4ην Π. Χ. ἑκατονταετηρίδα. Ἀπετελεῖτο, ὡς φαίνεται ἐν τῇ παρατιθεμένῃ ἀναπαραστάσει, ἐξ ὡραίας Δωρικῆς στοᾶς ἐξωτερικῶς, περιβαλλούσης κυκλικὸν τοῖχον, καὶ ἐξ ἐσωτερικῆς ἄλλης Κορινθιακῆς, ἐντὸς τοῦ τοίχου τούτου εὑρισκομένης. Αἱ τρεῖς αὗται κυκλοτερεῖς πλευραί, αἱ φθάνουσαι μέχρι τῶν θεμελίων, ἐστηρίζοντο εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἱεροῦ ἐπὶ τοῦ δαπέδου· ὑπὸ τὸ δάπεδον ὅμως τοῦτο, μέχρι τῶν θεμελίων, ὑπῆρχον καὶ ἄλλοι τρεῖς μικρότεροι κυκλικοὶ τοῖχοι, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐσχηματίζοντο κυκλοτερῆ κενά, ἐν εἴδει στενῶν διαδρόμων, παραδόξου ἀρχιτεκτονικῆς κατασκευῆς καὶ σχήματος κοχλίου ἢ ὄφεως περιελισσομένου. Ἐντὸς τῶν κυκλοτερῶν τούτων κενῶν ἠδύναντο νὰ βαδίζωσιν ἀνέτως εἷς καὶ δύο ἴσως ἄνθρωποι, ὡς βλέπει ὁ ἀναγνώστης εἰς τὴν εἰκόνα ἡμῶν ἀρ. 10, ἀποτέλουν δὲ ταῦτα τὸν λεγόμενον λαβύρινθον, ὅστις κατεῖχεν ὁλόκληρον τὸ ὑπόγειον διαμέρισμα τοῦ παραδόξου τούτου καὶ μυστηριώδους οἰκοδομήματος. Τὸ λαβυρινθῶδες τοῦτο ὑπόγειον συνεκοινώνει μετὰ τοῦ δαπέδου τοῦ σηκοῦ, κατὰ τὴν δικαίαν εἰκασίαν τοῦ κ. Καββαδία(2), δι' ὀπῆς ἐν τῷ κέντρῳ ὑπαρχούσης, ἥτις ἐκλείετο ἴσως διὰ κινητῆς θύρας, εἰς δὲ τὸ κέντρον τοῦ μικροτέρου αὐτοῦ κύκλου φαίνεται καὶ σήμερον ὑπάρχουσα κοιλότης

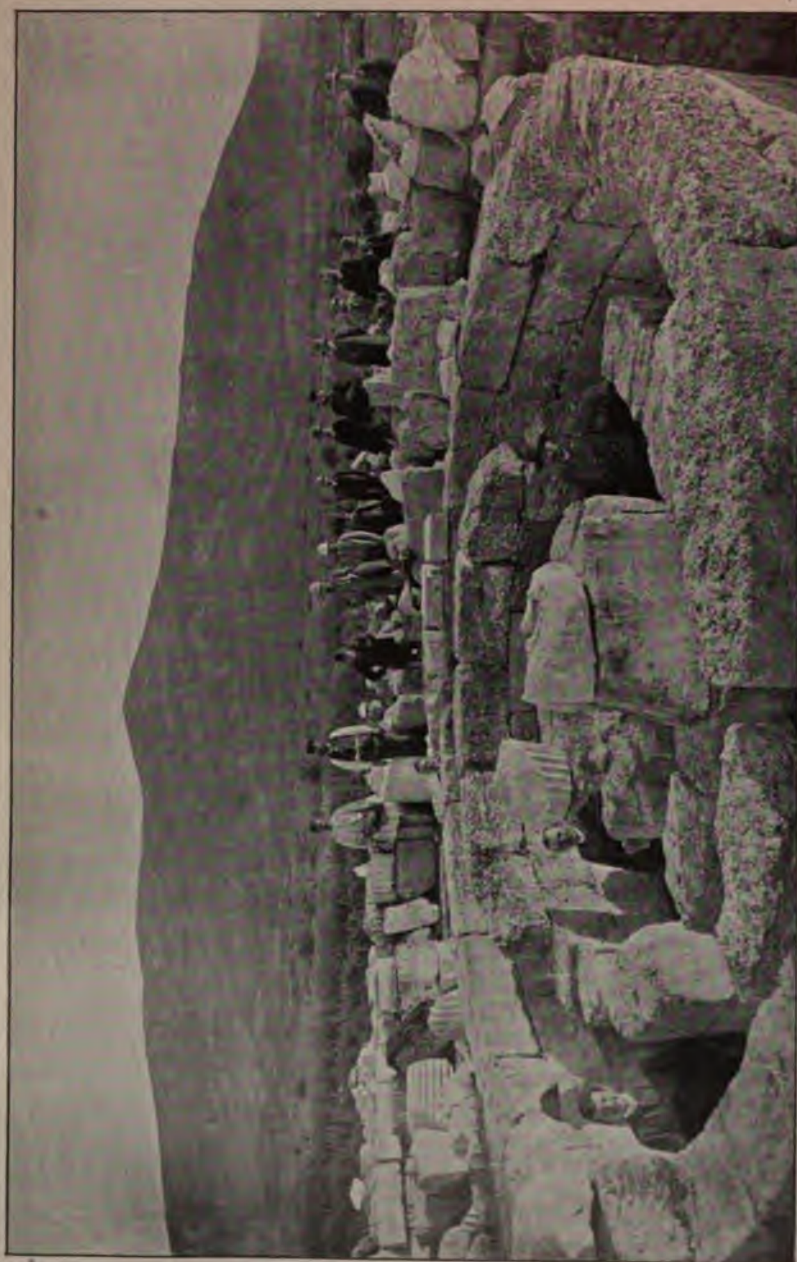
(1) Παυσαν. II—27.
(2) Ἱερὸν Ἐπιδαύρ. Σελ. 63.

ΕΙΚ. ἀρ. 11. (Ἰδ. σελ. 40.)

ΕΙΚ. ἀρ. 15. (Ἰδ. σελ. 48.)

Εἰκ. ἀρ. 10. Ὁ Λαβύρινθος ὡς σήμερον εὑρίσκεται.

τις, ἐντὸς τῆς ὁποίας δύναται ἀκόπως νὰ καθεσθῇ ἄνθρωπος· ἡ κοιλότης ὅμως αὕτη δὲν προχωρεῖ ποσῶς εἰς βάθος. Ἡ ὀροφή, οἱ ἐσωτερικοὶ τοῖχοι καὶ ἡ ἐν γένει διακόσμησις τοῦ τε ἐξωτερικοῦ καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Θόλου, ἔφερον ἀριστοτεχνήματα γλυπτικῆς καὶ ζωγραφικῆς ἐπ' αὐτῶν. Ὁ διάσημος τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ζωγράφος Παυσίας, εἶχεν ἐκτελέσει θαυμασίας εἰκόνας εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ οἰκοδομήματος. Μεταξὺ τῶν ἄλλων παρίστατο ὁ Ἔρως κρατῶν λύραν (ἀντὶ τόξου καὶ βελῶν) καὶ ἡ Μέθη, πίνουσα οἶνον ἐξ ὑαλίνης φιάλης.

Διάφοροι ἰδέαι καὶ εἰκασίαι ἐξεφράσθησαν μέχρι σήμερον παρὰ τῶν ἀρχαιολόγων, περὶ τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἰδιορρύθμου τούτου κτιρίου. Ἀφίνοντες εἰς τοὺς κυρίους τούτους τὸ δικαίωμα τῆς ἁρμοδιότητος καὶ τὴν εὐθύνην τῶν διαφόρων αὐτῶν γνωμῶν, περιοριζόμεθα ἐνταῦθα εἰς τὴν ἁπλῆν μόνον ὑπόθεσιν, ὅτι ἡ περικαλλὴς αἴθουσα αὐτοῦ, ἡ διὰ τῶν ὡραίων καὶ ζωηρῶν αὐτῆς εἰκόνων τὴν φαιδρότητα συμβολίζουσα, θὰ ἦτο τόπος συναθροίσεων εὐθύμων καὶ διαχυτικῶν μυσταγωγιῶν στενῶς συνδεομένων πρὸς τὰς τελουμένας θεραπείας. Τί ὅμως ἐτελεῖτο ἐκεῖ, καὶ κυρίως, ποίαν χρησιμότητα εἶχεν ὁ ὑπόγειος ἐκεῖνος λαβύρινθος, μένει, ὡς εἴπομεν, αἰνιγματῶδες.

Ὁ ἡμέτερος ἔγκριτος νομισματολόγος κ. Σβορῶνος, ἐξέφερε τελευταίως τὴν εὐφυᾶ ἰδέαν, στηρίζων ταύτην ἐπὶ πολλῶν δεδομένων, ὅτι ἐν τῷ λαβυρίνθῳ τούτῳ ὑπῆρχεν ὁ τάφος τοῦ θεοῦ τῆς ἰατρικῆς Ἀσκληπιοῦ, τὸ δὲ ἄνω μέρος τῆς Θόλου ἦτο Ἱερὸν τῆς Ὑγιείας(1). τοῦτο ἐξάγει ἐξ ὡραίου νομίσματος τῆς Ἐπιδαύρου παριστῶντος τὴν ἰδίαν Θόλον φέρουσαν ἐν τῷ μέσῳ τὸ ἄγαλμα τῆς Ὑγιείας. Ἐτηρεῖτο δὲ τοῦτο μυστικὸν ὑπὸ τῶν ἱερέων, ὅπως μὴ γνωσθῇ ὑπὸ τοῦ λαοῦ, ὅτι ὁ θεὸς τῆς Ἰατρικῆς ἦτο ἁπλοῦς θνητὸς ἐντὸς τάφου κατακείμενος καὶ χάσῃ τὴν ὑψηλὴν ἰδέαν, ἣν περὶ αὐτοῦ εἶχεν.

(1) Ἴδε πραγματείαν Σβορώνου, ἡ θόλος τοῦ Πολυκλείτου 1901.

Ὁ κ. Καββαδίας, ἀφ' ἑτέρου[1], φρονεῖ, ὅτι «τὸ ὑπόγειον «τοῦτο ἐχρησίμευεν ὡς τόπος, ἐν ᾧ ἐτελοῦντο μυσταγωγίαι ἀπο- «βλέπουσαι ἴσως τοὺς εἰς τὸ ἱερὸν προσερχομένους ἀσθενεῖς, «οἵτινες πρὶν ἢ κατακλιθῶσιν εἰς τὸ Ἄβατον, ὅπου ἔμελλε νὰ «ἐμφανισθῇ αὐτοῖς ὁ θεός, ἐξετέλουν προεισαγωγικάς τινας «θυσίας καὶ ἐποίουν τὰ νομιζόμενα κτλ.»

Ἡμεῖς, ἐπιφυλασσόμενοι νὰ δώσωμεν ἄλλην ἐξήγησιν ἐπὶ τοῦ προορισμοῦ τῆς Θόλου ἐν γένει, εὑρισκόμεθα εἰς τὴν εὐχάριστον θέσιν νὰ παραδεχθῶμεν ἀμφοτέρων τῶν ἀρχαιολόγων μας τὰς ἐκφρασθείσας γνώμας, καθόσον οὐδὲν κώλυμα παρέχουσιν αὗται πρὸς παραδοχὴν καὶ τῆς ἰδικῆς μας ἰδέας, ἥτις θὰ ἦτο προκαταρκτικῶς ἡ ἑξῆς.

Ἐτελοῦντο πράγματι διάφοροι μυσταγωγίαι ἐν σχέσει πρὸς τοὺς ὑποβαλλομένους ὑπὸ θεραπείαν ἀσθενεῖς, ἀλλ' αὗται συνεδυάζοντο μὲ τὴν σύγχρονον ἐμφάνισιν τοῦ θεοῦ παρ' αὐτοῖς, ὡς θὰ ἴδωμεν ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ. Ἀφ' ἑτέρου, ἡ τέλεσις τούτων οὐδόλως θὰ ἀντέκειτο πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ τάφου τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἣν ἐξέφερεν ὁ κ. Σβορῶνος.

Μετὰ τὴν εἰδικὴν περιγραφὴν τῶν διαφόρων ἐνδιαφερόντων ἡμᾶς ὡς ἰατροὺς ἐξαρτημάτων τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἐπιδαύρου, εἰς ἣν κατ' ἀνάγκην προέβημεν, ἄνευ ἀρχαιολογικῶν καὶ τεχνικῶν ἀξιώσεων, μνημονεύομεν ἁπλῶς καὶ ἕτερα τινὰ ἀκόμη σημεῖα ἐκ τῶν ἄνω παρατεθέντων, πρὸς συμπλήρωσιν πάντων τῶν στοιχείων, ἅτινα ἀπαιτεῖ ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ἡμετέρου θέματος.

Ταῦτα εἶναι τὸ Βαλανεῖον ἢ ὁ Λουτρών. Τὸ κτίριον τοῦτο εἶναι μὲν μεταγενεστέρας Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, ἀλλ' ἐπὶ βάσεων ἀρχαιοτέρου Ἑλληνικοῦ οἰκοδομήματος, τῆς αὐτῆς χρήσεως, ἐκτισμένον, διότι καὶ βάθρα Ἑλληνικῶν χρόνων σώζονται ἐν αὐτῷ. Ὑπάρχει ὅμως καὶ δεύτερον Βαλανεῖον, εἶναι δὲ τοῦτο τὸ ὑπὸ τοῦ κ. Στάη τῷ 1886 ἀνακαλυφθὲν μέγα Ρωμαϊκὸν οἰκοδόμημα,

(1) Ἱερόν Ἐπιδαύρ. Σελ. 70.

βορειοανατολικῶς τοῦ Ἀβάτου καὶ οἱονεὶ πρὸς αὐτὸ συνεχόμενον (Λ). Τοῦτο κινεῖ ὅλως ἰδιαιτέρως τὴν προσοχὴν ἡμῶν, διότι ἀποτελεῖ σχεδὸν ἓν οἰκοδόμημα μετ' αὐτοῦ. Κατὰ τὸ ἀνατολικὸν αὐτοῦ μέρος συνέχεται μετ' ἄλλου ἐπιμήκους κτιρίου. Ἦτο τοῦτο εἶδος στοᾶς, μετὰ σειρᾶς βάθρων, ἀγαλμάτων, ἀναθημάτων κτλ., θεωρεῖται δὲ σήμερον, ὡς ἡ Βιβλιοθήκη (Β.), ἣν ἀνέθηκέ τις τῷ Ἀπόλλωνι Μαλεάτᾳ καὶ Ἀσκληπιῷ (κατ' ἐπιγραφὴν τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων)(1).

Ἡ ὕπαρξις τοιαύτης Βιβλιοθήκης ἐν τῷ Ἀσκληπιείῳ μᾶς ἐξηγεῖ καὶ τοῦ Ἀπελλᾶ τὴν ἐν τοῖς πρόσθεν μνημονευθεῖσαν ἐπιγραφήν(2), ἔνθα διηγεῖται οὗτος ὅτι, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐν τῷ Ἱερῷ θεραπείας του, εἶχε πάθει κεφαλαλγίαν, ὡς ἐκ τῆς ὑπερβολικῆς κοπώσεως τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ, ἕνεκα τῆς μεγάλης ἀναγνώσεως βιβλίων.

Εἰς τελευταίαν ὅμως ἐπίσκεψιν ἡμῶν ἐν τῷ Ἱερῷ (πρὸ δύο περίπου μηνῶν) παρετηρήσαμεν, ὅτι νεώτεραι ἀνασκαφαὶ ἐπὶ τῶν δύο τούτων οἰκοδομημάτων, φαίνονται ἀποκαλύψασαι, ὅτι οἱ Ῥωμαϊκοὶ τοῖχοι εἶχον καλύψει παλαιοτέρους ἑλληνικοὺς τοιούτους· ἐκ τούτου λοιπὸν ὑποθέτομεν, ὅτι καὶ ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐποχῆς ὑπῆρχον ἐκεῖ λουτρὰ καὶ βιβλιοθήκη.

Ἕτερον οἰκοδόμημα πρὸς παρατήρησιν ἔχομεν, τὸν οἶκον τῶν Ἱερέων. Τούτου τὰ ἐρείπια εὕρηνται πρὸ τοῦ ναοῦ νοτιοανατολικῶς, θεωρεῖται δὲ ὅτι ἐκτίσθη ἐπὶ τοῦ παλαιοῦ ἱεροῦ.

Τοὺς Ἱερεῖς θεωροῦμεν ὡς ὑποδυομένους ἐνταῦθα τὸ κυριώτερον πρόσωπον κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς θεραπείας τῶν ἀσθενῶν, διὰ τῆς εἰδικῆς ὑπηρεσίας τῶν διαφόρων ἱεραρχικῶν διαιρέσεων καὶ ὑποδιαιρέσεων αὐτῶν. (Ἱεροφάνται, Δηοῦς πρόπολοι, Πυροφόροι, Ναχόροι, Ζάκοροι, Φρουροί, Ἱερομνήμονες, Μάγειροι, Θεράποντες, Βαλανεῖς κτλ.).

(1) Fouilles d'Epidaure page 57 No. 131.
(2) Ἰδ. Καββαδία — ἱερ. Ἀσκληπ. Σελ. 27.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ VII.

Ὀνοματοθεσία τῶν διαφόρων ἐξαρτημάτων τοῦ ἱεροῦ — Χρησιμότης Ξενῶνος — Ἰδία γνώμη περὶ τοῦ κληθέντος Ἀβάτου — Λόγοι συνηγοροῦντες ὑπὲρ αὐτῆς — Τὸ κατακλιντήριον τῶν ἀρρώστων — Περιγραφὴ τούτου — Τὰ Ἄβατα καὶ Ἄδυτα ἐν τῇ ἀρχαιότητι — Σχέσις κατακλιντηρίου πρὸς παρακειμένην Βιβλιοθήκην καὶ Λουτρὸν — Τὰ νομιζόμενα — Θολωτὴ ὑπόγειος σῆραγξ ἐσχάτως ἀνακαλυφθεῖσα.

Καὶ τώρα, ὅτε ἐδώσαμεν ἀδρομερῶς τὴν γενικὴν εἰκόνα τῶν ἀνασκαφῶν εἰς ὅ,τι ἐνδιαφέρει τὸν ἡμέτερον σκοπόν, ἄς μᾶς ἐπιτραπῇ νὰ ἐκφράσωμεν ὅλως ἀλλοίαν γνώμην, ἀπὸ τὴν τοῦ κ. Καββαδία, ἐπί τε τῆς ὀνοματοθεσίας τῶν διαφόρων τούτων ἐξαρτημάτων καὶ τοῦ προορισμοῦ ἑκάστου τούτων, ἐκθέτοντες ἀμέσως τὴν γνώμην ἡμῶν καὶ περὶ τοῦ τρόπου ἐν γένει, καθ' ὃν ἐτελοῦντο αἱ θεραπεῖαι ἐν τῷ μεγάλῳ τούτῳ Ἀσκληπιείῳ.

Ἀρχόμενοι ἐκ τῆς ὑποδοχῆς τῶν διαφόρων ἀρρώστων ἐν τῷ Ἱερῷ, φρονοῦμεν ὅτι τὸ ὀνομασθὲν ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς καταγώγιον ἢ ξενών, ἐχρησίμευε μᾶλλον ὡς πρώτη διαμονὴ ἢ νοσοκομεῖον, διὰ τοὺς νεωστὶ εἰσερχομένους ἀσθενεῖς, καὶ τοῦτο δι' οὓς λόγους ἀνωτέρω ἐσημειώσαμεν. Ἐφόσον δὲ τὸ ἰδίως θεραπευτήριον, ἤτοι τὸ κατακλιντήριον τῶν ἀρρώστων, περὶ οὗ ἀμέσως κατόπιν θὰ εἴπωμεν, ἐκενοῦτο, κατήρχοντο οἱ νοσηλευόμενοι ἐκ τοῦ ξενῶνος, ὅπως καταλαμβάνωσι τὰς κενουμένας κλίνας.

Τὸ οἰκοδόμημα, εἰς ὃ ἐδόθη τὸ ὄνομα Ἄβατον ἢ Ἄδυτον, κατὰ τὴν κρίσιν ἡμῶν, ἦτο τὸ διαμέρισμα τοῦ Ἱεροῦ, τὸ εἰδικῶς προωρισμένον διὰ τὴν προπαρασκευαστικὴν θεραπείαν τῶν ἀρρώστων, ἐκ τοῦ καταγωγίου ἐκεῖ μεταφερομένων, καὶ ἥτις συνήθως προηγεῖτο τῆς διὰ τῶν ἐγκοιμήσεων καὶ ὀνείρων ὁριστικῆς θεραπείας τῶν Ἱερέων, τῆς ἐντὸς τοῦ ἰδίως Ἀβάτου ἢ Ἀδύτου τελουμένης. Τοῦτο λοιπὸν προσήκει μᾶλλον νὰ κληθῇ κατακλιντήριον, νομίζομεν. Καὶ ἰδοὺ οἱ λόγοι οἵτινες μᾶς πείθουσι περὶ τούτου.

1) Τὸ ἐπίμηκες αὐτοῦ σχῆμα (φέρον μῆκος 70 μέτρων), καὶ ἡ διαίρεσίς του κατὰ μῆκος εἰς δύο τμήματα, πρόσθιον (μεσημβρινὸν) ἀνοικτὸν μὲ προστύλιον, καὶ ὀπίσθιον (ἀρκτικὸν) πανταχόθεν κεκλεισμένον καὶ μὲ ὀλίγα μόνον παράθυρα πρὸς βορρᾶν. Ἡ διαίρεσις αὕτη μᾶς δίδει ἀκριβῶς τὴν ἰδέαν μακροῦ μὲν κοιτῶνος ἐσωτερικῶς, ἔνθα κατεκλίνοντο ὑπὲρ τοὺς ὀγδοήκοντα ἴσως ἀσθενεῖς, προφυλαγμένοι ἐκ τῶν ἀτμοσφαιρικῶν ἐπιδράσεων, καὶ ἔχοντες μόνον παράθυρα ἀερισμοῦ καὶ φωτὸς πρὸς βορρᾶν, ἐνῷ τὸ πρόσθιον ἐπίμηκες καὶ μεγαλοπρεπὲς προστήλιον, ἐχρησίμευε, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ὅπως διέρχωνται τὰς ἡμέρας των ἐξηπλωμένοι ἢ καθήμενοι ἐπὶ τῶν μαρμαρίνων ἑδρῶν, πρὸ τοῦ μεσημβρινοῦ ἡλίου καὶ ἔχοντες πρὸ αὐτῶν τὴν μαγευτικὴν θέαν τοῦ θαυμασίου ἄλσους τοῦ Ἱεροῦ. Μήτοι καὶ εἰς τὰ σημερινὰ σανατόρια δὲν τοποθετοῦνται ἀπαραλλάκτως οἱ τρόφιμοι αὐτῶν κατὰ μῆκος τοιούτων ἀνοικτῶν ὑποστέγων, ὅπως ἀπολαμβάνωσι τοῦ ἀέρος καὶ τοῦ ἡλίου τὴν εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν; Ἡ προσθήκη ἀφ' ἑτέρου, κατὰ τοὺς Ῥωμαϊκοὺς χρόνους, καὶ τοῦ μεγάλου ἐκείνου οἰκοδομήματος, τοῦ Βαλανείου καὶ τῆς Βιβλιοθήκης, πρὸς ψυχαγωγικὴν ἀπόλαυσιν τῶν ἀσθενῶν ἢ ἀναρρωννυόντων, οὗ ἀνωτέρω ἐμνήσθημεν(1), ἐνισχύει ἔτι μᾶλλον νομίζομεν τὴν περὶ καταχλιντηρίου γνώμην ἡμῶν, ἂν μάλιστα ἀποδειχθῇ ἀληθὴς καὶ ἡ εἰκασία, ἣν ἐμορφώσαμεν ἐκ τῆς τελευταίας εἰς Ἐπίδαυρον ἐπισκέψεώς μας, περὶ τῆς κτίσεως τῶν δύο τούτων οἰκοδομῶν κατὰ τοὺς Ἑλληνικοὺς χρόνους.

2) Τούτου τεθέντος ἡ θέσις τοῦ κατακλιντηρίου πέραν τοῦ Ναοῦ συμφωνεῖ νομίζομεν καὶ μὲ τὴν περιγραφὴν τοῦ Παυσανίου, τοῦ Ναοῦ δ' ἔστιν πέραν, ἔνθα οἱ ἱκέται τοῦ θεοῦ καθεύδουσι. (Κατακλίνονται, κοιμῶνται δηλαδὴ ἁπλῶς, ὄχι ἐγκαθεύδουσιν ἢ ἐγκοιμῶνται)(2).

(1) Καββαδ. Ἐπιδαυρ. Σελὶς 157.

(2) Παυσαν. II. XXVII—3. Τὸ πέραν τοῦ Παυσανίου, ἂν στίξωμεν

3) Ἡ ἀνακάλυψις τῶν περιφήμων πλακῶν τῶν ἰαμάτων ἀκριβῶς ἐν τῇ ἀνατολικομεσημβρινῇ πλευρᾷ τοῦ κτιρίου τούτου, ἥτις ἀποδεικνύει ὅτι οἱ Ἱερεῖς εἶχον ἐκλέξει τὴν καλλιτέραν θέσιν πρὸς διαφήμησιν τῶν θεραπειῶν αὐτῶν, ἐκθέτοντες ταύτας εἰς τὴν καθημερινὴν τῶν νοσηλευομένων θέαν, ἐνῷ τοὐναντίον, ἂν τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο ἦτο τὸ Ἄβατον, θὰ ἦτο ἀπολύτως ἀδύνατον νὰ ἴδωσιν οἱ πάσχοντες τὰς πλάκας ταύτας ἐκτεθειμένας, διότι μόνον ἐν κρυπτῷ καὶ παραβύστῳ καὶ ἐν ὥρᾳ νυκτὸς μετεφέροντο ἐκεῖσε πρὸς ἐγκοίμησιν.

4) Διότι τὰ ἐπίθετα Ἄβατον καὶ Ἄδυτον προϋποθέτουσι χῶρον μικρὸν καὶ προωρισμένον διὰ μυστηριώδεις ἱεροτελεστίας, ἑπομένως μὴ βατὸν διὰ τοὺς λοιποὺς θνητοὺς καὶ μόνον εἰς τοὺς Ἱερεῖς προσιτόν. Πράγματι, τὰ Ἄδυτα ἢ Ἄβατα εὑρίσκοντο ἐντὸς Ναῶν, ἀποτελοῦντα οἱονεὶ μυστικὰ διαμερίσματα τούτων(¹). Διατὶ λοιπὸν δὲν ὀνομάζει Ἄβατον καὶ ὁ Παυσανίας τὸν οἶκον τοῦτον, ἀφοῦ αὐτὸς ὁ ἴδιος εἰς τὸ 5ον βιβλίον του (20) περιγράφει ὡς ἑξῆς ἓν τοιοῦτον Ἄβατον, ὅπερ εὑρίσκετο εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ Κρονίου ὄρους, ἐντὸς Ἱεροῦ τῆς Εἰλειθυίας (τῆς θεᾶς τῆς Μαιευτικῆς), καὶ τοῦ Σωσιπόλεως; Ἡ δὲ πρεσβύτις ἡ θεραπεύουσα τὸν Σωσίπολιν, νόμῳ τε ἁγιστεύει τῷ Ἠλείων καὶ αὐτή, λουτρά τε ἐσφέρει τῷ θεῷ καὶ μάζας κατατίθησιν αὐτῷ μεμαγμένας μέλιτι, ἐν μὲν δὴ τῷ ἔμπροσθεν τοῦ ναοῦ, διπλοῦς γὰρ δὴ πεποίηται, τῆς τε Εἰλειθυίας βωμὸς καὶ ἔσοδος εἰς

ἐπ' αὐτοῦ, ἑρμηνευτέον, νομίζομεν ἐκεῖθεν τοῦ ναοῦ. Ἀπὸ τὸ ἀντίθετον δηλ. ἢ ἀντικρύ, ἢ πέραν, εἶναι ὁ τόπος, ὁ χῶρος, ὅπου καθεύδουσιν οἱ νοσηλευόμενοι· ἀλλὰ καὶ ὡς ἐγκοιμᾶσθαι ἂν ἐκληφθῇ, δὲν ἔχομεν τὴν Θόλον ἀκριβῶς πέραν καὶ ἀντίκου τοῦ Ναοῦ;

(¹) Σοφοκλ. Οἰδίπ. Κολ. 117. — Παυσαν. VIII 31. II 38. 5. — Παυσαν. VI 20. 4. — VIII 31. 5. Διον. Ἁλικαρν. 1. 69. — Wilamowitz Isyllos 12. 186. — Ἱπποκρατ. IX 25. — Θεοπ. παρά Πολυβ. XVI 12. 7. — Διοδ. III 6. Πρβλ. Lobeck Agl. 279. Hermann Gottesdienstlich. — Albert 2 Ξ. 19 Α. 18.

Εἰκ. ἀρ. 14.

αὐτό ἐστιν ἀνθρώποις· ἐν δὲ τῷ ἐντὸς ὁ Σωσίπολις ἔχει τιμάς, καὶ ἐς αὐτὸ ἔσοδος οὐκ ἔστι πλὴν τῇ θεραπευούσῃ τῶν θεῶν.

Ὅ,τι ἀφορᾷ ἐν τέλει τὴν ὕπαρξιν τοῦ ἱεροῦ φρέατος ἐν αὐτῷ, ἐκτὸς ὅτι δὲν εὑρίσκετο ἐντὸς τοῦ κεκλεισμένου διαμερίσματος τοῦ Ἀβάτου, ὡς τὸ βλέπει τις καὶ σήμερον εἰς τὴν εἰκόνα ἡμῶν (ἀρ. 14) ὄπισθεν καθημένου τινός Κυρίου, ἀλλ' ἀκριβῶς διότι εὑρέθη τοῦτο ἐκεῖ, εἰς τὸ πρόστοον μετὰ τῶν πλακῶν τῶν ἰαμάτων, ἀποδεικνύει νομίζομεν, ὅτι ἐχρησίμευεν ἐπίσης, ὡς μέσον ἀναψύξεως εἰς τοὺς περιδιαβάζοντας περιπατητὰς καὶ νοσηλευομένους, οἵτινες εἶχον βεβαίως ἀπόλυτον τούτου ἀνάγκην. Τὸ περιεργότερον δὲ εἶνε, ὅτι ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, ἐφ' οὗ στηρίζεται, νομίζει τις ὅτι ὑπάρχει τὸ κενὸν θύρας συγκοινωνούσης ἴσως μὲ τὸ λουτρόν.

Ἐκ τῆς ἄνω εἰκόνος καὶ ἐκ τῆς ὑπ' ἀρ. 15 (ἔνθα Κύριός τις ἐπίσης ἵσταται μεταξὺ τοῦ λουτροῦ καὶ τοῦ κατακλιντηρίου), δηλοῦται εὐχερέστερον ἡ στενὴ μεταξὺ τῶν δύο κτιρίων τούτων σχέσις.

Τὴν ἐξ ἰατρικῆς μόνον ἀπόψεως ἐκφερομένην γνώμην ἡμῶν

Συγκριτικαὶ εἰκ. ἀρ. 16.

Ἀναπαράστασις Ἀβάτου-Κατακλιντηρίου (ἐκ τῆς δημοσιευθείσης ἀνακοινώσεως τοῦ Κ^ου Καββαδία εἰς τὰ πρακτικὰ τοῦ ἀρχαιολογ. Συνεδρίου τοῦ 1905 ληφθεῖσα).

Εἰκ. ἀρ. 16.

Κατακλιντήριον μετὰ τοῦ ἐξώστου (Halle) τοῦ Σανατορίου Belzig (Βερολίνου).

Εἰκ. 19.

Ἀναπαυτήριον καὶ ἐξῶσται (Halle) τοῦ Σανατορίου Lahmann (Δρέσδης).

ταύτην στηρίζομεν, ὡς προερρέθη, καὶ εἰς τὴν παράδοξον ὁμοιότητα, ἣν εὑρίσκομεν μεταξὺ τῆς ἐπιμήκους ταύτης καὶ μεγαλοπρεποῦς στοᾶς καὶ τῶν μακρῶν, ἐπίσης ἐν εἴδει στοᾶς ἐξωστῶν, ἐπὶ τῶν ὁποίων διέρχονται τὰς ἡμέρας αὐτῶν ἀναπαυόμενοι καὶ περιδιαβάζοντες οἱ τρόφιμοι τῶν σημερινῶν σανατορίων, ὡς δύναταί τις νὰ κρίνῃ καὶ ἐκ διπλῆς συγκριτικῆς εἰκόνος, ἣν χάριν περιεργείας παραθέτομεν καὶ ἥτις δίδει ἰδέαν τινὰ τοιούτου νεωτέρου προστυλίου, πλησίον φανταστικῆς ἀναπαραστάσεως τοῦ ἐν λόγῳ κατακλιντηρίου εὑρισκομένου (ἴδε εἰκ. 16).

Ἐκτὸς ὅμως τούτων καὶ ἡ ἁπλῆ αὐτοψία τοῦ μέρους τούτου τῶν ἐρειπίων ἐν νοερᾷ ἀναπαραστάσει, συμφωνεῖ, νομίζομεν, πρὸς παραδοχὴν τοῦ ἰατρικοῦ ἡμῶν τούτου συμπεράσματος, ἐνῷ ἀφ' ἑτέρου, πῶς δύναταί τις νὰ φαντασθῇ ἐφαρμογὴν μυστηριωδῶν θεραπειῶν ὑπὸ τῶν ἱερέων καὶ πάσης τῆς ἐκφοβιστικῆς ἀκολουθίας τοῦ ἰητῆρος θεοῦ, ἐντὸς μακροῦ καὶ ἀνοικτοῦ σχεδὸν χώρου, 75 ὅλων μέτρων; Ποία μυστικότης θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ τηρηθῇ ἐντὸς τοιούτου διαμερίσματος, εἰς τὸν ὀπίσθιον τοῖχον τοῦ ὁποίου τόσα ὑπῆρχον παράθυρα, εἰς τὸ πρόσθιον δὲ μέρος θύραι πολλαὶ καὶ στοὰ διάπλατος, εἰς πάντας τοὺς τροφίμους τοῦ ἱεροῦ προσιτή, ἀφοῦ περιεῖχεν αὕτη καὶ αὐτὰς τῶν ἰαμάτων τὰς πλάκας πρὸς διαφήμισιν; Ἂς ἀφήσωμεν δέ, ὅτι εἴς τινα τῶν ἰαμάτων, ὡς θὰ ἴδωμεν, γίνεται λόγος περὶ ἀδύτου καὶ περὶ ἀρρώστων εἰσερπόντων, ἑρπώντων κτλ. (ἰδ. ἴαμα 9ον σκευοφόρου καὶ 10ον Εὐίππου).

Τὸ στωϊκὸν ἄλλως τε τοῦτο οἰκοδόμημα ἦτο καθ' ὅλα τὰ τμήματα αὐτοῦ ὅμοιον, ἀποκλεῖον τὴν ὕπαρξιν ἰδιαιτέρου ἀδύτου ἐντὸς αὐτοῦ.

Ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν προσθήκην ἰσογείου ὀρόφου, εἰς τὸ δυτικὸν ἥμισυ τοῦ ἐπιμήκους τούτου κτιρίου, καὶ τὴν ἀνακάλυψιν ἐντὸς αὐτοῦ ἑδρῶν καὶ ἄλλων λιθίνων ἑδωλίων, συμπληροῦσι ταῦτα τὴν ἡμετέραν νοσοκομειακὴν εἰκόνα, διότι παρουσιάζουσι με-

γάλην αἴθουσαν, ἐντὸς τῆς ὁποίας διέμενον ἴσως οἱ ἐσωτερικοὶ βοηθοὶ καὶ ἰατροὶ ἱερεῖς καὶ ἔνθα ἐτελοῦντο, πιθανῶς, ἐργασίαι καὶ συμβούλια διὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν διαφόρων νομιζομένων(¹).

Ἡ ἰσόγειος αὕτη στοὰ εἶχεν ἔξοδον πρὸς τὸ μέρος τῆς Θόλου. Ἀλλὰ καὶ κλῖμαξ ὑπῆρχεν, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω, ἐκ τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ ἄνω ὀρόφου, θέτουσα εἰς συγκοινωνίαν τοῦτο πρὸς τὴν ἰδίαν Θόλον, ὡς θὰ ἴδωμεν.

Μετὰ τὸν ὑποθετικὸν προσδιορισμὸν τοῦ Ξενῶνος καὶ τοῦ ὀνομασθέντος ὑφ' ἡμῶν Κατακλιντηρίου, ἐρωτᾶται φυσικά, ποῦ εὑρίσκετο λοιπὸν τὸ περίπυστον ἐκεῖνο Ἄβατον;

Πρὸς ἀναζήτησιν τούτου, ἀφοῦ οὐδεμίαν ὑπόδειξιν τοπικὴν εὑρίσκομεν εἰς τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς, οὐδεμία δ' ἐπιγραφὴ φέρουσα τὸ ὄνομα τοῦτο ἀνεκαλύφθη, κατὰ τὰς ἀνασκαφάς, μόνον δὲ εἰς τῶν ἰαμάτων τὰς πλάκας γίνεται συνήθως λόγος περὶ Ἀβάτου ἔνθα ἐγίνοντο αἱ ἐγκοιμήσεις τῶν ἀσθενῶν, ἂς ἴδωμεν ποῖον μέρος τοῦ μεγάλου ἱεροῦ προσεγγίζει πλειότερον ἰατρικῶς, ἂν μὴ καὶ ἀρχαιολογικῶς, εἰς τὴν ἰδέαν τῆς μυστηριώδους ἐκείνης κρύπτης — λαμβανομένων ὑπ' ὄψει καὶ τῶν παραπλησίων ἄλλων ἱερῶν χώρων, ἔνθα ἐτελοῦντο συνήθως αἱ ἐγκοιμήσεις εἰς τὰ λοιπὰ Ἀσκληπιεῖα τῆς ἀρχαιότητος — καὶ ποῖον ἔφερε ἰδιαιτέρως τὸ ὄνομα Ἄδυτον, ἀφοῦ Ἄβατον οὐδὲν ἐφάνη καλούμενον μέχρι σήμερον ἐκεῖ, ὡς προείπομεν.

Ζητοῦντες λοιπὸν τοιοῦτόν τι ἱερὸν κρησφύγετον, ὅπερ νὰ κῆται συγχρόνως πλησίον ἢ ἄντικρυ τοῦ Ναοῦ, (πέραν) καὶ τοῦ ὁποίου ὁ σκοπὸς νὰ μὴ ἐξηκριβώθη εἰσέτι ὑπὸ τῶν ἀρχαιολόγων, εὑρίσκομεν πρὸ ἡμῶν μόνον τὸ μυστηριῶδες τῆς

(¹) Ἡ λέξις νομιζόμενα ἀπαντᾷ συχνότατα εἰς τὰς ἐπιγραφὰς τῶν διαφόρων ἰαμάτων καὶ εἰς ἄλλας ἀκόμη, ὡς θὰ ἴδωμεν· περιελάμβανε δὲ πᾶσαν τὴν προπαρασκευαστικὴν θεραπείαν τῶν τροφίμων τοῦ ἱεροῦ θεραπευτηρίου.

Θόλου οἰκοδόμημα. Τοῦτο λοιπὸν ζητοῦμεν νὰ μᾶς ἐπιτραπῇ, ὅπως ὀνομάσωμεν ἡμεῖς Ἄβατον. Τοῦτο φαίνεται ἡμῖν ὅτι ἑνώνει τὰς κυριωτέρας συνθήκας ὅπως οὕτως ἐπικληθῇ, τοῦτο φέρει παραδόξως καὶ τὸ ὄνομα Θυμέλη(1), ἤτοι τόπος θυσιῶν, καὶ τοῦτο προσεπεκαλεῖτο Ἄδυτον, διὰ τὸν ἐν τῷ ὑπογείῳ αὐτοῦ, ἱερὸν λαβύρινθον(2).

Πράγματι, διὰ τὸν προορισμὸν τοῦ παραδόξου κυκλοτεροῦς τούτου οἰκοδομήματος διάφοροι ἐξηνέχθησαν γνῶμαι. Οἱ μὲν τὸ ἐθεώρησαν ὡς τὸν κύριον βωμὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ διὰ τὰς γινομένας θυσίας· ἄλλοι, ὡς τόπον ψυχαγωγίας καὶ μουσικῆς· ἄλλοι, ὡς περιέχον τὴν κρήνην ἢ τὸ ἱερὸν φρέαρ τῆς Ἐπιδαύρου· ἄλλοι, ὡς ἐνδιαίτημα τῶν ἱερῶν τοῦ θεοῦ ὄφεων, ἐντὸς τοῦ λαβυρίνθου του. Ἀφ' ἑτέρου οἱ κ. κ. Καββαδίας καὶ Σβορῶνος, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν θεωροῦσι τοῦτο, ὁ μὲν ὡς μέρος ἔνθα ἐτελοῦντο τὰ νομιζόμενα, ὁ δὲ ὡς τάφον τοῦ ἰδίου θεοῦ τῆς Ἰατρικῆς. Ὅλοι ἐν τούτοις σχεδὸν συμφωνοῦσιν, ὅτι οὐδὲν θετικὸν μέχρι τοῦδε ὑπάρχει ὡς πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ οἰκοδομήματος τούτου, πάντως ὅμως παραδέχονται, ὅτι ἡ ὕπαρξις αὐτοῦ στενῶς συνεδέετο πρὸς τὴν θεραπείαν τῶν ἀσθενῶν τοῦ ἱεροῦ.

Ἡμεῖς, οὐδόλως σκοποῦντες ἐν τῇ πραγματείᾳ ταύτῃ νὰ φέρωμεν ὑπὸ συζήτησιν ἀρχαιολογικὰς γνώμας τολμῶμεν ἁπλῶς νὰ ἰσχυρισθῶμεν, ὅτι ἡ Θόλος εἶχεν ὡς ἀποκλειστικὸν σκοπὸν τὴν τέλεσιν τῆς κυριωτέρας θεραπευτικῆς ἐργασίας τοῦ ἱεροῦ, ἤτοι τῶν ἐγκοιμήσεων, καὶ ἑπομένως οὐδόλως διστάζομεν νὰ παραδεχθῶμεν, πρὸς ὑποστήριξιν ἀκριβῶς τῆς ἰδέας μας ταύτης καὶ ὅλας συλλήβδην τὰς ἀνωτέρω ἐξενεχθείσας ὑπὸ τῶν ἀρχαιολόγων γνώμας. Πράγματι, ἂν τοῦτο ἦτο τὸ Ἄβατον,

(1) Ἰδ. ἐπιγραφ. δημοσ. ὑπὸ Κ. Στάη εἰς Ἀρχαιολ. Ἐφημερίδα, ἔτους 1892. σελ. 69.

(2) Ἰδ. ὁμοίως ἐπιγρ. δημ. ὑπὸ τοῦ ἰδίου εἰς Ἀρχ. Ἐφημ. 1887. σελ. 9.

ὡς ὑποθέτομεν, καὶ ὁ βωμὸς τοῦ θεοῦ διὰ τὰς θυσίας ἠδύνατο νὰ ἦναι ἐκεῖ (Θυμέλη), καὶ ψυχαγωγικαὶ ἱεροτελεστίαι καὶ ἑστιάσεις ἠδύναντο νὰ λαμβάνωσι χώραν ἐντὸς τῆς ὡραίας στοᾶς του, ἥτις συνεκοινώνει (σημειωτέον καλῶς) μετὰ τοῦ ὑπογείου λαβυρίνθου διὰ κεντρικῆς εἰσόδου([1]), (καταπακτῆς;) καὶ τὸ ἱερὸν φρέαρ ἢ κρήνη τις ἠδύνατο νὰ εὑρίσκηται ἢ νὰ εὑρεθῇ, ἐντὸς τοῦ ὑπογείου του καὶ οἱ ἱεροὶ ὄφεις τοῦ θεοῦ ἐξαίρετα νὰ ἐνδιαιτῶνται ἐντὸς αὐτοῦ ἠδύναντο· ἀλλὰ καὶ τὸν τάφον τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἦτο δυνατὸν νὰ συμβολίζῃ. Μεθ' ὅλων ὅμως τούτων ἐτελοῦντο πρωτίστως καὶ κυρίως αἱ περίφημοι ἐγκοιμήσεις τῶν ἀρρώστων, ὡς παρακατιόντες θὰ ἐξηγήσωμεν.

Θὰ καταλογισθῇ ἴσως ὡς μεγάλη τόλμη ἡ τοιαύτη ἰδέα, ἣν ὅλως αὐθαιρέτως ρίπτομεν ἐνταῦθα, ἀλλὰ καὶ ὁ πολυμαθὴς ἡμῶν νομισματολόγος κ. Σβορῶνος, ἐν τῇ ὡραίᾳ αὐτοῦ μελέτῃ περὶ τῆς Θόλου τοῦ Πολυκλείτου γράφει τὰ ἑξῆς, ὅπως δικαιολογήσῃ τὴν βαρύνουσαν ἄλλως γνώμην του. Συνέβη ὅμως ἐν τῇ ἐρεύνῃ ταύτῃ (τῶν διαφόρων ἀρχαιολόγων) ὅ,τι πολλάκις γίνεται προκειμένου περὶ τοιούτων ζητημάτων. Ἐνῷ δηλαδὴ οἱ ἐρευνηταὶ ἐπεκαλέσθησαν πρὸς λύσιν τοῦ προβλήματος τὴν ἀρχιτεκτονικήν, τὴν ἐπιγραφικήν, τὰ φιλολογικὰ κείμενα καὶ πᾶσαν ἄλλην πηγὴν ἀρχαιολογικῶν γνώσεων, παρημέλησαν νὰ ἐξετάσωσι, μήπως ἡ νομισματικὴ ἠδύνατο νὰ διαφωτίσῃ ἡμᾶς ὡς πρὸς τὸ ζήτημα. Ἄς μοὶ ἐπιτραπῇ ὅθεν ἵνα νῦν ἐρευνήσω τὸ κεφάλαιον τοῦτο κτλ.

Ἤδη λοιπὸν ζητῶ τὴν ἄδειαν αὐτοῦ νὰ μεταβάλω, εἰς τὴν δικαιοτάτην ἔκφρασίν του, τὴν λέξιν νομισματικὴ διὰ τῆς λέξεως ἰατρική, καὶ τότε θὰ εἴμεθα ὅλοι ἐντελῶς σύμφωνοι νομίζω.

Ἀλλὰ καὶ ἕτερον πολύτιμον ἐπιχείρημα ἐξάγομεν ἐκ τῆς

(1) Καββαδ. Ἐπιδ. Σελὶς 63.

νομισματολογικῆς ταύτης μελέτης. Κατὰ τοὺς ἐν τῇ νομισματικῇ ἰσχύοντας κανόνας, ἐπὶ τῶν νομισμάτων ὅλων τῶν πόλεων τῆς Ἀρχαιότητος, παρίσταντο τὰ προέχοντα τοπικὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα, ἐξ ὧν ἐφημίζοντο αὗται. Οὕτω λοιπόν, ἐπὶ πολλῶν νομισμάτων τῆς Ἐπιδαύρου εὑρίσκομεν δύο κύρια σημεῖα, τὸν Ναὸν καὶ τὴν Θόλον (ὡς βλέπει ὁ Ἀναγνώστης εἰς τὰς εἰκόνας τῶν νομισμάτων, ἃς ἀλλαχοῦ παραθέτομεν) (ἰδ. νόμισμα εἰκ. ἀρ. 23). Εἰς ἓν τοιοῦτον νόμισμα, κατὰ τὰς παρατηρήσεις τοῦ κ. Σβορώνου, φέρον πέριξ τὴν ἐπιγραφὴν ΙΕΡΑC ΕΠΙΔΑΥΡΟΥ, φαίνεται θολωτὸν οἰκοδόμημα, ἐν ᾧ ἵσταται ἄγαλμα Ὑγιείας. Ἐκ τούτου ἐξάγει, δι' ἰσχυρῶν ἐπιχειρημάτων, ὅτι ἡ Θόλος τοῦ Πολυκλείτου ἦτο ἱερὸν τῆς Ὑγιείας. Ἕτερον Κορίνθιον νόμισμα (24) φέρει ὁμοίαν Θόλον ἢ θυμέλην, παρὰ τὴν ὁποίαν ἱερεὺς ἑτοιμάζεται νὰ θύσῃ ταῦρον. Τοῦτο ἀναφέρεται εἰς τὸ χωρίον τοῦ Παυσανίου περὶ τοῦ ἐν τῷ Ἰσθμῷ Ἱεροῦ τοῦ Παλαίμονος, ἔνθα ὑπῆρχεν Ἄδυτον καλούμενον, ὅπερ εἶχεν ὑπόγειον κάθοδον εἰς αὐτό(¹).

Ἐκ μὲν τοῦ πρώτου λοιπὸν ἐξάγεται, ὅτι τὸ κατ' ἐξοχὴν ἱερὸν τῆς Ὑγιείας (ἤτοι τῶν θαυματουργῶν ἐγκοιμήσεων) εὑρίσκετο ἐν τῇ Θόλῳ, ἐκ δὲ τοῦ δευτέρου, ὅτι ἡ Θόλος ἔφερεν Ἄδυτον, καὶ ὅτι τὰ Ἄδυτα ἦσαν συνήθως κρύπται. Ὅτι δὲ ὑπῆρχε κρύπτη τις καὶ ἐντὸς τοῦ λαβυρίνθου, ἀνεξαρτήτως τῆς σκολιᾶς καὶ ἀδιεξόδου κατασκευῆς του, τολμῶμεν νὰ τὸ ἐξαγάγωμεν καὶ ἐκ τοῦ ἑξῆς, ὅπερ κατὰ τὴν τελευταίαν εἰς Ἐπίδαυρον ἐπίσκεψιν ἡμῶν ἀντελήφθημεν. Ὡς προανεφέρομεν, εἰς τὸ κέντρον τοῦ λαβυρίνθου παρατηροῦμεν κοίλανσιν, ἐλάχιστα βαθεῖαν, μηκέτι ἐρευνηθεῖσαν. Ἀφ' ἑτέρου, πρὸ ὀλίγου χρόνου γενόμεναι ἀνασκαφαί, ἔξωθεν τοῦ βορείου τοίχου τοῦ στωϊκοῦ οἰκοδομήματος

(¹) Παυσαν ΙΙ 2. — Κατ' ἀναλογίαν λοιπὸν κρίνοντες, δὲν δικαιούμεθα ἴσως νὰ ἰσχυρισθῶμεν, ὅτι καὶ ἐντὸς τῆς θόλου τοῦ Πολυκλείτου πρέπει νὰ ὑπῆρχεν ἄδυτον;

(τοῦ ὀνομασθέντος Ἀβάτου) καὶ εἰς ἀπόστασιν ὀλίγων μέτρων ἐξ αὐτοῦ, φαίνεται ὅτι ἀπεκάλυψαν, ἀκριβῶς εἰς τὴν διεύθυνσιν εὐθείας φανταστικῆς γραμμῆς, ἐκτεινομένης ἀπὸ τοῦ κέντρου τοῦ λαβυρίνθου πρὸς τὴν θέσιν ταύτην, τὴν εἴσοδον (ἢ ἔξοδον) θολωτῆς ὑπογείου στοᾶς, ἐσκαμμένης ἐντὸς τοῦ βράχου καὶ ἐπηλειμμένης ἔσωθεν ὑπὸ μίγματος παχέος ἐκ στερεοτάτου κονιάματος, ἐπισκευασθέντος ἴσως κατὰ τοὺς Ῥωμαϊκοὺς χρόνους.

Ἐντὸς τῆς θολωτῆς στοᾶς ταύτης, ἧς τὴν εἴσοδον σημειώνομεν ἐν τῷ σχεδιαγράμματι ἡμῶν μὲ τὴν λέξιν Κρύπτη βλέπομεν χαμηλὰς βαθμίδας, ἐπιτρεπούσας τὴν κάθοδον ἐντελῶς ὀρθίου ἀνθρώπου . . .

Δυστυχῶς δὲν ἐπροχώρησεν ἡ ἀποκαθάρισις καὶ ἐκσκαφὴ ταύτης πέραν τῶν 5—6 μέτρων, ἕνεκα μικρᾶς καταβυθίσεως τοῦ ἄνω τοιχώματος, καὶ ἐπομένως δὲν ἠδυνήθημεν νὰ κατέλθωμεν βαθύτερον, οὐχ ἧττον, χωρὶς νὰ θέλωμεν οὐδὲν ἀναρμοδίως νὰ εἰκάσωμεν ἢ προείπωμεν, ἐσχηματίσαμεν, ἱεροσύλως ἴσως, τὴν ἰδέαν ὅτι ἡ βαθύτατα καὶ ὑπὸ τὸ στωϊκὸν οἰκοδόμημα βαίνουσα ὑπόγειος αὕτη στοά, διευθύνεται κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, πρὸς τὸ κέντρον τοῦ λαβυρίνθου, ὁπόθεν ἠδύναντο ἐξαίρετα ἐπομένως νὰ ἐξέρχωνται οἱ ἱερεῖς, ὁδηγοῦντες τοὺς τελέσαντας τὴν ἐγκοίμησίν των ἱκέτας, καὶ νὰ εἰσέρχωνται μετὰ τῆς ἀκολουθίας αὐτῶν μυστηριωδῶς καὶ ἱεροκρυφίως, ἐντὸς τῆς ἀδύτου κρύπτης τοῦ λαβυρίνθου, ἔνθα καὶ μόνον ἡ ἐγκοίμησις ἐτελεῖτο. Ὁπωσδήποτε ἀναμένομεν ἀνυπομόνως νὰ διαφωτισθῶμεν ἐκ τῶν περαιτέρω ὑπογείων ἐρευνῶν τοῦ Κου Καββαδία περὶ τοῦ βασίμου ἢ μὴ τῆς ὑποθέσεως ἡμῶν ταύτης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ VIII.

Ἐκ ποίων νοσημάτων πάσχοντες προσήρχοντο συνήθως εἰς τὸ Ἱερόν — Ἐνδιαιτήματα ἀρρώστων — Θρησκευτικὴ καὶ ἰατρικὴ διοργάνωσις Ἀσκληπιείου — Ἱεραρχικὴ ἐκπαίδευσις καὶ ἐξάσκησις ἰατρικῆς — Τρόποι θεραπείας — Σχέσις μεταξὺ τῶν ἱερέων τῶν διαφόρων Ἀσκληπιείων — Χρησμὸς Δελφῶν χαρακτηριστικὸς ταύτης — Νέβρος, Χρύσης — Ἱερὸν Κῶ — Γενεαλογία Ἱπποκράτους.

Καὶ τώρα ὅτε ἀνεπτύξαμεν κατὰ τὸ ἐνὸν τὴν ἰατρικὴν τοπογραφίαν τοῦ Ἀσκληπιείου τῆς Ἐπιδαύρου, ἂς προβῶμεν καὶ εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ μηχανισμοῦ ἐν γένει τῆς ἰατρικῆς ὑπηρεσίας τοῦ καταστήματος καὶ τῶν λεπτομερειῶν τῆς ἐκτελέσεως τῶν διαφόρων θεραπειῶν(1).

Ὡς εἴπομεν ἐν ἀρχῇ, χιλιάδες ἱκετῶν ἢ πασχόντων προσήρχοντο κατ' ἔτος ἐν τῷ ἱερῷ τούτῳ ἱδρύματι, ὅπως τύχωσιν ἰάσεως, παρὰ τῷ θεῷ τῆς ἰατρικῆς. Εἰς ὅλας τὰς ἐσχατιὰς τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου ἦσαν διαδεδομένα τὰ θαυματουργὰ ἰάματα τοῦ Ναοῦ τούτου. Ἡ προσέλευσις τῶν πασχόντων καὶ ἐκ τῶν ἀπωτάτων ἀκόμη γεωγραφικῶν σημείων τῆς τότε Ἑλλάδος προκαλεῖ ἀμέσως ἐν ἀρχῇ τὴν προσοχὴν ἡμῶν, διότι μᾶς δίδει τὸ δικαίωμα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι οἱ ἐκ τοιαύτης ἀποστάσεως ἐρχόμενοι δὲν ἔπασχον βεβαίως ἐκ νοσημάτων βαρέων, διότι, ἂν οὕτως εἶχε, θὰ ἦτο εἰς αὐτοὺς ἀδύνατον νὰ ἐπιχειρῶσι τόσον μακρὰς καὶ ἐπιμόχθους πορείας, μὲ τὰ πρωτογενῆ τῆς τότε συγκοινωνίας μέσα, ὅπως ἔλθωσιν οἱ ἴδιοι παρὰ τῷ θεῷ.

Ἀναγκαίως ἄρα πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι οἱ πλεῖστοι τοὐλάχιστον ἐκ τῶν προσερχομένων ἱκετῶν, θὰ ἔφερον νευρικά, ψυχολογικά, δυσκρασικά, στομαχικά, δερμικά, ἐλαφρὰ χειρουργικά, ὀφθαλμικά, ῥευματικά, καὶ ἄλλα τοιαύτης περίπου φύσεως

(1) Παυσαν. II 2.

νοσήματα, ὡς θὰ ἴδωμεν κατὰ τὴν ἀνάλυσιν τῶν διαφόρων ἰαμάτων. Ἀμέσως μετὰ τὴν ὑπόθεσιν, ἣν μᾶς ἐνέπνευσεν ἡ παρατήρησις ἡμῶν αὕτη, ἔρχεται φυσικῶς καὶ τὸ ἑξῆς ἐρώτημα. Ὅλοι οἱ συρρέοντες πανταχόθεν ἀσθενεῖς οὗτοι, ποῦ διῃτῶντο καὶ πῶς κατετάσσοντο ἐν τῷ Καταστήματι, ἀναλόγως τῆς νόσου αὐτῶν;

Τὸ ζήτημα, ἂν ἐντὸς τοῦ περιβόλου τοῦ Ναοῦ τούτου ὑπῆρχον καὶ οἰκήματα, ἔνθα ἐνοσηλεύοντο οἱ πάσχοντες, μένει ἀκόμη σκοτεινόν. Εἰς τὸν Ναὸν τοῦ Ἀμφιαράου ὑπῆρχον, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, τοιαῦτα, ἀλλ' ὡς παραδέχονται πολλοὶ ἀρχαιολόγοι, καὶ ἐν Ἐπιδαύρῳ ὑπῆρχον ἀπὸ τῶν πρώτων ἀκόμη τῆς ἱδρύσεως τοῦ Ἀσκληπιείου χρόνων, ἐνδιαιτήματα ἀρρώστων. Ὅτι δὲ οὕτως εἶχε, προκύπτει νομίζομεν καὶ ἐκ τῆς ὑπάρξεως ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ Ἱεροῦ τοῦ τεραστίου ἐκείνου οἰκοδομήματος, εἰς ὃ ἐδόθη τὸ ὄνομα Καταγώγιον, περὶ οὗ ἐν τοῖς πρόσθεν ἀνεφέρομεν.

Ὅ,τι ἀφορᾷ ἤδη εἰς τὴν ἐφαρμοζομένην ἐν τῷ Ἀσκληπιείῳ τούτῳ θεραπείαν, οἱ κύριοι παράγοντες πρὸς ἐκπλήρωσιν ταύτης ἦσαν οἱ Ἱερεῖς, ὧν τὰς διαφόρους ἱεραρχικὰς τάξεις ἐμνημονεύσαμεν ἀνωτέρω. Ὅπως ὅμως καὶ διὰ τὰ λοιπὰ τῆς Ὑγιείας Ἱερά, δὲν γνωρίζομεν δυστυχῶς καὶ διὰ τοὺς ἱερεῖς τῆς Ἐπιδαύρου θετικόν τι περὶ τῆς ὀργανώσεως τῶν θρησκευτικῶν καὶ ἰατρικῶν συγχρόνως τούτων λειτουργιῶν. Οὐχ' ἧττον, ἐκ πολλῶν ἀρχαίων συγγραφέων καὶ ποιητῶν ἱκανὰ ἀρυόμενοι, δυνάμεθα νὰ μορφώσωμεν, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον γενικήν τινα καὶ περὶ τούτων ἰδέαν.

Ὑπῆρχε λοιπὸν καὶ ἐν Ἐπιδαύρῳ συστηματικὴ νοσοκομειακὴ ὑπηρεσία Ἱερέων. Καὶ τὰ μὲν θεραπευτικὰ μέσα, ἅτινα διέθετον ἐντὸς τῶν εἰδικῶν διαμερισμάτων ἔνθα ἐνοσηλεύοντο οἱ ἀσθενεῖς ἦσαν πολλαπλᾶ, οἷον ψυχαγωγικά, ὑγιεινά, φαρμακευτικά, χειρουργικά κτλ., ἐφηρμόζοντο δὲ ταῦτα παρ' εἰδικῶν δι'

ἑκάστην ὑπηρεσίαν προσώπων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἡμεῖς, οἱ ἐξ ἐπαγγέλματος κατατριβόμενοι εἰς τὸ ἔργον τῆς καθημερινῆς νοσηλείας τῶν πασχόντων, εὐκόλως ἀνευρίσκομεν ἐξετάζοντες καὶ ἰατροὺς καὶ βοηθοὺς καὶ νοσοκόμους καὶ μαλάκτας (masseurs) καὶ ὑδροθεραπευτὰς καὶ θεράποντας παντὸς εἴδους. Ἀλλ' ἐκτὸς τῶν λογικῶν ὄντων, ἅτινα ἐξήσκουν τὸν φιλανθρωπικὸν τοῦτο ἔργον, ὑπῆρχον παραδόξως καὶ ζῷα διάφορα, ἅτινα ἀπετέλουν ἐπίσης ἀναπόσπαστον μέρος τῆς πολλαπλῆς ταύτης ἰατρικῆς χορῳδίας. Ταῦτα ἦσαν οἱ ἱεροὶ ὄφεις τοῦ Ναοῦ, οἱ ἀλέκτορες καὶ οἱ κύνες.

Τὸ ἱερατικὸν προσωπικὸν ἀπετελεῖτο ἐκ τοῦ μεγάλου ἱερέως ἢ πρωθιερέως, ὅστις καὶ διήθυνεν ἱεραρχικῶς τὸν Ναόν, ἐκ τοῦ λεγομένου Πυροφόρου, ὅστις ἐξετέλει χρέη διακόνου καὶ βοηθοῦ εἰς τὰς ἰατρικὰς ἐργασίας, ἐκ πολλῶν ἱερομνημόνων, καὶ οὐκ ὀλίγων θεραπόντων. Μεταξὺ τῶν τελευταίων τούτων εὑρίσκοντο οἱ ἰδίως νοσοκόμοι καὶ πολὺ δικαίως φρονοῦμεν ὁ Traemer (Pauly's Encyclop.), λέγει, ὅτι οἱ θεράποντες οὗτοι ἦσαν πεπειραμένοι εἰς τὴν ἰατρικὴν τέχνην ἄνδρες, οἵτινες εὑρίσκοντο προσκεκολλημένοι εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Ἱεροῦ· ὀνομάζει μάλιστα τούτους, ἴσως ὄχι ὀρθῶς, καὶ Ἀσκληπιάδας. Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι ὑπῆρχον ἐκεῖ καὶ ἱέρειαι, ἀνήκουσαι εἰς τὴν τάξιν τῶν Νακόρων καὶ Ζακόρων λεγομένων[1].

Περὶ τῆς ἰατρικῆς ἀξίας καὶ ὑπηρεσίας τῶν διαφόρων τούτων ἱερέων ἰατρῶν, ὡς καὶ περὶ τῶν ἱερειῶν ἀκόμη αὐτῶν, καὶ περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ποικίλων φαρμακευτικῶν καὶ λοιπῶν ἰαματικῶν μέσων, θέλομεν πολλάκις λάβει ἀφορμὴν νὰ γράψωμεν ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς ἀναλύσεως τῶν διαφόρων ἐπιγραφῶν τῶν ἰαμάτων. Ὑπὸ γενικὴν ὅμως ἔποψιν καὶ ὅπως ἀποδείξωμεν ἐνταῦθα τὴν κατ' ἐξοχὴν ἰατρικὴν ἰδιότητα τῶν

(1) Ἴδε Καββαδ. Ἐπιδαυρ. Ἐπιγραφῶν σελ. 179.

ἱερέων τούτων, παραδεχόμεθα αὐτοὺς ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐπιφυλάξεως, ὡς ἔχοντας κύριον ἔργον τὴν ἰατρικὴν βοήθειαν τῶν προσερχομένων ἱκετῶν.

Τὴν ἰατρικήν των ταύτην οἱ ἀνώτεροι κατὰ βαθμὸν Ἀσκληπιᾶδαι οὗτοι ἐφήρμοζον, ὡς γνωστόν, διὰ μυστικῶν τρόπων, καὶ διὰ συνταγῶν καὶ ἄλλων θεραπευτικῶν μεθόδων, ἃς κληρονομικῶς κατεῖχον ἐκ τῶν γονέων αὐτῶν, Ἀσκληπιαδῶν ἐπίσης. Τὸ ἀπόῤῥητον ἐτηρεῖτο αἰστηρότατα, βαρύτατος δὲ ὅρκος ἐπέβαλε τοῦτο. Ἰδοὺ αὐτός, κατὰ τὸν Λουκιανόν(¹). Μύστης με σιγᾷν ὅρκος, οὐκ ἐᾷ φρᾶσαι καὶ λοισθία θνήσκοντος ἐντολὴ πατρός. Μόνοι δε οἱ πρεσβύτεροι αὐτῶν ἦσαν μεμυημένοι καὶ κατεῖχον τὰς ἀπορρήτους διδασκαλίας. Εἰς τοὺς νεωτέρους ἢ δοκίμους ἐξ αὐτῶν καὶ τοὺς βεβήλους ἐν γένει τῆς Ἰατρικῆς, ἀπηγορεύετο αὐστηρῶς καὶ νὰ ἐρωτῶσι κἂν περὶ τούτων, διότι κατὰ τὸν Ἱπποκράτην, τὰ ἱερὰ ἐόντα πρήγματα ἱεροῖσιν ἀνθρώποισι δείκνυται· βεβήλοισι δέ οὐ θέμις πρίν ἢ τελεσθῶσιν ὀργίοισιν ἐπιστήμης(²).

Καὶ εἰς τὴν Ἐπίδαυρον λοιπόν, οἱ μὲν ἀνώτεροι Ἱερεῖς κατεῖχον ὅλα τὰ μυστήρια τῆς θεραπείας καὶ οὗτοι μόνοι ἐφήρμοζον ταύτην, τηροῦντες εὐλαβῶς καὶ ζηλοτύπως τὰ ἰδίως φάρμακα, ἐνῷ οἱ λοιποὶ ἱερεῖς, ἐφήρμοζον μόνον τὰς θρησκευτικὰς θεραπείας. Πυκνότατος λοιπὸν πέπλος καὶ θαμβωτικὴ αἴγλη μυστηρίου ἐκάλυπτε τὰ ἐν Ἐπιδαύρῳ τελούμενα ἰάματα, ἅτινα διὰ τοῦτο καὶ μετεῖχον ἴσως τῶν διαφόρων γνωστῶν τότε ἄλλων ἱερῶν μυστηρίων, ὡς ἐπὶ παραδείγματι τῶν τῆς Ἐλευσῖνος. Ὅτι δὲ ὑπῆρχε καὶ σχέσις τις πρὸς ταῦτα, προκύπτει, καθ' ἡμᾶς, καὶ ἐκ τῆς τελέσεως ἐν αὐτῇ τῇ Ἐλευσῖνι τῶν Ἐπιδαυρίων ἱεροτελεστιῶν. Φαίνεται δὲ ὅτι οἱ Ἱερεῖς τῶν διαφόρων Ἀσκληπιείων, οἱ κατέχοντες τὰ τοιαῦτα μυστήρια, διετέ-

(¹) Λουκιαν. Τραγοπ. σελ. 673.
(²) Ἱπποκρ. Νόμος (Kühn τομ. XXI σελ. 5).

λουν καὶ εἰς ἀλληλογραφίαν καὶ συνεννόησιν μεταξύ των, πρὸς ἀπόκρυψιν τοῦ μυστικοῦ ἐκ τῶν μὴ μεμυημένων.

Πολλὰ παραδείγματα ἀπαντῶμεν εἰς τοὺς Ἀρχαίους ἱστορικοὺς περὶ τῆς τοιαύτης μεταξύ των μυστικῆς ἐπικοινωνίας. Εἰς πολλοὺς λ. χ. φέρεται πρὸς ἐπικύρωσιν τούτου, τὸ ὑπὸ τοῦ Θεσσαλοῦ ἀναφερόμενον, κατὰ τὸ ὁποῖον οἱ Ἀμφικτύονες πολιορκοῦντες ματαίως τὴν ἐν τῇ Φωκίδι πόλιν Κίρραν καὶ ἐπὶ μακρὸν ταλαιπωρηθέντες, ἔπεμψαν πρεσβείαν εἰς Δελφοὺς ἐπικαλούμενοι τὴν βοήθειαν τοῦ θεοῦ, ἡ δὲ Πυθία ἐχρησμοδότησεν, ὅτι τότε μόνον θὰ ἐκυριεύετο ἡ πόλις, ὅταν μετεκαλεῖτο ἐκ τοῦ Ἀσκληπιείου τῆς Κῶ ὁ πρωθιερεὺς αὐτοῦ Νέβρος(1) μετὰ τοῦ υἱοῦ του Χρύσου(2).

Γνωστὸν ἄλλως τυγχάνει ὅτι τὸ Ἀσκληπιεῖον τῆς Κῶ προεξεῖχε κατὰ τὴν Ἰατρικὴν τέχνην, οἱ δὲ Ἱερεῖς αὐτοῦ ἐθεωροῦντο μεγαλείτεροι διδάσκαλοι, ὡς τοιοῦτος δὲ ἐφημίζετο καὶ ὁ ἄνω μνησθεὶς Νέβρος. Τοῦτο ἐξηγεῖ διατὶ καὶ τὰ λοιπὰ Ἀσκληπιεῖα

(1) Ἱπποκρ. (Kühn) ἐπιστολ. Σελ. 1292—1293 καὶ Παυσαν. XX 37—. Ἦτο δὲ ὁ Νέβρος οὗτος εἷς τῶν Ἀσκληπιαδῶν ἐν Κῷ, πρόγονος τῶν Νεβριδῶν (ἰδ. Στεφ. Βυζαντίου Λεξ. Κῶς). Ἦν δὲ Ἱπποκράτης τῶν καλουμένων Νεβριδῶν-Νέβρος γὰρ ἐγένετο ὁ διασημότατος τῶν Ἀσκληπιαδῶν ᾧ καὶ ἡ Πυθία ἐμαρτύρησεν. Ἰδοὺ δὲ καὶ ἡ γενεαλογία τοῦ οἰκογενειακοῦ δένδρου του, ἐκ τοῦ ἰδίου, χάριν τοῦ Ἱπποκράτους

Νέβρος
|
Γνωσίδικος
|
Ἱπποκράτης, Αἴνεως, Ποδαλείριος
|
Ἡρακλείδης
|

Οὗ Ἱπποκράτης ὁ ἐπιφανέστατος ὁ καὶ θαυμασίας συντάξεις καταλελοιπώς.

(2) Ὁ Χρύσης ἦτον ἐπίσης ἀρχαῖος ἰατρός, πατὴρ τοῦ Ἐλάφου καὶ πρόγονος τοῦ Ἱπποκράτους, κατὰ τὸν Σουίδαν (ἴδε λεξ. Ἱπποκρ.) «Ἱπποκράτης Κῷος ἰατρός, Ἡρακλείδου υἱὸς (προτετάχθω γὰρ καὶ τοῦ πάππου τοῦ Ἡρακλείδου πατρός, εἰ καὶ ὁμώνυμος ἦν, διὰ τὸ ἀστέρα καὶ φῶς τῆς βιωφελεστάτης ἰατρικῆς γενέσθαι) ἀπόγονος δὲ Χρύσου τοὔνομα καὶ ἐλάφου τοῦ ἐκείνου παιδός, ἰατρῶν καὶ αὐτῶν».

ἐθεώρουν ὡς μεγαλείτερον Ἱερὸν τὸ τῆς Κῶ, οἱ δὲ Ἐπιδαύριοι ἔπεμπον ἐκεῖ ἐτησίως δῶρα(¹).

Ἡ μυστικότης καὶ ἡ ὑπερφυσικὴ παράστασις καὶ ἀνύψωσις τῆς ἰδέας τῶν Ἀσκληπιείων ὡς ἱερῶν τοῦ θεοῦ τῆς Ἰατρικῆς, συνδέεται στενότατα μὲ τὴν ἐπιρροήν, ἣν ἀνέκαθεν εἶχεν ἡ Ἑλληνικὴ Μυθολογία ἐπὶ τοῦ βίου τῶν ἡμετέρων προγόνων. Παραδόξως ὅμως τὸ μυστήριον τοῦτο ἐδέσποζε καὶ εἰς ὅλους τοὺς πρωτογόνους λαούς. Πράγματι, ὅπως καὶ εἰς πλείστας ἄλλας θεότητας, εἰς τὰς πηγὰς καὶ τὰς ἀναπαραστάσεις αὐτῶν ἐν τῇ φαντασίᾳ τοῦ ἀνθρώπου, ὑπῆρχεν ἀόρατός τις καὶ μυστηριώδης δεσμός, ὅστις πολλάκις δὲν ἐξηγεῖται, μεταξὺ τοῦ Μυθολογικοῦ κόσμου πάντων τῶν ἀρχαίων λαῶν καὶ τῆς Ἑλληνικῆς μυθολογίας. Ὁ ἀφανὴς οὗτος δεσμὸς παρετηρήθη ἰδίᾳ, εἰς τὴν παράδοξον σύμπτωσιν τῆς ὑπάρξεως ἐν τῷ κόσμῳ, ὑπὸ διάφορα ὀνόματα, ἀλλ' ὑπὸ ἕνα κοινὸν τύπον καὶ τόπον λατρείας, τοῦ μεγάλου θεοῦ τῆς ἰατρικῆς Ἀσκληπιοῦ. Ἐκεῖνο κυρίως, ὅπερ ἐννοοῦμεν νὰ ἐξάρωμεν ἐνταῦθα, προκειμένου περὶ τῆς καθαρῶς ἰατρικῆς φύσεως τοῦ θεοῦ τούτου, εἶναι ἡ πολυειδὴς καὶ πολύμορφος ἀναπαράστασίς του, ὑπὸ τὸν αὐτὸν περίπου τύπον καὶ εἰς ἄλλους προγενεστέρους λαούς, ἐπὶ μίαν ὁλόκληρον σχεδὸν ἑκατονταετηρίδα πρὸ τῆς ἐν Ἑλλάδι ἐμφανίσεώς του. Εἰς Αἴγυπτον λ. χ. παραπλησία τις θεότης ἐλατρεύετο εἰς εἰδικοὺς Ναοὺς καὶ θεραπευτήρια, ἐν πολλοῖς ὁμοιάζοντα πρὸς τὰ Ἑλληνικὰ Ἀσκληπιεῖα. Εἰς τοὺς Ναοὺς τούτους ἡ ἰδία ἐτηρεῖτο μυστικότης μεταξὺ τῶν ἱερέων, καὶ ἡ αὐτὴ ὑφίστατο ἀλληλεγγύη καὶ συμμαχία μεταξύ των. Ἐπειδὴ δὲ μᾶς προκύπτει, ὅτι ἀνέκαθεν ἐγένετο χρῆσις καὶ ἐντὸς τῶν ναῶν τούτων φαρμακευτικῶν τε καὶ πλείστων ἄλλων ἰαματικῶν μεθόδων, ὀφείλομεν κατ' ἀναλογίαν νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἀνέκαθεν ἐγένετο ἐπίσης χρῆσις φαρμάκων καὶ ἄλλων τοιούτων μέσων, εἰς ὅλα τὰ Ἑλληνικὰ Ἀσκληπιεῖα.

(¹) Παυσαν. ΙΙΙ 23.

Ὅτι δὲ καὶ γενεαλογικῶς εἰς τοὺς ἱερεῖς τῶν Ναῶν τούτων, ἤτοι τοὺς ἰδίως Ἀσκληπιάδας, ἡ Ἰατρικὴ μετεδίδετο καὶ ἐκαλλιεργεῖτο δι' ὅλων τῶν μέσων, ἅτινα ἐπέτρεπον οἱ τότε χρόνοι, μᾶς προκύπτει ἔκ τε τῆς μελέτης τῶν πλακῶν τῶν ἰαμάτων, περὶ ἧς κατωτέρω, καὶ ἐκ τῆς φυσικῆς σκέψεως, ὅτι οἱ Ἀσκληπιάδαι οὗτοι ἐφήρμοζον τὰ ἰατρικὰ μέσα, ἅτινα ἐκ τῶν πατέρων αὐτῶν εἶχον λάβει. Εἴς τινα μάλιστα Ἀσκληπιεῖα ὑπῆρχον καὶ εἰδικὰ φάρμακα ἀνήκοντα αὐτοῖς προνομιακῶς καὶ ἀποκλειστικῶς. Ὁ Γαληνὸς λ. χ.(1) καὶ ὁ Πλίνιος ἀναφέρουν περὶ μιᾶς περιφήμου ἀλοιφῆς κατὰ τῶν δηγμάτων τῶν ζώων, ἥτις εὑρίσκετο πάντοτε ἐπὶ μαρμαρίνης πλακός, πρὸ τῆς θύρας τοῦ Ἀσκληπιείου τῆς Κῶ, καὶ εἶχε συντεθῇ ὑπὸ Εὐδήμου τινὸς Ἱερέως. Ἀλλὰ καὶ εἰς τῆς Ἐφέσου τὸν Ναὸν ὑπῆρχεν ἐκτεθειμένον θαυματουργὸν κολλύριον διὰ τοὺς πάσχοντας ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν καὶ ἀπελπισθέντας ἀπὸ πάσης ἄλλης θεραπείας(2). Καὶ ἐργαλεῖα δὲ χειρουργικὰ ὑπῆρχον ἐκτεθειμένα εἰς διάφορα Ἀσκληπιεῖα, ὅταν ἡ χρησιμότης αὐτῶν ἀπεδεικνύετο ἀσφαλής. Ἐρασίστρατός τις λ. χ. ἐδωρήσατο εἰς τὸν Ναὸν τῶν Δελφῶν μίαν ὀδοντάγραν(3).

Ὥστε ἀναντίρρητον τυγχάνει, ὅτι καὶ οἱ Ἱερεῖς τῆς Ἐπιδαύρου ἦσαν ἰατροί, λαβόντες τὴν τέχνην ἐξ οἰκογενειακῶν παραδόσεων. Ὁ Γαληνὸς μᾶς βεβαιοῖ τοῦτο, ὅταν γράφει εἰς τὸ περὶ Ἀνατομ. Βιβλ. (Kühn 2. 128) ὅτι οἱ Ἀσκληπιάδαι, οἵτινες ἐκ γενεᾶς εἰς γενεὰν καὶ ἐκ πατρὸς εἰς υἱούς, μετέδιδον τὰς ἰατρικὰς γνώσεις, ἦσαν οἱ κατ' ἐξοχὴν

(1) Περὶ ἀντιδοτ. Βιβλ. II — σελ. 452 (Edit. Kühn 185) Plin. Hist. natur. VI 29.

(2) Aet. tetrab. 2 ferm. 3 — C. 113 (collct. Stephan. — Edit. Almeloveen) ἰδ. Sprengel, Geschichte der Arzneikunst Band I. 232. Note).

(3) Cael Aurel. Morb. chron. II—IV. Παρβλ. Diogen Laert. Heracled. epn.

ἰατροί. Ὁ Πλάτων ἐπίσης γράφει, ὅτι ὁ Ἀσκληπιὸς μαθητὰς ἰατρικῆς κατελίπετο τοὺς ἐκγόνους(¹).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ IX.

Ἡ χρῆσις τῶν φαρμάκων εἰς τὰ Ἀσκληπιεῖα — Γενικὴ ἐξέτασις τοῦ τρόπου τῆς θεραπείας — Νοσηλεία σύντομος — Νοσηλεία μακρά — Ἐπιγραφαὶ ὕμνων εὐγνωμοσύνης πρὸς τὸν θεόν — Ὕμνος Διοφάντους — Ποίημα Ἰσύλλου — Ἐπιγραφὴ Ἀπελλᾶ.

Περὶ τῆς μεθοδικῆς ἐφαρμογῆς διαφόρων θεραπευτικῶν μέσων εἰς τὰ κυριώτερα Ἑλληνικὰ Ἱεροθεραπευτήρια καὶ καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν, ἀνεφέραμεν ὀλίγα κατὰ τὴν εἰδικὴν περιγραφὴν ἑνὸς ἑκάστου τούτων.

Θὰ ἐδικαιούμεθα ἴσως νὰ παραδεχθῶμεν κατ' ἀναλογίαν τὰ αὐτὰ ἀπολύτως μέτρα προκειμένου καὶ περὶ τῆς Ἐπιδαύρου, ἂν μὴ εἴχομεν ἔτι ἰσχυροτέρους λόγους ἐνταῦθα πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ἰδέας ταύτης. Φρονοῦμεν λοιπόν, ὅτι ὄχι μόνον κατὰ τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους, ἐφηρμόζοντο τὰ τοιαῦτα θεραπευτικὰ μέσα, ὡς παραδέχονται μετὰ τοῦ κ. Καββαδία καὶ ἕτεροι ἀρχαιολόγοι, ἀλλὰ καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας καὶ ἀπ' ἀρχῆς τῆς συστάσεως αὐτῶν μέχρι τῆς ἐξαφανίσεώς των. Οὐδεὶς ἄλλως τε λόγος ὑπῆρχε νὰ μὴ ἐφαρμόζονται ταῦτα κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τῆς συστάσεώς των καὶ μόνον βραδύτερον νὰ τεθῶσιν εἰς ἐνέργειαν παρὰ τῶν ἱερέων, δεδομένου ὄντος ὅτι, κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τῆς ἀκμῆς, οὗτοι εἶχον πολὺ προσφατότερα τὰ ἐκ διαδοχῆς μεταδιδόμενα διδάγματα τῶν Ἀσκληπιαδῶν.

Ὁλόκληρον λοιπὸν τὸ πολυπληθὲς προσωπικὸν τοῦ νοσοκομείου τῆς Ἐπιδαύρου, ἦτο προωρισμένον διὰ τὴν ὑποδοχὴν καὶ νοσηλείαν τῶν ἀρρώστων, ἀφοῦ οὗτοι κατὰ χιλιάδας εἰσήρχοντο ἐτησίως εἰς αὐτό. Ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὴν ἰατρικὴν αὐτῶν ὑπηρε-

(¹) Δημοκρ. Β. 10 — σελ. 464.

σίαν, ἡ μὲν θεραπεία ἀπετέλει, ὅπως καὶ μέχρι σήμερον δυστυχῶς καὶ πάντοτε θὰ συμβαίνῃ, τὸ μικρότερον ἴσως μέρος τῆς ὅλης ἰατρικῆς βοηθείας. Πρωτίστως ἡ προσοχὴ τῶν ἰατρῶν ἱερέων ἀπέβλεπε τὴν κλινικὴν ἐξέτασιν καὶ τὴν διάγνωσιν τῆς νόσου. Καὶ περὶ μὲν τῆς θεραπείας θὰ ὁμιλήσωμεν ἐν ἐκτάσει κατωτέρω, ἡ δὲ προκαταρκτικὴ ἐξέτασις τῶν προσερχομένων ἀρρώστων καὶ ἡ διάγνωσις τῆς νόσου αὐτῶν, ἐγίνετο εὐθὺς ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς εἰσόδου των.

Πράγματι, μετὰ τὰς ἐπιβαλλομένας γενικὰς ὑγιεινὰς παραγγελίας τῆς καθαριότητος, τῶν λουτρῶν κτλ. ἐξητάζετο ὁ ἄρρωστος μετὰ μεγίστης προσοχῆς, ἐντὸς τῶν ἰδιαιτέρων γνωστῶν ἡμῖν διαμερισμάτων καὶ ἐγίνετο ἡ διάγνωσις τῆς νόσου του, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὁποίας ἔμελλε νὰ ἐφαρμοσθῇ καὶ ἡ κατάλληλος θεραπεία. Κατὰ γενικὸν κανόνα ἀσθενεῖς βαρέως ἔχοντας ἢ ἑτοιμοθανάτους δὲν ἐκράτουν ποτὲ ἐντὸς τοῦ θεραπευτηρίου οἱ ἱερεῖς, ὅσοι δὲ δὲν ὑπέκειντο εὐκόλως εἰς τὸν αὐστηρὸν κανονισμὸν τοῦ νοσοκομείου ἀπεβάλλοντο ἀμέσως.

Κατὰ τὰς λεπτομερεῖς ἐξετάσεις τῶν ἀρρώστων ἐτηρεῖτο ἐννοεῖται τὸ ἀναμνηστικὸν τῆς νόσου καὶ ὑπεβάλλοντο οὗτοι εἰς τὴν κατάλληλον προπαρασκευαστικὴν ἢ ὑγιεινήν, τὸ κατ' ἀρχάς, καὶ φαρμακευτικὴν βραδύτερον θεραπείαν καὶ εἰς δίαιταν ἢ νηστείαν. Μετὰ ταῦτα μετεφέροντο εἰς τὸ γνωστὸν ἡμῖν ἐκ τῶν προλεχθέντων οἴκημα, ὅπερ ὠνομάσαμεν Κατακλιντήριον, (τοῦ Ναοῦ πέραν ἔνθα οἱ ἱκέται τοῦ θεοῦ καθεύδουσι, κατὰ τὸν Παυσανίαν) καὶ ἐκεῖ ἐφηρμόζετο ἡ κυρίως θεραπεία τῶν νομιζομένων λεγομένων, ὁπόθεν καὶ μετεφέροντο εἰς τὴν Θόλον πρὸς ἐγκοίμησιν, ὡς θὰ ἴδωμεν. Καὶ ἄλλοι μὲν ἄρρωστοι ὑπεβάλλοντο ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας εἰς τὴν θεραπείαν ταύτην, πρὶν καταστῶσιν ἱκανοὶ πρός ἐγκοίμησιν, ἕτεροι, μὴ ὄντες ἐπιδεκτικοὶ ἐγκοιμήσεως, οὔτε μετεφέροντο κἂν ἐκεῖ, ἄλλοι δέ, διήρχοντο ἐπὶ μακρὸν χρόνον ὡς τακτικοὶ τρόφιμοι τοῦ ἱεροῦ

ἐξυγιαντηρίου, μέχρι τελείας ἰάσεως αὐτῶν. Τοιοῦτον παράδειγμα ἔχομεν μεταξὺ τῶν ἄλλων τὸ τοῦ Αἰσχύνου τοῦ ῥήτορος, ὅστις ἐθεραπεύθη μετὰ τριῶν ὅλων μηνῶν διαμονὴν εἰς τὸ Ἀσκληπιεῖον, ὡς δηλοῦται ἐκ τοῦ ἑξῆς ὡραίου τετραστίχου ἐπιγράμματος (1).

Θνητῶν μὲν τέχναις ἀπορούμενος, εἰς δὲ τὸ θεῖον
ἐλπίδα πᾶσαν ἔχων, προλιπὼν εὔπαιδας Ἀθήνας,
ἰάθην ἐλθών, Ἀσκλήπιε, πρὸς τὸ σὸν ἄλσος
ἕλκος ἔχων κεφαλῆς ἐνιαύσιον, ἐν τρισὶ μησί.

Ἕτεροι πάσχοντες καὶ ἰαθέντες, ὡς αὐτός, ἐπέγραφον ἐπίσης ἐπὶ πλακῶν ὕμνους πρὸς τὸν Ἀσκληπιόν.

Μεταξὺ τούτων παραθέτομεν ἐν ὑποσημειώσει, ἕνα πολὺ ἐνδιαφέροντα διὰ τὸ περιεχόμενον καὶ διὰ τὸ ὕφος αὐτοῦ. Ὁμοιάζει παραδόξως πρὸς τοὺς πολλαπλοὺς χριστιανικοὺς αἴνους, τοὺς ἀπευθυνομένους μὲ ὕφος ὅμοιον περίπου, εἰς διαφόρους ἁγίους καὶ ἁγίας. Σημειωτέον ὅτι ὁ παθὼν καὶ ἰαθείς, ἦτο ἐκ τῆς τάξεως τῶν Ζακόρων ἢ ἱερέων, ἐκ τῆς ἰατρικῆς δηλαδὴ ἀκολουθίας τοῦ θεοῦ. Ἐπομένως πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὁ αἶνος οὗτος καὶ ὡς εἶδος διαφημίσεως pro Domo. «Ὦ παμμακάριστε Ἀσκληπιέ, λέγει ἐν τέλει, θεὲ ἰατρέ, χάρις εἰς τὴν τέχνην σου ὁ Διοφάντης ἰαθεὶς ἐκ τοῦ φοβεροῦ πάθους του (ἕλκους κακοήθους) δὲν θὰ βαδίζῃ τοῦ λοιποῦ ὡς ὁ καρκῖνος, ἢ ὡς ἐπὶ ἀγρίων ἀκανθῶν κτλ.» (2).

(1) Brunck, analect. vol. 1 p. 176 (κατὰ Sprengel, Geschichte der Arznei. τόμ. I. 232).

(2) Διοφάντου) Σφηττ(ίου).
Τάδε σοὶ ζάκορος φίλιος λέγω,
Ἀσκληπιέ, Λητοΐδου παῖ·
πῶς χρύσεον ἐς δόμον ἵξομαι
τὸν σόν, μάκαρ ὦ πεποθημένε,
θεία κεφαλά, πόδας οὐκ ἔχων,
οἷς τὸ πρὶν ἐς ἱερὸν ἤλυθον,
εἰ μὴ σὺ πρόφρων ἐθέλοις ἐμὲ
ἰασάμενος [π]άλιν εἰσάγειν,

EIK. ἀρ. 12. (Ἴδε σελ. 70.)

Τοιαῦτα τινὰ αἰνετικὰ ἀφιερώματα, εἰς ἔνδειξιν εὐγνωμοσύνης πρὸς τὸν θεόν, ὑπῆρχον πολλὰ εἰς τὰ διάφορα Ἀσκληπιεῖα. Ἓν τῶν γνωστοτέρων καὶ ὡραιοτέρων θρησκευτικῶν τούτων ποιημάτων, εἶναι τὸ τοῦ λεγομένου Ἰσύλλου, ὅπερ ἀνεκάλυψε κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1884 ὁ κ. Καββαδίας ἐν Ἐπιδαύρῳ ἐπὶ πλακός (1). Τοῦτο εἶναι πολύτιμον διὰ τὰς λεπτομερείας, ἃς παρέχει περὶ πλείστων μυθολογικῶν ζητημάτων καὶ περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὡς καὶ διὰ τὸ ὕψος τῆς ἐμπνεύσεως τοῦ πρὸς τὸν θεὸν παιᾶνος, ὃν περιέχει.

Ἀλλὰ καὶ περὶ διαφόρων λεπτομερειῶν τῶν γινομένων θεραπειῶν μᾶς διαφωτίζουσιν αἱ πολλαπλαῖ αὗται ἐπιγραφαὶ τῶν διαφόρων Ἀσκληπιείων· διὰ τοῦτο, θέλομεν ἀναλύσει καὶ ταύτας βραδύτερον μετὰ τῶν πλακῶν τῶν ἰαμάτων.

ὅπως σ' ἐσίδω, τὸν ἐμὸν θεόν,
τὸν φαιδρότερον χθονὸς εἰαρινᾶς;
Τάδε σοὶ Διόφαντος ἐπεύχομαι·
σῶσόν με, μάκαρ, σθεναρώτατε,
ἰασάμενος ποδάγραν κακήν,
πρὸς σοῦ πατρός, ᾧ μεγάλ' εὔχομαι·
οὐ γάρ τις ἐπιχθονίων βροτῶν
τοιῶνδε πόροι λύσιν ἀλγέων.
Μόνος εἶ σύ, μάκαρ θεῖε, σθένων·
σὲ γὰρ θεοὶ οἱ πανυπείροχοι
δῶρον μέγα, τὸν φιλελήμονα,
θνητοῖς ἔπορον, λύσιν ἀλγέων.
[Τρισμ]άκαρ, ὦ Παιὰν Ἀσκληπιέ, σῆς ὑπὸ τέχνης
[ἰαθ]εὶς Διόφαντος ἀνίατον κακὸν ἕλκος
οὐκέτι καρκινόπους ἐσορώμενος οὐδ' ἐπ' ἀκάνθας
ὡς ἀγρίας βαίνων, ἀλλ' ἀρτίπος, ὥσπερ ὑπέστης.

Ἡ τόσον ἀφελὴς καὶ περίεργος ἐπιγραφὴ αὕτη τοῦ ἐκ Σφηττοῦ (τοῦ σημερινοῦ χωρίου Σπάττα) Ζακόρου Διοφάντους, ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ἐν τῷ περιοδικῷ Ἀθηναίῳ, τομ. 6, σελίς 141 ἀρ. 23, εἶτα δὲ ἐν Corp. Inscript. Attic. III, 1, Addenda et corrigenda 171.

(1) Καββαδ. Ἱερὸν Ἐπιδαύρ. Σελ. 213—215. Τὸ ποίημα τοῦτο ἀνέλυσε θαυμασίως καὶ ἐξέδωκεν ὁ σοφὸς τῆς Γερμανίας Ἑλληνιστής, καὶ βαθύτατος τῆς Ἀρχαιότητος μύστης, καθηγητὴς κ. Wilamowitz (Isillos von Epidauros), Philolog. Untersuch. 1886. Berlin.

Ἐν ἀρχῇ τῆς πραγματείας ἡμῶν ἀνεφέρομεν ἐπίσης παροδικῶς τὴν ἐπιγραφὴν Ἀπελλᾶ τινός, ἐν ᾗ περιγράφεται ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ ὑπὸ τοῦ ἰδίου, ἡ γενομένη αὐτῷ ἐν Ἐπιδαύρῳ ὑπὸ τῶν Ἱερέων θεραπεία (1).

Τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην, ὡς ἀνακαλυφθεῖσαν καὶ ἀνήκουσαν εἰς τὰ θεραπευτικὰ ἀρχεῖα τῆς Ἐπιδαύρου, περιέχουσαν δὲ λίαν ἐνδιαφερούσας ἰατρικὰς λεπτομερείας, ἐθεωρήσαμεν ἀναγκαῖον νὰ παραθέσωμεν ὁλόκληρον ἐνταῦθα, πρὶν ἢ εἰσέλθωμεν εἰς τὴν λεπτομερῆ ἀνάλυσιν τῶν πλακῶν, ὡς καταχλεῖδα χαρακτηριστικὴν τῆς γενικῆς περιγραφῆς τοῦ νοσοκομειακοῦ μηχανισμοῦ τοῦ ἱεροῦ τούτου θεραπευτηρίου.

Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη, ὡς γνωστόν, ἀνήκει εἰς τοὺς χρόνους τῆς παρακμῆς αὐτοῦ, ἀλλ' ἡμεῖς ὡς ἰατροί, οὐδεμίαν παραδεχόμεθα διαφορὰν μεταξὺ τῶν πρώτων καὶ τῶν τελευταίων τῆς Ἐπιδαύρου αἰώνων, ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς ἐφαρμοζομένης θεραπείας, καθὰ προελέχθη. Ἰδοὺ αὕτη.

Ἐπὶ ἱερέως – (–) Πο. – – (–) Αἰλ. – – – (–) Ἀντιόχου Μ. Ἰούλιος Ἀπελλᾶς Ἰδριεὺς Μυλασεὺς μετεπέμφθην ὑπὸ τοῦ θεοῦ, πολλάκις εἰς νόσους ἐνπίπτων καὶ ἀπεψίαις χρώμενος. κατὰ δὴ τὸν πλοῦν ἐν Αἰγείνῃ ἐκέλευσέν με μὴ πολλὰ ὀργίζεσθαι. ἐπεὶ δὲ ἐγενόμην ἐν τῷ, ἱερῶι ἐκέλευσεν ἐπὶ δύο ἡμέρας συγκαλύψασθαι τὴν κεφαλήν, ἐν αἷς ὄμβροι ἐγένοντο, τυρὸν καὶ ἄρτον προλαβεῖν, σέλεινα μετὰ θρίδακος, αὐτὸν δι' αὐτοῦ λοῦσθαι, δρόμω γυμνάζεσθαι, κιτρίου προλαμβάνειν τὰ ἄκρα, εἰς ὕδωρ ἀποβρέξαι πρὸς ταῖς

(1) Κατὰ τὸν κ. Καββαδ. ἀναφέρεται αὕτη εἰς τὰ μέσα τῆς 2ας Μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος. Τὴν ἀντεγράψαμεν δὲ πιστῶς ὡς ἔχει ἐκ τοῦ βιβλίου τοῦ «Baunack» (Studien auf dem Gebiete des Griechischen und der Arischen Sprachen) Σελ. 112 ἐκδόντος μετὰ πολλῆς ἀκριβείας καὶ κριτικῆς ἐξελέγξεως τὰς πλείστας τῶν ἐπιγραφῶν τῆς Ἐπιδαύρου.

ἀκοαῖς ἐν βαλανείω προστρίβεσθαι τῶι τοίχωι, περιπάτωι χρῆσθαι ὑπερώω, αἰώραις, ἀφῆ πηλώσασθαι, ἀνυπόδητον περιπατεῖν, πρὶν ἐνβῆναι ἐν τῶι βαλανείω εἰς τὸ θερμὸν ὕδωρ οἶνον περιχέασθαι, μόνον λούσασθαι καὶ ἀττικὴν δοῦναι τῶι βαλανεῖ, κοινῆ θῦσαι Ἀσκληπιῶ Ἠπιόνη Ἐλευσεινίαις, γάλα μετὰ μέλιτος προλαβεῖν, μιᾶ δὲ ἡμέρα πόντος μου γάλα μόνον, εἶπεν· «μέλι ἔμβαλε εἰς τὸ γάλα, ἵνα δύνηται διακόπτειν». ἐπεὶ δ' ἐδεήθην τοῦ θεοῦ θᾶττόν με ἀπολύσαι, ὤμην (ν)άπυι καὶ ἁλσὶν κεχρειμένος ὅλος ἐξιέναι κατὰ τὰς ἀκόας ἐκ τοῦ ἀβάτου, παιδάριον δὲ ἡγεῖσθαι θυμιατήριον ἔχον ἀτμίζον «καὶ τὸν ἱερέα λέγειν, τεθεράπευσαι, χρὴ δὲ ἀποδιδόναι τὰ ἴατρα». καὶ ἐποίησα, ἃ εἶδον, καὶ χρώμενος μὲν τοῖς ἁλσὶ καὶ τῶ<ι> νάπυ[ι] ὑγρῶι ἤλγησα, λούμενος δὲ οὐκ ἤλγησ(α)· ταῦτα ἐν ἐννέα ἡμέ[ρ]αις, ἀφ' οὗ ἦλθον. ἥψατο δέ μου καὶ τῆς δεξιᾶς χιρὸς καὶ τοῦ μαστοῦ. τῆ δὲ ἑξῆς ἡμέρα ἐπιθύοντός μου, φλὸξ ἀναδραμοῦ[σ]α ἐπέφλευσε τὴν χεῖρα, ὡς καὶ φλυκταίνας ἐξανθῆσαι· μετ' ὀλίγον δὲ ὑγιὴς ἡ χεὶρ ἐγένετο, ἐπιμείναντί μοι ἄνηθον με τ' ἐλαίου χρήσασθαι πρὸς τὴν κεφαλαλγίαν εἶπεν. οὐ μὴν ἤλγουν τὴν κεφαλήν. συνέβη οὖν φιλολογήσαντί μοι(¹) συνπληρωθῆναι· χρησάμενος τῶ ἐλαίω ἀπηλλάγην τῆς κεφαλαλγίας. ἀναγαργαρίζεσθαι ψυχρῶ πρὸς τὴν σταφυλὴν (καὶ γὰρ περὶ τούτου παρεκάλεσα τὸν θεόν), τὸ αὐτὸ καὶ πρὸς παρίσθμια. ἐκέλευσεν δὲ καὶ ἀναγράψαι ταῦτα. χάριν εἰδὼς καὶ ὑγιὴς γενόμενος ἀπηλλάγην.

(¹) Ἰδ. τὰ περὶ βιβλιοθήκης παρακειμένης τῷ κατακλιντηρίῳ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Χ.

Ἐπίσκεψις Ἀσκληπιείου Ἐπιδαύρου — Ἰδία φανταστικὴ ἀναπαράστασις τοῦ Ἱεροῦ ὡς εἶχε τὸ πάλαι — Ἡ ἐξέτασις τῶν ἀσθενῶν — Προθεραπεία — Θεραπεῖαι εἰδικαί — Ἐγκοιμήσεις — Τὰ θεραπευτικὰ ὄνειρα — Τὰ μυστηριώδη φίλτρα.

Τόσα εἴχομεν νὰ εἴπωμεν περὶ τῶν ἱερέων τῆς Ἐπιδαύρου ἐν γένει καὶ περὶ τῆς ἰατρικῆς αὐτῶν ἐπιδόσεως καὶ πείρας. Καὶ τώρα, ὅτε προσεπαθήσαμεν νὰ δώσωμεν ἀμυδράν τινα ἰατρικὴν εἰκόνα τῶν διαφόρων νοσοκομειακῶν ἐξαρτημάτων τοῦ ἱεροῦ τούτου ἱδρύματος καὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐνεργείας τοῦ προσωπικοῦ αὐτῶν, ἄς μᾶς ἐπιτραπῇ νὰ ἐπιθεωρήσωμεν καὶ τοῦτο, ὅπως προηγουμένως ἐπράξαμεν καὶ διὰ τὸ τοῦ Ἀμφιαράου Ἱερόν, τὸ τῆς Τιθορέας καὶ τοῦ Τροφωνίου, ὡς ἁπλοῖ ἐπισκέπται, μὲ μόνην τὴν διαφοράν, ὅτι διὰ τὴν Ἐπίδαυρον πλὴν τῆς πολυτίμου ὁδηγίας τοῦ Παυσανίου καὶ Στράβωνος, ἔχομεν αὐτούσια πλέον τὰ ἱερὰ ἐρείπια, ὅπως ἐλευθέρως βαδίσωμεν ἐπ' αὐτῶν, διά τε τῶν ποδῶν καὶ διὰ τῆς φαντασίας ἡμῶν, παρακολουθοῦντες ἐκ τοῦ πλησίον τὰ ἐκεῖ τελούμενα. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον θὰ δυνηθῶμεν ἴσως νὰ σχηματίσωμεν νοερῶς καὶ μέχρι τινός, ἰδίοις ὄμμασιν, ἀναπαράστασίν τινα λεπτομερῆ τῆς κλινικῆς, οὕτως εἰπεῖν, εἰκόνος τῆς ἐφαρμοζομένης θεραπείας, χρώμενοι ὡς ἰατροὶ τῷ αὐτῷ δικαιώματι τῶν κυρίων Ἀρχαιολόγων, οἵτινες συχνότατα τελοῦσι φανταστικὰς ἀναπαραστάσεις διαφόρων μνημείων, ἐπὶ ἐρειπίων ἀρχαιολογικῶν καὶ ἐπὶ πηγῶν ἀρχαίων συγγραφέων συνάμα στηριζόμενοι.

Οἱ εἰσερχόμενοι λοιπὸν διὰ τῆς μεγάλης κεντρικῆς εἰσόδου τοῦ Ἀσκληπιείου(¹), ἤτοι τῶν Προπυλαίων (Πρ.), τὸ πρῶτον ὅπερ ἀπήντων πρὸ αὐτῶν, ἦτο μία ὡραία ἐπιγραφή, ἄνωθι προσηρμοσμένη καὶ φέρουσα τὴν μεγίστην τῆς ὑγιεινῆς κατη-

(¹) Ἴδε τοπογραφικὸν ἡμῶν πίνακα.

ΕΙΚ. ἀρ. 18. (Ἴδε σελ. 76.)

χήσεως ἐντολήν, ἤτοι τὴν ἀνάγκην τῆς ἀπολύτου καθαριότητος τῆς ἐπιβαλλομένης εἰς πάντα εἰσερχόμενον. Ἰδοὺ αὕτη.

Ἁγνὸν χρῆ, νηοῖο θυώδεος ἐντὸς ἰόντα
ἔμμεναι· ἁγνείη δ' ἐστι φρονεῖν ὅσια (1).

Προχωροῦντες ἐντὸς εἶχον ἐνώπιον αὐτῶν μακρὰν καὶ εὐρυτάτην δενδροστοιχίαν, δεξιόθεν μὲν τῆς ὁποίας ὑπῆρχε κατὰ σειρὰν οἰκοδομῆς ἐπίμηκες κτίριον ὅπερ, διῃρημένον εἰς 4 διαμερίσματα, ἀπετέλει τὴν Βιβλιοθήκην (Β.) κατὰ τὴν γνώμην τοῦ κ. Καββαδία, ὄπισθεν δὲ τούτου, ἐξικνούμενον μέχρι τοῦ Κατακλιντηρίου, μετὰ τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας τοῦ ὁποίου συνείχετο, ὑπῆρχεν ὁλόκληρον πολυσύνθετον οἰκοδόμημα, ὅπερ ἦτο τὸ Λουτρὸν Ἀσκληπιοῦ, συμπληρωθὲν καὶ διασκευασθὲν κατὰ τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίνου (Λ)· ἀριστερόθεν δέ, ἓν ἐπίσης μέγα καὶ ὡραῖον οἰκοδόμημα ἀγνώστου σκοποῦ. Ἐκεῖ ὑπῆρχε καὶ μακρὰ σειρὰ θαυμασίας κατασκευῆς ἑδρῶν, πλεῖσται τῶν ὁποίων ἔφερον σχῆμα δύο ἡμικυκλίων ἐφαπτομένων ἀλλήλων διὰ τοῦ ἑτέρου τῶν ἄκρων αὐτῶν, ἅτινα καὶ ἐσχημάτιζον βάθρον φέρον ἀγάλματα διάφορα. Ἐπὶ τῶν κυκλοτερῶν τούτων ἑδρῶν ἀνεπαύοντο οἱ διάφοροι πάσχοντες. Εἰς τὸ βάθος τῆς δενδροστοιχίας ταύτης ὑπῆρχεν ὁ θαυμάσιος Ναὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ (Ν.). Δεξιόθεν τούτου καὶ πρὸς βορρᾶν κάμπτων τις, ἀπήντα τὸ μεγαλοπρεπὲς καὶ ἐπίμηκες στωϊκὸν οἰκοδόμημα, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐνδιῃτῶντο καὶ ἐνοσηλεύοντο οἱ πάσχοντες (Κ.), ἐνῷ ἀριστερόθεν καὶ πρὸς δυσμὰς εἶχεν ἐνώπιον αὐτοῦ τὴν περίβλεπτον Θόλον, ἤτοι τὸ Ἄβατον καθ' ἡμᾶς (Θ).

Κατὰ μῆκος τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς τοῦ ἰδίως Ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἀπαντῶμεν (καὶ σήμερον) λείψανα βάθρων ἀγαλμάτων καὶ εἶδός τι ἐξεδρῶν ἢ θρανίων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἀνεπαύοντο

(1) Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη δὲν εὑρέθη εἰς τὰς ἀνασκαφάς, διεσώθη ὅμως εἰς διαφόρους ἀρχαίους συγγραφεῖς (Κλημ. Ἀλεξάνδρ. Στρωματεῖς 5, 1—652 Dend) — Πρβλ. Καββαδ. Ἐπιδαυρ. Σελ. 31 σημ.

ἐπίσης διάφοροι ἀσθενεῖς ἐκεῖ περιδιαβάζοντες, ἐντὸς τοῦ ὡραίου καὶ ἀχανοῦς ἐκείνου ἄλσους, ὑπὸ τὰ πολυειδῆ καὶ σύσκια δένδρα, ἅτινα εἰς μεγάλην ἔκτασιν περιέβαλλον τὸν Ναὸν τοῦτον καὶ τὰ οἰκήματα τῶν ἀσθενῶν. Ἀφθονία φυσικῶν κρουνῶν καὶ παφλαζόντων ρυακίων συνεπλήρου τὴν ὡραίαν φυσικὴν εἰκόνα τοῦ σεπτοῦ τούτου Ἱεροῦ τῆς Ὑγιείας, ὅπερ ἱδρύθη ἐπὶ τοῦ γραφικοτέρου τοπείου τῆς πλήρους φυσικῶν καλλονῶν καὶ σήμερον ἀκόμη ὡραίας ἐκείνης γῆς. Ὅπως δὲ σχηματίσωσιν οἱ ἀναγνῶσται ἡμῶν ἀμυδράν τινα ἔστω ἰδέαν τῆς τοποθεσίας ταύτης, παραθέτομεν δύο ὡραίας ἐπίσης εἰκόνας (τῆς ἐν Ἀθήναις Γερμαν. Σχολῆς), αἵτινες παρέχουν τὴν γενικὴν ἄποψιν τοῦ ἱεροῦ ἐκείνου χώρου, ὅπως εὕρηται σήμερον (ἰδ. εἰκ. 12 καὶ 13). Ὅταν οἱ ἄρρωστοι εἰσήρχοντο διὰ τῆς δενδροστοιχίας ταύτης, οἱ διάφοροι ἱερεῖς κανονικῶς τεταγμένοι, ὡς καὶ πολλοὶ ὑπάλληλοι τοῦ Ναοῦ, ὑπεδέχοντο αὐτούς. Οἱ ἱερεῖς ἀνῆκον ἰδίᾳ εἰς τὴν τάξιν τῶν λεγομένων Ἱερομνημόνων, εἰς οὓς ἦτο ἀνατεθειμένη ἡ ὑποδοχὴ τῶν διαφόρων ἀῤῥώστων ἢ ἱκετῶν τοῦ θεοῦ. Οὗτοι παρελάμβανον ἀμέσως ἕνα ἕκαστον ἐξ αὐτῶν καὶ τοὺς ὡδήγουν εἰς τὰ διὰ τοὺς πάσχοντας προωρισμένα οἰκήματα καὶ ὀνομαστὶ εἰς τὸ μέγα στωϊκὸν οἰκοδόμημα τὸ πλησίον τοῦ Ναοῦ εὑρισκόμενον. Ὅταν τοῦτο ἐπληροῦτο ἀρρώστων, ὡδήγουν τοὺς λοιποὺς εἰς τὸν μέγαν ξενῶνα τὸν λεγόμενον Καταγώγιον (Ξ). Οὗτος περιελάμβανεν, ὡς εἴδομεν, ὄχι ὀλιγώτερα τῶν 160 δωματίων, ἀρκετῶν ὅπως περιλάβωσι καὶ ὑγιεῖς ἐπισκέπτας ἢ πανηγυριστάς, καὶ πάσχοντας, ὅπως τὰ μεγάλα ξενοδοχεῖα τῶν σημερινῶν λουτρῶν.

Μόλις ἀποκαθίσταντο οἱ προσερχόμενοι εἰς τὰ δωμάτιά των ἐδέχοντο τὴν ἐπίσκεψιν τῶν ἰατρῶν ἱερέων, οἵτινες ἐλάμβανον τὸ ἀναμνηστικὸν τῆς νόσου καὶ προέβαινον εἰς τὴν διάγνωσιν αὐτῆς. Συνῳδὰ ταύτῃ ὑπεδείκνοον εἰς τοὺς πάσχοντας τὴν μέλλουσαν θεραπείαν. Ἐπειδὴ δέ, ὡς καὶ προηγουμένως εἴπομεν, οἱ ἐρχόμενοι ἀσθενεῖς δὲν ἔπασχον συνήθως ἀπὸ ὀξέα νοσήματα, τοῖς

ὑποδεικνύετο ἀμέσως, ὡς πρώτιστον ἀπολυμαντικὸν καὶ ὑγιεινὸν μέσον, τὸ γενικὸν λουτρόν. Καθ' ἑκάστην λοιπὸν ἐλάμβανον ἓν ψυχρὸν καὶ θερμὸν τοιοῦτον, ὡς εἴδομεν πράττοντας καὶ τοὺς ἀσθενεῖς τοῦ Τροφωνίου. Συγχρόνως ὑπεβάλλοντο οἱ ἄρρωστοι εἰς ἀνάλογον πρὸς τὸ νόσημα δίαιταν, ἢ νηστείαν, ἐπί τινας ἡμέρας. Ἀφ' ἑτέρου ἔκαμνον χρῆσιν συστηματικῆς γυμναστικῆς καθ' ἑκάστην, μαλάξεως (massage) καὶ ὑγιεινῶν περιπάτων, συναναστρέφοντο δὲ διαρκῶς μετὰ τῶν ἱερέων, οἵτινες προσεπάθουν νὰ ἐξυψώνωσι πάσῃ δυνάμει τὸ ἠθικὸν τοῦ ἀσθενοῦς καὶ νὰ κρατύνωσιν αὐτοῦ τὴν πεποίθησιν πρὸς τὴν μέλλουσαν μεγάλην στιγμήν, καθ' ἣν θὰ ὑπεβάλλετο εἰς τὴν μυστηριώδη θεραπείαν αὐτοῦ τούτου τοῦ μεγάλου θεοῦ. Ἐν τῷ μεταξὺ ἐτελοῦντο αἱ θυσίαι πρὸ τῶν διαφόρων βωμῶν, αὐξάνουσαι ἔτι μᾶλλον τὸ θάρρος καὶ ἐξυψοῦσαι πρὸς τὸν σωτῆρα θεὸν τὸ πνεῦμα, χορηγουμένων συγχρόνως καὶ τῶν καταλλήλων φαρμάκων, ὑπὸ τύπον ὅμως ὅλως μυστηριώδη.

Μετὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς λεπτομεροῦς ταύτης προθεραπείας (ἥτις διήρκει πολὺ ἢ ὀλίγον, ἀναλόγως τῆς νόσου), καὶ τὴν δυνατὴν ἐπίτευξιν τῆς ἐπιζητουμένης ἰάσεως, ἐξετελοῦντο πλέον τὰ γνωστὰ νομιζόμενα καί, τότε μόνον, ἔφθανεν ἡ κρίσιμος ἐκείνη καὶ ἱερὰ στιγμὴ τῆς ἐγκοιμήσεως τοῦ πάσχοντος, πρὸς ἐπίσημον ἀναγνώρισιν ἢ νομιμοποίησιν αὐτῆς. Καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς θεραπείας ταύτης, ὁ πάσχων διετέλει ἐν τελείᾳ ἀναπαύσει σώματος καὶ ψυχῆς, διερχόμενος εὐχαρίστως τὰς ὥρας του, ἐξηπλωμένος ἢ περιδιαβάζων, ἀνὰ τὴν ὡραίαν στοὰν τοῦ θεραπευτηρίου, τὸ ὁποῖον ἦτο ἐφωδιασμένον καταλλήλως, (ὅπως καὶ τὰ σημερινὰ ἐξυγιαντήρια) μὲ θαυμάσια λουτρὰ (Λ) καὶ τελείαν ἴσως βιβλιοθήκην (Β). Πρὸς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς στοᾶς ταύτης ὑπῆρχον, προσφόρως καὶ περιβλέπτως τοποθετημέναι καὶ γεγλυμμέναι, πολλαὶ μεγάλαι λευκαὶ πλάκες, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐφαίνοντο κεχαραγμένα πλεῖστα θαυματουργὰ ἰάματα καὶ κλινικαὶ

περιπτώσεις διαφόρων κατὰ καιροὺς νοσηλευθέντων καὶ θεραπευθέντων ἀρρώστων. Τὰ ἰάματα ταῦτα, διαρκῶς ὑπ' ὄψιν τῶν ἀσθενῶν εὑρισκόμενα, ἐξύψουν ἔτι μᾶλλον τὸ φρόνημα καὶ τὴν πίστιν αὐτῶν πρὸς τὸν θεόν, (ἀκριβῶς δὲ διὰ τοῦτο καὶ ἐξετίθεντο δημοσίᾳ). Ὅταν τέλος ἔφθανεν ἡ κατάλληλος στιγμή, κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ ἱερέως, ὅστις κατεῖχε πλέον λεπτομερῶς πάντα τὰ ἀναγκαιοῦντα αὐτῷ στοιχεῖα τῆς νόσου, ὁ πάσχων μετεφέρετο διὰ τῆς ἐξωτερικῆς γνωστῆς ἡμῖν κλίμακος, ἢ ἀπ' εὐθείας, εἰς τὴν μυστηριώδη κυκλοτερῆ οἰκοδομὴν τῆς Θόλου. Πρὸ τῆς εἰσόδου ταύτης νέαι ἐτελοῦντο θυσίαι, μετὰ τὰς ὁποίας, ὁ ἐν τελείᾳ ἐκστάσει διατελῶν ἄρρωστος ὡδηγεῖτο ἐντὸς τῆς μεγαλοπρεποῦς καὶ καλλιτεχνικῆς αἰθούσης ταύτης. Γλυκυτάτη ὑμνῳδία ἠκούετο τότε ψαλλομένη ἐν χορῷ καὶ ὁ περίφημος παιὰν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἀντήχει ἡδέως, ὑπὸ τὴν μυστηριώδη σιγὴν τῆς Θόλου. Ἐξύμνει οὗτος ἐνθουσιωδῶς τὰ διάφορα θαύματα τοῦ Παίωνος θεοῦ, τοῦ προστάτου καὶ φιλανθρωποτάτου(¹).

Κατὰ τὴν ὑπερτάτην ἐκείνην στιγμὴν ὁ περιδεὴς ἱκέτης ἔμενεν ἐντελῶς ἄναυδος. Ὅλαι αἱ ἐπῳδαὶ ἀπηυθύνοντο πρὸς αὐτὸν ἐν τελείᾳ ἐκστάσει διατελοῦντα. Τότε προσεφέροντο αὐτῷ ἐν ἀφθονίᾳ, ὑπὸ τῶν Ἱερέων, κρέατα ἐκ τῆς γενομένης θυσίας, διάφορα πρὸ πάντων διεγερτικὰ ποτά, ἡδέα φίλτρα καὶ νέκταρ παυσίλυπον(²). Ἐν τοιαύτῃ ψυχολογικῇ καὶ διανοητικῇ καταστάσει διατελοῦντα μετέφερον τότε τὸν ἱκέτην, ἐντελῶς παραπαίοντα εἰς τὸ

(¹) Ἴδε Καββαδ. Ἱερ. Ἐπιδαύρ. Σελ. 211.

(²) Ὅτι δὲ ἦσαν γνωστότατα καὶ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους διάφορα ναρκωτικά φάρμακα καὶ ῥίζαι ὀδυνήφατοι, γνωρίζομεν καλῶς καὶ ἐκ τοῦ Ὁμήρου ἀκόμη ἀφοῦ, ἐπί τε τῆς πληγῆς τοῦ Ἄρεως καὶ τοῦ Ἅιδου ὁ Παίων τοιαῦτα ἐπέπασσεν (Ε. 401—900). Ἀλλὰ καὶ ὁ Πάτροκλος αὐτὸς ἐπὶ τοῦ ἕλκους τοῦ Εὐρυπύλου ἔρριψεν ἤπια φάρμακα.. ῥίζαν ὀδυνήφατα. Ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ Ἑλένη ἐνέχυσεν ἐντὸς τοῦ οἴνου τοῦ Τηλεμάχου, ναρκωτικὸν φάρμακον, «νηπενθές τ' ἄχολόν τε, κακῶν ἐπίληθον ἁπάντων» (Δ. 221) Ἀλλὰ μή τοι καὶ ἡ Κίρκη δὲν ἀνεμίγνυε μετὰ τοῦ σίτου «φάρμακα λυγρ' ἵνα πάγχυ λαθοίατο πατρίδος αἴης;» — (Κ. 236).

ΕΙΚ. ἀρ. 13. (Ἴδε σελ. 70.)

σιγηλὸν καὶ μυστηριῶδες Ἄβατον ἢ Ἄδυτον τοῦ λαβυρίνθου. Ἐκεῖ κατέκλινον αὐτὸν ἐπὶ τοῦ θερμοῦ ἔτι δέρματος τοῦ ὑπ' αὐτοῦ θυσιασθέντος ζῴου, καὶ τῷ ἐπέβαλλον σιγὴν εἰς ὅ,τι καὶ ἂν ἔβλεπεν ἢ ἤκουεν......

Ὁ γλυκὺς ὕπνος δὲν ἐβράδυνε τότε νὰ καταλάβῃ τὴν ναρκωμένην αὐτοῦ κεφαλήν, ἡ δὲ ἔξαλλος αὐτοῦ φαντασία ὁλόκληρον ἰδεώδη κόσμον ὀνείρων ἐδημιούργει ἐντὸς αὐτῆς. Τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἀνήρχετο πομπωδῶς ἐκ τῆς βαθείας κρύπτης τοῦ λαβυρίνθου ὁ πρωθιερεὺς τοῦ θεοῦ, ὡς νὰ ἦτο αὐτὸς οὗτος ὁ Ἀσκληπιός, συνοδευόμενος ὑπὸ τῶν μεγαλοπρεπῶν αὐτοῦ ὄφεων καί, ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, ὑπὸ τῶν θυγατέρων αὐτοῦ, τῆς Πανακείας καὶ τῆς Ὑγιείας, ὡς καὶ ὑπὸ τῶν Πυρφορούντων παίδων.

Τὸν Ἱερέα τοῦτον οὐδεὶς ἐκ τῶν παθόντων ἠδυνήθη νὰ ἴδῃ ποτὲ πρότερον. Αὐτὸς ὅμως ἐγνώριζεν ἤδη κάλλιστα τήν τε νόσον καὶ τὴν γενομένην ὑπὸ τῶν βοηθῶν αὐτοῦ Ἱερέων θεραπείαν τοῦ ὑπὸ ὀπτασίαν διατελοῦντος ἱκέτου. Ταύτην λοιπὸν συμπληρώνων τότε, ἔκυπτεν εἰς τὸ οὖς αὐτοῦ εἰς βαθὺν λήθαργον εὑρισκομένου καὶ διὰ τρομώδους φωνῆς, λεπτῶς ὀξείας, ἐψιθύριζεν αὐτῷ, ἐν τῷ βαθεῖ σκότει τῆς νυκτὸς καὶ ὑπὸ τὸν σκοτεινὸν πέπλον τοῦ μυστηρίου, μεμετρημένας τινὰς συμβολικὰς λέξεις, δι' ὧν τῷ ὑπεδείκνυεν ὅ,τι ἐθεώρει κατάλληλον πρὸς τελείαν αὐτοῦ θεραπείαν, ἢ ἐνήργει παρ' αὐτῷ οἱασδήποτε ἐγχειρήσεις, ἐπαλείψεις, ἐντριβάς κτλ. (1).

Τότε, ἐὰν μὲν ὁ κοιμώμενος ἐξύπνα πρὸς στιγμήν, διέκρινεν ἔντρομος ἐν τῷ σκιόφωτι τῆς ἱερᾶς κρύπτης τοὺς σπινθηροβολοῦντας τῶν δρακόντων ὀφθαλμοὺς καί, ἔχων ἔτι ἔναυλα εἰς τὰ ὦτα αὐτοῦ τὰ ἱερὰ τοῦ θεοῦ ῥήματα, ἔβλεπε τοῦτον ν' ἀπέρχηται ἠρέμα, ὡς διαλυομένη βαθμηδὸν ὀπτασία. Ἂν δὲ ἐξηκολούθει διατελῶν μεταξὺ ὕπνου καὶ ἐγρηγόρσεως, ἐνετυποῦντο ὁπωσδήποτε

(1) Ἴδε καὶ Ἀριστοφάνους Πλοῦτον. Στιχ. 620 καὶ ἐφεξῆς.

σιγηλὸν καὶ μυστηριῶδες Ἄβατον ἢ Ἄδυτον τοῦ λαβυρίνθου. Ἐκεῖ κατέκλινον αὐτὸν ἐπὶ τοῦ θερμοῦ ἔτι δέρματος τοῦ ὑπ' αὐτοῦ θυσιασθέντος ζῴου, καὶ τῷ ἐπέβαλλον σιγὴν εἰς ὅ,τι καὶ ἂν ἔβλεπεν ἢ ἤκουεν......

Ὁ γλυκὺς ὕπνος δὲν ἐβράδυνε τότε νὰ καταλάβῃ τὴν ναρκωμένην αὐτοῦ κεφαλήν, ἡ δὲ ἔξαλλος αὐτοῦ φαντασία ὁλόκληρον ἰδεώδη κόσμον ὀνείρων ἐδημιούργει ἐντὸς αὐτῆς. Τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἀνήρχετο πομπωδῶς ἐκ τῆς βαθείας κρύπτης τοῦ λαβυρίνθου ὁ πρωθιερεὺς τοῦ θεοῦ, ὡς νὰ ἦτο αὐτὸς οὗτος ὁ Ἀσκληπιός, συνοδευόμενος ὑπὸ τῶν μεγαλοπρεπῶν αὐτοῦ ὄφεων καί, ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, ὑπὸ τῶν θυγατέρων αὐτοῦ, τῆς Πανακείας καὶ τῆς Ὑγιείας, ὡς καὶ ὑπὸ τῶν Πυρφορούντων παίδων.

Τὸν Ἱερέα τοῦτον οὐδεὶς ἐκ τῶν παθόντων ἠδυνήθη νὰ ἴδῃ ποτὲ πρότερον. Αὐτὸς ὅμως ἐγνώριζεν ἤδη κάλλιστα τήν τε νόσον καὶ τὴν γενομένην ὑπὸ τῶν βοηθῶν αὐτοῦ Ἱερέων θεραπείαν τοῦ ὑπὸ ὀπτασίαν διατελοῦντος ἱκέτου. Ταύτην λοιπὸν συμπληρώνων τότε, ἔκυπτεν εἰς τὸ οὖς αὐτοῦ εἰς βαθὺν λήθαργον εὑρισκομένου καὶ διὰ τρομώδους φωνῆς, λεπτῶς ὀξείας, ἐψιθύριζεν αὐτῷ, ἐν τῷ βαθεῖ σκότει τῆς νυκτὸς καὶ ὑπὸ τὸν σκοτεινὸν πέπλον τοῦ μυστηρίου, μεμετρημένας τινὰς συμβολικὰς λέξεις, δι' ὧν τῷ ὑπεδείκνυεν ὅ,τι ἐθεώρει κατάλληλον πρὸς τελείαν αὐτοῦ θεραπείαν, ἢ ἐνήργει παρ' αὐτῷ οἱασδήποτε ἐγχειρήσεις, ἐπαλείψεις, ἐντριβάς κτλ. (1).

Τότε, ἐὰν μὲν ὁ κοιμώμενος ἐξύπνα πρὸς στιγμήν, διέκρινεν ἔντρομος ἐν τῷ σκιόφωτι τῆς ἱερᾶς κρύπτης τοὺς σπινθηροβολοῦντας τῶν δρακόντων ὀφθαλμοὺς καί, ἔχων ἔτι ἔναυλα εἰς τὰ ὦτα αὐτοῦ τὰ ἱερὰ τοῦ θεοῦ ῥήματα, ἔβλεπε τοῦτον ν' ἀπέρχηται ἠρέμα, ὡς διαλυομένη βαθμηδὸν ὀπτασία. Ἂν δὲ ἐξηκολούθει διατελῶν μεταξὺ ὕπνου καὶ ἐγρηγόρσεως, ἐνετυποῦντο ὁπωσδήποτε

(1) Ἴδε καὶ Ἀριστοφάνους Πλοῦτον. Στιχ. 620 καὶ ἐφεξῆς.

πάντοτε εἰς τὰς ἀκοὰς αὐτοῦ ταῦτα, καὶ ἔμενον εἰς τὴν μνήμην του τὴν ἐπαύριον ὡς ζωηρότατον ὄνειρον χαρᾶς καὶ ἐλπίδος, ἀπερχόμενος δὲ ἐκ τοῦ Ἱεροῦ παρετήρει, τότε μόνον, τὰ εὐάρεστα πάντως φυσικῶς, μέγιστα δὲ φανταστικῶς παριστώμενα αὐτῷ ἀποτελέσματα τῆς ἐφαρμοσθείσης πολλαπλῆς θεραπείας. Τοιαύτην λοιπὸν φανταζόμεθα ὡς ἰατροὶ καὶ τὴν τέλεσιν τῶν ἐγκοιμήσεων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ XI.

Τὸ Ἀσκληπιεῖον τῆς Κῶ — Πότε καὶ ὑπὸ ποίου ἀνεκαλύφθη — Αἱ κατὰ καιροὺς καταστροφαὶ αὐτοῦ — Γνώμη Herzog περὶ τῆς Ἰατρικῆς λειτουργίας του — Εἰκόνες ἀνασκαφῶν.

Μετὰ τὴν λεπτομερῆ κατὰ τὸ ἐνὸν περιγραφὴν καὶ ἰατρικὴν μελέτην τῶν γνωστοτέρων τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος Ἀσκληπιείων, ὑπολείπεται ἡμῖν, πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἱστορίας αὐτῶν, ἡ ἔρευνα τοῦ μεγάλου τῆς Κῶ Ἱεροῦ ἐξυγιαντηρίου.

Τὸ διάσημον τοῦτο Ἀσκληπιεῖον, τὸ τόσον γνωστὸν εἰς τὴν ἀρχαιότητα καὶ τὸ τόσον ἀφ' ἑτέρου στενῶς συνδεόμενον πρὸς τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν τῆς ἰατρικῆς, ἕνεκα τοῦ μεγάλου τῶν Ἀσκληπιαδῶν ἀπογόνου καὶ τῆς ἰατρικῆς μεγάλου Διδασκάλου Ἱπποκράτους, ἐπὶ δύο ὅλας χιλιετηρίδας ἔμενε κεκρυμμένον ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς ἱστορικῆς νήσου. Πρὸ δύο ὅμως ἐτῶν εὐτυχῶς ὁ ἐν Τιβίγγῃ τῆς Γερμανίας ἔγκριτος καθηγητὴς καὶ ἀρχαιολόγος κύριος R. Herzog, ἔσχε τὴν εὐτυχῆ ἔμπνευσιν καὶ τὴν ἀγαθὴν τύχην νὰ φέρῃ εἰς τὸ φῶς τῆς ἡμέρας τὸ δεδοξασμένον τοῦτο Ἱερὸν τοῦ θεοῦ τῆς ἰατρικῆς, μετὰ τῶν ἐξαρτημάτων αὐτοῦ.

Ὁ κύριος Herzog ἔσχεν ὡς ἀφετηρίαν τῶν τόσον τελεσφόρων ἐρευνῶν αὐτοῦ τὴν πραγματείαν τοῦ Dubois (de Co insula Paris 1884), λαβὼν ἐπίσης καὶ πολυτίμους περὶ τούτων πληροφορίας ἐκ τοῦ καλλίστου γνώστου τῆς νήσου Ἄγγλου κυρίου

Paton. Χωρὶς νὰ ἐνδιατρίψωμεν εἰς τὰς διαφόρους ἀρχαιολογικὰς καὶ τοπογραφικὰς λεπτομερείας, αἵτινες προηγήθησαν τῶν ἀνασκαφῶν τούτων, περιοριζόμεθα νὰ σημειώσωμεν τὰ μᾶλλον ἐνδιαφέροντα ἡμᾶς ἐνταῦθα.

Μετὰ ἐρεύνας, τὰς ὁποίας ὁ κύριος Herzog ἔκαμε περὶ τὰ ἀρχαῖα τείχη τῆς πόλεως, εἶχε πεισθεῖ ἐν ἀρχῇ, ὅτι τὸ ἀρχαῖον Ἀσκληπιεῖον εἶχε καταστραφεῖ διὰ σεισμοῦ κατὰ τὸ τέλος τοῦ πρώτου π. χ. αἰῶνος. Κατόπιν διὰ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐξηφανίσθη ὁλοτελῶς, ὥστε βραδύτερον οἱ καταλαβόντες τὴν νῆσον ἱππόται οὐδὲν εὗρον πλὴν λειψάνων τινῶν τῆς οἰκοδομῆς. Ἀλλὰ καὶ ἄλλοι βραδύτερον σεισμοὶ συνετέλεσαν βεβαίως εἴς τε τὴν καταστροφὴν αὐτοῦ καὶ εἰς τὴν βαθεῖαν πρόσχωσιν τούτου ἐντὸς τῶν ἐγκάτων τῆς γῆς. Ἐν τούτοις ὁ ῥέκτης ἐρευνητής, ἐν μὲν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ τοῦ 1899 «Koische Forschungen und Funde» ἐξετάζων λεπτομερῶς πάντα ταῦτα, κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ Ἀσκληπιεῖον τοῦτο ἔκειτο οὐ μακρὰν τῆς πόλεως, ἐν τῷ Προαστείῳ, καὶ ἀπεφάνθη ὅτι τακτικαὶ ἀνασκαφαὶ θὰ ἠδύναντο νὰ φέρωσι τοῦτο εἰς φῶς, αὐτὸς δὲ ὁ ἴδιος μετά τινα ἔτη, ἐκτελέσας δραστηρίως τοιαύτας ἀνεκάλυψε πράγματι ὁλόκληρον τὸ μέγα Ἱερόν. Καὶ δὲν γνωρίζομεν μὲν ἀκριβῶς εἰσέτι τὰς διαφόρους λεμπτομερείας τῶν ἀνασκαφῶν τούτων, ἐξ ἀνακοινώσεως ὅμως τινὸς τοῦ ἰδίου, ἣν ηὐτυχήσαμεν ν' ἀκούσωμεν κατὰ τὸ ἔτος 1902 ἐν τῷ Γερμανικῷ Ἰνστιτούτῳ τῶν Ἀθηνῶν, μᾶς προκύπτει ὅτι τὰ ἀποτελέσματα αὐτῶν ἦσαν πολὺ ἱκανοποιητικά.

Ἐν πρώτοις ὁλόκληρος ἡ ἔκτασις τοῦ ἱεροῦ χώρου διαιρεῖται δι' εὐρείας κλίμακος εἰς δύο διακεκριμένα ἀλλήλων τμήματα, ἀποτελοῦντα δύο μεγάλα ἐπικλινῆ ὑψώματα (terasses), ἓν ἀνώτερον καὶ ἓν κατώτερον. Ἐντὸς τούτων εὑρέθησαν διάφορα μνημεῖα καὶ ἐπιγραφαὶ σχετικαὶ πρὸς τὸ Ἱερὸν καὶ τὴν λειτουργίαν αὐτοῦ. Δυστυχῶς ὅμως οὐδεμία μέχρι τοῦδε ἀνεκαλύφθη πλὰξ ἢ πίναξ

διαφωτιστικὸς τῶν ἐν αὐτῷ γενομένων θεραπειῶν. Ἐν τούτοις, ὅπως ὁ ἴδιος κύριος Herzog ἀπεφάνθη κατὰ τὸ ἐν Ἀθήναις ἀρχαιολογικὸν συνέδριον τοῦ παρελθόντος ἔτους, εἰς συζήτησιν ἀφορῶσαν τὴν ἰατρικὴν λειτουργίαν τῶν Ἀσκληπιείων τῆς Ἐπιδαύρου καὶ Κῶ, πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ταύτην ἀπολύτως. «Δὲν ἔχωμεν ποσῶς τὸ δικαίωμα, εἶπε, νὰ συμπεράνωμεν ὅτι εἰς τὴν Κῶ ὡς καὶ εἰς τὴν Ἐπίδαυρον, αἱ θεραπεῖαι τῶν ἀσθενῶν ἐγίνοντο διὰ θαυμάτων κατὰ τοὺς Ἑλληνικοὺς χρόνους. Αἱ πλᾶκες τῶν ἐπιγραφῶν αἱ ὑπὸ τοῦ Κου Καββαδία ἀνακαλυφθεῖσαι, προσθέτει, δὲν εἶναι πράγματι οἱ ὑπὸ τοῦ Στράβωνος μνημονευόμενοι πίνακες. Μόνον λοιπὸν οἱ πίνακες οὗτοι, οἵτινες εὑρίσκοντο εἴς τε τὴν Κῶ καὶ εἰς τὴν Ἐπίδαυρον, θὰ ἠδύναντο νὰ μᾶς πληροφορήσωσιν, ὅτι πράγματι ἐτελεῖτο ἰατρικὴ θεραπεία ἐν αὐτοῖς» (1).

Ὁπωσδήποτε ἡμεῖς, περιμένοντες μετὰ πεποιθήσεως τὴν εὐτυχῆ προσεχῶς ἀνακάλυψιν, τῶν τε πειστηρίων τούτων καὶ ἑτέρων ἀκόμη μνημείων ἐνδεικτικῶν τῆς ἐξόχως ἰατρικῆς λειτουργίας τοῦ μεγάλου τούτου τῆς Ὑγιείας τεμένους, περιοριζόμεθα ἐνταῦθα σήμερον νὰ παραθέσωμεν διὰ τοὺς ἡμετέρους ἀναγνώστας δύο φωτογραφικὰς εἰκόνας, ἃς ἐλάβομεν ὅπως καὶ τὰς λοιπάς, ἐκ τῆς Γερμανικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν, ἐξ ὧν καταφαίνεται ἡ θέσις τῶν σημερινῶν ἀνασκαφῶν καὶ ἡ ὡραία τοποθεσία τοῦ ἀσκληπιείου ἐν γένει τῆς νήσου ταύτης. (Εἰκ. ἀρ. 17 καὶ 18.) —

Ἐκ τούτων δυνάμεθα βεβαίως νὰ κρίνωμεν περὶ τῆς ἐκτάσεως καὶ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ πλούτου τοῦ ἱστορικοῦ τούτου Ἀσκληπιείου.

(1) Ἰδ. Πρακτικὰ τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικοῦ Συνεδρίου τοῦ 1905 — Σελίδα 281.

ΕΙΚ. ἀρ. 17 α. (Ἴδ. σελ. 76.)

ΕΙΚ. ἀρ. 17β. (Ἴδ. σελ. 76.)

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ.

ΙΑΤΡΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΩΝ ΙΑΜΑΤΩΝ

ΤΗΣ

ΕΠΙΔΑΥΡΟΥ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ XII.

Αἱ ἀνακαλυφθεῖσαι ἐπιγραφαὶ τῶν ἰαμάτων — Ἡ ἱστορικὴ προέλευσίς των — Τὰ ὑπὸ Παυσανίου καὶ Στράβωνος ἀναφερόμενα — Ἡ σπουδαιότης τῆς ἀνακαλύψεως — Ἡ σημασία των διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἰατρικῆς — Λεξιλόγιον ἰατρικῶν ὅρων — Διαίρεσις τῶν ἰαμάτων εἰς κατηγορίας — Γενικαὶ παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς τελέσεως αὐτῶν — Ἡ μετάφρασις τοῦ κειμένου.

Καὶ ἤδη, περατοῦντες τὴν περιγραφὴν ἐν γένει τῶν Ἀσκληπιείων εἰσερχόμεθα εἰς τὸ κατ' ἐξοχὴν ἐνδιαφέρον ἡμᾶς ἰατρικῶς κεφάλαιον, τῆς ἀναλύσεως τῶν διαφόρων ἐπιγραφῶν τῶν ἰαμάτων τῆς Ἐπιδαύρου, αἱ ὁποῖαι εὑρέθησαν ἐπὶ δύο μεγάλων πλακῶν κατὰ τὰς γενομένας ἀνασκαφάς, ὑπὸ τοῦ Κ^ου Καββαδία, ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ μεγάλου στωϊκοῦ οἰκοδομήματος, ὡς πολλάκις προανεφέραμεν. Διὰ τῆς ἐργασίας ταύτης θέλομεν συμπληρώσει καὶ ὅλας τὰς παραλειφθείσας μέχρι τοῦδε, ἢ παροδικῶς μόνον μνημονευθείσας λεπτομερείας τῆς ἰατρικῆς δράσεως τῶν Ἱερέων.

Αἱ ἰαματικαὶ αὗται ἐπιγραφαὶ ἐδημοσιεύθησαν τὸ πρῶτον ἐν τῇ ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι ὑπὸ τοῦ κ. Καββαδία(1), ὄχι ἐντελῶς. Κατόπιν ὑπὸ τοῦ Baunack(2), ἐντελέστερον. Βραδύτερον ἐδημοσίευσε ταύτας ὁ Prellwitz(3). Ὁ Reinach ἐπίσης

(1) Ἐφημ. Ἀρχ. 1883. Σελ. 197—59.
(2) Ἴδε ἄνω μνησθεῖσαν πραγματείαν Studien auf dem Gebiete des Griechischen und der Arischen Sprachen. — Leipzig 1886. Σελ. 109—167.
(3) Griechische Dialect-Inschriften III. Σελ. 151—339. Gottengen 1889.

ἐξέδωκεν αὐτὰς μετὰ γαλλικῆς μεταφράσεως, οὐχὶ κατὰ πάντα ἀμέμπτου (1).

Ἐπραγματεύθη πρὸς τούτοις τὰς ἐπιγραφὰς ταύτας ὁ Wilamowitz(2) καὶ ὁ Diehl(3). Ἡ μετάφρασις τοῦ κ. Reinach κατεχωρίσθη ὑπὸ τοῦ κ. Καββαδία εἰς τὸ βιβλίον του, Fouilles d'Epidaure, ὁμοία δὲ ἁπλοελληνικὴ τοῦ τελευταίου εἰς τὸ ἰατρικὸν περιοδικὸν Γαληνὸς(4) καὶ εἰς τὸ Ἱερὸν τῆς Ἐπιδαύρου τοῦ ἰδίου συγγραφέως (5).

Πάντες οἱ ἀρχαιολόγοι σήμερον παραδέχονται, ὅτι αἱ δύο αὗται στῆλαι τῶν ἰαμάτων εἶναι ἐξ ἐκείνων τὰς ὁποίας ἀναφέρει ὁ Παυσανίας ἐν τῇ περιγραφῇ αὐτοῦ περὶ τοῦ Ἱεροῦ τῆς Ἐπιδαύρου (6) ὡς ἑξῆς ἀποφαινόμενος. Στῆλαι δὲ εἱστήκεσαν ἐντὸς τοῦ περιβόλου, τὸ μὲν ἀρχαῖον καὶ πλέονες, ἐπ' ἐμοῦ δὲ ἓξ λοιπαί. Ταύταις ἐγγεγραμμένα καὶ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν ἐστιν ὀνόματα ἀκεσθέντων ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, προσέτι δὲ καὶ νόσημα ὅ,τι ἕκαστος ἐνόσησε, καὶ ὅπως ἰάθη· γέγραπται δὲ φωνῇ τῇ Δωρίδι, χωρὶς δὲ ἀπὸ τῶν ἄλλων ἐστὶν ἀρχαία στήλη, ἵππους δὲ Ἱππόλυτον ἀναθῆναι τῷ θεῷ φησὶν εἴκοσι. Ταύτης τῆς στήλης τῷ ἐπιγράμματι ὁμολογοῦντα λέγουσιν Ἀρκιεῖς, ὡς τεθνεῶτα Ἱππόλυτον ἐκ τῶν Θησέως ἀρῶν ἀνέστησεν Ἀσκληπιός.

Καὶ παρὰ τῷ Στράβωνι(7) δὲ ἀναγινώσκομεν τάδε: Αὕτη (δηλ. ἡ Ἐπίδαυρος) οὐκ ἄσημος ἡ πόλις καὶ μάλιστα διὰ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ Ἀσκληπιοῦ θερα-

(1) Revue Archaeologique 1884. II. p. 78.
(2) Hermes 19, 452.
(3) Hermes 23, 286.
(4) Γαλην. 1884 ἀριθ. 13, 14, 15.
(5) Σελ. 256. 267.
(6) Παυσαν. Βιβλ. II 27.
(7) Στραβ. Βιβλ. II 531. (M).

πεύειν νόσους παντοδαπὰς πεπιστευμένου, καὶ τὸ ἱερὸν πλῆρες ἔχοντος ἀεὶ τῶν καμνόντων καὶ τῶν ἀνακειμένων πινάκων, ἐν οἷς ἀναγεγραμμέναι τυγχάνουσιν αἱ θεραπεῖαι, καθάπερ ἐν Κῶ τε καὶ Τρίκκῃ (1).

Περιττὸν νὰ εἴπωμεν ἐνταῦθα, ὁποίαν ὑψίστην σημασίαν ἔχει ἡ ἀνακάλυψις τῶν πλακῶν τούτων διά τε τὴν ἱστορίαν τῆς Ἰατρικῆς καὶ διὰ τὴν γενικὴν Ἱστορίαν τῆς Ἑλλην. Ἀρχαιότητος. Οἱ ἀσχοληθέντες μὲ τὴν ἱστορίαν ἐν γένει τῆς Ἐπιστήμης καὶ μὲ τὴν ἀρχαιολογίαν καθόλου, ἐξαίρουν δικαίως τὸ γεγονὸς τῆς ἀνακαλύψεώς των, καί τοι οὐδεὶς μέχρι τοῦδε ἀνέλαβε καὶ τὴν ἰδιαιτέραν αὐτῶν ἰατρικὴν μελέτην. Ἰδοὺ τί γράφουν λ. χ. περὶ τούτων, οἱ Guhl und Koner εἰς τὸ περὶ τῆς ζωῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων βιβλίον των. Αἱ ἐπιγραφαὶ αἱ μέχρι τοῦδε ἐν Ἐπιδαύρῳ ἀνακαλυφθεῖσαι εἶναι αὐταὶ καθ' ἑαυτὰς τόσον ἐνδιαφέρουσαι, ὅσον ἴσως οὐδὲν ἕτερον ἐκ τῶν περιελθόντων ἡμῖν ἐκ τῆς Ἀρχαιότητος, παρέχουσι δὲ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν καθαρὰν εἰκόνα τοῦ βίου καὶ τῆς ἀναπτύξεως τῶν ἀρχαίων. Ὁ δὲ Baunack, εἰς τὰ προλεγόμενα τῆς ἐπιγραφικῆς αὐτοῦ μελέτης, λέγει τὰ ἑξῆς περὶ τούτων καὶ ἄλλων τινῶν πλακῶν. Ἓν ἁπλοῦν βλέμμα ἐπὶ τῶν ἀριθ. 59. 60. 80. 84 (ἐπιγραφῶν τῶν ἰαμάτων), θέλει ἐνισχύσει τὴν κρίσιν ἡμῶν, ὅτι τὰ δι' αὐτῶν δηλούμενα ἀνήκουσιν εἰς τὰ ἰδιορρυθμότατα τῶν ὅσων ἐκ τῆς ἀρχαιότητος γνωρίζομεν.

Ἐν γένει εἰπεῖν, καίτοι ὀλίγαι εἶναι αἱ πλᾶκες αὗται ἐν σχέσει πρὸς τὰς πάλαι ὑπαρχούσας, παρέχουσιν ἡμῖν παραδοξοτάτας

(1) Ἡμεῖς, οὐδεμίαν ἔχοντες ἁρμοδιότητα, ὅπως ἑρμηνεύσωμεν τὰ ἄνω χωρία, παρατηροῦμεν μόνον ἐν παρόδῳ, ὅτι ὁ μὲν Παυσανίας λέγει περὶ τῶν πλακῶν, ὅτι εἱστήκεσαν ἐντὸς τοῦ περιβόλου, ὁ δὲ Στράβων δὲν ὁμιλεῖ περὶ στηλῶν, ἀλλὰ περὶ πινάκων (περὶ τούτου ὅμως βραδύτερον).

λεπτομερείας, ἐπὶ τῆς θεραπευτικῆς ἀγωγῆς τῶν Ἀσκληπιείων ἐν γένει, ὡς καὶ ὁλόκληρον λεξιλόγιον ἰατρικῶν ὅρων καὶ ὀνομάτων, ἅτινα ἀπαντῶσι μόνον παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησιν ἰατροῖς(¹).

Εἰς τὴν μελέτην ἡμῶν ταύτην ἐλάβομεν ὡς βάσιν τὸ ἐξαίρετον τοῦ Baunack βιβλίον, ἐκ τοῦ ὁποίου θὰ παραθέσωμεν καὶ τὸ ἀρχαῖον κείμενον τῶν ἐπιγραφῶν τούτων. Ἐπὶ τῶν δύο λοιπὸν τούτων πλακῶν εὕρηνται ἀναγεγραμμένα ἐν ὅλῳ τεσσαράκοντα τέσσαρα περίπου ἰάματα διαφόρων νόσων. Ἡ πρώτη τούτων φέρει ὡς ἐπικεφαλίδα τὴν σημαντικωτάτην, διὰ τὸ ὑφ' ἡμῶν ὑποστηριζόμενον θέμα ἐπιγραφήν.

Θεός, τύχα ἀγαθά.
Ἰάματα τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

Ἡ ἐπικεφαλὶς αὕτη φρονοῦμεν ὅτι δίδει εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὴν ἐξήγησιν τοῦ σκοποῦ, ὃν προὐτίθεντο οἱ ἀναρτήσαντες τὰς πλάκας τῶν ἰαμάτων τῆς Ἐπιδαύρου. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἡ φράσις Θεὸς ἀγαθὰ τύχα, εὐχετικὴ μᾶλλον οὖσα, ὑπῆρχε καὶ εἰς μὴ ἰαματικὰς πλάκας ἐπιγραφῶν κεχαραγμένη, ἀντιστιχοῦσα τῇ Λατινικῇ Quod Felix Faustumqua sit κτλ. ἢ πρὸς τὸ ἡμέτερον ὁ Θεὸς βοηθός, ἀρχὴ καλὴ κτλ· ἀλλ' εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ἂς μᾶς ἐπιτραπῇ νὰ θεωρήσωμεν, ὡς σκοπίμως μᾶλλον ἐκζητηθέντα τὸν συνδυασμὸν τοῦ θεοῦ καὶ τῆς ἀγαθῆς τύχης, διὰ τὴν ἐπικεφαλίδα τῶν ἐπισήμως διαφημιζομένων ἰαμάτων τοῦ μεγάλου Ἱεροῦ. Ἂν μὴ ὑπῆρχεν ἡ ἀνάγκη αὕτη διὰ τὸ πολὺ κοινὸν καὶ ὁ στενὸς δεσμὸς τῆς ἰατρικῆς καὶ θρησκείας ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις, θὰ ἐτίθετο ἴσως ἁπλῶς ἐπὶ κεφαλῆς, ἰάματα Ἀπόλλωνος καὶ Ἀσκληπιοῦ. Ἀλλ' ἔδει νὰ δηλωθῇ περιβλέπτως,

(¹) Ἰδοὺ ἐλάχιστα ἐκ τῶν πολλῶν παραδείγματα. Γράμματα = Στίγματα, κηλίδες. Διάγειν τὰ βλέφαρα, διάγειν τὰ ὄμματα = Σύρειν, ἕλκειν ἓν πρὸς ἓν χωριστά, ὅπως ὁ ἀρχαῖος ἰατρὸς Ἀρεταῖος μεταχειρίζεται τὴν λεξιν καὶ ὄχι ὅπως ὁ Reinach ἀπέδωκε ταύτην διὰ τοῦ écarter ἢ ἄλλοι διὰ τοῦ ἀνοίγειν κτλ. κτλ.

ὅτι ὁ θεὸς μόνος καὶ ἡ ἀγαθὴ τύχη ἐξετέλουν τὰ ἰάματα καὶ ὄχι ἄνθρωποι, ἤτοι οἱ ἱερεῖς. Τοῦτο ἀποδεικνύεται σαφῶς καὶ ἐκ τοῦ ὅτι, εἰς οὐδὲν τῶν ἰαμάτων τούτων μνημονεύεται παριστάμενος ἱερεύς, ἀλλὰ πάντοτε ὁ θεὸς φαίνεται ὅτι τελεῖ ταῦτα ἐν τῷ Ἀβάτῳ.

Τὸ Ἀγαθὰ Τύχα τοῦτο, ἀπαντῶμεν καὶ ἐπὶ τῶν πλευρῶν τῆς θύρας τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ ἱεροῦ Ἀπόλλωνος τοῦ Μαλεάτου πολλάκις κεχαραγμένον(¹). Ὅτι δὲ προσεπάθουν οἱ Ἱερεῖς ν' ἀποδεικνύουν τὴν θείαν προέλευσιν τῶν διαφόρων ἰαμάτων, προκύπτει ἡμῖν καὶ ἐξ αὐτῶν τούτων τῶν πλακῶν. Ἰδοὺ λ. χ. τί σημειοῦται εἰς τὸ ἀμέσως πρῶτον ἴαμα (Στίχ. 3—9.), Οὐ μέγεθος πίνακος θαυμαστέον, ἀλλὰ τὸ θεῖον.

Διὰ τοὺς προσερχομένους πρὸς ἴασιν λοιπὸν ἱκέτας, ὡς πολλάκις ἀνωτέρω εἴπομεν, ἐλαμβάνετο πᾶσα φροντὶς ὑπὸ τῶν ἱερέων, ὅπως πιστεύωσιν ἀβασανίστως, ὅτι τὸ πᾶν ἐκ τοῦ θεοῦ προήρχετο, πρὸς μείζονα ἀνύψωσιν τῆς πρὸς αὐτοὺς πίστεως τῶν ἀρρώστων. Ἀλλ' ἀνεξαρτήτως τούτου τοῦ σκοποῦ, ἂς μὴ λησμονῶμεν, ὅτι καὶ αὐτοὶ οὗτοι οἱ ἱερεῖς, κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς θεραπείας, εὑρίσκοντο ἐν τῇ ἐκτελέσει θείας μυσταγωγίας, ὡς εἰπεῖν, καὶ ὅτι διετέλουν ἐπομένως εἰς θρησκοληπτικὴν ἔκστασιν, ὡς πρεσβεύοντες ἀκραδάντως καὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι τὴν ἱερὰν καὶ θείαν προέλευσιν τῆς ἰατρικῆς των τέχνης.

Καὶ ἤδη ἂς προβῶμεν εἰς τὴν λεπτομερῆ ἐξέτασιν τοῦ περιεχομένου τῶν πλακῶν. Πρὸ ταύτης ὅμως, θεωροῦμεν καλὸν νὰ κατατάξωμεν ἰατρικῶς τὰ διάφορα ταῦτα ἰάματα εἰς ἓξ κατηγορίας ἢ τάξεις, ὑπὸ ἐπιστημονικὴν καὶ ἐπαγγελματικὴν ἔποψιν θεωροῦντες ταῦτα.

(¹) Ἀριστερὰ παραστάς. Θεὸς ἀγαθὰ τύχα. Σκανὰ Ἱερέως Ἀρχιμήδους... Ἱερεωσάμενοι τοῖς θεοῖς εὐχαριστοῦμεν. Δεξιὰ παραστάς. Θεὸς ἀγαθὰ τύχα χαῖρε. Σκανὰ Ἱερέως Ἱλλάρου κτλ.

Αον Εἰς φανταστικὰ καὶ χάριν ἁπλῆς διαφημίσεως ἐκτιθέμενα εἰς τὴν ὄψιν τοῦ κοινοῦ. Τοιαῦτα εἶναι λ. χ. τὸ 7ον 8ον 9ον 14ον 15ον 19ον 20ον 23ον 26ον 39ον κτλ.

Βον Εἰς τὰ ἔχοντα μικρὰν μόνον ὑπόστασιν, ἀλλὰ σκοπίμως μεγεθυνόμενα, ὡς τὸ 1ον 2ον 18ον 25ον 27ον 30ον 32ον 35ον 98ον 40ον 42ον καὶ 43ον κτλ.

Γον Εἰς πραγματικά. Ἔνθα δηλαδὴ πραγματικὴ θεραπεία, χειρουργικὴ ἢ παθολογικὴ ἐφηρμόσθη, ἐν ἐγκοιμήσει ἢ ἐν νάρκῃ καὶ παραζάλῃ διατελοῦντος τοῦ πάσχοντος. Τοιαῦτα εἶναι τὸ 3ον 4ον 5ον 6ον 11ον 12ον 16ον 17ον 19ον 24ον 28ον 29ον 31ον 36ον 41ον.

Δον Εἰς ἐκφοβιστικά, προωρισμένα διὰ τοὺς ἀσεβεῖς ἢ δυσπίστους, ὡς τὰ 3ον 4ον 10ον 35ον.

Εον Εἰς μαντικά, ὡς τὸ 22ον 23ον. καὶ

Ζον Εἰς καθαρῶς ταμιευτικά, πρὸς γνῶσιν τῶν εἰσερχομένων. Τοιαῦτα τὸ 5ον 7ον 21ον 25ον κτλ.

Εἴς τινα τῶν ἰαμάτων τούτων οὔτε ὄνειρον κἂν προηγεῖται (5ον 26ον 34ον 35ον). Καὶ ἦσαν τοιαῦτα ἀκριβῶς, καθ' ἡμᾶς, τὰ πλεῖστα τῶν γινομένων καὶ μὴ διαφημιζομένων ἰαμάτων. Εἰς ἕτερα πάλιν διαβλέπεται προφανῶς καὶ ἡ συνέργεια τοῦ πάσχοντος. Ἐν γένει ὅμως παρατηροῦμεν, ὅτι ὀλίγα ἀποκαλύπτουν τὴν πραγματικὴν θεραπείαν, ἥτις ἐφηρμόσθη, διότι αἱ πολλαὶ λεπτομέρειαι ταύτης ἐκρύπτοντο ἐπιμελῶς ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Τὰ φάρμακα, ἅτινα θέλομεν ἀποδείξει ὅτι ἀναντιρρήτως ἐχορηγοῦντο, ἀναλόγως τῆς διαγνώσεως, ἣν ἔκαμνον οἱ πρῶτοι παραλαμβάνοντες τὸν ἄρρωστον βοηθοὶ καὶ πολὺ πρὸ τῆς ἐγκοιμήσεως τούτου, οὐδόλως ἐφανερώνοντο παρὰ τῶν Ἱερέων, ὅ,τι δὲ ἐτελεῖτο καὶ ἐν τῷ Ἀβάτῳ αὐτῷ, οὐδεὶς ἐκτὸς ἐκείνων ἐγνώριζεν.

Ἂν ὅμως ἀδιάκριτός τις ἐτόλμα ποτὲ νὰ ῥίψῃ ἱερόσυλον βλέμμα, ὅπως ἴδῃ τὰ τελούμενα ἐν αὐτῷ, ἐτιμωρεῖτο ἀμειλίκτως ὑπὸ τοῦ

θεοῦ, ὡς ὁ Αἰσχύνης ἐκεῖνος, ὅστις ἀνερριχήθη ἀφρόνως ἐπὶ δένδρου τινός, ὅπως ἱκανοποιήσῃ τὴν περιέργειάν του (καθὰ χαράσσεται ἐπὶ τοῦ 10 ἰάματος).

Μετὰ τὴν πρακτικὴν ταύτην διαίρεσιν καὶ τὰς ἀναγκαίας εἰσαγωγικὰς ἐξηγήσεις, ἂς παραθέσωμεν κατ' ἰδίαν πιστὴν μετάφρασιν ὅλα τὰ ἰάματα, ὅπως ἔχουσι διατηρηθῇ ἐπὶ τῶν πλακῶν. Ἕκαστον τούτων θέλομεν ἀναλύσει ὑπὸ καθαρῶς ἰατρικὴν ἔποψιν, ἀφοῦ προτάξωμεν τὸ ἀρχαῖον κείμενον, πρὸς ἀντιπαραβολήν. Τὴν μετάφρασιν ταύτην ἐκρίναμεν καλὸν νὰ κάμωμεν οὐχὶ ἐλευθέρως καὶ ἐν παραφράσει, ὅπως ἔπραξαν οἱ κ. κ. Reinach καὶ Καββαδίας, ἀλλὰ σχεδὸν κατὰ λέξιν, ὅσον ἠδυνήθημεν τελειότερον νὰ τὸ ἐπιτύχωμεν, διότι ἀποδίδομεν μεγίστην σημασίαν εἰς τὰς λεπτὰς διαφορὰς τῶν ἰατρικῶν ὅρων καὶ λέξεων. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου, ἄλλως τε, διατηροῦμεν ἴσως ἐν μέρει καὶ τὸ ἀφελὲς καὶ σκοπίμως ἴσως λακωνικὸν καὶ ἠμελημένον ὕφος τοῦ πρωτοτύπου.

Εἰς τὴν σειρὰν τῶν διαφόρων ἀναμνηστικῶν, θέλουσιν εὐκόλως ἐννοήσει οἱ ἡμέτεροι ἀναγνῶσται, πόσον πλειότερον διαφωτιστικὴ διὰ τὸ ἰατρικὸν ἡμῶν μέρος, εἶναι ἡ τοιαύτη κατὰ λέξιν μετάφρασις καὶ πόσον, τοὐναντίον, σκοτεινὰ καὶ ἀνεξήγητα ἀφίνονται ἐνίοτε πλεῖστα σημεῖα εἰς μεταφραστὰς μὴ ἰατρούς, ἀρκουμένους εἰς μόνην τὴν κατ' ἔννοιαν μετάφρασίν των.

Αἱ δύο αὗται στῆλαι εὑρέθησαν, ὡς προελέχθη, ὑπὸ τοῦ Κου Καββαδία ἐν ἔτει 1883, περιέχουσι δὲ, ἡ μὲν μία 20, ἡ δ' ἑτέρα 23 ἰάματα. Νῦν εὑρίσκονται ἐκτεθειμέναι ἐν τῷ νεοτεύκτῳ Μουσείῳ τῆς Ἐπιδαύρου, ἔνθα μετὰ πολλοῦ ζήλου καὶ ἀκριβείας ἐπελάβετο ὁ ἴδιος ἐσχάτως καὶ τοῦ ὡραίου ἔργου τῆς μερικῆς ἀναστηλώσεως τῶν διαφόρων ἀνακαλυφθέντων κτιρίων.

ἼΑΜΑ 1ον.

(Γυνὴ εὑρίσκουσα βοήθειαν ἐν δυστοκίᾳ.)

Ἀρχαῖον Κείμενον. *[Κλ]εὼ πένθ' ἔτη ἐκύησε. — αὕτα πέντ' ἐνιαυτοὺς ἤδη κύουσα ποὶ τὸν [θε]ὸν ἱκέτις ἀφίκετο καὶ ἐνεκάθευδε ἐν τῶι ἀβάτωι. ὡς δὲ τάχισ[τα] ἐξῆλθε ἐξ αὐτοῦ καὶ ἐκ τοῦ ἱαροῦ ἐγένετο, κόρον ἔτεκε, ὃς εὐ[θ]ὺς γενόμενος αὐτὸς ἀπὸ τᾶς κράνας ἐλοῦτο καὶ ἅμα τᾶι ματρὶ [π]εριῆρπε. τυχοῦσα δὲ τούτων ἐπὶ τὸ ἄνθεμα [ε]πεγράψατο· »Οὐ μέγε[θο]ς πίνακος θαυμαστέον, ἀλλὰ τὸ θεῖον, | πένθ' ἔτη ὡς ἐκύησε ἐγ γασ[τρ]ὶ Κλεὼ βάρος, ἔστε | ἐγκατεκοιμάθη, καί μιν ἔθηκε ὑγιῆ«.*

Μετάφρασις. Ἡ Κλειὼ ἦτο ἔγκυος 5 ἔτη. Ἡ γυνὴ αὕτη μετὰ ἐγκυμοσύνην πέντε ἤδη ἐτῶν κατέφυγεν ἱκέτις πρὸς τὸν θεὸν καὶ ἐκοιμήθη ἐντὸς τοῦ Ἀβάτου. Εὐθὺς δ' ἅμα ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ Ἀβάτου καὶ διέβη τὰ ὅρια τοῦ Ἱεροῦ περιβόλου, ἐγέννησε παιδίον ἄρρεν, τὸ ὁποῖον ἅμα γεννηθὲν ἐλούετο μόνον του ὑπὸ τὴν κρήνην καὶ ἐτριγύριζε μετὰ τῆς μητρός του. Ἀφοῦ δὲ (ἡ Κλειὼ) ἐπέτυχε τοῦτο, ἔγραψεν ἐπὶ τοῦ ἀναθηματκοῦ πίναχος «Δὲν πρέπει ν' ἀποθαυμάζῃ τις τὸ μέγεθος τοῦ πίναχος, ἀλλὰ τὴν θείαν χάριν, ἡ Κλειὼ ἦτο ἔγκυος ἔτη πέντε, ἕως οὗ κοιμηθεῖσα ἐντὸς τοῦ Ἀβάτου ἐθεραπεύθη ὑπὸ τοῦ θεοῦ».

Ἑρμηνεία. Γυνὴ ἔγκυος ἐπὶ πέντε ὅλα ἔτη, μόλις δὲ κοιμηθεῖσα ἐντὸς τοῦ Ἀβάτου ἀμέσως νὰ γεννᾷ, εἶναι ἐκ τῶν εὐκόλως ἐννοουμένων τερατολογημάτων τῆς κατηγορίας ταύτης τῶν ἰαμάτων Εἶναι ἀληθές, ὅτι παρετηρήθησαν ἐνίοτε ἐν τῇ ἰατρικῇ πράξει φαινομενικαὶ μικραὶ παρατάσεις κυήσεως ἐξ ἐσφαλμένων ὑπολογισμῶν. Μιᾶς τοιαύτης περιπτώσεως ἡ παραδοχὴ ἐξηγεῖ

ἴσως ἐν μέρει τὴν προσέλευσιν τῆς γυναικὸς ταύτης πρὸς θεραπείαν παρὰ τῷ Ἀσκληπιῷ καὶ τὴν σκόπιμον ἀναγωγὴν τῆς κυήσεώς της εἰς πέντε ὁλόκληρα ἔτη ὑπὸ τῶν ἱερέων, ὅπως ἀναχθῇ εἰς ὑπερφυσικὸν ἓν φυσικώτατον φαινόμενον.

Ὅ,τι δ' ἀφορᾷ τὴν ἐφαρμοσθεῖσαν θεραπείαν, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ ἐκ τοῦ περιβάλλοντος αὐτὴν μυστηρίου ἐντύπωσις, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ χρῆσις τῆς μεθοδικῆς μαλάξεως τῆς κοιλίας, ἐξηγεῖ τὴν ἄμεσον ἔλευσιν τῶν ὠδίνων· μόλις δὲ παρουσιάσθησαν αὗται, οἱ ἱερεῖς τὴν ἀπεμάκρυναν τοῦ καταστήματος, ἵνα μὴ τέξῃ ἐντός, κατὰ τὰ εἰωθότα. Τοιοῦτον τὸ ἰατρικὸν μέρος τοῦ πρώτου ἰάματος. Τὰ λοιπὰ περὶ τοῦ νεογνοῦ καὶ περιπάτου αὐτοῦ λεγόμενα, εὐνόητον ὅτι ἐτέθησαν πρὸς φανταστικὴν ἐξύψωσιν ἑνὸς τόσον ἁπλοῦ θεραπευτικοῦ ἀποτελέσματος (Κατηγ. Β').

ἸΑΜΑ 2ον.

(Ἐγκυμοσύνη καὶ τοκετὸς γυναικὸς Ἰθμονίκης.)

Ἀρχαῖον Κείμενον. *Τριετὴς [κό]ρα.—Ἰθμονίκα Πελλανὶς ἀφίκετο εἰς τὸ ἱαρὸν ὑπὲρ γενεᾶς. ἐγ[κοι]μαθεῖσα δὲ ὄψιν εἶδε· ἐδόκει αἰτεῖσθαι τὸν θεὸν κυῆσαι κό[ραν], τὸν δ' Ἀσκλαπιὸν φάμεν ἔγκυον ἐσσεῖσθαί νιν καί, εἴ τι ἄλλο α[ἰτ]οῖτο, καὶ τοῦτό οἱ ἐπιτελεῖν, αὐτὰ δ' οὐθενὸς φάμεν ἔτι ποιδ[έε]σθαι. ἔγκυος δὲ γενομένα ἐγ γαστρὶ ἐφόρει τρία ἔτη, ἔστε παρέβαλε ποὶ τὸν θεὸν ἱκέτις ὑπὲρ τοῦ τόκου. ἐγκατακοιμαθεῖσα δὲ ὄψ[ιν] εἶδε· ἐδόκει ἐπερωτῆν νιν τὸν θεόν, εἰ οὐ γένοιτο αὐτᾶι πάντ[α] ὅσσα αἰτήσαιτο καὶ ἔγκυος εἴη, ὑπὲρ δὲ τόκου ποιθέμεν νιν οὐθέν, καὶ ταῦτα πυνθανομένου αὐτοῦ, εἴ τινος καὶ ἄλλου δέοιτ[ο], λέγειν, ὡς ποιησοῦντος καὶ τοῦτο, ἐπεὶ δὲ νῦν ὑπὲρ τούτου παρείη ποτ'*

αὐτὸν ἱκέτις, καὶ τοῦτό οἱ φάμεν ἐπιτελεῖν. μετὰ δὲ τοῦτο σπουδᾶι ἐκ τοῦ ἀβάτου ἐξελθοῦσα, ὡς ἔξω τοῦ ἱαροῦ ἦς, ἔτεκε κό[ρ]αν. —

Μετάφρασις. Ἡ Ἰθμονίκη ἐκ Πελλήνης ἦλθεν εἰς τὸ ἱερὸν νὰ ἱκετεύσῃ ὑπὲρ τεκνοποΐας. Κοιμηθεῖσα λοιπὸν ἐν αὐτῷ τῇ ἐφάνη ἐν ὀνείρῳ, ὅτι ἐζήτει ἀπὸ τὸν θεὸν νὰ συλλάβῃ κόρην. Ὁ δὲ Ἀσκληπιὸς τῇ ἀπεκρίθη, ὅτι θὰ μείνῃ ἔγκυος, ἂν δὲ καὶ ἄλλο τι ἤθελε τῷ ζητήσει θὰ τῇ ἐξετέλει καὶ τοῦτο. Αὕτη ὅμως ἀπεκρίθη, ὅτι δὲν ἔχει ἀνάγκην ἄλλου πράγματος. Ἀφοῦ δὲ ἔμεινεν ἔγκυος, ἐκυοφόρει τρία ἔτη, ἕως οὗ ἐπανῆλθε νὰ ἱκετεύσῃ τὸν θεὸν ὑπὲρ τοῦ τοκετοῦ. Ἀφοῦ λοιπὸν ἀπεκοιμήθη εἶδεν ὄνειρον· τῇ ἐφάνη πάλιν ὅτι ὁ θεὸς τὴν ἠρώτησε· μήτοι δὲν ἐξετέλεσεν αὐτῇ ὅλα ὅσα τοῦ ἐζήτησεν, ἀφοῦ ἦτο ἤδη ἔγκυος; Ἀλλὰ περὶ τοκετοῦ δὲν τῷ εἶχε κάμει λόγον τότε, καί τοι ἐρωτηθεῖσα ὑπὸ τούτου, (τοῦ Ἀσκληπιοῦ) ἂν ἐδέετο ἄλλου τινός, ὅπως ἐκπληρώσῃ καὶ αὐτό. Ἀλλ' ἀφοῦ τώρα ἤρχετο πάλιν πρὸς αὐτὸν (τὸν θεὸν) παρακαλοῦσα νὰ γεννήσῃ, θὰ ἐπετύγχανε καὶ τοῦτο. Εἶτα δὲ, μόλις ἐξελθοῦσα ἐκ τοῦ ἀβάτου καὶ φθάσασα ἔξω τοῦ Ἱεροῦ περιβόλου, ἔτεκε κοράσιον.

Ἰατρικὴ Ἑρμηνεία. — Τὸ ἰατρικὸν μέρος τοῦ ἰάματος τούτου ζητητέον διὰ μὲν τὴν ἐπιτυχίαν (ἔναρξιν) τῆς ἐγκυμοσύνης εἰς τὰ ἀνθρώπινα ἴσως καὶ ὄχι θεῖα μυστήρια τοῦ ἐφημερεύοντος Ἱερέως, διὰ δὲ τὸν τοκετὸν εἰς συστηματικὰς μαλάξεις τῆς κοιλίας ἴσως, ὡς εἴπομεν καὶ διὰ τὸ πρῶτον ἴαμα, διότι ἐπρόκειτο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα καὶ ἐνταῦθα περὶ ἀδρανείας τινὸς ὠδίνων καὶ χαλαρώσεως τῆς μήτρας. Ἡ τριετὴς ἐγκυμοσύνη εἶναι καὶ ἐνταῦθα ἀναγκαία τερατολόγος προσθήκη τῶν χαραξάντων τὸ ἴαμα Ἱερέων (Κατηγορία Β').

ἼΑΜΑ 3ον.

(Ἀπίστου χεὶρ παράλυτος θεραπευομένη.)

Ἀρχαῖον κείμενον. *Ἀνὴρ τοὺς τᾶς χηρὸς δακτύλους ἀκρατεῖς ἔχων πλὰν ἑνὸς ἀ[φ]ίκετο ποὶ τὸν θεὸν ἱκέτας. θεωρῶν δὲ τοὺς ἐν τῶι ἱαρῶι [π]ίνακας ἀπίστει τοῖς ἰάμασιν καὶ ὑποδιέσυρε τὰ ἐπιγράμμα[τ]α. ἐγκαθεύδων δὲ ὄψιν εἶδε· ἐδόκει ὑπὸ τῶι ναῶι ἀστραγαλίζον[τ]ος αὐτοῦ καὶ μέλλοντος βάλλειν τῶι ἀστραγάλωι ἐπιφανέντα [τ]ὸν θεὸν ἐφαλέσθαι ἐπὶ τὰν χῆρα καὶ ἐκτεῖναί οὑ τοὺς δακτύ[λ]ους, ὡς δ' ἀποβαίη, δοκεῖν συγκάμψας τὰν χῆρα καθ' ἕνα ἐκτείνειν [τ]ῶν δακτύλων, ἐπεὶ δὲ πάντας ἐξευθύναι, ἐπερωτῆν νιν τὸν θεόν, [ε]ἰ ἔτι ἀπιστήσοι τοῖς ἐπιγράμμασι τοῖς ἐπὶ τῶμ πινάκων τῶν [κ]ατὰ τὸ [ἱ]ερόν, αὐτὸς δ' οὐ φάμεν·*

»ὅτι τοίνυν ἔμπροσθεν ἀπίστεις«,

»»[ο]ὐ το[ῖ]ς ο[ὐκ] ἐοῦσιν ἀπίστοις««,

»τὸ λοιπὸν ἔστω τοι φάμεν«, »»ἄπιστος [οὐθέν]««. ἁμέρας δὲ γενομένας ὑγιὴς ἐξῆλθε.

Μετάφρασις. Ἀνὴρ ἔχων παραλύτους τοὺς δακτύλους τῆς χειρός, πλὴν ἑνός, ἦλθε νὰ ἱκετεύσῃ τὸν θεόν· περιεργαζόμενος δὲ τοὺς ἐν τῷ Ἱερῷ πίνακας, δὲν ἐπίστευεν εἰς τὰς ἐν αὐτοῖς ἀναγραφομένας θεραπείας καὶ ὑπεχλεύαζε τὰς ἐπιγραφάς. Ὅταν δὲ ἐκοιμήθη (ἐντὸς τοῦ Ἀβάτου;) εἶδεν ὄνειρον· τῷ ἐφάνη ὅτι ἐνῷ αὐτὸς ἔπαιζε κάτωθεν τοῦ Ναοῦ ἀστραγάλους, καὶ ἔμελλε νὰ ῥίψῃ ἕνα ἀστράγαλον, παρουσιασθεὶς ὁ θεὸς ἐπήδησεν ἐπάνω εἰς τὴν χεῖρα αὐτοῦ καὶ τοῦ ἐξέτεινε τοὺς δακτύλους, ἅμα δὲ ὁ θεὸς ἀπῆλθεν, ἐνόμισεν ὅτι συγκάμψας (λυγίσας πρὸς τὰ ἔνδον δηλαδὴ) τὴν χεῖρά του ἐξέτεινε τοὺς δακτύλους ἕνα πρὸς ἕνα (καὶ ὄχι συνέστειλε καὶ εἶτα διέστειλεν, ὡς μετεφράσθη) καὶ

εἶτα εὐθύασεν ἅπαντας (ἐξευθῦναι, ἰατρικῶς ἀνατάσσειν). Ὁ δὲ θεὸς τὸν ἠρώτησεν, ἂν ἐξηκολούθει ἀκόμη δυσπιστῶν πρὸς τὰς ἐπὶ τῶν πινάκων εὑρισκομένας ἐπιγραφάς, αὐτὸς δὲ ἀπήντησεν, ὄχι. — Πρὸ ὀλίγου ὅμως δὲν ἐπίστευες εἰς πράγματα τόσον ἀξιόπιστα, ὥστε τοῦ λοιποῦ μὴ δυσπίστει. Ἀφοῦ δ' ἐξημέρωσεν ἐξῆλθεν ὑγιής.

Ἰατρικὴ Ἑρμηνεία. Οὐδὲν θαῦμα ἐννοεῖται βλέπομεν καὶ εἰςτὸ ἴαμα τοῦτο. Ἐν πρώτοις, δὲν ἐπρόκειτο περὶ παραλύσεώς τινος τοῦ βραχίονος, ἀφοῦ ὁμιλεῖ περὶ τῶν τεσσάρων μόνον δακτύλων τῆς χειρός, τοῦ πέμπτου μένοντος ὑγιοῦς. Πιθανῶς θὰ ὑπῆρχε νευρικὴ τις μυϊκὴ σύσπασις (Contracture) ἢ ἀγκύλωσις χειρουργικὴ τῶν δακτύλων. Κατὰ τὴν βαθεῖαν λοιπὸν νάρκωσιν ἢ ἐγκοίμησιν, εἰς ἣν ὑπεβλήθη ὁ πάσχων, ὁ ἰατρὸς Ἱερεὺς δι' ἐπιτηδείου χειρισμοῦ, κατέταξεν ἢ μᾶλλον (κατὰ τὴν ἰδίαν ἰατρικωτάτην φράσιν τοῦ χειμένου) ἐξέτεινε τοὺς δακτύλους αὐτοῦ, εἰς τρόπον ὥστε νὰ τοῦ ἀνοίξῃ τὴν χεῖρα, ὡς συχνότατα πράττουσιν οἱ χειρουργοὶ εἰς τὰς τοιαύτας περιπτώσεις. Μετὰ τὴν ἐγχείρησιν ταύτην ὁ πάσχων ᾐσθάνετο ὅλους τοὺς δακτύλους ἐλευθέρως κινουμένους. Ὥστε ἐπρόκειτο ἁπλούστατα περὶ χειρουργικῆς ἐπεμβάσεως. Αἱ λοιπαὶ ἐρωτήσεις τοῦ ἱερέως ἐτέθησαν πρὸς ἀνύψωσιν τῆς πρὸς τὸν Ἀσκληπιὸν πίστεως (Κατηγ. Γ' καὶ Δ').

ἼΑΜΑ 4ον.

(Μονόφθαλμος Ἀμβροσία ἀνακτᾷ τὴν δρασίν της.)

Ἀρχαῖον κείμενον. *Ἀμβροσία ἐξ Ἀθανᾶν [ἀτερό]πτι[ι]λλος. αὕτα ἱκέτ[ις] ἦλθε ποὶ τὸν θεόν. περιερποῦσα δὲ [κατὰ τ]ὸ [ἱα]ρὸν τῶν ἰαμάτων τ[ι]νὰ διεγέλα ὡς ἀπίθανα καὶ ἀδύνα[τα ἐόν]τα χωλοὺς καὶ τυφλοὺς ὑγιεῖς γίνεσθαι ἐνύπνιον ἰδόν[τας μό]νον. ἐγκαθεύδουσα δὲ ὄψιν εἶδε· ἐδόκει οἱ ὁ θεὸς ἐπιστὰς [εἰπεῖν], ὅτ[ι] ὑγιῆ*

μέν νιν ποιήσοι, μισθὸμ μάντοι νιν δεήσοι ἀν[θέμεν ε]ἰς τὸ ἱαρὸν ὗν ἀργύρεον, ὑπόμναμα τᾶς ἀμαθίας, εἴπαν[τα δὲ ταῦτα] ἀνσχίσσαι οὑ τὸν ὀπτίλλον τὸν νοσοῦντα καὶ φάρμ[α][κόν τι ἐγχέ]αι]. ἁμέρας δὲ γενομένας [ὑ]γιὴς ἐξῆλθε.

Μετάφρασις. Ἀμβροσία ἐξ Ἀθηνῶν μονόφθαλμος. Αὕτη ἦλθε πρὸς τὸν θεὸν νὰ τὸν ἱκετεύσῃ, περιδιαβάζουσα δὲ ἐντὸς τοῦ Ναοῦ περιεγέλα τινὰς τῶν θεραπειῶν, ἰσχυριζομένη ὅτι ἦτο ἀπίθανον ἂν μὴ ἀδύνατον, χωλοὶ καὶ τυφλοὶ νὰ ἀνακτῶσι τὴν ὑγείαν των δι' ἐνυπνίων μόνον. Ἐγκοιμηθεῖσα ὅμως εἶδεν ὄνειρον. Τῇ ἐφάνη ὅτι ἐμφανισθεὶς ὁ θεός τῇ εἶπεν, ὅτι θὰ τὴν καταστήσῃ ὑγιῆ, ἀλλὰ πρὸς τοῦτο ἔδει νὰ προσφέρῃ ἀφιέρωμα εἰς τὸν Ναόν, ἕνα ἀργυροῦν χοῖρον, πρὸς ἀνάμνησιν τῆς ἀπερισκεψίας της. Ἀφοῦ δὲ τῆς εἶπε ταῦτα (ὁ θεὸς) τῆς διέταμε τὸν πάσχοντα ὀφθαλμὸν καὶ ἐνεστάλαξεν ἐντὸς αὐτοῦ φάρμακόν τι. Μόλις δὲ ἐξημέρωσεν ἐξῆλθε (τοῦ Ἀβάτου) ὑγιής.

Ἑρμηνεία. Καὶ τὸ ἴαμα τοῦτο, ἐκτὸς τοῦ σκοποῦ τῆς ἐκφοβίσεως καὶ τιμωρίας διὰ τὴν ἔλλειψιν πίστεως πρὸς τὸν θεόν, ἐλέγχει καθαρῶς ὀφθαλμικὴν ἰατρικὴν ἐπέμβασιν. Πράγματι, καθ' ὕπνον διατελούσῃ, ὁ Ἱερεὺς ἐνεστάλαξεν αὐτῇ κολλύριόν τι. Σημειωτέον ὅτι τὸ ἀτερόπτιλλος, ἤτοι μονόφθαλμος, δὲν πρέπει νὰ ἐκληφθῇ κυριολεκτικῶς ἐνταῦθα· διότι ἔπασχεν ὁ ἕτερος τῶν ὀφθαλμῶν μεγαλοποιεῖται εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τὸ νόσημα, θεωρουμένης τῆς Ἀμβροσίας ὡς μονοφθάλμου, πρὸς μείζονα ἐξύψωσιν τῆς ἰάσεως. Ἀφ' ἑτέρου ὁ ἰατρικὸς ὅρος ἀνσχισσαι τὸν βολβὸν τοῦ ὀφθαλμοῦ ὑπὸ τοῦ ἱερέως, δὲν ἐννοεῖ σχῖσαι αὐτόν, διότι θὰ ἦτο ὀξύμορόν τι σχῆμα ἰατρικῶς νὰ σχίζῃ τις τὸν βολβὸν καὶ νὰ θεραπεύῃ τὸν ὀφθαλμόν, ἐνῷ εἶναι φυσικώτατον νὰ ἀνοίξῃ τὸ βλέφαρον καὶ νὰ ἐνσταλάξῃ τὸ φάρμακον(1).

(1) Τὸ ἀνσχίσσαι ἐνταῦθα εἶναι καθ' ἡμᾶς τὸ ἀνσχήσεσθαι, ἀντὶ τοῦ ἀνασχήσεσθαι, ἐκ τοῦ ἀνήσχω, σχέω, ἀνέχω, κρατῶ ἐπάνω, ἐκτείνω εἰς τὰ ἄνω.

Ἐνταῦθα ἡ χρῆσις τοῦ φαρμάκου εἶναι προφανής. Ἐπρόκειτο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα περὶ ἁπλῆς ὀφθαλμίας, ὁ δὲ βαθὺς ὕπνος τῆς πασχούσης διηυκόλυνε τὴν χρῆσιν τῆς ἐπωδύνου ἴσως ἐνσταλάξεως τοῦ ἀγνώστου κολλυρίου (Κατηγορ. Γ' καὶ Δ').

ἼΑΜΑ 5ον.

(Παιδίον ἄλαλον μανθάνον νὰ ὁμιλῇ.)

Ἀρχαῖον κείμενον. *Παῖς ἄφωνος [ἱ-] [κέτας ἀφίκ]ετο εἰς τὸ ἱαρὸν ὑ[πὲ]ρ φωνᾶς. ὡς δὲ προεθύσατο καὶ ἐπόησε τὰ] νομιζόμενα, μετὰ τοῦτο ὁ παῖς ὁ τῶι θεῶι πυρφορῶν [......] [πο]ὶ τὸμ πατέρα τὸν τοῦ παιδὸς ποτιβλέψας· »ὑποδέκεσ[θαι«, ἔφα, »τοῦ ἐ]νιαυτοῦ, τυχόντα ἐφ' ἃ πάρεστι, ἀποθυσεῖν τὰ ἴατρα«; [ὁ δὲ παῖς ἐξ]απίνας »ὑποδέκομαι« ἔφα. ὁ δὲ πατὴρ ἐκπλαγεὶς πάλιν [ἐκέλετο αὐτ]ὸν εἰπεῖν. ὁ δ' ἔλεγε πάλιν καὶ ἐκ τούτου ὑγιὴς ἐγένετο.*

Μετάφρασις. Παιδίον ἄλαλον ἦλθεν εἰς τὸν Ναὸν (ὅπως ἱκετεύσῃ) πρὸς ἀνάκτησιν τῆς φωνῆς του. Ἀφοῦ δὲ ἐφήρμοσε τὰς προεισαγωγικὰς θυσίας καὶ ἐποίησε τὰ εἰθισμένα (τὰ γνωστὰ ἡμῖν νομιζόμενα), ὁ διάκονος (παῖς) ὁ φέρων τὸ πῦρ διὰ τὰς θυσίας τοῦ Ἱεροῦ, προσβλέψας πρὸς τὸν πατέρα τοῦ παιδός, εἶπεν αὐτῷ «Ἂν ἐπιτύχῃς τοῦ σκοποῦ σου, ἀναδέχεσαι νὰ προσφέρῃς ὑποχρεωτικῶς ἐν εἴδει θυσίας τὰ ἴατρα καθ' ἓν ἕκαστον ἔτος; (τοῦ ἐνιαυτοῦ).» Τότε ὁ παῖς ἀπαντᾷ ἀπροσδοκήτως ὁ ἴδιος, «Ἀναδέχομαι.» Ὁ δὲ πατὴρ ἐκπλαγείς, διέταξε τὸν υἱόν του νὰ λαλήσῃ πάλιν, ἐκεῖνος δὲ ὡμίλησε πάλιν καὶ ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἰάθη.

Ἑρμηνεία. Ἐν πρώτοις παρατηρητέον, ὅτι οὐδὲν ὄνειρον ἐνταῦθα ὑπάρχει. Ἡ ἰατρικὴ ἐξήγησις τοῦ ἰάματος τούτου θὰ

εἶναι εὔκολος εἰς ἡμᾶς, ἂν παραδεχθῶμεν ἀφασίαν τινὰ φύσεως ὑστερικῆς ἢ ἄλλης (φόβου, συγκινήσεως κτλ.), καθ' ἥν, ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῆς ψυχολογικῆς διεγέρσεως τοῦ πνεύματος καὶ τῆς προπαρασκευαστικῆς ἐντυπώσεως, ἐπανέρχεται αἰφνιδίως ἡ φωνὴ μετὰ ἐκφόβισίν τινα, ἢ ἄλλην ἐπιβολήν, ἐν ἐπιγνώσει τοῦ θεραπευτικοῦ ἀποτελέσματος αὐτῆς ἐφαρμοσθεῖσαν, ὡς ἦτο λ. χ. ἡ ἐκφοβιστικὴ φωνὴ τοῦ Πυρφόρου ἐνταῦθα.

Τοιαύτας νευρικὰς ἢ ὑστερικὰς περιπτώσεις παρατηροῦμεν πλειστάκις ἐν τῇ ἰατρικῇ πράξει. Ἐκ τοῦ ἰάματος τούτου μανθάνομεν συγχρόνως, ὅτι ἐπληρώνοντο τὰ ἴατρα καὶ κατ' ἔτος πολλάκις, κατόπιν συμφωνίας, διότι ἡ φράσις τοῦ κειμένου, τοῦ ἐνιαυτοῦ σημαίνει νομίζομεν ἑκάστου ἐνιαυτοῦ καὶ ὄχι ἐντὸς τοῦ ἔτους. Τοῦτο δὲ φανερὸν γίνεται καὶ ἐκ τοῦ ἀμέσως κατόπιν ἰάματος. Ἐκ τοῦ ὅρου δὲ ἀκριβῶς τούτου, ὃν θέτει ὁ Ἱερεὺς εἰς τὸν πατέρα, δηλοῦται καταφανῶς καὶ ὁ ταμιευτικὸς σκοπὸς τοῦ ἰάματος.

Ἐκτὸς τῆς λεπτομερείας ταύτης τῆς ἐτησίας πληρωμῆς, ἐν εἴδει θυσιῶν γινομένης ὑπό τινων ἀρρώστων, μανθάνομεν ἐκ τοῦ ἰάματος τούτου ἐπίσης σαφῶς, ὅτι πρὸ τῆς ἐγκοιμήσεως ἐτελοῦντο πάντοτε τὰ νομιζόμενα ὑπὸ τῶν ἱερέων, τότε δὲ βεβαίως θὰ παρείχοντο ὑπ' αὐτῶν καὶ τὰ διεγερτικὰ ἢ ὑπνωτικὰ φάρμακα. (Τὸ ἴαμα τοῦτο ἀνήκει ἑπομένως εἰς τὴν κατηγορίαν Γ καὶ ΣΤ')

ἼΑΜΑ 6ον.

(Θεραπεία ἐξανθημάτων Πανδάρου καὶ τιμωρία Ἐχεδώρου.)

Ἀρχαῖον κείμενον. *Πάνδαρ]ος Θεσσαλὸς στίγματα ἔχων ἐν τῶι μετώπωι. οὗτος [ἐγ καθεύδων ὄψ]ιν εἶδε· ἐδόκει αὐτοῦ τ[αι]νίαι καταδῆσαι τὰ στί[γ]ματα ὁ θεὸς κα]ὶ κέλεσθαί νιν, ἐπεί[κα ἔξω] γένηται τοῦ ἀβάτου, [ἀφελόμε-*

Ἐνταῦθα ἡ χρῆσις τοῦ φαρμάκου εἶναι προφανής. Ἐπρόκειτο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα περὶ ἁπλῆς ὀφθαλμίας, ὁ δὲ βαθὺς ὕπνος τῆς πασχούσης διηυκόλυνε τὴν χρῆσιν τῆς ἐπωδύνου ἴσως ἐνσταλάξεως τοῦ ἀγνώστου κολλυρίου (Κατηγορ. Γ' καὶ Δ').

ἼΑΜΑ 5ον.

(Παιδίον ἄλαλον μανθάνον νὰ ὁμιλῇ.)

Ἀρχαῖον κείμενον. *Παῖς ἄφωνος [ἱ-] [κέτας ἀφίκ]ετο εἰς τὸ ἱαρὸν ὑ[πὲ]ρ φωνᾶς. ὡς δὲ προεθύσατο καὶ ἐπόησε τὰ] νομιζόμενα, μετὰ τοῦτο ὁ παῖς ὁ τῶι θεῶι πυρφορῶν [......] [πο]ὶ τὸμ πατέρα τὸν τοῦ παιδὸς ποτιβλέψας· »ὑποδέκεσ[αι«, ἔφα, »τοῦ ἐ]νιαυτοῦ, τυχόντα ἐφ' ἃ πάρεστι, ἀποθύσειν τὰ ἴατρα«; [ὁ δὲ παῖς ἐξ]απίνας »ὑποδέκομαι« ἔφα. ὁ δὲ πατὴρ ἐκπλαγεὶς πάλιν [ἐκέλετο αὐτ]ὸν εἰπεῖν. ὁ δ' ἔλεγε πάλιν καὶ ἐκ τούτου ὑγιὴς ἐγέ[νετο.*

Μετάφρασις. Παιδίον ἄλαλον ἦλθεν εἰς τὸν Ναὸν (ὅπως ἱκετεύσῃ) πρὸς ἀνάκτησιν τῆς φωνῆς του. Ἀφοῦ δὲ ἐφήρμοσε τὰς προεισαγωγικὰς θυσίας καὶ ἐποίησε τὰ εἰθισμένα (τὰ γνωστὰ ἡμῖν νομιζόμενα), ὁ διάκονος (παῖς) ὁ φέρων τὸ πῦρ διὰ τὰς θυσίας τοῦ Ἱεροῦ, προσβλέψας πρὸς τὸν πατέρα τοῦ παιδός, εἶπεν αὐτῷ «Ἂν ἐπιτύχῃς τοῦ σκοποῦ σου, ἀναδέχεσαι νὰ προσφέρῃς ὑποχρεωτικῶς ἐν εἴδει θυσίας τὰ ἴατρα καθ' ἓν ἕκαστον ἔτος; (τοῦ ἐνιαυτοῦ).» Τότε ὁ παῖς ἀπαντᾷ ἀπροσδοκήτως ὁ ἴδιος, «Ἀναδέχομαι.» Ὁ δὲ πατὴρ ἐκπλαγεὶς, διέταξε τὸν υἱόν του νὰ λαλήσῃ πάλιν, ἐκεῖνος δὲ ὡμίλησε πάλιν καὶ ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἰάθη.

Ἑρμηνεία. Ἐν πρώτοις παρατηρητέον, ὅτι οὐδὲν ὄνειρον ἐνταῦθα ὑπάρχει. Ἡ ἰατρικὴ ἐξήγησις τοῦ ἰάματος τούτου θὰ

εἶναι εὔκολος εἰς ἡμᾶς, ἂν παραδεχθῶμεν ἀφασίαν τινὰ φύσεως ὑστερικῆς ἢ ἄλλης (φόβου, συγκινήσεως κτλ.), καθ' ἥν, ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῆς ψυχολογικῆς διεγέρσεως τοῦ πνεύματος καὶ τῆς προπαρασκευαστικῆς ἐντυπώσεως, ἐπανέρχεται αἰφνιδίως ἡ φωνὴ μετὰ ἐκφόβισίν τινα, ἢ ἄλλην ἐπιβολήν, ἐν ἐπιγνώσει τοῦ θεραπευτικοῦ ἀποτελέσματος αὐτῆς ἐφαρμοσθεῖσαν, ὡς ἦτο λ. χ. ἡ ἐκφοβιστικὴ φωνὴ τοῦ Πυρφόρου ἐνταῦθα.

Τοιαύτας νευρικὰς ἢ ὑστερικὰς περιπτώσεις παρατηροῦμεν πλειστάκις ἐν τῇ ἰατρικῇ πράξει. Ἐκ τοῦ ἰάματος τούτου μανθάνομεν συγχρόνως, ὅτι ἐπληρώνοντο τὰ ἴατρα καὶ κατ' ἔτος πολλάκις, κατόπιν συμφωνίας, διότι ἡ φράσις τοῦ κειμένου, τοῦ ἐνιαυτοῦ σημαίνει νομίζομεν ἑκάστου ἐνιαυτοῦ καὶ ὄχι ἐντὸς τοῦ ἔτους. Τοῦτο δὲ φανερὸν γίνεται καὶ ἐκ τοῦ ἀμέσως κατόπιν ἰάματος. Ἐκ τοῦ ὅρου δὲ ἀκριβῶς τούτου, ὃν θέτει ὁ Ἱερεὺς εἰς τὸν πατέρα, δηλοῦται καταφανῶς καὶ ὁ ταμιευτικὸς σκοπὸς τοῦ ἰάματος.

Ἐκτὸς τῆς λεπτομερείας ταύτης τῆς ἐτησίας πληρωμῆς, ἐν εἴδει θυσιῶν γινομένης ὑπό τινων ἀρρώστων, μανθάνομεν ἐκ τοῦ ἰάματος τούτου ἐπίσης σαφῶς, ὅτι πρὸ τῆς ἐγκοιμήσεως ἐτελοῦντο πάντοτε τὰ νομιζόμενα ὑπὸ τῶν ἱερέων, τότε δὲ βεβαίως θὰ παρείχοντο ὑπ' αὐτῶν καὶ τὰ διεγερτικὰ ἢ ὑπνωτικὰ φάρμακα. (Τὸ ἴαμα τοῦτο ἀνήκει ἐπομένως εἰς τὴν κατηγορίαν Γ καὶ ΣΤ')

ἼΑΜΑ 6ον.

(Θεραπεία ἐξανθημάτων Πανδάρου καὶ τιμωρία Ἐχεδώρου.)

Ἀρχαῖον κείμενον. *Πάνδαρ]ος Θεσσαλὸς στίγματα ἔχων ἐν τῶι μετώπωι. οὗτος [ἐγ καθεύδων ὄψ]ιν εἶδε· ἐδόκει αὐτοῦ τ[αι]νίαι καταδῆσαι τὰ στί[γ]ματα ὁ θεὸς κα]ὶ κέλεσθαί νιν, ἐπεί[κα ἔξω] γένηται τοῦ ἀβάτου, [ἀφελόμε-*

νον τὰν] ταινίαν ἀνθέμ[εν εἰς τ]ὸν ναόν. ἁμέρας δὲ γενο-[μένας ἐξανέστα] καὶ ἀφήλετο τὰ[ν ται]νίαν καὶ τὸ μὲν πρόσωπον [ἐκεκάθαρτο τῶ]ν στιγμάτ[ων, τ]ὰν δ[ὲ τ]αινίαν ἀνέθηκε εἰς τὸν να[ὸν ἔχουσαν τὰ γ]ράμματ[α] τὰ ἐκ τοῦ μετώπου. Ἐχέδωρος τὰ Πανδά[ρου στίγματα ἔλ]αβε ποὶ τοῖς ὑπάρχουσιν. οὗτος λαβὼν πὰρ [Παν-] [δάρου χρή-ματα], ὥστ' ἀνθέμεν τῶι θεῶι εἰς Ἐπίδαυρον ὑπὲρ αὐ-[τοῦ,] [οὐκ] ἀπεδίδου ταῦτα. ἐγκαθεύδων δὲ ὄψιν εἶδε· ἐδόκει οἱ ὁ θε[ὸς] ἐπιστὰς ἐπερωτῆν νιν, εἰ ἔχοι τινὰ χρή-ματα πὰρ Πανδάρου ἐ[πι]θῆν ἄν‹αν›θεμα εἰς τὸ ἱαρόν, αὐτὸς δ' οὐ φάμεν λελαβήκειν οὐθὲ[ν] τοιοῦτον παρ' αὐτοῦ, ἀλλ' αἴ κα ὑγιῆ νιν ποήσ[(η)]ι, ἀνθησεῖν οἱ εἰκόνα γραψάμενος· μετὰ δὲ τοῦτο τὸν θεὸν τὰν τοῦ Πανδάρου ταινίαν περιδῆσαι περὶ τὰ στίγματά οὑ καὶ κέλεσθαί νιν, ἐπεί κα ἐξέλθῃ ἐκ τοῦ ἀβάτου, ἀφελόμενον τὰν ταινίαν ἀπονίψασθαι τὸ πρόσωπον ἀπὸ τᾶς κράνας καὶ ἐγκα-τοπτρίξασαι εἰς τὸ ὕδωρ. ἁμέρας δὲ γενομένας ἐξελθὼν ἐκ τοῦ ἀβάτου τὰν ταινίαν ἀφήλετο τὰ γράματα οὐκ ἔχουσαν, ἐγκαθιδὼν δὲ εἰς τὸ ὕδωρ ἑώρη τὸ αὑτοῦ πρό-σωπον ποὶ τοῖς ἰδίοις στίγμασιν καὶ τὰ τοῦ Πανδάρου γρά[μ]ματα λελαβηκός. —

Μετάφρ. Πάνδαρος ὁ Θεσσαλὸς φέρων στίγματα ἐπὶ τοῦ μετώπου ἐγκοιμηθεὶς εἶδεν ὄνειρον. Τοῦ ἐφάνη, ὅτι ὁ θεὸς τοῦ περιέδεσε διὰ ταινίας τὰ στίγματα, καὶ τὸν διέταξεν, ἀφοῦ ἐξέλθῃ τοῦ ἀβάτου, ἀφαιρέσας τὴν ταινίαν νὰ τὴν ἀφιερώσῃ εἰς τὸν Ναόν. Ἀφοῦ δὲ ἐξημέρωσεν ἀνηγέρθη καὶ ἀφήρεσε τὴν ταινίαν, καὶ τὸ μὲν πρόσωπόν του εἶχε καθαρισθῇ ἀπὸ τὰ στίγματα, τὴν δὲ ταινίαν ἀνέθηκεν εἰς τὸν Ναόν, φέρουσαν (ἔτι) τὰ ἐκ τοῦ (ἰδίου) μετώπου στίγματα.

Ὁ Ἐχέδωρος ἔλαβε πρὸς τοῖς ὑπάρχουσιν αὐτοῦ στίγμασι καὶ τὰ τοῦ Πανδάρου.

Οὗτος λαβὼν παρὰ τοῦ (ἀνωτέρω) Πανδάρου χρήματα, ὅπως ἀφιερώσῃ (ταῦτα) εἰς τὸν θεόν ἐν Ἐπιδαύρῳ διὰ λογαριασμόν του (ὑπὲρ ὑγιείας αὐτοῦ), δὲν ἔδωσε ταῦτα. Ἐγκοιμηθεὶς δὲ εἶδεν ὄνειρον. Τῷ ἐφάνη ὅτι ὁ θεὸς ἠρώτησεν αὐτόν, ἂν ἔλαβε παρὰ τοῦ Πανδάρου χρήματά τινα, (μὲ τὴν ἐντολὴν) νὰ τὰ ἀφιερώσῃ ἐκ μέρους του εἰς τὸ Ἱερόν. Αὐτὸς ἀπεκρίθη μὲν ὅτι δὲν ἔλαβεν οὐδὲν παρ' αὐτοῦ, ἀλλ' ὅτι ἂν (ὁ θεὸς) τὸν θεραπεύσῃ ἤθελεν ἀφιερώσει ὁ ἴδιος εἰκόνα ἐνεπίγραφον. Μετὰ τοῦτο ὁ θεὸς (τοῦ ἐφάνη ὅτι) περιέδεσε τὴν (ἰδίαν) ταινίαν τοῦ Πανδάρου περὶ τὰ στίγματα αὐτοῦ καὶ τὸν διέταξεν, ἀφοῦ ἐξέλθῃ ἐκ τοῦ ἀβάτου, ἀφαιρέσας τὴν ταινίαν ν' ἀποπλύνῃ τὸ πρόσωπόν του ἐκ τῆς κρήνης καὶ ν' ἀντικατοπτρισθῇ ἐντὸς τοῦ ὕδατος. Ὅταν λοιπὸν ἐξημέρωσεν ἐξελθὼν τοῦ Ἀβάτου ἀφήρεσε τὴν ταινίαν, μὴ φέρουσαν πλέον τὰ ἐπ' αὐτῆς στίγματα. Ἐγκατοπτρισθεὶς δὲ εἰς τὸ ὕδωρ εἶδεν ὅτι τὸ πρόσωπόν του προσέλαβεν ἐκτὸς τῶν ἰδίων καὶ τὰ τοῦ Πανδάρου στίγματα.

Ἑρμηνεία. Διὰ τοῦ ἰάματος τούτου, ὅπερ κατατάσσομεν εἰς τὴν Γ. καὶ ΣΤ. κατηγορίαν, ἐπιζητεῖται καὶ πάλιν ἡ ἐκφόβισις, καὶ τιμωρεῖται ὁ καταχρώμενος τὰ διὰ τὸν θεὸν δοθέντα αὐτῷ χρήματα, πρὸς παραδειγματισμόν. Μανθάνομεν ἐπίσης ἐκ τούτου ὅτι ὁ Ἀσκληπιός, ἐκτὸς τῆς ἀμέσου πληρωμῆς διὰ τὴν θεραπείαν, ἐπληρώνετο καὶ ἐτησίως πολλάκις, ὡς εἴδομεν καὶ εἰς τὸ 5ον ἴαμα (τοῦ ἐνιαυτοῦ). Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἰατρικὴν θεραπείαν, εἶναι αὕτη προφανὴς καὶ ἀρκετὰ παράδοξος. Ἐπρόκειτο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα περὶ ἕρπητος ἢ ἐκζέματος, ἢ ἁπλῶς χρωστικῶν κηλίδων τοῦ μετώπου. Κατὰ τούτων λοιπὸν ἐφηρμόσθη ἴσως ἡ ὑπὸ τῶν ἰατρῶν τότε γνωστὴ θεραπεία τῆς ἐπιθέσεως φύλλων τοῦ φυτοῦ βατραχίου. Τοῦτο εἶχε τὴν ἰδιότητα, καθὰ ὁ ἴδιος Γαληνὸς πολὺ μεταγενεστέρως ἔγραφε

(τομ. XI Σελ. 849 Ἐκδ. Kühn), νὰ ἀφαιρῇ διὰ τῆς ἐπιθέσεώς του ἐπὶ τοῦ δέρματος τὰς διαφόρους κηλῖδας αὐτοῦ[1].

Καὶ τοῦτον μὲν οὕτως ἐθεράπευσεν ὁ θεός. Τὸν δὲ Ἐχέδωρον τοὐναντίον ἐτιμώρησε, διὰ τῆς ἐναντίας μεθόδου, διότι παραγγείλας αὐτῷ νὰ θέσῃ τὴν ἰδίαν ταινίαν (ἤτοι τὰ φύλλα) τοῦ Πανδάρου τὴν φέρουσαν τούτου τὰ στίγματα, ἐμόλυνεν ἔτι μᾶλλον τὸ πάσχον μέτωπον αὐτοῦ καὶ ἐξήλκωσε τοῦτο. Ἐκ τοῦ ὑστέρου λοιπὸν κρίνοντες ὑποθέτομεν, ὅτι καὶ τότε τὰ στίγματα διὰ τοιούτων φύλλων ἐθεραπεύοντο.

Ἐκ τοῦ ἰάματος τούτου μανθάνομεν ἐπίσης, ὅτι δὲν ὑπῆρχεν ἴσως κρήνη ἐντὸς τοῦ Ἀβάτου, ἄλλως ὁ Ἐχέδωρος δὲν θὰ ἀπέπλυνε τὸ πρόσωπόν του, ἀφοῦ ἐξήρχετο ἐξ αὐτοῦ.

ἼΑΜΑ 7ον.

(Θεραπεία λιθιάσεως ἀντὶ προσφορᾶς δέκα ἀστραγάλων).

Ἀρχαῖον Κείμενον. *Εὐφάνης Ἐπιδαύριος παῖς. οὗτος λιθιῶν ἐνε[κά-]θευδε· ἔδοξε δὴ αὐτῶι ὁ θεὸς ἐπιστὰς εἰπεῖν »τί μοι δωσεῖς, αἴ τ[ύ]κα ὑγιῆ ποιήσω«, αὐτὸς δὲ φάμεν, »δέκ' ἀστραγάλους«, τὸν δὲ θεὸν γελάσαντα φάμεν νιν παύσειν. ἁμέρας δὲ γενομένας ὑγιὴς ἐξῆλθε.*

Μετάφρ. Ὁ Εὐφάνης, παῖς ἐξ Ἐπιδαύρου· πάσχων ἐκ λιθιάσεως ἐνεκοιμήθη. Τοῦ ἐφάνη λοιπόν, ὅτι ἐμφανισθεὶς ὁ θεὸς εἶπεν αὐτῷ. Τί θὰ μοὶ δώσῃς ἐὰν σὲ καταστήσω ὑγιῆ; Ἐκεῖνος δὲ ἀπεκρίθη — Δέκα ἀστραγάλους — ὁ δὲ θεὸς γελάσας

(1) «Βατράχιον τέσσαρας μὲν ἔχει τὰς κατ' εἶδος διαφοράς. Πάντα δὲ δριμείας ἰσχυρῶς ἐστὶ δυνάμεως ὡς ἑλκοῦν μετὰ πόνου. Ταῦτ' ἄρα συμμέτρως χρωμένῳ καὶ ψώρας καὶ λέπρας ἀποδέρει καὶ ὄνυχας ἀφίστησι τοὺς λεπροὺς καὶ στίγματα διαφορεῖ καὶ ἀκροχορδόνας καὶ μυρμηκίας ἀφαιρεῖ. Καὶ μέντοι καὶ ἀλωπεκίας ὠφελεῖ πρὸς ὀλίγου χρόνου ἐπιτεθέντα. Χρονιζόντων γὰρ οὐκ ἐκδέρεται μόνον ἀλλὰ καὶ ἐσχαροῦται τὸ δέρμα» κτλ.

εἶπεν ὅτι θὰ τὸν θεραπεύσῃ. Ἀφοῦ δὲ ἐξημέρωσεν ἐξῆλθεν ὑγιής.

Ἑρμηνεία. Τὸ ἴαμα τοῦτο θεωροῦμεν σκοτεινὸν τὴν ἔννοιαν, διότι ὁμιλεῖ περὶ ἀμέσου θεραπείας λιθιάσεως, χωρὶς νὰ λέγῃ πῶς καὶ ἂν ἐξῆλθεν ὁ λίθος. Ὥστε ἀνήκει μᾶλλον εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν φανταστικῶν ἰαμάτων (Α). Ἐκτὸς ἐὰν παραδεχθῶμεν, ὅτι εἶναι σκόπιμος φενάκη ἀπὸ μέρους τοῦ θεοῦ, διότι ὁ παῖς ἠθέλησε νὰ τὸν εἰρωνευθῇ, λέγων ὅτι θὰ τὸν ἐπλήρωνε μὲ δέκα ἀστραγάλους μόνον καὶ τῷ ἀνταπέδωκε τὴν εἰρωνείαν. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, θαῦμα οὐδὲν παρουσιάζει καὶ τοῦτο· ἄλλως τε, πῶς ἐπετεύχθη θεραπεία χωρὶς νὰ γίνεται κἂν λόγος περὶ ἐξαγωγῆς τοῦ λίθου;

ἼΑΜΑ 8ον.

(Μονόφθαλμος ἀνακτῶν πλήρη τὴν ὅρασιν.)

Ἀρχαῖον κείμενον. *Ἀνὴρ ἀφίκετο ποὶ τὸν θεὸν ἱκέτας ἀτερόπτιλος οὕτως, ὥστε τὰ βλέφαρα μόνον ἔχειν, ἐνεῖμεν δ' ἐν αὐτοῖς μηθέν, ἀλλὰ κενεὰ εἶμεν ὅλως. ἔλεγον δή τινες τῶν ἐν τῶι ἱαρῶι τὰν εὐηθίαν αὐτοῦ τὸ νομίζειν βλεψεῖσθαι ὅλως μηδεμίαν ὑπαρχὰν ἔχοντος ὀπτίλλου, ἀλλ' ἢ χώραμ μόνον. ἐγκαθ[εύδον]τι οὖν αὐτῶι ὄψις ἐφάνη, ἐδόκει τὸν θεὸν ἑψῆσαί τι φά[ρμακον, ἔπε]ιτα διαγαγόντα τὰ βλέφαρα ἐγχέαι εἰς αὐτά. ἁμέρ[ας δὲ γενομέν]ας βλέπων ἀμφοῖν ἐξῆλθε.*

Μετάφρ. Ἀνήρ τις μονόφθαλμος ἦλθεν εἰς τὸν θεὸν ὡς ἱκέτης, εἰς τοιαύτην κατάστασιν ὥστε τὰ βλέφαρά του μόνον ἐσῴζοντο. Δὲν ὑπῆρχε δὲ οὐδὲν ἐντὸς αὐτῶν ἀλλ' ἦσαν ἐντελῶς κενά. Κατέκρινον δέ τινες ἐκ τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ τὴν εὐήθειαν αὐτοῦ τοῦ νὰ νομίζῃ ὅτι θὰ ἔβλεπεν, ἐνῷ οὐδὲν ὑπῆρχεν ἐντὸς

τοῦ ὀφθαλμοῦ αὐτοῦ ἐκτὸς μόνον τῆς θέσεώς του (τῆς κόγχης δηλ.). Ἐγκοιμηθεὶς λοιπὸν τῷ ἐφάνη, ὅτι ὁ θεὸς ἕψησε φαρμακόν τι καὶ ἔπειτα, διανοίξας αὐτοῦ τὰ βλέφαρα ἐνέχυσε τοῦτο ἐντός. Ὅταν δ' ἐξημέρωσεν ἐξῆλθε βλέπων ἐξ ἀμφοτέρων (τῶν ὀφθαλμῶν).

Ἑρμηνεία. Ἐπρόκειτο βεβαίως εἰς τὸ ἴαμα τοῦτο, περὶ ἀτροφίας τοῦ βολβοῦ, παρουσιάζοντος κενὸν σχεδὸν τὸ κοῖλον τῆς κόγχης, ὡς συμβαίνει κατὰ ταύτην. Ὁ ἕτερος ὀφθαλμὸς ἦτο βεβαίως ὑγιής. Δι' ἐκείνου λοιπὸν ἔβλεπε κάλλιστα, ὅπως ἐξέλθῃ ἐκ τοῦ Ἀβάτου, νομίζων ὅτι βλέπει καὶ ἐκ τοῦ ἀτροφικοῦ ὀφθαλμοῦ, διότι πολλάκις συμβαίνει, πάσχοντες ἐπὶ μακρὰ ἔτη ἐξ ἀμβλυωπίας ἢ καὶ τυφλώσεως τελείας τοῦ ἑτέρου τῶν ὀφθαλμῶν, νὰ μὴ ἀντιλαμβάνωνται ταύτης, παρὰ μόνον ὅταν τοῖς δοθῇ ἀφορμὴ νὰ μεταχειρισθῶσι μόνον τὸν μὴ βλέποντα ὀφθαλμόν. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἀντίθετον ἐπίσης συμβαίνει, ὡς εἰς τὴν παροῦσαν περίστασιν.

Ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ φαρμακευτικὸν μέρος, ἐγένετο φανερὰ χρῆσις καὶ ἐνταῦθα φαρμάκου παρασκευασθέντος σκοπίμως ἐνώπιον τοῦ πάσχοντος, ὑπὸ τοῦ ἱερέως. Τοῦτο δὲ ἦτο ἴσως ἀντιφλογιστικόν τι κατάπλασμα ἐπιτεθὲν ἐπὶ τοῦ ὑγιοῦς ὀφθαλμοῦ, ὅστις ἔφερε, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἐξωτερικόν τι οἴδημα ἢ βλεφαρίτιδα, ἐξ ἧς καὶ οἱ συνθεραπευόμενοι μετ' αὐτοῦ τὸν ἐθεώρουν ἐντελῶς τυφλὸν ἐξ ἀμφοτέρων (1).

Τὸ ἴαμα τοῦτο μᾶς μανθάνει συγχρόνως ἐκεῖνο, ὅπερ ἐπανειλημμένως ὑπεστηρίξαμεν, ὅτι πρὸ τῆς ἐγκοιμήσεως συνδιῃτῶντο ἐν τῷ νοσοκομείῳ ὅλοι οἱ πάσχοντες, ἐπὶ πολλὰς ἢ ὀλίγας ἡμέρας (Κατηγορ. Γ').

---

(1) Πρβλ. καὶ Πλοῦτον Ἀριστοφάν. στίχ. 728—732, ἔνθα ὁ ἱερεὺς προπαρασκευάζει ἐν ἰγδίῳ, παρουσίᾳ τοῦ Πλούτου, κατάπλασμα.

ΙΑΜΑ 9ον.

(Κώθων θραυσθεὶς καὶ ἐπικολληθείς.)

Ἀρχαῖον κείμενον. *Κώθων. — Σκευοφόρος εἰ[ς τὸ] ἱαρ[ὸν ἀνιὼν], ἐπεὶ ἐγένετο περὶ τὸ δεκαστάδιον, κατέπ[ε]τε. [ὡς δ' ἀ]νέστα, ἀνῶιξε τὸγ γυλιὸν κα[ὶ ἐ]πεσκόπει τὰ συντετριμμένα σ[κε]ύη. ὡς δ' εἶδε τὸγ κώθωνα κατε[αγ]ότα, ἐξ οὗ ὁ δεσπότας εἴθιστ[ο π]ίνειν, ἐλυπεῖτο καὶ συνετίθει [τὰ] ὄστρακα καθιζόμενος. ὁδο[ι]πόρος οὖν τις ἰδὼν αὐτόν, »τί ὦ ἄθλι'«, ἔφα, »συντίθησι τὸγ κώθωνα [μά]ταν; τοῦτον γὰρ οὐδέ κα ὁ ἐν Ἐπιδαύρωι Ἀσκλαπιὸς ὑγιῆ ποιῆσαι δύναιτο«. ἀκούσας ταῦτα ὁ παῖς, συνθεὶς τὰ ὄστρακα εἰς τὸγ γυλιόν, ἧρπε εἰς τὸ ἱερόν. ἐπεὶ δ' ἀφίκετο, ἀνῶιξε τὸγ γυλιὸν καὶ ἐξᾶιρεν ὑγιῆ τὸγ κώθωνα γεγενημένον, καὶ τῶι δεσπόται ἡρμάνευσε τὰ πραχθέντα καὶ λεχθέντα. ὡς δὲ ἄκουσ', ἀνέθηκε τῶι θεῶι τὸγ κώθωνα.*

Μετάφρ. Ἀγγεῖον. Σκευοφόρος τις μεταβαίνων εἰς τὸ Ἱερὸν καὶ φθάσας εἰς ἀπόστασιν δέκα σταδίων πρὸ τούτου, ἔπεσε κατὰ γῆς. Ὅταν δὲ ἀνηγέρθη ἤνοιξε τὸν σάκκον του, ἵνα ἴδῃ τί συνετρίβη ἐντὸς αὐτοῦ. Ἰδὼν δὲ ὅτι διερράγη καὶ εἷς κώθων, δι' οὗ ὁ κύριος του συνήθιζε νὰ πίνῃ, ἐλυπεῖτο καὶ προσεπάθει νὰ προσαρμόσῃ τὰ τεμάχια καθεσθείς. Ἀλλ' ὁδοιπόρος τις ἰδὼν ταῦτα — Διατί, ὦ ἄθλιε, τῷ λέγει, συναρμόζεις ματαίως τὸν κώθωνα, ἀφοῦ οὔτε ὁ ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἀσκληπιὸς θὰ ἠδύνατο νὰ τὸν θεραπεύσῃ; Ὁ παῖς τότε ἀκούσας ταῦτα συνήθροισεν ἐντὸς τοῦ σάκκου του τὰ τεμάχια τοῦ κώθωνος, καὶ ἐβάδισε συρόμενος πρὸς τὸ Ἱερὸν. Φθάσας δὲ ἐκεῖ, ἤνοιξε τὸν σάκκον καὶ ἐξήγαγε τὸν κώθωνα (σῶον καὶ ὑγιῆ). Ἐξήγησε τότε εἰς τὸν κύριον αὐτοῦ τὰ πραχθέντα καὶ λεχθέντα. Ταῦτα δὲ οὗτος ἀκούσας ἀφιέρωσε τὸ ἀγγεῖον τοῦτο εἰς τὸν θεόν.

Ἑρμηνεία. Τὸ ἱστορικὸν τοῦτο οὐδὲν ἔχει κοινὸν πρὸς τὴν ἰατρικήν, ἀλλ' οὔτε ἐνύπνιον ὑπάρχει ἐν αὐτῷ. Ἐτέθη ὅμως σκοπίμως μεταξὺ τῶν πραγματικῶν ἰαμάτων, ὅπως διαφημήσῃ παρὰ τῷ λαῷ τὴν ὑπεράνθρωπον δύναμιν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὅστις ὄχι μόνον πάσχοντας ἀνθρώπους ἐθεράπευεν, ἀλλὰ καὶ ἀγγεῖα τεθραυσμένα νὰ ἐπισκευάσῃ ἠδύνατο. Ἐν παρόδῳ δὲ προσθέτομεν καὶ τὸ εὐνόητον ἄλλως, ὅτι ὁ συναντήσας τον παῖδα πρὸ τοῦ Ἱεροῦ ἦτο ἱερεύς τις, ὅστις καὶ κρυφίως συνεκόλλησε τοῦτο.

ΙΑΜΑ 10ον

(Τιμωρία περιεργείας καὶ εὐτυχὴς θεραπεία.)

Ἀρχαῖον κείμενον. *Αἰσχίνας ἐγκεκοιμισμένων ἤδη τῶν ἱκετᾶν ἐπὶ δένδρεόν τι ἀμβὰς ὑπερέκυπτε εἰς τὸ ἄβατον. καταπετὼν οὖν ἀπὸ τοῦ δένδρεος περὶ σκόλοπάς τινας τοὺς ὀπτίλλους ἀμφέπαισε. κακῶς δὲ διακείμενος καὶ τυφλὸς γεγενημένος καθικετεύσας τὸν θεὸν ἐνεκάθευδε καὶ ὑγιὴς ἐγένετο.*

Μετάφρ. Ὁ Αἰσχύνης, ἐνῷ οἱ ἱκέται ἤδη εἶχον ἐγκοιμηθῆ, ἀναβὰς εἰς δένδρον τι καὶ ἀνασηκωθεὶς ἐπ' αὐτοῦ προέβαλε τὸ σῶμά του πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἀβάτου (ὅπως ἴδῃ τὰ ἐν αὐτῷ), ἀλλὰ πεσὼν ἀπὸ τοῦ δένδρου ἐπί τινων πασσάλων ἐπλήγωσε βαρέως τοὺς ὀφθαλμούς του. Εὑρισκόμενος δὲ εἰς κακὴν κατάστάστασιν καὶ τυφλὸς γενόμενος, καθικετεύσας τὸν θεὸν ἐνεκοιμήθη καὶ ἔγεινεν ὑγιής.

Ἑρμηνεία. Τὸ ἴαμα τοῦτο εἶναι πρωτίστως ἐκφοβιστικὸν διὰ τοὺς ἀδιακρίτους ἐκείνους ἐκ τῶν ἐπισκεπτῶν καὶ ἱκετῶν, οἵτινες ἤθελον τολμήσει νὰ ἴδωσιν ἐκ περιεργείας καὶ ἐκ τοῦ ἐγγὺς τὰ μὴ ἐπιτρεπόμενα ὑπὸ τῶν ἱερέων. Ἀφ' ἑτέρου, ἐξαίρει καὶ τὴν φιλανθρωπικὴν δρᾶσιν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὅστις τὸν μεταμελη-

θέντα ἁμαρτωλὸν διὰ τὴν ἀδιάκριτον πρᾶξίν του ἐθερέπευσεν, ὅπως διαδίδῃ (εἰς τοὺς ἐρωτῶντας αὐτὸν) τὰ γινόμενα ἐκεῖ. Δὲν ὁμιλεῖ περὶ τοῦ εἴδους τῆς θεραπείας, ἐξ οὗ εἰκάζομεν, ὅτι εἶχε πάθει ἁπλᾶς ἀμυχὰς τῶν βλεφάρων, ἃς ὀνομάζει, μεγαλοποιῶν τὸ πάθημα, τύφλωσιν. Ὄνειρον οὐδὲν καὶ ἐνταῦθα. Κατηγ. Β' καὶ Δ'. Τὸ ἴαμα τοῦτο παρέχει ἡμῖν καὶ ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον, διότι φέρεται ὑπὸ τοῦ κ. Καββαδία καὶ ὡς μία περαιτέρω ἀπόδειξις τῆς ὑπάρξεως τοῦ Ἀβάτου ἐν τῷ ὑπ' αὐτοῦ ἀνακαλυφθέντι στωϊκῷ οἰκοδομήματι(1), ἀφοῦ ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος Αἰσχύνης ἀναβὰς εἰς δένδρον ὑπερέκυπτεν αὐτοῦ, ὅπως ἴδῃ ἐντὸς τοὺς ἐγκοιμωμένους διὰ θυρίδος ἐπὶ τῆς ἀρκτικῆς πλευρᾶς τοῦ Ἀβάτου τούτου εὑρισκομένης. Λαμβάνοντες ὑπ' ὄψει τὸν ἐκφοβιστικὸν σκοπὸν τοῦ ἰάματος τούτου, τὸ θεωροῦμεν ὡς μὴ δυνάμενον ν' ἀποτελέσῃ ἀπόδειξιν ἀκριβῆ, διὰ τὴν ὕπαρξιν τοῦ Ἀβάτου εἰς τὸ ἐν λόγῳ μόνον στωϊκὸν οἰκοδόμημα, διότι καὶ οἱονδήποτε ἄλλο κτίριον θὰ ἠδύνατο νὰ παρέχῃ τὰς αὐτὰς εὐκολίας πρὸς τοῦτο. Ἄλλως τε δὲ καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ ἴαμα πιθανὸν νὰ ἦτο ἀνύπαρκτον καὶ ἑπομένως νὰ μὴ μᾶς χρησιμεύῃ ὡς ἐπίσημος πηγὴ ἢ μαρτυρία. Ἐκτὸς τούτου ὅμως, ἄς μᾶς ἐπιτραπῇ νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ἡ μὲν βόρειος πλευρὰ τοῦ οἰκοδομήματος τούτου, ὅπερ ἐθεωρήθη ὡς τὸ Ἄβατον, συγκοινωνοῦσα μὲ τὸ οἰκοδόμημα τοῦ Λουτροῦ δὲν εἶχεν ἴσως ὄπισθεν αὐτῆς δένδρα, τὸ δὲ διώροφον αὐτῆς τμῆμα, ἦτο τόσῳ ὑψηλὸν, ὥστε μόνον ὑψηλότατον δένδρον θὰ ἠδύνατο νὰ χρησιμεύσῃ πρὸς ἱκανοποίησιν τῆς ἀδιακρίτου περιεργείας τοῦ αὐθάδους Αἰσχύνου, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ὅμως δὲν θὰ ἠγείρετο βεβαίως ζῶν, ἂν ἔπιπτε ποτὲ ὁ μακάριος ἀνὴρ, ὅπως διατυμπανίζῃ τὸ πάθημά του.

---

(1) Ἱερὸν Ἀσκληπιοῦ σελίς 125.

ἼΑΜΑ 11ον.

(Λόγχη ἐξελκομένη ἐκ τῆς γνάθου.)

Ἀρχαῖον κείμενον. *Εὔιππος λόγχαν ἔτη ἐφόρησε ἓξ ἐν τᾶι γνάθωι. ἐγκοιτασθέντος δ' αὐτοῦ ἐξελὼν τὰν λόγχαν ὁ θεὸς εἰς τὰς χῆράς οἱ ἔδωκε. ἁμέρας δὲ γενομένας ὑγιὴς ἐξῆρπε τὰν λόγχαν ἐν ταῖς χερσὶν ἔχων.*

Μετάφρασις. Ὁ Εὔιππος ἔφερεν ἐντὸς τῆς παρειᾶς αὐτοῦ (ἐπὶ) ἓξ (ὅλα) ἔτη λόγχην. Τούτου κατακλιθέντος (ἐν τῷ Ἀβάτῳ) ἐξαγαγὼν τὴν λόγχην ὁ θεός, ἔδωσεν αὐτὴν εἰς τὰς χεῖράς του. Ὅταν δ' ἐξημέρωσεν ἐξῆλθεν ἕρπων, κρατῶν τὴν λόγχην εἰς τὰς χεῖρας αὐτοῦ. (Ἐξεῖρπε).

Ἑρμηνεία. Ἐνταῦθα πρόκειται περὶ καθαρᾶς χειρουργικῆς ἐπεμβάσεως τοῦ Ἱερέως. Πάσχων, φέρων πρὸ πολλοῦ ἐντὸς τῆς παρειᾶς αὐτοῦ ἐμπεπηγμένον τεμάχιον λόγχης, οὐδὲν παρέχει τὸ σπάνιον, ἢ παράδοξον διὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους. Καθ' ἣν στιγμὴν λοιπὸν βαθέως ἐκοιμᾶτο, ὑπὸ τὸ κράτος ἀναισθητικοῦ ἴσως φαρμάκου, ὁ χειρουργὸς ἱερεὺς ἐπιδεξίως ἐγχειρήσας, ἐξήγαγε τὸ ξένον τοῦτο σῶμα ἐκ τῆς παρειᾶς αὐτοῦ, ὡς θὰ τὸν ἴδωμεν πράττοντα καὶ εἰς ἄλλα ἰάματα, διὰ τῆς ἐξαγωγῆς ἀκίδων, λίθων κτλ. κτλ.

Κατατάσσομεν λοιπὸν καὶ τοῦτο εἰς τὰς πραγματικὰς ἰατρικὰς θεραπείας (Κατηγ. Ι.).

Κινεῖ ἐπίσης τὴν προσοχὴν ἡμῶν εἰς τὸ ἴαμα τοῦτο, ὡς πρὸς τὴν ἔξοδον τοῦ ἀσθενοῦς ἐκ τοῦ Ἀβάτου, τὸ ῥῆμα ἐξεῖρπε, καὶ παραβάλλομεν αὐτὸ μὲ τὸ εἶρπεν εἰς τὸ Ἱερὸν τοῦ 9ου ἰάματος.

Ὁ τρόπος οὗτος τῆς ἐξόδου δὲν μᾶς δίδει τὴν ἰδέαν τῆς διὰ τῆς κοιλίας παρεισδύσεως ἀνθρώπου τινος, ἐντὸς χαμηλῆς θύρας ἢ κοιλότητος;

ΊΑΜΑ 12ον.

(Κατάποσις βδελλῶν καὶ ἴασις.)

Ἀρχαῖον κείμενον. *Ἀνὴρ Τορωναῖος δεμελέας. οὗτος ἐγκαθεύδων ἐνύπνιον εἶδε· ἔδοξέ οἱ τὸν θεὸν τὰ στέρνα μαχαίραι ἀνσχίσσαντα τὰς δεμελέας ἐξελεῖν καὶ δόμεν οἱ ἐς τὰς χεῖρας καὶ συνράψαι τὰ στήθη. ἁμέρας δὲ γενομένας ἐξῆλθε τὰ θηρία ἐν ταῖς χερσὶν ἔχων καὶ ὑγιὴς ἐγένετο. κατέπιε δ' αὐτὰ (δ)ολωθεὶς ὑπὸ ματρυιᾶς ἐγ κυκᾶνι ἐμβεβλημένας ἐκπιών.*

Μετάφρασις. Ἀνήρ τις Τορωναῖος, βδέλλας (κατέπιεν). Οὗτος ἐγκαθεύδων εἶδεν ἐνύπνιον. Ἐφάνη αὐτῷ ὅτι ὁ θεὸς διανοίξας τὸ στῆθός του διὰ μαχαίρας, ἐξήγαγε τὰς βδέλλας καὶ τὰς ἔδωκεν εἰς τὰς χεῖρας αὐτοῦ, συρράψας εἶτα τὰ στήθη. Ὅταν δ' ἐξημέρωσεν ἐξῆλθε κρατῶν τὰ ζῷα ταῦτα εἰς τὰς χεῖρας αὐτοῦ καὶ ἐγένετο ὑγιής. Εἶχε δὲ καταπίει ταύτας ἀπατηθεὶς ὑπὸ τῆς μητρυιᾶς του, ἥτις τὰς εἶχεν ἐμβάλλει ἐντὸς κυκεῶνος(¹).

Ἑρμηνεία. Τὸ ἰατρικὸν μέρος τοῦ ἰάματος τούτου εἶναι καθαρῶς ψυχολογικόν, δι' ἐπιβολῆς ἐπιτευχθέν. Ἐν τῇ ἰατρικῇ πράξει παρατηροῦνται ἐνίοτε, σταθεραί τινες ἰδέαι νευροπαθῶν ἢ φρενοπαθῶν προσώπων, ἢ καὶ ἁπλῶς δειλῶν εὐήθων, οἵτινες νομίζουν ὅτι κατέπιον ὄφεις, σκώληκας, ἕτερα ζῷα καὶ βδέλλας πλειστάκις. Πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἐθεραπεύθησαν ἐφ' ἅπαξ τῆς σταθερᾶς ταύτης ἰδέας δι' ἐπιδεξίας φαινομενικῆς ἐπεμβάσεως τοῦ ἰατροῦ, ὅστις παρουσιάζει ἀμέσως ἔπειτα πρὸ τοῦ πάσχοντος ὡς ἐξαιρεθὲν τὸ ζῷον, ὅπερ φαντάζονται ὅτι κατέπιον. Τοιαῦται φαινομενικαὶ δι' ὑποβολῆς ἐγχειρήσεις συχνότατα ἐφαρ-

(¹) Ποτὸν συνιστάμενον ἐκ διαφόρων οὐσιῶν ἀγνοουμένων τῶν πλείστων, ὧν βάσις ἦτο τὸ μέλι καὶ ὁ σῖτος. Κυκεὼν ἐπὶ οἴνῳ — Κυκεὼν ἐπὶ μέλιτι.

μόζονται εἰς τὰ φρενοχομεῖα. Τοιαῦται περίπου περιπτώσεις εἶναι καὶ αἱ ἐν τῇ τέχνῃ τοῦ 16^{ου} αἰῶνος γραφεῖσαι εἰς διασήμους εἰκόνας ὑπὸ τῶν γνωστῶν Ὁλλανδῶν ζωγράφων, Steen, Franz Hals κτλ., ἐν αἷς ἀφαιροῦνται δῆθεν λίθοι ἐκ τοῦ κρανίου ὑπὸ χειρουργῶν τῆς ἐποχῆς ὑπὸ γελειογραφικὴν ἔποψιν.

Ἀλλὰ καὶ τοιοῦτόν τι ἂν δὲν θελήσωμεν νὰ παραδεχθῶμεν καὶ θεωρήσωμεν τὰς βδέλλας πράγματι καταποθείσας ἐν τῷ ἰάματι τούτῳ, ἐξηγοῦμεν καὶ πάλιν τὴν ἰατρικὴν ἐπέμβασιν, ὑποθέτοντες ὅτι ὁ Ἰατρὸς ἱερεὺς ὑπεκρίθη ἐγχείρησιν διὰ μαχαίρας πρὸς ἐξαγωγὴν δῆθεν ὑποβολιμαίων βδελλῶν, διὰ τὴν καθησύχασιν τῆς φαντασίας τοῦ πάσχοντος καὶ τὴν προσθήκην ἑνὸς ἔτι θεραπευτικοῦ ἄθλου εἰς τὸ μέγα μαρτυρολόγιον τῶν πλακῶν. Ὥστε θεωρητέον καὶ τὸ ἴαμα τοῦτο ὡς πραγματικόν, ὑπὸ ἔποψιν ἀμέσου θεραπευτικῆς ἐπεμβάσεως.

ἼΑΜΑ 13^{ον}.

(Θεραπεία λιθιάσεως.)

Ἀρχαῖον κείμενον. *Ἀνὴρ ἐν αἰδοίωι λίθ(ο)ν. οὗτος ἐνύπνιον εἶδε· ἐδόκει παιδὶ καλῶι συγγίνεσθαι. ἐξονειρώσσων δὲ τὸλ λίθον ἐγβάλλει καὶ ἀνελόμενος ἐξῆλθεν ταῖς χερσὶν ἔχων.*

Μετάφρασις. — Ἀνὴρ ἔχων λίθον ἐντὸς τοῦ αἰδοίου εἶδεν ὄνειρον. Τοῦ ἐφάνη ὅτι συνεχοιτάζετο μετὰ ὡραίου παιδός. Παθὼν δ' ἐνυπνίασιν ὡς ἐκ τούτου ἐκβάλλει (ἐκεῖθεν) τὸν λίθον καὶ λαβὼν τοῦτον εἰς τὰς χεῖράς του ἐξῆλθεν.

Ἑρμηνεία. Τὴν θεραπείαν ταύτην θεωροῦμεν καθ' ὅλα ἀκριβῆ καὶ εὐεξήγητον, ὑπὸ ἰατρικὴν ἔποψιν, καίτοι ὀλίγον ἄσεμνον ἴσως. Φρονοῦμεν λοιπὸν ἐλευθερίως καὶ ὑπὸ καθαρῶς φυσικήν, ὡς οἱ ἀρχαῖοι, ἔποψιν ἐξετάζοντες ταύτην, ὅτι ὁ ἀνὴρ

οὗτος ἔφερε τὸν λίθον ὄχι ἐν τῇ κύστει, ἀλλ' ἐξωτερικώτερον, ἐντὸς τοῦ αἰδοίου, ἤτοι ἐντὸς τῆς οὐρήθρας αὐτοῦ (διότι αἰδοῖον σημαίνει καὶ οὐρήθραν εἰς τοὺς ἀρχαίους ἰατρούς), ὡς πολλάκις συμβαίνει ὅταν μικροὶ οὐρόλιθοι παρασύρωνται διὰ τῶν οὔρων ἐκ τῶν ἔσω πρὸς τὰ ἔξω καὶ ἐνσφηνοῦνται ἐντὸς αὐτῆς. Κατὰ τὴν ἐγκοίμησίν του λοιπόν, διὰ μεθοδικῆς μαλάξεως τοῦ πέους αὐτοῦ κατὰ μῆκος τοῦ σωλῆνος μετετοπίσθη πρὸς τὰ ἔξω ὁ λίθος καὶ ἐξῆλθεν. Ἡ μάλαξις αὕτη ἐπέφερε πιθανῶς τοπικὸν ἐρεθισμὸν καὶ ὀνείρωξιν, ἥτις, διευκολύνασα ἐπίσης τὴν ἐξαγωγὴν τοῦ ξένου σώματος ἐθεωρήθη ὑπ' αὐτοῦ ὡς αἰτία ταύτης. Χειρισμοὶ διὰ προστριβῶν πρὸς ἐξαγωγὴν μικρῶν λίθων ἐμπεπαρμένων ἐντὸς τοῦ σωλῆνος τῆς οὐρήθρας πολλάκις γίνονται ὑπὸ τῶν ἰατρῶν καὶ μάλιστα εἰς μικρὰ παιδία. Ἡ ἴασις λοιπὸν καὶ ἐδῶ ἐπετεύχθη διὰ τοιαύτης ἐπεμβάσεως, τὸ δὲ ὄνειρον ἦτο ἁπλῆ ἀπόρροια ναρκώσεως ἐρεθιστικῆς (Κατηγ. Γ').

ἼΑΜΑ 14ον.

(Θεραπεία παραλύσεως.)

Ἀρχαῖον κείμενον. *Ἑρμόδικος Λαμψακηνὸς ἀκρ[(α)]τὴς τοῦ σώματος. τοῦτον ἐγκαθεύδοντα ἰάσατο καὶ ἐκελήσατο ἐξελθόντα λίθον ἐνεγκεῖν εἰς τὸ ἱαρὸν ὁπόσσον δύναιτο μέγισ[τ]ον. ὁ δὲ τὸμ πρὸ τοῦ ἀβάτου κείμενον ἤνικε.*

Μετάφρασις. Ἑρμόδικος ὁ Λαμψακηνὸς παράλυτος τὸ σῶμα. Τοῦτον ἰάτρευσεν ὁ θεός, ἀφοῦ ἐνεκοίμησεν αὐτὸν καὶ διέταξεν, ἅμα ἐξέλθῃ, νὰ φέρῃ ἐντὸς τοῦ Ἱεροῦ λίθον τινά, ὅσον δυνηθῇ μεγαλείτερον. Οὗτος δὲ ἔφερε τὸν πρὸ τοῦ Ἀβάτου κείμενον.

Ἑρμηνεία. Τὸ ἴαμα τοῦτο ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ καὶ ὡς διαφημιστικὸν τῆς ἰαματικῆς δυνάμεως τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ ἐπο-

μένως νὰ καταταχθῇ μόνον εἰς τὴν πρώτην κατηγορίαν. Οὐδεμία πράγματι ἐφαρμογὴ θεραπείας φαίνεται γενομένη κατὰ τοῦτο ὑπὸ τοῦ ἱερέως. Οὔτε ὄνειρον ὑπάρχει ὅμως, οὔτε νόσου περιγραφὴ ἐν τῷ κειμένῳ. Τὸ ἐπίθετον ἀκρατὴς τοῦ σώματος, ὡς διάγνωσις, ἀναφέρεται καὶ ὑπὸ τοῦ Ἱπποκράτους (ὅσοι ἐκ τρώματος ἀκρατέες γίνονται τοῦ σώματος . . . αἱ δὲ χεῖρες ἀκρατέες γίνονται) (1).

Δηλοῖ τοῦτο τὴν παράλυσιν τοῦ σώματος ἐν γένει, ἀλλ' ἀκριβῶς ἐκ τῆς ἐλλείψεως πάσης κλινικῆς λεπτομερείας ἐν τῷ ἰάματι τούτῳ περὶ τοῦ ἐν λόγῳ ἀρρώστου, καὶ ἐκ τοῦ ὅτι, ἂν τῳόντι ἦτο εἰς μέγαν βαθμὸν παράλυτος δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ προσέλθῃ μόνος ἐκεῖ, ἀλλὰ θὰ μετεφέρετο ὑπὸ ἄλλου καὶ θὰ ἐμνημονεύετο τοῦτο ἐν τῇ ἐπιγραφῇ, (ὡς γίνεται π. χ. εἰς τὸ 16ον ἴαμα, ἔνθα ὁ πάσχων ἐκ τοῦ ποδὸς μεταφέρεται ὑπὸ τῶν θεραπόντων εἰς τὸ Ἄβατον), δυνάμεθα, νομίζω, νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ἴσως νὰ ἐπετεύχθη τοιαύτη τις πραγματικὴ ἴασις χρονίας τινὸς ῥευματικῆς παθήσεως, μετὰ μακρὰν θεραπείαν λουτρῶν ἢ ἄλλων μέσων ἐν τῷ Ἀσκληπιείῳ, ταύτης δὲ ἐπελθούσης ἐντὸς τοῦ Ναοῦ εἰς τὰ ἰδιαίτερα διαμερίσματα (ὡς πάντοτε διϊσχυρίσθημεν), προσῆλθε μόνος του ὁ ἀσθενὴς ἐν τῷ Ἀβάτῳ, ὅπου ὁ ἱερεύς, μετὰ τὴν ἴασιν πλέον τῆς παραλύσεως, τὸν διέταξε νὰ μεταφέρῃ ὀγκώδη λίθον ἐκ τοῦ περιβόλου εἰς τὸ Ἱερόν, (ὄχι εἰς τὸ Ἄβατον) πρὸς ἐπισφράγισιν τῆς θεραπείας, τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ὁποίας μόνον, καὶ ὄχι ὁ τρόπος, μνημονεύονται ἐνταῦθα. Ἐν τούτοις ἐχαράχθη καὶ τὸ ἴαμα τοῦτο μετὰ τῶν λοιπῶν χάριν τοῦ ἐπιτευχθέντος ἀποτελέσματος τῆς μεταφορᾶς βάρους ὑπερβολικοῦ, τὸ ὁποῖον ἔκτοτε ἔμενε πρὸ τοῦ Ἀβάτου, ὅπως ἐπιδεικνύηται εἰς τοὺς ἑκάστοτε προσερχομένους ἀσθενεῖς(2).

(1) Ἱπποκρ. Τομ. 1, 600 ἐκδ. Kühn.
(2) Ἰδ. Καββαδ. Ἱερὸν Ἐπιδαύρ. Σημ. σελ. 260.

Εἰς πλεῖστα λουτρὰ καὶ σήμερον ἀκόμη, μήπως δὲν ἐπιδεικνύονται τοιοῦτοι θεραπευτικοὶ ἆθλοι, καὶ δὲν διαμένουσι διαρκῶς ἐν αὐτοῖς τόσοι ἐγκάθετοι, διηγούμενοι μετὰ θαυμασμοῦ εἰς τοὺς ἑκάστοτε θαμῶνας τῶν ἰαματικῶν πηγῶν, «πῶς, παράλυτοι ὄντες ἢ χωλοὶ ἢ παραμορφωμένοι ἐθεραπεύθησαν μετὰ τὸ πρῶτον ἢ δεύτερον λουτρὸν κτλ. κτλ.»; Ὥστε καὶ τὸ ἴαμα τοῦτο θεωροῦμεν ἐν τέλει ὡς πραγματικὸν καὶ διαφημιστικὸν (Κατηγ. Α′ καὶ Γ′).

ἼΑΜΑ 15ον.

(Ἴασις χωλοῦ.)

Ἀρχαῖον κείμενον. *Νικάνωρ χωλός. τούτου καθημένου παῖς [τ]ις ὕπαρ τὸν σκίπωνα ἁρπάξας ἔφευγε. ὁ δὲ ἀστὰς ἐδίωκε καὶ ἐκ τούτου ὑγιὴς ἐγένετο.*

Μετάφρασις. [Ὁ] Νικάνωρ χωλός· ἐνῷ οὗτος ἐκάθητο, παῖς τις ἁρπάξας αὐτοῦ, ἐν ἐγρηγόρσει διατελοῦντος, τὴν ῥάβδον ἔφευγεν, ἐκεῖνος δὲ τὸν κατεδίωξε καὶ ἐκ τούτου ἔγινεν ὑγιής.

Ἑρμην. Ἐνταῦθα δὲν πρόκειται βεβαίως περὶ ἰάματός τινος ἐν τῷ Ἀβάτῳ τελεσθέντος, διότι οὔτε ἐγκοίμησις, οὔτε ὄνειρον, οὔτε νόσος δηλοῦται, ἀφοῦ τοῦτο τελεῖται, ἐν ἐγρηγόρσει τοῦ Νικάνορος ὄντος. Ἁπλῶς καὶ μόνον εἷς χωλὸς ἢ προσποιούμενος τὸν χωλαίνοντα, ἐφάνη θεραπευθεὶς ἐπισήμως ἐνώπιον τῶν πολυπληθῶν ἱκετῶν τοῦ Ναοῦ, πρὸς διαφήμισιν. Ἐτέθη δὲ σκοπίμως ὑπὸ τὸ προηγούμενον, ὡς ἀνῆκον εἰς τὰ νοσήματα τῆς κινήσεως. Ἀφ' ἑτέρου καὶ ἐκ τούτου ἀκόμη τοῦ ἰάματος μανθάνομεν, ὅτι ὅλα ὅσα ἐνεχαράχθησαν εἰς τὰς πλάκας, δὲν ἔγιναν ἐντὸς τοῦ Ἀβάτου, ἀλλὰ τὰ πλεῖστα ἐκτὸς αὐτοῦ (Κατηγ. Α′).

ὯΑΜΑ 16ον.

(Θεραπεία ἕλκους ὑπὸ ὄφεως.)

Ἀρχαῖον κείμενον. *Ἀνὴρ δάκτυλον ἰάϑη ὑπὸ ὄφιος. οὗτος τὸν τοῦ ποδὸς δάκτυλον ὑπὸ τοῦ ἀγρίου ἕλκεος δεινῶς διακείμενος μεϑάμερα ὑπὸ τῶν ϑεραπόντων ἐξενειχϑεὶς ἐπὶ ἑδράματός τινος καϑῖζε. ὕπνου δέ νιν λαβόντος ἐν τούτωι δράκων ἐκ τοῦ ἀβάτου ἐξελϑὼν τὸν δάκτυλον ἰάσατο τᾶι γλώσσαι καὶ τοῦτο ποιήσας εἰς τὸ ἄβατον ἀνεχώρησε πάλιν. ἐξεγερϑεὶς δέ, ὡς ἦς ὑγιής, ἔφα ὄψιν εἰδεῖν, δοκεῖν νεανίσκον εὐπρεπῆ τὰμ μορφὰν ἐπὶ τὸν δάκτυλον ἐπιπῆν φάρμακον.*

Μετάφρασις. Ἀνήρ τις ἰάθη τὸν δάκτυλον ὑπὸ ὄφεως. Οὗτος ἔχων εἰς χαχίστην κατάστασιν τὸν δάκτυλον τοῦ ποδὸς αὐτοῦ ἐξ ἕλκους κακοήθους, καὶ μετενεχθεὶς ἐν καιρῷ ἡμέρας ὑπὸ τῶν θεραπόντων ἐπὶ ἑδωλίου (φορείου), ἐκάθητο (ἐν τῷ Ἀβάτῳ). Ὅταν κατέλαβεν αὐτὸν ὁ ὕπνος, ὄφις ἐξελθὼν ἐκ τοῦ Ἀβάτου ἐθεράπευσε τὸν δάκτυλόν του, λείχων αὐτὸν διὰ τῆς γλώσσης του, τοῦτο δὲ τελέσας ἐπανῆλθεν εἰς τὸ Ἄβατον· ἐξυπνήσας δέ, ἐπειδὴ ἦτο (πλέον) ὑγιής, εἶπεν ὅτι εἶδεν ὄνειρον. Τοῦ ἐφάνη ὅτι νεανίσκος εὐπρεπὴς τὴν μορφήν, ἐπέπασσεν ἐπὶ τοῦ δακτύλου αὐτοῦ ἓν φάρμακον.

Ἑρμην. Τὸ ἴαμα τοῦτο μᾶς μανθάνει πολλὰς λεπτομερείας θεραπευτικάς. Ἐν πρώτοις εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἰατρικὸν, καὶ ἑπομένως πραγματικόν. Πρόκειται περὶ ἐξελκώσεως τινὸς τοῦ δακτύλου τοῦ ποδός, καθ' ἧς ἐφηρμόσθη τοπικὴ θεραπεία. Πρῶτον ἐγένοντο τὰ νομιζόμενα προκαταρκτικά, ὡς λουτρὸν κτλ. ἐκτὸς τοῦ ἀβάτου καὶ ἐν τῷ θεραπευτηρίῳ τοῦ Ναοῦ βεβαίως. Ἄλλως δὲν θὰ τὸν μετέφερον ἐπὶ φορείου οἱ θεράποντες τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἤτοι οἱ νοσοκόμοι. Τονίζομεν τοῦτο ὅλως ἰδιαιτέρως, διότι μετὰ πεποιθήσεως διατεινόμεθα, ὅτι πρόκειται

ἐνταῦθα περὶ φορείου εἰδικοῦ πρὸς μεταφορὰν τῶν ἀρρώστων, ὅπερ μόνον ἐδῶ ἀπαντῶμεν καὶ ἀνακαλύπτομεν ἐρευνῶντες τὰ διάφορα τοῦ Ἀσκληπιείου ἔπιπλα. Τὸ ἐξενειχθεὶς ἐπὶ ἑδράματός τινος καθῖζε, δὲν μεταφράζομεν ἐκάθισεν αὐτὸν ἐπί τινος καθίσματος, ἀφοῦ γνωρίζομεν, ὅτι οἱ πάσχοντες ἐνεκοιμῶντο ἐπὶ τοῦ ἐδάφους καὶ ὄχι ἐπὶ καθισμάτων, ἀλλ' ὅτι μετεφέρθη ἐπὶ ἑδράματος τινος ἐν τῷ Ἀβάτῳ καὶ ἐκεῖ καθῖζε.

Ἰδοὺ λοιπὸν πλήρης νοσοκομειακὴ ὑπηρεσία ἐκτελουμένη ἐν τῷ ἱερῷ θεραπευτηρίῳ. Ἐντὸς τοῦ Ἀβάτου ὑπεβλήθη εἰς τὴν συνήθη νάρκωσιν, ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ὁποίας διατελῶν, διέκρινε συγκεχυμένως τὰ ἑξῆς δύο. Ὄφιν λείχοντα τὴν πληγὴν αὐτοῦ, καὶ νέον εὐπρεπῆ ἐπιπάσσοντα φάρμακον ἐπ' αὐτῆς. Ὃ ἐστὶν, ἰατρικῶς μεθερμηνευόμενον, τὸν ἰατρὸν ἱερέα φέροντα μετ' αὐτοῦ τὸν ὄφιν, διὰ τὸ θεαθῆναι, πρὸς ἐπαύξησιν τῆς ἐντυπώσεως καὶ, ἢ λείχοντα τὴν πληγὴν αὐτὸν τοῦτον, τὸν ἱερέα, διὰ τῆς γλώσσης του, ὡς πολλάκις συνέβαινε κατὰ τοὺς τότε καὶ βραδύτερον χρόνους, ἴσως δὲ καὶ σήμερον ἔτι παρὰ τοῖς χωρικοῖς ἡμῶν[1], ἢ πλύνοντα ταύτην διὰ φαρμάκου τινὸς ὑγροῦ καὶ ἐπιπάσσοντα τὴν πληγὴν, ἀφ' οὗ προηγουμένως ἔλειχε ταύτην, διά τινος φαρμάκου ὑπὸ μορφὴν κόνεως. Ὅτι δὲ ἡ συνήθης διὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους θεραπεία ἐπέφερεν ἐνίοτε τὴν ἴασιν τοῦ πάσχοντος ἕλκους, τακτικῶς ἐφαρμοζομένη, εἶναι ἐπίσης παραδεκτόν.

(1) Ἡ θεραπευτικὴ ἐφαρμογὴ τοῦ σιέλου εἰς τὰ τραύματα, καὶ ἐν γένει ἡ διὰ τοῦ στόματος ἀπομύζησις μαστῶν, πληγῶν, ἑλκῶν καὶ ἰδίᾳ δηγμάτων ἰωδῶν ὄφεων ἢ ζῴων λυσσώντων κτλ. εἶναι πράγματι πολὺ συνήθης παρὰ τῷ Ἑλληνικῷ λαῷ. Ἡ ἀναμίζησις ἐφαρμόζεται μεγάλως καὶ εἰς τραύματα διὰ πυροβόλων, πρὸς ἐξαγωγὴν τῆς σφαίρας, ὅταν μένῃ ἐντὸς· εἰς τὴν Ἤπειρον λ. χ. εἰς ὀρενὰς ἐπαρχίας, ἡ θεραπεία χρονίων ἑλκῶν διὰ τοῦ λείχειν ἐφαρμόζεται συχνότατα καὶ συστηματικῶς ὑπὸ ἐμπειρικῶν ἰατρῶν. Ἴσως ἡ μέθοδος αὕτη νὰ ἔχῃ τὴν ἀρχήν της ἐκ μιμήσεως τῶν σκύλων, οἵτινες, ὡς γνωστόν, θεραπεύουν ὅλας τὰς πληγάς των λείχοντες τακτικῶς ταύτας διὰ τῆς γλώσσης των.

Ἐννοεῖται, ὅτι τὸ ἄμεσος ἴασις (ὡς ἧς ὑγιής), εἶναι ὁ συνήθης τρόπος τοῦ ἐκφράζεσθαι εἰς ὅλα τὰ ἰάματα τῶν πλακῶν τῆς Ἐπιδαύρου. Ὅτι δὲ ὁ ὄφις οὐδόλως ἔλειχε τὴν πληγήν, ἀλλ' ἁπλῶς ἐκρατεῖτο ὑπὸ τοῦ ἱερέως, πρὸς ἀνύψωσιν τοῦ γοήτρου τῆς θεραπείας, ἐνῷ ὁ ἴδιος (ὁ Ἱερεὺς) ἔλειχε ταύτην, ἔσχομεν τὴν εὐκαιρίαν ν' ἀποδείξωμεν καὶ εἰς μικρὰν ἡμῶν μελέτην περὶ τοῦ ἰατροῦ τοῦ Ἀριστοφάνους(¹). Πράγματι εἰς τὸν Πλοῦτόν του ὁ Καρίων διηγεῖται, ὅτι «εἰς δεδομένην τινὰ στιγμήν, ἐν τῷ «Ἀσκληπιείῳ τῶν Ἀθηνῶν, ὁ θεός, φέρων δύο μεγάλους ὄφεις «ἐκάλυψε πρῶτον καλῶς τὴν κεφαλὴν τοῦ Πλούτου διὰ πορφυροῦ «ὑφάσματος (φοινικίδος), καὶ εἶτα ἄφισεν αὐτοὺς νὰ διολισθή-«σουν ὑπὸ τὸ κάλυμμα τούτου, ὅπου περιέλειχον (οἱ ὄφεις) τὰ «πάσχοντα βλέφαρα αὐτοῦ, ὡς νομίζω, ἔλεγεν ὁ ἀστεῖος Καρίων, «ἀμφιβάλλων βεβαίως καὶ ὁ ἴδιος περὶ τῆς πραγματικότητος.»

Τὸ κάλυμμα τοῦτο διηυκόλυνεν ἀναντιρρήτως τὸ τέχνασμα τοῦ Ἱερέως ἰατροῦ καὶ ἐφαίνετο εἰς τὸν πάσχοντα, ὅτι ὁ ὄφις ἔλειχε διὰ τῆς γλώσσης αὐτοῦ τὰ βλέφαρα. Ἡ χρῆσις τοῦ φαρμάκου (ἐπίπασις κόνεως) εἶναι καὶ εἰς τὸ ἴαμα τοῦτο προφανὴς (Κατηγ. Γη). Ἑτέρα τις παρατήρησις ἐπὶ τοῦ ἰάματος τούτου, δικαιολογοῦσα ἴσως τὰς ἰδέας ἡμῶν, περὶ τοῦ Ἀδύτου τῆς Θόλου, εἶναι ὅτι ὁ ὄφις ἐκ τοῦ Ἀβάτου (τοῦ ἐσωτερικοῦ δηλ. τῆς κοιλότητος αὐτοῦ) ἐξελθών, τὸν δάκτυλον ἰάσατο τᾶν γλῶσσαν.

ἼΑΜΑ 17ον.

(Θεραπεία τυφλώσεως.)

Ἀρχαῖον κείμενον. *Ἀλκέτας Ἁλικός. οὗτος τυφλὸς ἐὼν ἐνύπνιον εἶδε· ἐδόκει ὁ θεὸς ποτελθὼν τοῖς δα-*

(¹) Περιοδ. Παναθήναια ἔτος 1901 μὴν Ἀπρίλ. Μάϊος.

κτύλοις διάγειν τὰ ὄμματα, καὶ ἰδεῖν τὰ δένδρη [(π)]ρᾶτον τὰ ἐν τῶι ἱαρῶι. ἁμέρας δὲ γενομένας ὑγιὴς ἐξῆλθε. — —

Μετάφρασις. Ὁ Ἀλκέτας ὁ ἐξ Ἁλίκης. Οὗτος τυφλὸς ὢν εἶδεν ὄνειρον. Τοῦ ἐφαίνετο ὅτι ὁ θεὸς πλησιάσας διήνοιξε διὰ τῶν δακτύλων τὰ ὄμματα αὐτοῦ· (γρφ. τὰ βλέφαρα). Καὶ ὅτι εἶδε πρῶτον τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ δένδρα, ἀφοῦ δ'ἐξημέρωσεν ἐξῆλθεν ὑγιής.

Ἑρμηνεία. Καὶ τὸ ἴαμα τοῦτο δὲν φαίνεται νὰ ἐτελέσθη ἐντὸς τοῦ Ἀβάτου, διότι δὲν ἀναφέρεται ποσῶς τὸ μέρος τοῦτο. Καὶ ἐνταῦθα ἡ ἰατρικὴ ἐπέμβασις ἦτο φανερά. Δὲν ἐπρόκειτο περὶ φλογιστικῆς παθήσεως τῶν ὀφθαλμῶν, διότι δὲν βλέπομεν νὰ ἐγένετο χρῆσις φαρμάκου τινὸς ὑπὸ τοῦ Ἱερέως, ὡς εἰς ἄλλα ὀφθαλμικὰ ἰάματα εἴδομεν. Ἀφ' ἑτέρου ὁ ἀσθενὴς οὗτος ἀνέβλεψε, μόλις ὁ θεὸς τῷ διήνοιξε τὰ βλέφαρα διὰ τῶν χειρῶν του. Ἦσαν ἄρα ὑγιεῖς οἱ ὀφθαλμοὶ ἐσωτερικῶς καὶ οὔτε ἡ ἐλαχίστη φωτοφοβία ὑπῆρχεν, ὅταν τοῦ ἤνοιξαν τὰ βλέφαρα, ἀφοῦ ἠδυνήθη νὰ ἀτενίσῃ πρὸς τὰ ἄνω καὶ ἔξω καὶ νὰ ἴδῃ τὰ δένδρα τοῦ περιβόλου τοῦ Ἱεροῦ ἐκεῖθεν. Ἐπρόκειτο λοιπόν, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, περὶ διπλῆς βλεφαροπτώσεως, παραλυτικῆς ἢ ἄλλης, καὶ ὅταν ὁ ἱερεὺς τοῦ ἀνύψωσε τὰ βλέφαρα ἔβλεπε διὰ τῶν ὑγιῶν ὀφθαλμῶν του, καὶ οὕτως ἐξῆλθεν ὑγιὴς (Κατηγ. Βα).

ἼΑΜΑ 18ον.

(Θεραπεία Φαλακρότητος.)

Ἀρχαῖον κείμενον. *Ἡραιεὺς Μυτιληναῖος. οὗτος οὐκ εἶχεν ἐν τᾶι κεφαλᾶι τρίχας, ἐν δὲ τῶι γενείωι παμπόλλας. αἰσχυνόμενος δὲ [ἅτε] καταγελάμενος ὑπ[ὸ]*

τῶν ἄλλων ἐνεκάθευδε. τὸν δὲ ὁ θεὸς χρίσας φαρμάκωι τὰν κεφαλὰν ἐπόησε τρίχας ἔχειν. — — — — —

Μετάφρασις. Ἡραιεὺς ὁ Μυτηληναῖος. Οὗτος δὲν εἶχε τρίχας εἰς τὴν κεφαλήν, εἰς δὲ τὸν πώγωνα πολλάς. Ἐντρεπόμενος διότι κατεγελᾶτο ὑπὸ τῶν ἄλλων, ἐνεκοιμήθη (ἐν τῷ Ἀβάτῳ). Τούτου ὁ θεὸς χρίσας τὴν κεφαλὴν διὰ φαρμάκου τινός, τὸν ἔκαμε νὰ ἔχῃ τρίχας.

Ἑρμηνεία. Ἐνταῦθα δὲν πρόκειται περὶ θαυμασίας τινὸς θεραπείας, ἀλλ' ἔδει φαίνεται νὰ μὴ λησμονηθῇ καὶ ἡ εἰδικότης αὕτη τῆς καλλωπιστικῆς δερματολογίας. Ἰδοὺ λοιπόν, ὅτι ἐπιτίθεται αὐτῷ εἰδικὴ ἀλοιφὴ κατὰ τῆς φαλακρότητος. (χρίσας φαρμάκῳ, ἐννοεῖ βεβαίως ἐπίχρισιν ἀλοιφῆς τινος). Ἀδιάφορον ἂν μετά, ἢ ἄνευ ἀμέσου θεραπευτικοῦ ἀποτελέσματος, ὅπως ἄλλως τε εἶναι καὶ αἱ σημεριναὶ πολυώνυμοι σκευασίαι τῶν εἰδικῶν κατὰ τῆς φαλακρότητος φαρμάκων. Καὶ τοῦτο λοιπὸν κατατάσσομεν εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν πραγματικῶν ἰαμάτων, ὑπὸ ἔποψιν φαρμακευτικῆς ἐπεμβάσεως τοὐλάχιστον (Κατηγ. Τ.).

ἼΑΜΑ 19ον.

(Θεραπεία τυφλοῦ παιδός.)

Ἀρχαῖον κείμενον. *[Θ]ύσων Ἑρμιονεὺς παῖς ἀϊδής. οὗ[τος] ὕπαρ ὑπὸ κυνὸς τῶν κατὰ τὸ ἱαρὸν θ[εραπ]ευόμενος τοὺς ὀπτίλλους ὑ[γιὴ]ς ἀπῆλθε.*

Μετάφρασις. Θύσων ὁ Ἑρμιονεὺς παῖς τυφλός. Οὗτος θεραπευόμενος ἐν ἐγρηγόρσει (ὕπαρ) ὑπὸ κυνός τινος ἐκ τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ, ἀπῆλθεν ὑγιεῖς ἔχων τοὺς ὀφθαλμούς.

Ἑρμηνεία. Ἐνταῦθα πρόκειται περὶ νόσου χρονίας τῶν ὀφθαλμῶν θεραπευομένης ἄνευ ἐγκοιμήσεως καὶ ὕπαρ, ἤτοι ἐν πραγματικότητι, ἄρα καὶ ἐκτὸς τοῦ Ἀβάτου, ἐν τῷ θεραπευτηρίῳ τοῦ Ἀσκληπιείου. Γίνεται λόγος καὶ περὶ κυνὸς εἰς τὸ ἴαμα τοῦτο, ὅστις ἐθεράπευσε τὸν παῖδα. Τὸ ζῷον τοῦτο ἦτο ἐκ τῶν εὐνοουμένων τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἰδίως εἰς τὴν Ἐπίδαυρον. Κατὰ τὸν Παυσανίαν μάλιστα (II, 27, 2) «ὁ Θρασυμήδης συμπαρέστησεν αὐτὸν σὺν τῷ ὄφει ἐν τῷ τοῦ θεοῦ χρυσελεφαντίνῳ ἀγάλματι . . .» Ἀνυψώνει λοιπὸν τὸ ἴαμα τοῦτο τὴν δύναμιν τοῦ θεοῦ, ὅστις καὶ διὰ τῶν κυνῶν αὐτοῦ καὶ διὰ τῶν ὄφεων δῆθεν δύναται νὰ θεραπεύῃ. Διὰ τὴν χρησιμοποίησιν τῶν ὄφεων ἐκάμομεν λόγον εἰς τὸ 18ον ἴαμα. Περὶ κυνῶν προκειμένου θὰ ἴδωμεν καὶ ἄλλα τραύματα ἢ ἕλκη θεραπευόμενα διὰ τοῦ λείχειν ταῦτα, θέλομεν δὲ γράψει κατωτέρω περὶ τῆς περιέργου ταύτης θεραπευτικῆς μεθόδου τῶν ἀρχαίων Ἀσκληπιείων.

Ὑποσημειοῦμεν ἐν τούτοις καὶ πάλιν εἰς τὸ ἴαμα τοῦτο τὴν τέλεσιν αὐτοῦ ἐκτὸς τοῦ Ἀβάτου (Κατηγ. Β′ καὶ Γ′).

Τὰ 19 ταῦτα ἰάματα περιέχει ἡ πρώτη μεγάλη πλὰξ τῶν ἐπιγραφῶν. Ἤδη ἂς προβῶμεν εἰς τὴν λεπτομερῆ ἀνάλυσιν καὶ τοῦ περιεχομένου τῆς δευτέρας πλακός.

ΙΑΜΑ 20ον (1ον).

(Θεραπεία ὕδρωπος.)

Ἀρχαῖον κείμενον. *Ἀράτα [Λά]καινα ὕδρωπ[α. ὑπ]ὲρ ταύτας ἁ μάτηρ ἐνεκάϑευδεν ἐλ Λακεδαίμονι ἔσσα[ς] καὶ ἐνύπνιον [ὁ]ρῆι. ἐδόκει τᾶς ϑυγατρός οὐ τὸν ϑεὸν ἀποταμόντα τὰν κ[ε]φαλὰν τὸν σῶμα κρεμάσαι κάτω τὸν τράχαλον ἔχον, ὡς δ' ἐξερρύα συ-*

τῶν ἄλλων ἐνεκάθευδε. τὸν δὲ ὁ θεὸς χρίσας φαρμάκωι τὰν κεφαλὰν ἐπόησε τρίχας ἔχειν. — — — — —

Μετάφρασις. Ἡραιεὺς ὁ Μυτηληναῖος. Οὗτος δὲν εἶχε τρίχας εἰς τὴν κεφαλὴν, εἰς δὲ τὸν πώγωνα πολλάς. Ἐντρεπόμενος διότι κατεγελᾶτο ὑπὸ τῶν ἄλλων, ἐνεκοιμήθη (ἐν τῷ Ἀβάτῳ). Τούτου ὁ θεὸς χρίσας τὴν κεφαλὴν διὰ φαρμάκου τινός, τὸν ἔκαμε νὰ ἔχῃ τρίχας.

Ἑρμηνεία. Ἐνταῦθα δὲν πρόκειται περὶ θαυμασίας τινὸς θεραπείας, ἀλλ' ἔδει φαίνεται νὰ μὴ λησμονηθῇ καὶ ἡ εἰδικότης αὕτη τῆς καλλωπιστικῆς δερματολογίας. Ἰδοὺ λοιπόν, ὅτι ἐπιτίθεται αὐτῷ εἰδικὴ ἀλοιφὴ κατὰ τῆς φαλακρότητος. (χρίσας φαρμάκῳ, ἐννοεῖ βεβαίως ἐπίχρισιν ἀλοιφῆς τινος). Ἀδιάφορον ἂν μετά, ἢ ἄνευ ἀμέσου θεραπευτικοῦ ἀποτελέσματος, ὅπως ἄλλως τε εἶναι καὶ αἱ σημεριναὶ πολυώνυμοι σκευασίαι τῶν εἰδικῶν κατὰ τῆς φαλακρότητος φαρμάκων. Καὶ τοῦτο λοιπὸν κατατάσσομεν εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν πραγματικῶν ἰαμάτων, ὑπὸ ἔποψιν φαρμακευτικῆς ἐπεμβάσεως τοὐλάχιστον (Κατηγ. Τ.).

ἼΑΜΑ 19ον.

(Θεραπεία τυφλοῦ παιδός.)

Ἀρχαῖον κείμενον. *[Θ]ύσων Ἑρμιονεὺς παῖς ἀϊδής. οὗ[τος] ὕπαρ ὑπὸ κυνὸς τῶν κατὰ τὸ ἱαρὸν θ[εραπ]ευόμενος τοὺς ὀπτίλλους ὑ[γιὴ]ς ἀπῆλθε.*

Μετάφρασις. Θύσων ὁ Ἑρμιονεὺς παῖς τυφλός. Οὗτος θεραπευόμενος ἐν ἐγρηγόρσει (ὕπαρ) ὑπὸ κυνός τινος ἐκ τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ, ἀπῆλθεν ὑγιεῖς ἔχων τοὺς ὀφθαλμούς.

Ἑ ρ μ η ν ε ί α. Ἐνταῦθα πρόκειται περὶ νόσου χρονίας τῶν ὀφθαλμῶν θεραπευομένης ἄνευ ἐγκοιμήσεως καὶ ὕπαρ, ἤτοι ἐν πραγματικότητι, ἄρα καὶ ἐκτὸς τοῦ Ἀβάτου, ἐν τῷ θεραπευτηρίῳ τοῦ Ἀσκληπιείου. Γίνεται λόγος καὶ περὶ κυνὸς εἰς τὸ ἴαμα τοῦτο, ὅστις ἐθεράπευσε τὸν παῖδα. Τὸ ζῷον τοῦτο ἦτο ἐκ τῶν εὐνοουμένων τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἰδίως εἰς τὴν Ἐπίδαυρον. Κατὰ τὸν Παυσανίαν μάλιστα (II, 27, 2) «ὁ Θρασυμήδης συμπαρέστησεν αὐτὸν σὺν τῷ ὄφει ἐν τῷ τοῦ θεοῦ χρυσελεφαντίνῳ ἀγάλματι . . .» Ἀνυψώνει λοιπὸν τὸ ἴαμα τοῦτο τὴν δύναμιν τοῦ θεοῦ, ὅστις καὶ διὰ τῶν κυνῶν αὐτοῦ καὶ διὰ τῶν ὄφεων δῆθεν δύναται νὰ θεραπεύῃ. Διὰ τὴν χρησιμοποίησιν τῶν ὄφεων ἐκάμομεν λόγον εἰς τὸ 18ον ἴαμα. Περὶ κυνῶν προκειμένου θὰ ἴδωμεν καὶ ἄλλα τραύματα ἢ ἕλκη θεραπευόμενα διὰ τοῦ λείχειν ταῦτα, θέλομεν δὲ γράψει κατωτέρω περὶ τῆς περιέργου ταύτης θεραπευτικῆς μεθόδου τῶν ἀρχαίων Ἀσκληπιείων.

Ὑποσημειοῦμεν ἐν τούτοις καὶ πάλιν εἰς τὸ ἴαμα τοῦτο τὴν τέλεσιν αὐτοῦ ἐκτὸς τοῦ Ἀβάτου (Κατηγ. Β′ καὶ Γ′).

Τὰ 19 ταῦτα ἰάματα περιέχει ἡ πρώτη μεγάλη πλὰξ τῶν ἐπιγραφῶν. Ἤδη ἂς προβῶμεν εἰς τὴν λεπτομερῆ ἀνάλυσιν καὶ τοῦ περιεχομένου τῆς δευτέρας πλακός.

ἼΑΜΑ 20ον (1ον).

(Θεραπεία ὕδρωπος.)

Ἀ ρ χ α ῖ ο ν κ ε ί μ ε ν ο ν. *Ἀράτα [Λά]καινα ὕδρωπ[α. ὑπ]ὲρ ταύτας ἁ μάτηρ ἐνεκάθευδεν ἐλ Λακεδαίμονι ἔσσα[ς] καὶ ἐνύπνιον [ὁ]ρῆι. ἐδόκει τᾶς θυγατρός οὐ τὸν θεὸν ἀποταμόντα τὰν κ[ε]φαλὰν τὸ σῶμα κρεμάσαι κάτω τὸν τράχαλον ἔχον, ὡς δ' ἐξερρύα συ-*

χνὸν ὑγ[ρό]ν, καταλύσαντα τὸ σῶμα τὰν κεφαλὰν πάλιν ἐπιθέμεν ἐπὶ τὸν αὐχένα. ἰδ[οῦσ]α δὲ τὸ ἐνύπνιον τοῦτο ἀγχωρήσασα εἰς Λακεδαίμονα καταλαμβάν[ει τ]ὰν θυγατέρα ὑγιαίνουσαν καὶ τὸ αὐτὸ ἐνύπνιον ὡρακυῖαν.

Μετάφρασις. Ἡ ἐκ Σπάρτης Ἀράτα, ἔπασχεν ἐξ ὕδρωπος. Ὑπὲρ ταύτης ἦλθεν ἡ μήτηρ της ἐκ Λακεδαίμονος νὰ ἱκετεύσῃ (εἰς τὸ Ἱερὸν) καὶ βλέπει ὄνειρον. Τῆς ἐφάνη ὅτι ὁ θεὸς ἀπέκοψε τὴν κεφαλὴν τῆς θυγατρὸς αὐτῆς, καὶ ἐκρέμασε τὸ σῶμά της μὲ τὸν τράχηλον πρὸς τὰ κάτω, καὶ ὅτι ἀφοῦ ἐξέρρευσεν ἄφθονον ὑγρὸν ἐκεῖθεν, ἔλυσε πάλιν τὸ σῶμα, καὶ ἐπέθεσεν ἐκ νέου τὴν κεφαλὴν ἐπὶ τοῦ τραχήλου. Ἀναχωρήσασα δὲ εἰς Λακεδαίμονα εὑρίσκει τὴν θυγατέρα αὐτῆς ὑγιαίνουσαν καὶ ἰδοῦσαν τὸ αὐτὸ ὡς ἐκείνη ὄνειρον.

Ἑρμηνεία. Εἰς τὸ ἴαμα τοῦτο βεβαίως ἰατρικὴ ἐπέμβασις οὐδεμία δηλοῦται, μᾶς μανθάνει ὅμως τὸ καὶ ἄλλοθεν γνωστὸν ἡμῖν, ὅτι εἰς τὸ Ἀσκληπιεῖον ἤρχοντο πολλάκις ζητοῦντες συμβουλὰς καὶ διάφοροι ἀπεσταλμένοι τῶν πασχόντων, ὀνειρευόμενοι ἀντ' αὐτῶν, ὅπως γνωρίζομεν ἐπίσης, ὅτι καὶ οἱ Ἱερεῖς αὐτοὶ πολλάκις ὀνειρεύοντο ἰαματικὰς ὀπτασίας ἀντὶ τῶν πασχόντων(1). Ἀλλὰ καὶ ἡ τοιαύτη διὰ τρίτου προσώπου ἱκεσία ἦτο καθαρῶς ἰατρική, νομίζομεν, ὁμοιάζουσα καθ' ὅλα πρὸς τὰς σημερινὰς δι' ἀλληλογραφίας καὶ ἐκ μακρᾶς ἀποστάσεως γινομένας θεραπείας διαφόρων ἰατρῶν. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἱστορία τῆς ἐν

(1) Ἴδε θεραπείαν Ἀμφιαράου. Ἡροδότου VIII 134 περὶ τοῦ Μαρδονίου. «Κατεκοίμησεν εἰς Ἀμφιάραον». Πρβλ. Στράβ. XVII, 801. «Ἱερὸν πολλῇ ἁγιστείᾳ τιμώμενον καὶ θεραπείας ἐκφέρον, ὥστε καὶ τοὺς ἐλλογιμωτάτους ἄνδρας πιστεύειν καὶ ἐγκοιμᾶσθαι αὐτοὺς ὑπὲρ ἑαυτῶν ἢ ἑτέρους». — Ἴδε ἰδίου Στράβ. XIV, 649 (ΜΙΙΙ 906), διὰ τὸν Ναὸν τοῦ Πλούτωνος «λέγουσι γάρ κτλ.» Καὶ ἀλλαχοῦ (14 Σελ. 580). Ἴδε καὶ Sprengel, Geschichte der Heilkunde, Τομ. I, Σελ. 199. Σημ.

λόγῳ νόσου, καὶ ἡ διάγνωσις αὐτῆς, μετεβιβάζετο ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ εἰς τοὺς Ἱερεῖς καὶ ἐπομένως, εἴτε ὑπὸ τύπον ὀνείρου, εἴτε ἄλλως, ἐδίδοντο αἱ κατάλληλοι ὁδηγίαι εἰς τοὺς πάσχοντας ὑπὸ τοῦ θεοῦ, αἵτινες ὅμως δὲν ἀναφέρονται ἐνταῦθα. Ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ διπλοῦν ὅμοιον ὄνειρον εἶνε ἴσως μία παράδοξος σύμπτωσις τηλεπαθείας μητρὸς καὶ θυγατρός (Κατηγ. Α').

ἼΑΜΑ 21ον (2ον).

(Τύφλωσις καὶ θεραπεία ταύτης.)

Ἀρχαῖον κείμενον. *Ἕρμων Θ[άσιος. τοῦτο]ν τυφλὸν ἐόντα ἰάσατο, μετὰ δὲ τοῦτο τὰ ἴατρα οὐκ ἀπάγον[τα τῶι ἱερῶι] ἐπόησε τυφλὸν αὖθις. ἀφικόμενον δ' αὐτὸν καὶ πάλιν ἐγκαθ[εύδοντα ὑγι]ῆ κατέστασε.*

Μετάφρασις. Ἕρμων Θάσιος. Τοῦτον τυφλὸν ὄντα (ὁ θεὸς) ἐθεράπευσε, κατόπιν ὅμως, ἐπειδὴ δὲν ἔφερε τὴν ἀμοιβὴν τῆς θεραπείας εἰς τὸν Ναόν, τὸν ἔκαμεν ἐκ νέου τυφλόν, ὅταν δὲ καὶ πάλιν ἐπέστρεψεν, ὅπως ἐγκοιμηθῇ, τὸν ἐθεράπευσεν (ἐκ νέου).

Ἑρμηνεία. Τὸ ἴαμα τοῦτο εἶναι ἐντελῶς ἀόριστον, δὲν σκοπεῖ δὲ οὐδαμῶς νὰ διαφημίσῃ τὴν θεραπείαν, ὑποδεικνῦον τὴν ἐφαρμοσθεῖσαν μέθοδον, οὔτε νὰ ἐξυψώσῃ τὸ ἐπιτευχθὲν ἀποτέλεσμα ὡς θαῦμα, ἀλλ' ἁπλῶς καὶ μόνον ἐπιδιώκει τὴν ἐκφόβισιν τῶν πασχόντων, ἵνα ὦσι τακτικοὶ εἰς τὰς πληρωμάς των. Θεωροῦμεν καὶ τοῦτο ὡς καθαρῶς ἰατρικὴν μέθοδον ἐξασκήσεως τῶν χρόνων ἐκείνων, ὡς ἀναγκαῖον δηλ. κακὸν ἐπιβαλλόμενον ἴσως καὶ σήμερον ἐνίοτε (Κατηγ. ΣΤ').

῞ΙΑΜΑ 22ον (3ον).

(Θεραπεία ταινίας.)

Ἀρχαῖον κείμενον. *Ἀριστ[αγόρα Τροζ]ανία. αὕτα ἕλμιθα ἔχουσα ἐν τᾶι κοιλίαι ἐνεκάθευδε ἐν Τροζ[ᾶνι ἐν τῶι] τοῦ Ἀσκλαπιοῦ τεμένει καὶ ἐνύπνιον εἶδε· ἐδόκει ο[((ἱ))] αὐτοὺς υἱ[οὺς τοῦ θ]εοῦ, οὐκ ἐπιδαμοῦντος αὐτοῦ ἀλλ' ἐν Ἐπιδαύρωι ἐόντος, τὰγ κεφα[λὰν ἀπο]ταμεῖν, οὐ δυναμένους δ' ἐπιθέμεν πάλιν πέ[μ]ψαι τινὰ πο[ὶ] τὸν Ἀσκλ[απιόν, ὅ]πως μόλῃ. μεταξὺ δὲ ἁμέρα ἐπικαταλαμβάνει καὶ ὁ ἱαρ-<ρ>εὺς ὁρῆι [ὕπαρ τ]ὰν κεφαλὰν ἀφαιρημέναν ἀπὸ τοῦ* (ἦ σάφα κατὰ τὸν Diettenberger.) *σώματος. τᾶς ἐρχομένας δὲ νυκτ[ὸς Ἀρ]ισταγόρα ὄψιν εἶδε· ἐδόκει οἱ ὁ θεὸς ἵκων ἐξ Ἐπιδαύρου [ἐ]πιθεὶς τ[ὰν κε]φαλὰν ἐπὶ [τὸ]ν τράχαλον, μετὰ ταῦτα ἀνσχίσσας τὰγ κοιλ[ί-] [αν] τὰν αὐτ[ᾶς ἐξ]ελε[ῖ]ν τὰν ἕ[λμ]ιθα καὶ συρράψαι πάλιν. καὶ ἐκ τούτου ὑγ[ι-] [ὴς] ἐγένε[το].* — — — — — — — — — — —

Μετάφρασις. Ἀρισταγόρα ἐκ Τροιζηνίας. Αὕτη φέρουσα ἕλμινθα (ταινίαν) ἐν τῇ κοιλίᾳ, ἐνεκοιμήθη (πρὸς θεραπείαν αὐτῆς) ἐντὸς τοῦ ἐν Τροιζηνίᾳ Ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ εἶδεν ὄνειρον. Τῇ ἐφάνη, ὅτι οἱ υἱοὶ τοῦ θεοῦ, τοῦ ἰδίου μὴ εὑρισκομένου ἐκεῖ, ἀλλ' εἰς Ἐπίδαυρον, τῆς ἀπέκοψαν τὴν κεφαλήν, μὴ δυνηθέντες δὲ νὰ τὴν ἐπαναφέρωσιν εἰς τὴν θέσιν της, ἔπεμψάν τινα εἰς τὸν Ἀσκληπιόν, ὅπως ἐπανέλθῃ (ὁ ἴδιος), ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ἐξημέρωσε καὶ ὁ ἱερεὺς εἶδεν ὄντως τὴν

κεφαλὴν ἀποκεκομμένην, τὴν ἐπομένην δὲ νύκτα ἡ Ἀρισταγόρα εἶδεν ὄνειρον· τῇ ἐφάνη, ὅτι ὁ θεὸς ἔφθασεν ἐξ Ἐπιδαύρου καὶ ἐπανέθεσε τὴν κεφαλὴν ἐπὶ τοῦ τραχήλου (αὐτῆς)· μετὰ ταῦτα δέ, ὅτι ἀνασχίσας τὴν κοιλίαν της ἐξήγαγε τὴν ἕλμινθα καὶ συνέρραψε πάλιν, ἐκ τούτου δὲ ἐγένετο αὕτη ὑγιής.

Ἑρμηνεία. Τὸ ἴαμα τοῦτο παρατηροῦμεν ἐν πρώτοις, ὅτι δὲν ἀνήκει εἰς τὸ Ἀσκληπιεῖον τῆς Ἐπιδαύρου, ἀλλ' εἰς τὸ τῆς Τροιζηνίας[1]. Ἐξάγομεν λοιπὸν ἐξ αὐτοῦ, ὅτι ὁ ἀρχίατρος, καὶ πρωθιερεὺς τοῦ Ἀσκληπιείου ἐκείνου, εἶχε μεταβεῖ εἰς τὸ τῆς Ἐπιδαύρου καὶ μετεκλήθη ἐσπευσμένως ἐκεῖθεν, παρὰ τῶν βοηθῶν αὐτοῦ, οἵτινες φαίνεται δὲν ἀνελάμβανον τὴν εὐθύνην σπουδαίων ἐγχειρήσεων, ἢ ὅτι οἱ τῆς Τροιζηνίας ἰατροὶ ἱερεῖς, ἐξηρτῶντο ἐκ τῆς Ἐπιδαύρου, τὸ δὲ Ἀσκληπιεῖον των ἦτο οἱονεὶ ἐξάρτημα τούτου (ἀφοῦ ἦτο τόσον ἐγγύς, ἤτοι εἰς τὴν ἄντικρυ τοῦ σημερινοῦ Πόρου Πελοποννησιακὴν ἀκτὴν) ὥστε προκειμένου περὶ σπουδαίων ἰατρικῶν περιπτώσεων προσεκαλεῖτο ὁ πρωθιερεὺς (Ἀσκληπιὸς) τοῦ κεντρικοῦ Καταστήματος τῆς Ἐπιδαύρου. Τοῦτο δὲ ἀκριβῶς ἐξαίρει τὸ ἀναγραφόμενον ἴαμα. Ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν τερατολογίαν τῆς ἀποκοπῆς τῆς κεφαλῆς τῆς πασχούσης, πρὸς θεραπείαν αὐτῆς, ἐπιδέχεται νομίζομεν τὴν ἑξῆς ἐξήγησιν. Καθὰ πολλάκις εἴχομεν τὴν εὐκαιρίαν ν' ἀποδείξωμεν ἐνταῦθα, ἡ χρῆσις τῶν ἰατρικῶν μέσων, ὡς φαρμάκων καὶ λοιπῶν, ἐπιμελῶς ἐκαλύπτετο, ὁσάκις ἦτο τοῦτο ἐφικτόν, ὑπὸ τὸ πρόσχημα ὑπερανθρώπων δῆθεν θεραπειῶν καὶ θαυμάτων. Προκειμένου ἰδίᾳ περὶ καταπόσεως ἑλμίνθων, βδελλῶν κτλ., παρετηρήσαμεν μετὰ περιεργείας, ὅτι οὐδὲν ἴαμα ὁμιλεῖ περὶ φαρμάκου ἀνθελμυντικοῦ, ἀλλὰ παριστᾷ τὸν θεόν δι' ἐγχειρήσεως δῆθεν πάντοτε ἀφαιροῦντα ταύτας (Ἰδ. ἴαμα 13ον καὶ 25ον) ἀπὸ τὴν κοιλίαν τοῦ

(1) Ὅτι ὑπῆρχεν Ἀσκληπιεῖον εἰς Τροιζηνίαν, ἐπιβεβαιοῖ καὶ νόμισμα τῶν Τροιζηνίων, ἐνῷ εἰκονίζεται Ἀσκληπιὸς ὄρθιος πρὸ βωμοῦ (Mionnet 4, 268, 196) Baunack Σελ. 132. Σημ.

πάσχοντος. Είς τὴν προκειμένην περίπτωσιν, πρωτίστως ἐδόθη ἰσχυρὸν ἀνθελμυντικόν, πρὸ τῆς ἐγκοιμήσεως, ὅπως ἡ πάσχουσα καλῶς παρασκευασθῇ (Καὶ κατὰ τὸν Ἱπποκράτην ἀκόμη αὐτὸν ὅστις λέγει, ὅτι τότε μόνον ἐξέρχεται ὁλόκληρος ἡ ἕλμινς ταινία, ὥσπερ σφαῖρα)(¹).

Τὸ ἀνθελμυντικὸν τοῦτο ἐδίδετο ἐνίοτε ἐν συνδυασμῷ πρὸς ἐμετικόν. Ὅταν λοιπὸν οἱ βοηθοὶ (υἱοὶ τοῦ θεοῦ) ἐνόμισαν, ὅτι τὸ φάρμακον ἤθελεν ἐπιφέρει τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ, ἔφερον τὴν πάσχουσαν, ὡς συνήθως, νεναρκωμένην κλπ. εἰς τὸ Ἄβατον καὶ ἐκεῖ, μὲ τὴν ἐλπίδα συσσώμου ἐξεμέσεως τῆς ταινίας ἐκ τοῦ στόματος, (en bloc) προσεποιήθησαν ὅτι ἀπέκοπτον τὴν κεφαλὴν αὐτῆς, ἐνῷ πράγματι ἔνυξαν ἁπλῶς τὸν τράχηλον τῆς πασχούσης, ἵνα δείξωσιν ὅτι ἐκεῖθεν ἐξήγαγον τὴν ἕλμυνθα, καὶ ὄχι ἐκ τοῦ στόματος, ὁπόθεν ἐπρόκειτο νὰ ἐξέλθῃ. Ἀλλὰ τὸ προσδοκώμενον ἀποτέλεσμα δὲν ἐπῆλθε καὶ τότε εὑρέθησαν εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ προσκαλέσωσι τὸν ἀπουσιάζοντα πρωθιερέα (θεόν), ὅστις, χορηγήσας ἰσχυρότερον ἀνθελμυντικὸν προὐκάλεσε τὴν ἔξοδον τῆς ταινίας ἐκ τοῦ ἀπηυθισμένου, ὅτε, κατὰ τὸ εἰωθός, προσεποιήθη ὅτι ἤνοιξε τὴν κοιλίαν της διὰ μαχαίρας, (ὡς εἰς τὸ ἴαμα 25ον) καὶ ἐξήγαγεν ἐκεῖθεν δῆθεν ταύτην.

Ὅτι δὲ εἶχε δοθῇ φάρμακον ἀνθελμυντικόν, μᾶς προκύπτει καὶ ἐκ τῆς παραδόξου συμπτώσεως, καθ' ἣν τὸ ἴαμα τοῦτο ἀναφέρεται σχεδὸν ὅμοιον παρὰ τῷ Αἰλιανῷ(²), λέγοντι, ὅτι τὸ παρέλαβεν ἐκ τοῦ Ἵππυος τοῦ Ρηγίνου, ἱστορικοῦ τοῦ Ε' αἰῶνος π. χ.(³) μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ὁ Αἰλιανὸς λέγει ὅτι συνέβη τοῦτο εἰς τὴν Ἐπίδαυρον. Κατὰ τὴν διήγησιν τούτου, ἣν παραθέτομεν

(¹) Ἐπὴν τις ἰῆται τὸν ἄνθρωπον τὴν ἕλμυνθα καὶ φάρμακα διδοῖ ἢ ποτόν, ἢν μὲν τύχῃ ὁ ἄνθρωπος καλῶς παρεσκευασμένος ἐξέρχεται ὅλη στρογγύλη γενομένη, ὥπερ σφαῖρα καὶ ὑγιὴς γίνεται ὁ ἄνθρωπος (Ἱπποκρ. ἐκδ. Kühn — Τομ. 2 σελ. 368).

(²) Η. Α. Βιβλ. 9 — Κεφ. 33.

(³) Maller Fragm. Hist. II p. 15, 8.

αὐτολεξεὶ ἐν ὑποσημειώσει ὡς λίαν περίεργον[1], γίνεται πρότερον λόγος σαφὴς ὑπὸ τοῦ ἰδίου Αἰλιανοῦ, ὅτι ἐχρησιμοποιήθη κατὰ τὴν περίπτωσιν ταύτην διὰ τὴν ἐξαγωγὴν τῆς ταινίας τὸ βότανον ἀβρότονον, καὶ διὰ νὰ μὴ φανῇ ὅτι τὸ φάρμακον τοῦτο μόνον ἔσωσε τὴν πάσχουσαν καὶ ὄχι ἡ σοφία τοῦ θεοῦ προσεπιλέγει ὁ Αἰλιανός.

«Ὦ Βασιλεῦ καὶ θεῶν φιλανθρωπότατε Ἀσκληπιέ, ἀβρότονον ἔγωγε ἀντικρύνω τῇ σοφίᾳ τῇ σῇ ... ὡς δὲ καὶ ἤδη ἡ πόα σὸν δῶρον ἔστιν κτλ. (ἴδε σημ.).» Καὶ τὸ φάρμακον τοῦτο, ἐν ἄλλαις λέξεσιν, «ἰδικόν σου εἶναι δῶρον.»

---

(1) «Τὸ ἀβρότονον ὅσα ἀγαθὰ δρᾷ καὶ ὅπως ὁδοὺς πνεύματι δίδωσι καὶ «μέντοι καὶ πνεύματός ἐστι καθαρτήριον οὐ νῦν λέγειν καιρός· ζῴῳ δ' οὖν «πονηρῷ πολέμιόν ἐστι, καὶ ἀναιρεῖ τὴν ἕλμινθα, ἥπερ οὖν ἐπὶ πλέον ἰοῦσα «θηρίον γίνεται σπλάγχνοις μὲν ἐντικτόμενον, ἀνθρωπείαις δὲ νόσοις ἐναριθ-«μούμενον, καὶ ταῦτα ταῖς ἄγαν ἀνιάτοις τε καὶ ὑπὸ χειρὸς θνητοῖς ἐς ἄκεσιν «ἥκειν ἀδυνάτοις. Τεκμηριῶσαι τοῦτο καὶ Ἵππυς ἱκανός· ὃ δὲ λέγει ὁ συγγρα-«φεὺς ὁ Ρηγῖνος, τοιοῦτόν ἐστι. Γυνὴ εἶχεν ἕλμινθα, καὶ ἰάσασθαι αὐτὴν «ἀπεῖπον οἱ τῶν ἰατρῶν δεινοί, οὐκοῦν ἐς Ἐπίδαυρον ἦλθε, καὶ ἐδεῖτο τοῦ «θεοῦ ἐξάντης γενέσθαι τοῦ συνοίκου πάθους. οὐ παρῆν ὁ θεός· οἱ μέντοι «ζάκοροι κατακλίνουσι τὴν ἄνθρωπον ἔνθα ἰᾶσθαι ὁ θεὸς εἰώθει τοὺς δεομέ-«νους. καὶ ἡ μὲν ἄνθρωπος ἡσύχαζε προσταχθεῖσα, οἵ γε μὴν ἀποδρῶντες τῷ «θεῷ τὰ ἐς τὴν ἴασιν αὐτῆς ἐποίουν, καὶ τὴν κεφαλὴν μὲν ἀπὸ δέρης ἀφαι-«ροῦσι, καθίκοι δὲ τὴν χεῖρα ὁ ἕτερος, καὶ ἐξαιρεῖ τὴν ἕλμινθα, θηρίου μέγα «τι χρῆμα. συναρμόσαι δὲ καὶ ἀποδοῦναι τὴν κεφαλὴν ἐς τὴν ἀρχαίαν ἁρμο-«νίαν οὐκ ἐδύναντο οὐκέτι. ὁ τοίνυν θεὸς ἀφικνεῖται, καὶ τοὺς μὲν ἐχαλέπηνεν, «ὅτι ἄρα ἐπεθέντο ἔργῳ δυνατοτέρῳ τῆς ἑαυτῶν σοφίας· αὐτὸς δὲ ἀμάχῳ «τινὶ καὶ θείᾳ δυνάμει ἀπέδωκε τῷ σκήνει τὴν κεφαλὴν καὶ τὴν ξένην ἀνέστησε καὶ οὔτι που, ὦ βασιλεῦ καὶ θεοῦ φιλανθρωπότατε Ἀσκληπιέ, «ἀβρότονον ἔγωγε ἀντικρύνω τῇ σοφίᾳ τῇ σῇ μὴ μηνύειν ἐς τοσοῦτον ἀλλ' ἐπελθὸν ἐμνήσθην εὐεργεσίας τε σῆς καὶ ἰάσεως ἐκπληκτικῆς, ὡς δὲ καὶ «ἤδη ἡ πόα σὸν δῶρον ἔστιν οὐδὲ ἀμφιβάλλειν χρή.»

Ἄξιος παρατηρήσεως ἐν τῇ περιγραφῇ ταύτῃ τοῦ Αἰλιανοῦ εἶναι ὁ σεβασμός, ὃν δεικνύει πρὸς τὸν Ἀσκληπιόν· διότι καίτοι εἶναι πεπεισμένος, ὅτι ἡ ἕλμινς ἐξῆλθε διὰ τοῦ ἀβροτόνου, δὲν θεωρεῖ τοῦτο ὡς αἴτιον τῆς ἐξαγωγῆς της, ἀλλὰ τὸν Ἀσκληπιὸν ὅστις τὸ ὑπέδειξεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Νὰ μὴν μοῦ τὸ χρεωστῇ ὁ θεὸς (μ' ἄλλας λέξεις) νὰ τρελαθῶ ἐπὶ τοσοῦτον (μὴ μηνύειν ἐς τοσοῦτον) ὥστε νὰ συγκρίνω τὴν δύναμιν τοῦ ἀβροτόνου πρὸς τὴν ἰδικήν σου σοφίαν, ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ ἔφερεν ὁ λόγος (ἀλλ' ἐπελθὸν) ἐμνήσθην τῆς εὐεργεσίας σου.

Περὶ τῆς ἰαματικῆς ἰδιότητος τοῦ ἀβροτόνου[1] ἔχομεν πράγματι πλείστας ἐνδείξεις εἰς τοὺς ἀρχαίους ἰατρούς. Ὁ Γαληνὸς τὸ συνιστᾷ ἰδιαιτέρως[2] ὁ Διοσκουρίδης ἐπίσης[3] ὡς καὶ ὁ Θεόφραστος[4]. Ὅτι δὲ πρόκειται περὶ τοῦ αὐτοῦ ἰάματος τοῦ ὑπὸ τοῦ Ρηγίνου Ἵππυος ἀναφερομένου, δὲν ὑπάρχει οὐδεμία ἀμφιβολία, μὲ μόνην τὴν διαφοράν, ὅτι οὗτος μὲν ἤκμασε κατὰ τοὺς Περσικοὺς χρόνους, τὸ δὲ ἴαμα τῶν πλακῶν ἐχαράχθη ὑπὸ τῶν ἱερέων, ἕνα ἢ καὶ δύο ἴσως αἰῶνας μετέπειτα, σκοπίμως παραλαβόντων τοῦτο, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἐκ τῆς παραδόσεως διὰ τὴν ἐντύπωσιν, ἣν προξενεῖ ἡ ἐκκοπὴ τῆς κεφαλῆς κτλ.

Τὸ ἴαμα λοιπὸν τοῦτο κατατάσσομεν εἰς τὴν κατηγορίαν Γ καὶ Α.

ἼΑΜΑ 23ον (4ον).

(Ἀνεύρεσις ἀπωλεσθέντος παιδὸς δι' ὀνείρου.)

Ἀρχαῖον κείμενον. *[Ὑ]π[ὸ π]έτραι παῖς Ἀριστόκριτος Ἀ[(λ)]ικός. οὗτος ἀποκολυμ[βάσ]ας εἰς τὰν θ[άλασσ]αν ἔπειτα δενδρύων εἰς τόπον ἀφίκετο ξηρόν, κύκ[λωι] πέτραις περ[ιεχό]μενον, καὶ οὐκ ἐδύνατο ἔξοδον οὐδεμίαν εὑρεῖν. [με]τὰ δὲ τοῦτο ὁ πατ[ὴρ] αὐτοῦ, ὡς οὐθαμεῖ περιετύγχανε μασ-*

---

(1) Τὸ ἀβρότονον τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἰατρῶν εἶναι τὰ τῆς σημερινῆς φαρμακολογίας ἀβροτόνου τοῦ ἄρρενος σπέρματα (Semen s. Anthodia Cinae — S. Semen Santonici) ἑπομένως ἀβρότονον ἴσον τῷ σημερινῷ κατ' ἐξοχὴν ἀνθελμυντικῷ, σαντονίνη (Santonina).

(2) X 804 Γαλην. ἐκδ. Kühn.

(3) Πεδανίου Διοσκορίδου Βιβλ. Γ. Σελ. 370 ἐκδ. Kühn.

(4) Φυσικὴ ἱστορία I, 6—7.

τεύων, παρ' [Ἀ]σκλαπιῶι ἐν τῶι [ἀβάτ]ωι ἐνεκάθευδε περὶ τοῦ παιδὸς καὶ ἐνύπνιον [εἶ]δε· ἐδόκει αὐτὸν ὁ θ[εὸς] ἄγειν εἴς τινα χώραν καὶ δεῖξαί οἱ, δ[ι-] ότι τουτ[ε]ῖ ἐστι ὁ ὑὸς αὐτοῦ. ἐξ[ελθὼ]ν δ' ἐκ τοῦ ἀβάτου καὶ [(λ)]ατομήσας τὰ[ν] πέτραν ἀ[ν]ηῦρε τὸμ παῖδα ἑβδεμ[αῖο]ν. — — — — —

Μετάφρασις. Παῖς τις Ἀριστόκριτος ἐξ Ἁλίκης ὑπὸ βράχον (εὑρέθη)· οὗτος σωθεὶς κολυμβῶν, (ἐκ ναυαγίου πιθανῶς), καὶ καταφυγὼν ὑπὸ τὰς δρῦς, ἔφθασεν εἰς τόπον ξηρὸν ἐν τῷ μέσῳ πετρῶν εὑρισκόμενον, ὁπόθεν οὐδεμίαν ἠδύνατο νὰ εὕρῃ διέξοδον. Ἐν τούτοις ὁ πατὴρ αὐτοῦ οὐδαμοῦ ἀνευρίσκων τοῦτον, ἦλθε νὰ ἐγκοιμηθῇ εἰς τὸ Ἄβατον παρὰ τῷ Ἀσκληπιῷ, ἵνα ἱκετεύσῃ ὑπὲρ τοῦ παιδὸς αὐτοῦ, καὶ εἶδεν ὄνειρον. Τῷ ἐφάνη ὅτι ὁ θεὸς τὸν ὡδήγησεν εἰς χώραν τινὰ καὶ τῷ ἔδειξεν ἐκεῖ, ποῦ ἦτο ὁ υἱός του. Ἐξελθὼν δὲ τοῦ Ἀβάτου καὶ λατομήσας τὴν πέτραν (τὸν βράχον) εὗρεν ἐντὸς τὸν παῖδα τὴν ἑβδόμην ἡμέραν.

Ἑρμηνεία. Ἐνταῦθα οὔτε περὶ νόσου, οὔτε περὶ θεραπείας ἑπομένως γένεται λόγος. Διὰ τὴν ἐξύψωσιν τῆς παντοδυναμίας τοῦ Ἀσκληπιοῦ μεταξὺ τῶν ἰδίως ἰατρικῶν περιπτώσεων τοῦ Ναοῦ αὐτοῦ, ἔδει νὰ παρεμβάλλωσιν οἱ ἱερεῖς καὶ πράξεις ἐντελῶς ξένας πρὸς τὴν ἰατρικὴν αὐτοῦ ἰδιότητα. Ὁμοιάζει καὶ τοῦτο πρὸς τὸ τοῦ σκευοφόρου, τὸ εἰς τὴν πρώτην πλάκα μνημονευόμενον (ἴαμα 9ον), ὅπερ οὐδὲν ἐνδιαφέρον ἀπὸ ἰατρικῆς ἀπόψεως παρουσιάζει.

Δὲν ἠδύναντο ἄλλως τε ν' ἀρνηθῶσιν οἱ ἱερεῖς τὴν ἀντίληψιν τοῦ θεοῦ δι' οἱονδήποτε λόγον καὶ ἂν τοῖς ἐζητεῖτο αὕτη ὑπὸ τῶν προσερχομένων ἱκετῶν, εἰς ὅλας τοῦ βίου τὰς περιστάσεις. Ἡ εὐπιστία τοῦ λαοῦ εἰς τοιαῦτα ὑπερφυσικὰ ζητήματα, εἰς ὅλας τὰς χώρας καὶ εἰς ὅλας τὰς ἐποχάς, ἦτο καὶ εἶναι ἔμφυ-

τος εἰς τὸν ἄνθρωπον. Χωρὶς νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὸ ἀδιέξοδον τῶν πολλαπλῶν δοξασιῶν καὶ προλήψεων, περὶ τῆς ἰατρικῆς ἐπιστήμης προκειμένου, ἔχομεν μυρίας ἐκφάνσεις τῆς τοιαύτης ἐπικλήσεως τῆς θρησκείας καὶ ἰατρικῆς ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων. Τὸ προκείμενον μάλιστα ἴαμα τοῦ ἐξ Ἁλίκης ἱκέτου πατρὸς μᾶς ἀνακαλεῖ εἰς τὴν μνήμην, ὅτι ὅπως καὶ τότε οὕτω καὶ σήμερον καὶ πάντοτε ἐπικαλοῦνται οἱ ἁπλοϊκοὶ ἄνθρωποι τὴν βοήθειαν τῶν ἰατρῶν, διὰ παντὸς εἴδους δυσπραγίας, πιστεύοντες ὅτι κατέχουσιν οὗτοι τὸ μυστήριον τῆς νοομαντείας μετὰ τῆς νοσομαντείας. Παραπλήσιόν τι μᾶς ἀναφέρει λ. χ. καὶ ὁ Hauteroche εἰς κωμῳδίαν τού τινα ὁ «Κρισπῖνος», ἔνθα χωρικός τις παρουσιάζεται εἴς τινα ἰατρὸν τῆς ἐποχῆς καὶ ζητεῖ νὰ τὸν πληροφορήσῃ οὗτος διὰ τῆς μαντικῆς του, ποῦ νὰ εὕρῃ τὸν σκύλον του, ὃν εἶχε χάσει πρὸ ὀκτὼ ἡμερῶν, ὁ δὲ ἰατρὸς τῷ χορηγεῖ τέσσαρα καταπότια, ὅπως τὸν ἀνεύρῃ ἀμέσως (Κατηγ. Ε').

ἼΑΜΑ 24ον (5ον).

Ἀρχαῖον κείμενον. *Σωστράτα Φε-*
[ραί[α ἔτος]
ἐκύησε. α[ὕ]τα ἐμ παντὶ ἐοῦσα φοράδαν εἰς τὸ ἱαρὸν ἀφικομένα ἐνε[κά-]
θευδε. ὡς δὲ οὐθὲν ἐνύπνιον ἐναργ[ὲ]ς ἑώρη, πάλιν οἴκαδε ἀπεκομί[ζε-]
το. μετὰ δὲ τοῦτο συμβολῆσαί τις περὶ Κόρνους αὐτᾶι καὶ τοῖς ἑ[πομέ-]
νοις ἔδοξε τὰν ὄψιν εὐπρεπὴς ἀνήρ, ὃς πυθό[μ]ενος παρ' αὐτῶν τ[ᾶς δυσπρα-]
ξίας τᾶς αὐτῶν ἐκελήσατο θέμεν τὰν κ[(λ)]ίναν, ἐφ' ἇς τὰν Σωστρ[άταν ἔφε-]

ρον, ἔπε[ι]τα τὰγ κοιλίαν αὐτᾶς ἀνσχίσας ἐξαιρεῖ κλῆθος [ἑλμίθων πάμ-]
πολυ [δύο] ποδανιπτῆρας, συνράψας δὲ [τὰν γ]αστέρα καὶ ποήσα[ς ὑγιῆ]
τὰν γυναῖκα, τάν τε παρουσίαν τὰν αὐτ[οῦ π]αρενεφάνιξε ὁ Ἀσκλαπιὸς
καὶ ἴατρα ἐκέ[λε]το ἀπ[ο]πέμπειν εἰς Ἐπί[δα]υρ[ον]. —

Μετάφρασις. Σωστράτη Φεραία ἐπὶ ἔτος ἐνεκυμόνει. Αὕτη κακῶς ἐκ τούτου διατελοῦσα καὶ ἐπὶ φορείου εἰς τὸ Ἱερὸν μεταφερθεῖσα ἐνεκάθευδεν. Ἐπειδὴ δὲ δὲν ἔβλεπε κἀνὲν ἐνύπνιον σαφὲς (ἐναργὲς) μετεφέρθη καὶ αὖθις εἰς τὴν πατρίδα της. Κατὰ τὴν ἀναχώρησίν της λοιπὸν συνήντησεν αὐτὴν καὶ τὴν συνοδείαν της πλησίον τῶν Κόρνων, ἀνὴρ τις ἀξιοπρεπὴς τὴν ὄψιν, ὅστις, ἐρωτήσας καὶ μαθὼν τὴν πάθησίν της, διέταξε ν' ἀποθέσωσι κατὰ γῆς τὴν κλίνην, ἐφ' ἧς μετέφερον τὴν Σωστράτην, καὶ ἔπειτα ἀνασχίσας τὴν κοιλίαν αὐτῆς ἐξήγαγε μέγα πλῆθος ἑλμίνθων, δύο ποδονιπτῆρας (πλήρεις). Συρράψας δὲ τὴν κοιλίαν καὶ θεραπεύσας (οὕτω) τὴν γυναῖκα, ἐδήλωσεν ὅτι αὐτὸς ἦτο ὁ Ἀσκληπιός, διατάξας συγχρόνως, ὅπως ἀποστείλωσι τὰ ἴατρα εἰς τὴν Ἐπίδαυρον.

Ἑρμηνεία. Καὶ τὸ ἴαμα τοῦτο εἶναι καθαρῶς ἰατρικόν, ἀλλὰ καὶ ταμιευτικὸν συγχρόνως. Ἡ γυνὴ αὕτη ἔπασχεν ἐκ ψευδοῦς κυήσεως, ἀλλ' ἐπειδὴ ἐνόμιζεν, ὅτι ἦτο πράγματι ἔγκυος, διότι θὰ εἶχε βεβαίως μεγάλην ἐξόγκωσιν τῆς κοιλίας (προελθοῦσαν ὅμως ἐξ ὑπάρξεως ἀφθόνων ἑλμίνθων), ἦλθεν εἰς τὸ Ἀσκληπιεῖον, ὅπως τέξῃ διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ θεοῦ. Ἀλλ' ἐκεῖ οἱ ἱερεῖς, διαγνώσαντες καλῶς τὴν πραγματικὴν αὐτῆς νόσον δὲν παρουσίασαν εἰς αὐτήν, σκοπίμως, οὐδὲν ἐναργὲς περὶ τοκετοῦ ὄνειρον. Ἀπελπισθεῖσα λοιπὸν περὶ τοκετοῦ καὶ μὴ θέλουσα νὰ παραμείνῃ ἐπὶ πλέον, ἐζήτησε νὰ φύγῃ, διὰ τῆς βίας ἴσως,

εἰς τὴν πατρίδα της, πρὶν ἀκόμη ἐνεργήσωσι τὰ ἰσχυρὰ ἀνθελμυντικά, ἅτινα βεβαίως μυστικῶς τῇ ἐχορηγήθησαν. Οἱ Ἱερεῖς ὅμως δὲν ἠννόουν ν' ἀφίνωσι τοὺς πάσχοντας ν' ἀπέρχωνται ἀθεράπευτοι καὶ μάλιστα μὲ ἀνεξοφλήτους λογαριασμούς. Εἷς λοιπὸν ἐξ αὐτῶν προέτρεξε τῆς συνοδείας καὶ παρὰ τοὺς Κόρνους συντυχὼν ταύτην ἐνήργησεν ὅπως εἴδομεν, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, καθ' ὃν χρόνον ἐπήρχετο καὶ τὸ ἀποτέλτομα τῆς ἐνεργείας τοῦ ἐν τῷ Ναῷ χορηγηθέντος ἀνθελμυντικοῦ φαρμάκου. Ἡ γενομένη δῆθεν σχάσις τῆς κοιλίας ἦτο ἐννοεῖται καθαρὰ ὑποβολή, πρὸς ἀπόκρυψιν τῆς πραγματικῆς πηγῆς καὶ προελεύσεως τῶν ἑλμίνθων, αἵτινες σωρηδὸν εἶχον ἐξέλθει, κατὰ τὴν μεταφορὰν τῆς πασχούσης.

Ἀμέσως μετὰ τὴν ἐξαγωγὴν τούτων ζητοῦνται τὰ ἴατρα καὶ ἀποστέλλονται εἰς τὴν Ἐπίδαυρον· ὅπερ ἔδει δεῖξαι.

Ἐκ τοῦ ἰάματος τούτου, βλέπομεν καὶ πάλιν νὰ γίνεται χρῆσις φορείου ἐν τῷ Ἱερῷ. Μᾶς προκύπτει ἐπίσης, ὅτι τὰ ὄνειρα δὲν ἦσαν πάντοτε ἐναργῆ, ἀλλ' ἦσαν ἀνάλογα πρὸς τὴν διάγνωσιν, ἣν ἔκαμνον οἱ ἱερεῖς. Ὅταν ἑπομένως ἦσαν βέβαιοι περὶ ταύτης, τὰ ὑπηγόρευον σαφῆ· εἰς τὴν περίπτωσιν ὅμως ταύτην, καθ' ἣν ὑπῆρχεν ἀμφιβολία ἴσως μεταξὺ ψευδοῦς καὶ ἀληθοῦς κυήσεως, ἐχορηγήθη μὲν τὸ ἀνθελμυντικόν, ἀλλά, διὰ πᾶν ἐνδεχόμενον, ἀπεμακρύνθη συγχρόνως ἡ γυνὴ ἐκ τοῦ Ἱεροῦ, διότι, ὡς γνωστόν, δὲν ἐπετρέπετο τοκετὸς ἐντὸς τούτου. Ἰδοὺ λοιπὸν διατὶ τῇ ἐπέτρεψαν νὰ φύγῃ. Ἐγένετο ἑπομένως ἡ θεραπεία ἐν πάσῃ ἀσφαλείᾳ ἐκτὸς τοῦ ἱεροῦ περιβόλου, ἐξασφαλιζομένων καὶ τῶν ἰάτρων συγχρόνως (Κατηγ. Γ. καὶ ΣΤ.).

ἼΑΜΑ 25ον (6ον).

(Θεραπεία ἕλκους.)

Ἀρχαῖον κείμενον. *Κύων ἰάσατο παῖδα Α[ἰγιν]άταν. οὗτος φῦμα ἐν τῶ[ι τραχ]άλωι εἶχε. ἀφικόμενο[ν] δ' αὐτὸν ποὶ τ[ὸν] θε[ὸ]ν κύ[ω]ν τῶν ἱαρῶν ὕ[παρ τ]ᾶι γλώσσαι ἐθεράπευσε καὶ ὑγιῆ ἐπόη[σ]ε.* — — — — — — — — — —

Μετάφρασις. Κύων ἐθεράπευσε παῖδα ἐξ Αἰγίνης, οὗτος ἔπασχεν ἐκ φύματος (γρφ. ἕλκους) ἐν τῷ τραχήλῳ, ἐλθὼν δ' εἰς τὸν θεὸν εἷς κύων ἐκ τῶν τοῦ Ἱεροῦ, ἐθεράπευσε τοῦτον διὰ τῆς γλώσσης καὶ ὑγιῆ κατέστησεν, ἐν ἐγρηγόρσει διατελοῦντα (ὕπαρ) (¹).

Ἑρμηνεία. Τὸ φῦμα ἐν τῷ τραχήλῳ τοῦ παιδὸς ἐν ταῦθα ὀνομαστέον ἕλκος. Προφανῶς καὶ τὸ ἴαμα τοῦτο εἶναι ἰατρικώτατον, διὰ τὴν ἐποχὴν ὅπου ἀνεγράφετο καὶ ἐτελεῖτο, δὲν συνοδεύεται δὲ ὑπ' οὐδενὸς ὀνείρου, ὡς καὶ ἄλλα, ἅτινα ὑπεδείξαμεν. Καὶ ἐνταῦθα ἡ θεραπεία ἐφαρμόζεται τῷ παιδὶ ὕπαρ, ἤτοι ἐν ἐγρηγόρσει διατελοῦντι. Ἡ διὰ τῆς γλώσσης λείχοντος ζῴου θεραπεία τῶν ἑλκῶν ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις, ὡς εἴδομεν, πολλάκις ἀναφέρεται. Καὶ εἰς τὸ 16ον καὶ 19ον ἴαμα ἀπαντῶμεν ἐπίσης κύνας διὰ τῆς γλώσσης αὐτῶν θεραπεύοντας χειρουργικὰς παθήσεις. Δὲν ἐφηρμόζετο ὅμως τὸ θεραπευτικὸν τοῦτο μέσον μόνον εἰς τὰ Ἀσκληπιεῖα. Ἤδη ἀπὸ τῶν μυθικῶν

(¹) Τὸ ἄκλιτον ὕπαρ, ἀπόλυτος πτῶσις, μεταφράζομεν ἐνταῦθα ἐν ἐγρηγόρσει, ἤτοι ἐξυπνητά, ἀντιθέτως πρὸς τὸ ἄκλιτον ἐπίσης ὄναρ, ἤτοι καθ' ὕπνον. Οὕτως ἀπαντῶμεν τὴν ἔννοιαν καὶ εἰς Ὀδυσ. Τ. 547.

Θάρσει, Ἰκαρίου κούρη Τηλεκλειτοῖο,
οὐκ ὄναρ, ἀλλ' ὕπαρ ἐσθλόν, ὅτοι τετελεσμένον ἔσται.

Σχολιαστ. Ὕπαρ τὸ καθ' ἡμέραν φαινόμενον ἐνύπνιον. Παροιμ. Ὕπαρ τε καὶ ὄναρ, δηλοῖ, ἡμέρας καὶ νυκτός.

χρόνων ἀπαντῶμεν ὄφεις λείχοντας διὰ τῆς γλώσσης αὐτῶν τὰ ὦτα τοῦ Μελάμπιδος, τοῦ μεγάλου Ἕλληνος μάντεος ἐξ Ἄργους. Περὶ τούτου μάλιστα ἡ μυθολογικὴ παράδοσις φέρει, ὅτι ἦτο ὁ πρῶτος θνητός, εἰς τὸν ὁποῖον οἱ θεοὶ ἐχάρισαν τὸ δῶρον τῆς μαντείας καὶ τοῦ θεραπεύειν τὰς νόσους. Ἐκ τούτου δὲ κατήγοντο καὶ οἱ διάφοροι ἡμίθεοι ἰατροὶ οἱ γνωστοὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα Μελαμποδῖδαι. Ὁ Μέλαμπος οὗτος ἀνέτρεφεν ὄφεις, οἵτινες ἡμέραν τινά, ἐνῷ ἐκοιμᾶτο, ἔλειχον αὐτοῦ τὰ ὦτα καὶ ἔκτοτε ἤκουε τὰς μυστηριώδεις φωνὰς τῶν διαφόρων πτηνῶν καὶ τῶν σκωλήκων ἀκόμη αὐτῶν, καὶ προέβλεπε τῶν ἀνθρώπων τὸ μέλλον(1).

Ἀλλὰ καὶ εἰς ἕτερα Ἀσκληπιεῖα ἢ Ναοὺς ἀνετρέφοντο κύνες ἐπὶ τῷ θεραπευτικῷ τούτῳ σκοπῷ. Ὁ Reinach, ἑρμηνεύσας ἄλλοτε εἰς τὴν Revue Critique (1884, p. 37, 202) ἐπιγραφήν τινα ἐντὸς Ναοῦ ἀρχαίου τῆς Κύπρου εὑρεθεῖσαν καὶ φέρουσαν τὸ ὄνομα Kelebim (κύων φοινικιστί) παραδέχεται, ὅτι ὑπῆρχον καὶ εἰς τὸν Ναὸν τοῦτον κύνες γυμναζόμενοι, ὅπως λείχωσι τὰ τραύματα τῶν ἱκετῶν, ὡς καὶ ἐν Ἐπιδαύρῳ. Ἀλλὰ καὶ παρὰ τῷ ἡμετέρῳ λαῷ, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ ἐλέχθη, ὑπάρχει παραδόξως, ἐξ ἀρχαιοτάτης βεβαίως συνηθείας ἕλκουσα τὴν ἀρχήν, θεραπευτική τις μέθοδος κατὰ τῶν χρονίων ἑλκῶν καὶ τραυμάτων καὶ ἰδίως τῶν δηγμάτων ζῴων καὶ ὄφεων, στηριζομένη εἰς τὴν ἀπομύζησιν καὶ ἐπιλείχησιν τούτων διὰ χειλέων ἀνθρωπίνων γινομένην (ὡς καὶ εἰς τὸ ἴαμα 16ον εἴδομεν). Ἐκ τῆς τοιαύτης μάλιστα θεραπευτικῆς ἀγωγῆς κινούμενος καὶ ὁ Ἀρχαιολογῶν συνάδελφος ἡμῶν κ. Κωστομοίρης γράφει ἐν τῷ περὶ ὀφθαλμολογίας καὶ ὠτολογίας τῶν Ἀρχαίων, λίαν ἐνδιαφέροντι βιβλίῳ του, ὅτι εἶχεν ἐφαρμόσει καὶ εἰς τὴν ἰδιαιτέραν ὀφθαλμολογικὴν πρᾶξίν του, ἐπὶ λευκω-

(1) Ἀθῆν. ΙΑ. 99. Ἀπολλοδώρ Α 9. 11.

μάτων καὶ χρονίων διηθήσεων καὶ ἑλκώσεων τοῦ κερατοειδοῦς, παραπλησίαν τινὰ μέθοδον, ἥτις βεβαίως ἔχει μᾶλλον ἀρχαιολογικὴν ἢ θεραπευτικὴν σημασίαν, κατὰ τοὺς σημερινοὺς χρόνους τῆς ἀντισηψίας ἐφαρμοζομένη(1), μεθ' ὅλην τὴν ποσότητα τοῦ πηγάνου τὸν ὁποῖον δίδει προηγουμένως ὁ ἐνθουσιώδης ἡμῶν συνάδελφος πρὸς μάσησιν, εἰς τοὺς ἐνεργοῦντας τὴν ἄγαν μὲν ἀρχαιοπρεπῆ, ἀλλ' ἥκιστα εὐπρεπῆ ἐγχείρησιν ταύτην.

ἼΑΜΑ 26ον (7ον).

(Ἐγχείρησις ἕλκους κοιλίας.)

Ἀρχαῖον κείμενον. *Ἀνὴρ ἐ[ντὸ]ς τᾶς κοιλίας ἕλκος ἔχων. οὗ-*

τος ἐγκαθεύδων ἐν[ύπνιο]ν εἶδε· ἐδ[όκει] αὐτῶι ὁ θεὸς ποιτάξαι τοῖς

ἑπομένοις ὑπηρέτα[ις συ]λ[(λ)]αβό[ν]τας αὐτὸν ἴσχειν, ὅπως τάμηι οὐ τὰν

κοιλίαν, αὐτὸς δὲ φεύ[γειν], τοὺς δὲ συλλαβόντας νιν ποιδῆσαι ποὶ ῥό-

πτον, μετὰ δὲ τοῦ[το τὸν Ἀσκλα]πιὸν ἀνσχίσσαντα τὰγ κοιλίαν ἐκτα-

μεῖν τὸ ἕλκος καὶ [συνρ]ά[ψαι] πάλιν καὶ λυθῆμεν ἐκ τῶν δεσμῶν. καὶ [ἐ-]

κ τούτου ὑγιὴς ἐξ[ῆλθ]ε, τὸ δὲ δάπεδον ἐν τῶι ἀβάτωι αἵματος κατά-

πλεον ἦς. — — — — — — — — — —

Μετάφρασις. Ἀνήρ τις φέρων ἕλκος (φλέγμονα, ἀπό-

(1) Ἴδε Κωστομοίρη ὡς ἄνω Σελ. 64.

στημα), ἐντὸς τῆς κοιλίας του. Οὗτος ἐλθὼν πρὸς ἐγκοίμησιν εἶδεν ὄνειρον. Τῷ ἐφάνη, ὅτι ὁ θεὸς διέταξε τοὺς συνοδεύοντας αὐτὸν θεράποντας ἵνα, συλλαμβάνοντες αὐτόν, τὸν συγκρατήσωσι (ἴσχειν) διὰ νὰ τάμῃ ὁ θεὸς τὴν κοιλίαν του, αὐτὸς δὲ ἔφευγεν. Ἐκεῖνοι ὅμως, συλλαβόντες αὐτὸν ἤδη, προσέδεσαν ἐπὶ τοῦ ῥόπτρου (τῆς θύρας), εἶτα δὲ ὁ Ἀσκληπιὸς σχίσας τὴν κοιλίαν του, διέταμε τὸ ἕλκος, συνέρραψε τοῦτο πάλιν καὶ οὕτως ἐλύθη ἐκ τῶν δεσμῶν καὶ ἐξῆλθεν ἐκ τούτου ὑγιὴς (ὁ πάσχων), τὸ δὲ ἔδαφος τοῦ Ἀβάτου ἐπληρώθη ἐξ αἵματος.

Ἑρμηνεία. Ἰδοὺ καὶ ἓν ἀκόμη ἴαμα ἐντελῶς χειρουργικόν, μὲ τὴν σχετικὴν ἐγχείρησιν καὶ ὅλα τὰ καθέκαστα ταύτης. Τομήν, πίεσιν, αἱμορραγίαν, σύρραψιν τραύματος κτλ.

Μὲ τὸ ὄνομα ἕλκος ἠννόουν οἱ ἀρχαῖοι ἰατροὶ τὴν ἐξέλκωσιν, τὸ τραῦμα, τὸ φῦμα, τὸν φλέγμονα, τὸ ἀπόστημα, καὶ πᾶσαν τέλος τοπικὴν κάκωσιν ἢ βλάβην συνωδευομένην ὑπὸ πύου ὀλίγου ἢ πολλοῦ (ἐξ οὗ ξηρὰ καὶ ὑγρὰ ἕλκη. Ἱπποκρ. περὶ ἑλκῶν ἐκδ. Kühn, I. 307) (1).

Ἐνταῦθα ἐπρόκειτο λοιπὸν μετ' ἀπολύτου θετικότητος, περὶ φλέγμονός τινος ἢ ἀποστήματος τῶν τοιχωμάτων τῆς κοιλίας. Ἡ διάγνωσις βεβαίως εἶχε γίνει ἐκ τοῦ προτέρου καὶ ὑπελείπετο νὰ ἐφαρμοσθῇ ἡ ὑπὸ τοῦ ἰδίου Ἱπποκράτους ὑποδεικνυομένη θεραπεία(2), ἤτοι ἡ διάνοιξις τῆς πυώδους συλλογῆς. Οἱ βοηθοὶ λοιπὸν ἐφήρμοσαν τότε παρὰ τῷ πάσχοντι ὅ,τι ἐγίνετο πάντοτε σχεδὸν μέχρι τῆς ἐφευρέσεως τοῦ χλωροφορμίου. Ἥρπασαν δηλ. τὰς χεῖρας τοῦ μέλλοντος νὰ ἐγχειρισθῇ καὶ ἔδεσαν τοῦτον εἰς τὸ ῥόπτρον τῆς θύρας τοῦ Ἀβά-

(1) Ἴδε καὶ Ἰλιάδος περὶ Φιλοκτήτου Β 721—723. — «Ἀλλ' ὁ μὲν ἐν νήσῳ κεῖτο κρατὲρ ἄλγεα πάσχων, ... ἕλκεϊ μοχθίζοντα κακῷ ὀλοόφρονος ὕδρου».

(2) Ἰδ. Ἱπποκρ. Ἐκδ. Kühn III Σελ. 312 (133) «τῶν ἑλκέων τὰ κυκλοτερέα ἢν ὑπόκοιλα ᾖ, ἐν κύκλῳ πάντῃ ἐπιτάμνειν χρή κτλ.

του, ὁ δὲ χειρουργὸς ἱερεὺς, ναρκωμένου ὄντος τοῦ πάσχοντος ἐκ τῆς ἐγκοιμήσεως, ἐνήργησε τὴν σχάσιν βαθέως καὶ τὸ πῦον μετὰ τοῦ αἵματος ἐχύθη ἀφθόνως ἐπὶ τοῦ δαπέδου. Τὴν πρωΐαν ὁ ἐγχειρισθεὶς ἐξῆλθεν ἐννοεῖται ὑγιής. Ἀνήκει λοιπὸν τοῦτο εἰς τὴν Γʹ. κατηγορίαν. Παρατηροῦμεν ἐπίσης εἰς τὸ ἴαμα τοῦτο τὴν λεπτομέρειαν τῆς ὑπάρξεως θυρῶν ἰσχυρῶν, μετὰ ῥόπτρων σιδηρῶν, ἐν τῷ Ἀβάτῳ.

ἼΑΜΑ 27ον (8ον).

(Θεραπεία φθειριάσεως.)

Ἀρχαῖον κείμενον. *Κλεινάτας Θηβ[αῖ]ος ὁ τοὺς φθεῖρας. οὗτος [πλῆ-]*
θός τι πάμπολυ φθε[ιρ]ῶν ἐν τῶι σώματι [ἔ]χων ἀφικόμενος ἐνεκάθε[υ-]
δε καὶ ὄψιν ὄψιν· ἐδόκει αὐτόν νιν ὁ θεὸς ἐγδύσας καὶ γυμνὸν κα-
ταστάσας ὀρθὸν σά[ρω]ι τινὶ τοὺς φθεῖρας ἀπὸ τοῦ σώματος ἀποκα-
θαίρειν. ἁμέρας δὲ γ[ε]νομένας ἐκ τοῦ ἀβάτου ὑγιὴς ἐξῆλθε.

Μετάφρασις. Κλεινάτης τις ἐκ Θηβῶν φθειριῶν. Οὗτος ἔχων πολλὰς φθεῖρας ἐπὶ τοῦ σώματος, φθάσας (εἰς τὸν Ναὸν) ἐνεκοιμήθη καὶ εἶδεν ὄνειρον. Ἐφάνη αὐτῷ ὅτι ὁ θεὸς, ἀφοῦ πρῶτον τὸν ἐξέδυσε καὶ τὸν ἔκαμεν ἐντελῶς γυμνὸν, τὸν ἔθεσεν ὄρθιον καὶ διὰ σαρώθρου τινὸς ἀπεκαθάρισεν αὐτῷ τὰς φθεῖρας ἐκ τοῦ σώματος. Ὅταν δ' ἐξημέρωσεν ἐξῆλθεν ὑγιὴς τοῦ Ἀβάτου.

Ἑρμηνεία. Εἷς φθειριῶν, ἐρχόμενος πρὸς θεραπείαν εἰς κλινικήν τινα καὶ σήμερον ἀκόμη, εἰς παραπλησίαν ἴσως μέθοδον θὰ ὑπεβάλλετο, μὲ μόνην τὴν διαφορὰν, ὅτι θὰ ἐπηκολούθει καὶ λουτρὸν τὴν θεραπείαν ταύτην καὶ ἐπάλειψις φθειροκτόνου τινὸς φαρμάκου, ἀλλὰ καὶ τοῦτο προηγήθη.

ἸΑΜΑ 28ον (9ον).

(Θεραπεία κεφαλαλγίας.)

Ἀρχαῖον κείμενον. *Ἀγέστρατος κεφαλᾶς [ἄ]λγος. οὗτος ἀγρυπνίαις συνεχόμενος διὰ τὸμ πόνον τᾶς κεφαλᾶ[ς], ὡς ἐν τῶι ἀβάτωι ἐγένετο, καθύπνωσε καὶ ἐν[ύ-]πνιον εἶδε· ἐδόκει αὐτὸν ὁ θεὸς ἰασάμενος τὸ τᾶς κεφαλᾶς ἄλγος ὀρθὸν ἀστάσας γυμνὸν παγ[κρ]ατίου προβολὰν διδάξαι. ἁμέρας δὲ γενηθείσας ὑγιὴς ἐξῆλθε καὶ οὐ μετὰ πολὺγ χρόνον τὰ Νέμεα ἐνίκασε [τὸ] παγκράτιον.* — — — — — — — — — — —

Μετάφρασις. Ὁ Ἀγέστρατος ἀλγῶν τὴν κεφαλὴν (κεφαλαλγῶν). Οὗτος κατεχόμενος ἐξ ἀγρυπνιῶν ἕνεκα τῆς κεφαλαλγίας αὐτοῦ, ἐλθὼν εἰς τὸ Ἄβατον κατελήφθη ὑπὸ ὕπνου καὶ εἶδεν ὄνειρον. Ἐφάνη αὐτῷ, ὅτι ὁ θεὸς θεραπεύσας τὸν πόνον τῆς κεφαλῆς, τὸν ἔθεσεν ὄρθιον, καὶ ἐδίδαξεν εἰς αὐτὸν γυμνὸν τὴν προβολὴν τοῦ παγκρατίου. Ὅταν δὲ ἐξημέρωσεν, ἐξῆλθεν ὑγιής, καὶ ὄχι μετὰ πολὺν χρόνον (ὁ ἴδιος) ἐνίκησεν εἰς τοὺς Νεμέους ἀγῶνας, ἐν τῷ Παγκρατίῳ(¹).

Ἑρμηνεία. Ἐνταῦθα ὁ Ἱερεύς, ὅστις ἐν ὀπτασίᾳ παρίσταται διδάξας εἰς τὸν πάσχοντα τὰς προβολὰς τοῦ Παγκρατίου, νομίζομεν ὅτι ἐφήρμοσεν εἰς αὐτὸν ἁπλούστατα κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην τὴν μεθοδικὴν ἀντινευραλγικὴν μάλαξιν τῆς

(¹) Τὸ παγκράτιον παρεῖχε ποικιλίαν στάσεων καὶ ἦτο κατ' ἐξοχὴν ὑγιεινὴ γυμναστικὴ ἐξάσκησις, διά τε τὰ ἄνω καὶ τὰ κάτω ἄκρα (ἰδ. πλείονα ἐν Krauze, die Gymnastik der Hellenen. Band I, Seite 534—556. Τὸν ἀγῶνα τοῦτον περιγράφει ἐπίσης θαυμασίως ὁ Φιλόκρατος ἐν Εἰκόσι. Βιβ. II, εἰκὼν 6).

σήμερον. Γνωρίζομεν πράγματι, ὅτι τὸ Παγκράτειον ἦτο ἀγώνισμα σύνθετον ἐκ τῆς πυγμαχίας καὶ τῆς πάλης. Ἀλλὰ κατὰ τοῦτο ἡ χεὶρ δὲν ἀπετέλει πυγμήν, εἶχε μόνον κεκαμμένους τοὺς δακτύλους κατὰ τὰ φερόμενα κτυπήματα. Βεβαίως μία ἔντεχνος ἐφαρμογὴ τῆς μαλάξεως διὰ τοιαύτης κάμψεως τῶν δακτύλων περὶ τὸν αὐχένα, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἐπάλειψιν τοῦ δέρματος διὰ λίπους, (ὡς εἴθιστο παρὰ τοῖς παλαισταῖς) ὑπὸ τοῦ ἱερέως σκοπίμως γενομένη, ἐξελήφθη ὑπὸ τοῦ πάσχοντος ὡς διδασκαλία τοῦ παγκρατίου, ἐνῷ ὁ ἱερεὺς ἐθεράπευσεν αὐτὸν ἐκ τῆς κεφαλαλγίας του οὕτως, ὥστε βραδύτερον νὰ ἐξασκηθῇ καὶ ὁ ἴδιος εἰς τὸ ἀληθὲς παγκράτιον καὶ νὰ νικήσῃ ἀγωνισθεὶς εἰς τοῦτο(1). Ὥστε καὶ εἰς τὸ ἴαμα τοῦτο παρατηροῦμεν τελείαν ἰατρικὴν ἐπέμβασιν, ὑπὸ μυστηριώδη καὶ φανταστικὸν πάντοτε τύπον, τὸ κατατάσσομεν ἑπομένως εἰς τὴν κατηγορίαν Β′ καὶ Γ′.

Τὸ ἴαμα τοῦτο ἔρχεται νὰ ἐπικυρώσῃ ὅλως ἀδοκήτως τὴν ἐπανειλημμένως ἐξενεχθεῖσαν ἐνταῦθα γνώμην, ὅτι οἱ πάσχοντες πρὸ τῆς ἐγκοιμήσεως ἐλάμβανον ναρκωτικὰ φάρμακα, διότι ἄλλως δὲν δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ Ἀγίστρατος οὗτος, ἐλθὼν εἰς τὸ Ἀσκληπιεῖον, ἵνα θεραπευθῇ ἐξ ἐπιμόνων ἀϋπνιῶν, ἐπέτυχε νὰ κοιμηθῇ τὴν πρώτην ἀμέσως νύκτα βαθύτατα καὶ ἐνύπνιον ἀκόμη νὰ ἴδῃ, ἄνευ τῆς βοηθείας οὐδενὸς μέσου τοιούτου.

ἼΑΜΑ 29ον (10ον).

(Θεραπεία διατρύσεως τοῦ πνεύμονος δι' ἀκίδος.)

Ἀρχαῖον κείμενον. *Γοργίας Ἡρακλειώ·ιας πύος. οὗ·τος ἐμ μάχαι*
·τινὶ ·τρωθεὶς εἰς ·τὸμ πλ[ε]ύμονα ·τοξε[ύ]μ[α]·τι ἐνιαυτὸγ καὶ ἑξάμηνον

(1) Ἰδ. Guhl und Kuner, Leben der Griechen und Römer Σελ. 375.

ἔμπυος ἦς οὕτω σφοδρῶς, ὥστε ἑπτὰ καὶ ἑξήκοντα λεκάνας ἐνέπλησε πύους. ὡς δ' ἐνεκάθευδε, ὄψιν εἶδε· ἐδόκει οἱ ὁ θεὸς τὰν ἀκίδα ἐξελεῖν ἐκ τοῦ πλεύμονος. ἁμέρας δὲ γενομένας ὑγιὴς ἐξῆλθε τὰν [ἀκί-]δα ἐν ταῖς χερσὶ φέρων. — — — — — — — — —

Μετάφρασις. Γοργίας Ἡρακλειώτης πυορροῶν. Οὗτος τρωθεὶς εἴς τινα μάχην κατὰ τὸν πνεύμονα διὰ τόξου (βέλους), ἐπὶ ἓν ἔτος καὶ ἓξ μῆνας τοσοῦτον σφοδρῶς ἐπυορρόει, ὥστε ἐγέμισεν ἑξήκοντα καὶ ἑπτὰ λεκάνας ἐκ πύου. Ὅταν δὲ ἐνεκοιμήθη (εἰς τὸ Ἄβατον) εἶδεν ὄνειρον. Τῷ ἐφάνη ὅτι ὁ θεὸς ἐξῄρεσε τὴν ἀκίδα ἐκ τοῦ πνεύμονος (γρφ. ἐκ τῆς πλευρᾶς). Ὅταν δὲ ἐγένετο ἡμέρα ἐξῆλθεν ὑγιής, φέρων εἰς τὰς χεῖρας αὐτοῦ τὴν ἀκίδα . . .

Ἑρμηνεία. Καὶ τὸ ἴαμα τοῦτο κατατάσσομεν εἰς τὴν σειρὰν τῶν καθαρῶς Ἰατρικοχειρουργικῶν.

Ὁ πάσχων οὗτος ἔφερε τραῦμα ἐκ δόρατος καὶ τὴν ἀκίδα κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τοῦ δόρατος τούτου, ὄχι ἐντὸς τοῦ πνεύμονος, ὅπως πιστεύουν ὅλοι οἱ ἑρμηνευταὶ τοῦ ἰάματος τούτου, ἀλλ' ἐντὸς τῆς πλευρᾶς αὐτοῦ. Διότι πνεύμων ὠνομάζετο γενικώτερον καὶ ἡ πλευρά, ὡς καὶ ὁ θώραξ ὁλόκληρος(1). Τὸ τραῦμα λοιπὸν τοῦτο εἶχεν ἐπιφέρει ἀπὸ ἑνὸς καὶ ἡμίσεως ἔτους πλευρίτιδα ἐξιδρωματικήν, ἥτις βραδύτερον μετεβλήθη βεβαίως εἰς ἐμπύημα. Τοῦτο μόνον δύναται νὰ ἐξηγήσῃ τὴν ἀφθονίαν τοῦ ἐκχυνομένου πύου, τὸ ὁποῖον δὲν ἐξήρχετο ἐκ τοῦ στόματος, ἀλλὰ πιθανώτερον ἐκ τῆς ὀπῆς τοῦ τραύματος. Ἐντὸς τῆς ὀπῆς ταύτης ὑπῆρχεν ἴσως καὶ τοῦ ἐνσφηνωθέντος βέλους ἡ ἀκίς. Ταύτην λοιπὸν ἐξῄρεσε διὰ χειρουργικῆς ἐπεμβάσεως ὁ

(1) Ἰδ. λεξικὸν Passow, Πνεύμων.

ἰατρὸς ἱερέυς, ἐν ἐγκοιμήσει τοῦ πάσχοντος εὑρισκομένου, ἐπομένως ἡ πυορροοῦσα πληγὴ ἐπουλώθη, ἀφαιρεθέντος τοῦ ξένου σώματος ἐξ αὐτῆς. Περὶ τραυματικοῦ ἐμπυήματος καὶ ὁ Ἱπποκράτης τότε τὰ αὐτὰ περίπου ἐδίδασκεν(1) (Κατηγ. Γ').

ἼΑΜΑ 30ον (11ον).

(Θεραπεία στειρώσεως.)

Ἀρχαῖον κείμενον. *Ἀνδρομάχα ἐξ Ἀπείρο[υ] π[ερὶ παί-] δων. αὕτα ἐνκα[(θ)]εύδουσα ἐνύπνιον εἶδε· ἐδόκει αὐτᾶι [τὸ ἔσθος ὁ θε-] ὸς ἀγκαλύψαι, μετὰ δὲ τοῦτο τὸν θεὸν ἅψασθαί οὑ τὰ[ν κοιλίαν. ἐκ τού-] του τᾶι Ἀνδρομάχαι υ[ἱ]ὸς ἐξ Ἀρύββα ἐγένετο.* — —

Μετάφρασις. Ἀνδρομάχη τις ἐξ Ἠπείρου πρὸς τεκνοποίησιν (ἐλθοῦσα). Αὕτη ἐγκοιμηθεῖσα ἐν τῷ Ἀβάτῳ εἶδεν ὄνειρον. Τῇ ἐφάνη ὅτι ὁ θεὸς ἀνεσήκωσε τὸ φόρεμα αὐτῆς καὶ εἶτα ἔψαυσεν αὐτῆς τὴν κοιλίαν. Ἐκ τούτου ἡ Ἀνδρομάχη ἀπέκτησεν υἱὸν ἐκ τοῦ συζύγου της Ἀρύββα.

Ἑρμηνεία. Τὸ ἴαμα τοῦτο διπλῆν ἐπιδέχεται τὴν ἐξήγησιν, ἀλλὰ πάντοτε ἀνθρωπίνην. Πολὺ πιθανὸν διὰ τῆς γενομένης ψαύσεως ὁ πεπειραμένος ἱερὸς Ἀσκληπιάδης νὰ διέγνωσεν ὑπάρχουσαν παρὰ τῇ γυναικὶ ἐγκυμοσύνην καὶ διεβεβαίωσεν αὐτὴν περὶ τῆς μελλούσης γεννήσεως παιδός. Δυνάμεθα ἐπίσης ἴσως νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ὁ ἱερεὺς διὰ τῆς τοιαύτης ψαύσεως

(1) Ὅσοι τρωθέντες εἰς τὸν θώρακα τὸ μὲν ἐκτὸς τοῦ τραύματος, ὑγιάνθησαν, τὸ δ' ἐντὸς μή, κινδυνεύουσιν ἔμπυοι γενέσθαι (Ἱπποκρ. 1, ἐκδ. Kühn, Προγρ. Σελ. 306).

τῆς κοιλίας ἐξετέλει, ἐν πομπώδει ὑποβολῇ, μάλαξιν θαυματουργόν, ἐξ ἐκείνων ἃς ἐφήρμοζον οἱ Ἱερεῖς, συνοδεύοντες καὶ διὰ τῶν γνωστῶν ἐπῳδῶν εἰς ὅλας τὰς περιστάσεις καὶ εἰς πάντας τοὺς γνωστοὺς τῆς ἀρχαιότητος Ναοὺς καὶ παρ' ἄλλοις ἀκόμη λαοῖς, πλὴν τῆς Ἑλλάδος. Ἐνταῦθα προσψαύων τὴν κοιλίαν εἰς τὸ πάσχον μέρος, ἔψαλλε συγχρόνως ἐξορκισμούς, (ὡς ἀναφέρει καὶ ὁ Πίνδαρος περὶ Ἀσκληπιοῦ προχειμένου, ὅτι ἐθεράπευε μὲ ποτά, μὲ βοτάνας, μὲ φλεβοτομὰς καὶ μὲ ἐπῳδάς(1)). Ἑτέρα ἐξήγησις τοῦ ἰάματος τούτου θὰ ἦτο ὀλίγον σκανδαλώδης. Ὑπὲρ ταύτης θὰ συνηγόρει ἴσως, ἥ τε ἐφαρμοσθεῖσα μέθοδος καὶ ὁ πειρασμός, ὃν παρέχει εἰς τὸν ἀναγνώστην, ἡ ἄλλως τε περιττὴ ἐντελῶς προσθήκη τοῦ γράψαντος τὸ ἴαμα τοῦτο Ἱερέως, ὅτι ὁ υἱὸς τῆς Ἀνδρομάχης ἐγένετο αὐτῇ ἐκ τοῦ συζύγου της Ἀρύββα· ὡς νὰ εἴχομεν σοβαροὺς λόγους ν' ἀμφιβάλλωμεν περὶ τούτου.

ἼΑΜΑ 31ον (12ον).

(Θεραπεία τραύματος ὀφθαλμοῦ.)

Ἀρχαῖον κείμενον. *Ἀ[*

ος ὀφθαλμούς. οὗτος ἔν τινι μάχαι ὑπὸ δό[ρα]τος πλ[αγεὶς ἀμφοτέ-]
ρων τῶν ὀφθαλμῶν τυφλὸς ἐγένετο καὶ τὰν λόγχαν [ἐνιαυτὸν ἐν τῶι]
προσώπωι περιέφερε. ἐγκαθεύδων [δ]ὲ ὄψιν εἶδε· ἐδ[όκει οἱ τὸν θεὸν]
ἐξελκύσαντα τὸ βέλος εἰς τὰ β[λέφα]ρα τὰς καλουμ[ένας . . . . (.) πά-]
λιν ἐναρμόξαι. ἁμέρας δὲ γεν[ομένα]ς ὑγιὴς [(ἐ)]ξῆλθ[ε.]

(1) «Τοὺς δὲ μαλακαῖς ἐπαοιδαῖς ἀμφέπων . . . .» Πυθ. 3. 51.

Μετάφρασις. Α . . . . . ός τις, τρωθεὶς ἔν τινι μάχῃ ὑπὸ δόρατος ἐπὶ ἀμφοτέρων τῶν ὀφθαλμῶν, ἐτυφλώθη καὶ ἔφερε τὴν λόγχην (ἐμπεπαρμένην) ἐν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ ἐπὶ ἓν ἔτος. Ἐγκοιμηθεὶς δὲ εἶδεν ὄνειρον. Τῷ ἐφάνη ὅτι ὁ θεὸς ἐξελκύσας τὸ βέλος προσήρμοσεν εἰς τὰ βλέφαρα πάλιν τὰς καλουμένας . . . . . (ἐνταῦθα λείπει ἡ λέξις), ὅταν δ' ἐξημέρωσεν ἐξῆλθεν ὑγιής.

Ἑρμηνεία. — Τὸ χειρουργικὸν τοῦτο ἴαμα, καίπερ ἀτελές, ἐκ τῆς ἐλλείψεως τῶν γραμμάτων, ἔν τε τῷ 63ῳ καὶ 67ῳ στίχῳ, ἣν κακῶς νομίζομεν συμπληρώνει ἡ ὑπὸ τοῦ Blinkenberg προτεινομένη λέξις κόρας, φαίνεται ἐπίσης ἁπλοῦν, ἂν παραδεχθῶμεν ὅτι βέλος τι μικρόν, πρὸ πολλοῦ τρῶσαν ἐκ τοῦ πλαγίου τὸ πρόσωπον καὶ τὰ βλέφαρα τοῦ ἑνὸς ὀφθαλμοῦ, εἶχε μείνει ἴσως ἐντός, εἰς τρόπον ὥστε νὰ τηρῇ κεκλεισμένα τὰ βλέφαρα, ὡς ἐκ τῆς παρουσίας αὐτοῦ. Ὁ ἱερεὺς λοιπὸν δι' ἐπιτηδείας ἐγχειρήσεως ἐξήγαγε τὸ βέλος ἐκ τῶν βλεφάρων καὶ οὕτως ἤνοιξεν ὁ ὀφθαλμὸς καὶ ἐπανῆλθεν ἡ ὅρασις, ἥτις οὐδόλως ἦτο βεβλαμμένη. Ἐξῆλθε δὲ ὑγιὴς οὐχὶ ἐκ τῆς, μὴ ὑπαρχούσης, τυφλώσεως τῶν ὀφθαλμῶν, ἀλλ' ἐκ τῆς τραυματικῆς καταστάσεως τοῦ προσώπου, ἅμα τῇ ἀφαιρέσει τοῦ βέλους. Τὸ πληγεὶς ἀμφοτέρων τῶν ὀφθαλμῶν, δὲν ἐννοεῖ τύφλωσιν ἐξ ἀμφοτέρων.

ἼΑΜΑ 32ον (13ον).

(Θεραπεία φθισιῶντος.)

Ἀρχαῖον κείμενον. *[Θ]έρσανδρος Ἁλι[κ]ὸς φ[(θ)]ισικ[ός. οὗτος] ἐγκαθεύδων ὄ[ψιν εἶδε· . . . . . (.)]*
[ἐ]ώρη ἐφ' ἀμάξας[. . . . .]εἰς Ἁλιεῖς[. . . . .]
[τ]ῶν ἱαρῶν ἐπί[. . . . .]ος ἧς τὸ πολ[. . . . .]
. . γμένος περ[ὶ τ]ὸν[. . . . .]λον τῶν δ[. . . . .]
. . ι τοῦ Θερσ[ά]νδρου[. . . . .]οι οδρ[. . . . .]
. . ς καταβά[ς τ]ὸν Θέρ[σανδρον, ...]ε πολ[. . . . .]

......ουσας τὸ γεγε[νημένον,.........]ο υ μ[................]
..[τ]ὸ ἱερὸν εἰς Ἐπίδα[υρον, ...]
..[ἔ]δοξε τᾶι πόλι εἰς Δ[ελφούς,..........................]
...ωντι, ὁ δὲ θεὸς ἔχρ[ησε, ...]
Ἀσκλαπιοῦ τέμενος κ[.................................]
τὸ ἱαρὸν ἀναγγελθεν [.................................]
ἱδρύσατο τέμενος Ἀσκλ[απιοῦ,......................τὰ νομι-]
σθέντα ἐπετέλεσε.

Ἑρμηνεία. Τὸ ἴαμα τοῦτο ὡς καὶ πλεῖστα ἐκ τῶν ἑπομένων αὐτῷ, εἶναι ἐλλειπῆ δυστυχῶς καὶ δυσανάγνωστα, ἑπομένως δὲν ἐπιδέχεται οὐδεμίαν ἀνάλυσιν.

Ἴαμα 33ον (14ον).

(Θεραπεία στειρώσεως.)

Ἀρχαῖον κείμενον. περὶ τέ-]
κνων. αὕτα ἐγκαθεύδου[σα ἐνύπνιον εἶδε· ἐδόκει οἱ τὸν θεὸν εἰπεῖν]
ἐσσεῖσθαι γενεὰγ καὶ ἐ[περωτῆν νιν, ...]
τεραν, αὐτὰ δὲ φάμεν ἐπὶ[................ καὶ ἐκ τούτου ἐντὸς ἐνι-]
αυτοῦ ἐγένετο αὐτᾶι υἱ[ός.]

Μετάφρασις. Ὄνομα καὶ πατρὶς ἱκέτου ἐλλείπουσιν ἐνταῦθα, ἀλλὰ πρόκειται βεβαίως περὶ γυναικός τινος, ἥτις ἦλθε ζητοῦσα τὴν βοήθειαν τοῦ θεοῦ πρὸς τεκνοποιΐαν. Αὕτη ἐγκοιμηθεῖσα εἶδεν ὄνειρον, τῇ ἐφάνη ὅτι ὁ θεὸς τῆς εἶπεν, ὅτι θ' ἀποκτήσῃ τέκνα καὶ ἠρώτησεν αὐτὴν .... ἐδῶ ὑπάρχει εἰς τὴν πλᾶκα κενὸν διὰ 24 ἢ 25 τοὐλάχιστον γράμματα, κατὰ τὸν

Baunack, ἅτινα ἀποτολμῶμεν ἡμεῖς νὰ συμπληρώσωμεν ὡς ἑξῆς: μετὰ τὸ καὶ ἐπερωτῆν νιν..προσθέτομεν, εἰ νομισθέντα ἐπετελέσατο προτέραν (Στίχ. 4ος), ἂν ἔκαμε τὰ νομιζόμενα τὴν προτεραίαν ἐν τῷ Ναῷ δηλαδή. Ὅταν δὲ αὕτη εἶπεν, ὅτι — αὐτὰ δὲ φάμεν ἐπὶ — (καὶ ἐνταῦθα ὑπάρχει κενὸν 15 γραμμάτων μετὰ τὸ ἐπὶ, τοῦτο δὲ συμπληροῦμεν διὰ τῆς φράσεως) τελέσαι, ἥψατο θεός, ἐτέλεσε (τὰ εἰθισμένα) δηλ. ὁ θεὸς δὲ ἔψαυσε ταύτην καὶ ἐκ τούτου ἐντὸς ἐνιαυτοῦ ἔτεκεν υἱόν.

Ἑρμηνεία. Τὸ ἴαμα τοῦτο καταταχτέον εἰς τὰ διαφημιστικὰ (Κατηγ. Α'). Οὐχ ἧττον ἑρμηνεύομεν καὶ τοῦτο, ὅπως τὸ παραπλήσιον αὐτῷ 30ον, ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὸ ἰατρικὸν αὐτοῦ μέρος. Δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ βεβαίως ὡς ἐπίδειξις θαύματος ἡ ἐπίτευξις ἑνὸς τοιούτου θεραπευτικοῦ ἀποτελέσματος ἐπὶ τῆς στειρώσεως, μεθ' ὅλην τὴν φαινομένην ἔλλειψιν πάσης γυναικολογικῆς ἐπεμβάσεως καὶ κατ' αὐτήν. Ὁ ἱερεὺς ἄλλως τε ἐνταῦθα, (ὡς ἱεροσύλως συνεπληρώσαμεν τὰ κενά), ἐρωτᾷ πρότερον τὴν γυναῖκα εἰ τὰ νομισθέντα ἐπετέλεσε τὴν προηγουμένην ἡμέραν. Τί ἦσαν τὰ νενομισμένα κατὰ τὴν περίπτωσιν ταύτην; Θὰ ἐδόθησαν βεβαίως αὐτῇ βότανά τινα καὶ σχετικαὶ ἴσως ὁδηγίαι, ἀπαραλλάκτως ὅπως δίδουν καὶ τὴν σήμερον οἱ ἐμπειρικοὶ ἰατροὶ ἢ αἱ μαῖαι, φιάλας ὅλας τεκνογόνων ἐλιξηρίων. Καὶ τὰ μὲν διάφορα μέσα τὰ κατὰ τὴν ἐγκοίμησιν ἐφαρμοσθέντα, γίνονται γνωστὰ φαινομενικῶς, διὰ τῆς ἐπὶ πλακὸς χαραχθείσης θεραπείας, ἀλλὰ τὶς θὰ ἐξήλεγχε, καὶ τὸ ἐντὸς ἑνὸς ἔτους ἐρχόμενον ἀποτέλεσμα, ὡς π. χ. εἰς τὸ 30ον ἴαμα, καθ' ὃ ἑτέρα γυνὴ ἀναχωρεῖ μακρὰν τῆς Ἐπιδαύρου εἰς τὴν Ἤπειρον τῶν χρόνων ἐκείνων;

ΊΑΜΑ 34ον (15ον).

(Θεραπεία χωλώσεως).

Ἀρχαῖον κείμενον. *Ἐπιδαύριος χωλός. οὗτος [χωλὸς ἐὼν φοράδαν εἰς τὸ ἱερὸν ἀφίκετο.]*
ἐγκαθεύδων δὲ ὄψιν εἶδε· [ἐδόκει οἱ ὁ θεὸς ....]
ποιτάσσειν αὐτῶι κλίμα[κα .... ἐ-]
πὶ τὸν ναόν, αὐτὸς δὲ τὸ με[..........................]
.....εν καὶ ἄνω ἐπὶ τοῦ θ[ρόνου ....]
[κ]αὶ τὰγ γλίμακα μικρὸν κα[τέβη........................]
πρᾶτον ἀγανακτῶν τ[ᾶ]ι πρά[ξει ....]
λωι ἐόντι ἀποτολμ .... ἀμ[έρας δὲ γενομένας ἐκ τοῦ ἀβάτου ὑγιὴς ἐ-]
ξῆλθε. — — — — — — — — — — —

Μετάφρασις καὶ ἑρμηνεία. Ὁλοσχερὴς μετάφρασις καὶ ἑπομένως ἑρμηνεία τοῦ ἰάματος τούτου, εἶναι σχεδὸν ἀδύνατος, ἕνεκα τῶν παρατηρουμένων ἐλλείψεων αὐτοῦ. Φαίνεται ὅμως, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ χωλοῦ τινὸς μεταφερθέντος ἐπὶ φορείου πρὸς θεραπείαν ἐν τῷ Ἀβάτῳ καὶ ὅστις, μετὰ τὴν ἐγκοίμησίν του, ἀνῆλθε κλίμακα καὶ πάλιν κατῆλθεν αὐτῆς, παρὰ τὴν θέλησιν τοῦ θεοῦ· ἀλλ' ὅτι μεθ' ὅλα ταῦτα ἐθεραπεύθη ὑπ' αὐτοῦ καὶ ἐξῆλθεν ὑγιής. Τὸ εἶδος τῆς θεραπείας δὲν ἐξάγεται οὐδόλως, ἡμεῖς ὅμως λαμβάνομεν καὶ ἐνταῦθα ὑπὸ σημείωσιν τὸ γεγονὸς τῆς μεταφορᾶς διὰ φορείου ἐν τῷ Ἀβάτῳ, παρατηροῦμεν δὲ καὶ ἕτερόν τι λίαν ἐνδιαφέρον διὰ τὴν τοπογραφίαν τοῦ Ἀβάτου, περὶ ἧς ἐν ἐκτάσει ἐν τοῖς πρόσθεν ἐγράψαμεν. Πράγματι γίνεται λόγος ἀκριβῶς περὶ κλίμακος, δι' ἧς ἀνῆλθε καὶ κατῆλθεν ἐν τῷ Ἀβάτῳ. Δὲν δικαιούμεθα λοιπὸν νὰ ὑποθέσωμεν καὶ ἐκ ταύτης ἀκόμη τῆς περιπτώσεως, ὅτι τὸ Ἄβατον ἢ Ἄδυτον εὑρίσκετο ἐντὸς κρύ-

πτης, ἐντὸς τῆς ὁποίας κατήρχοντο καὶ ἀνήρχοντο; Τὸ ὑπόγειον τῆς Θόλου δὲν ἀνταπακρίνεται πλειότερον εἰς τὸ γεγονὸς τοῦτο;

ΊΑΜΑ 35ον (16ον).

[Δυσεξήγητον ὡς ἐκ τῆς ἀσαφείας καὶ ἐλλείψεως αὐτοῦ.)

Ἀρχαῖον κείμενον. *Καφ[ι]σ[ίας..........................Ἀσ-]*
κλαπιοῦ θεραπεύμασιν ἐπ[..........................]
δεται λέγων ὡς εἰ δύναμιν [..........................]
τᾶς ὕβρ[ι]ος ποινὰς λαμβάνω[ν ....]
τοῦ Βουκεφάλα ἐν τᾶι ἕδραι[..........................]
μεν τὸμ πόδα παραχρῆμα καὶ[..........................]
ὕ[σ]τερον δὲ πολλὰ καθικετεύ[σαντα ὑγιῆ ἐπόησε.]

ΊΑΜΑ 36ον (17ον) (Ἐπίσης. ἐλλειπές.)

(Θεραπεία ρευματικῆς ἀτονίας.)

Ἀρχαῖον κείμενον. *Κλειμένης Ἀργεῖος ἀκρατὴς [τοῦ σώματος. οὗτος ἱκέτας εἰς τὸ ἄβα-]*
τον ἐνεκάθευδε καὶ ὄψιν εἶδ[ε· ἐδόκει οἱ τὸν θεὸν..........πε-]
ριελίξαι περὶ τὸ σῶμα καὶ μικ[..........................]
νιν ἐπί τινα λίμναν, ἇς τὸ ὕδωρ[..........................]
δ' αὐτοῦ ἔθεν διακειμένου τὸν ἀ[.......................πολ-]
λοὺς τῶν ἀνθρώπων εἰς ταῦτα φά[μεν.......................ἀ-]
φικνῶνται εἰς τὸ τέμενος ἐόντε[ς ....]
τοιοῦτον ποιήσοι ἀλλ' ὑγιῆ ἀποπ[έμψοι. ἁμέρας δὲ γεγενημένας ἀσ-]
κηθὴς ἐξῆλθε. — — — — —

Μετάφρασις. Κλεομένης τις ἐξ Ἄργους. Οὗτος παράλυτος ἐκ τοῦ σώματος αὐτοῦ ὤν, ἦλθεν ὅπως ἐγκοιμηθῇ ὡς

ἱκέτης εἰς τὸ Ἄβατον καὶ εἶδεν ὄνειρον. Τῷ ἐφάνη ὅτι ὁ θεὸς περιετύλιξε τὸ σῶμα αὐτοῦ μὲ μικρὸν χιτῶνα (κενὸν 30 γραμμάτων) καὶ ἔφερεν εἶτα αὐτὸν ἐντὸς λίμνης (λουτροῦ;) ἧς τὸ ὕδωρ.. ἦτο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἰαματικόν, ἐντὸς τούτου δὲ διέμεινεν (ἐνταῦθα ὑπάρχουν πολλὰ κενά, ἀλλ' ὁπωσδήποτε τὴν ἑξῆς ὑποθέτομεν ἔννοιαν), ὅπως πολλοὶ ἄνθρωποι πάσχοντες ἐρχόμενοι εἰς τὸν Ναὸν πράττουν καὶ ἐξέρχονται ὑγιεῖς. Μόλις λοιπὸν ἐξημέρωσεν ἐξῆλθε καὶ αὐτὸς καλῶς ἔχων.

Ἑρμηνεία. Ἐκ τοῦ ἰάματος τούτου, καίτοι ἀτελοῦς, ἐξάγομεν διὰ πρώτην φορὰν τὴν ἐπίσημον πληροφορίαν, ὅτι μεταξὺ τῶν ἄλλων θεραπευτικῶν μέσων, ὑπεδεικνύοντο διαφημιστικῶς διὰ τῶν πλακῶν εἰς τοὺς προσερχομένους καὶ τὰ ἰαματικὰ λουτρά, ἅτινα ὑπῆρχον ἐντὸς τοῦ Καταστήματος. Ἀλλὰ καὶ τοιαῦτα φυσικὰ λουτρὰ ἂν μὴ ὑπῆρχον, δὲν ἔλλειπον ὅμως τὰ ἐντὸς τῶν λουτρώνων λαμβανόμενα. Ἐκτὸς τούτου θὰ ἠδυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ἐνταῦθα καὶ τεχνητήν τινα λίμνην χρησιμεύουσαν πρὸς πλύσιν πλειόνων, ἀνετώτερον ἐντὸς αὐτῆς κινουμένων(¹).

Ὁ Κλεομένης οὗτος ἔπασχε βεβαίως ἐκ γενικῶν ῥευματισμῶν, οἵτινες εἶχον παραλύσει τὸ σῶμα αὐτοῦ. Ποία ὅθεν ἄλλη καλλιτέρα θεραπεία θὰ ἠδύνατο νὰ ἐφαρμοσθῇ αὐτῷ ὑπὸ τῶν ἰατρῶν, ἂν μὴ ἡ τῶν ἰαματικῶν λουτρῶν; Ὁ κ. Καββαδίας συμπληροῖ τὸ κενὸν τοῦ β.' στίχου διὰ τοῦ *δράκοντα μέγαν περιελεῖξαι*. Ἀλλ' ὁμολογοῦμεν ὅτι δυσκόλως δυνάμεθα ν' ἀντιληφθῶμεν πάσχοντα περιτυλιγμένον μὲ ὄφιν καὶ εἰς τὴν λίμνην ὁδηγούμενον. Ἡμεῖς ἐπειράθημεν νὰ συμπληρώσωμεν τὴν ἐλλείπουσαν φράσιν διὰ τοῦ «*μικρὸν χιτῶνα*», ἤτοι φρονοῦμεν μᾶλλον, ὅτι μετὰ ἰσχυρὰν ἐντριβὴν καὶ μάλαξιν, περιετύλιξεν ὁ Ἱερεὺς τὸν πάσχοντα δι' ὀθόνης ἢ χιτῶνος καὶ οὕτω μετέφερεν αὐτὸν

(¹) Ὅτι δὲ ἡ λέξις, λίμνη σημαίνει καὶ τὴν τεχνητὴν λίμνην παραβλ. Ἡροδ. I, Κεφ. 185, 186, 191.

ἐντὸς τοῦ λουτροῦ. Ὅτι δὲ ὁ πάσχων δὲν ἦτο καὶ ἐντελῶς παράλυτος προκύπτει καὶ ἐκ τοῦ ὅτι, δὲν μετεφέρθη εἰς τὸ Ἱερὸν ὑπὸ ἄλλων (ὡς ὁ ἀμέσως ἑπόμενος τοῦ 37ου ἰάματος,) ἀλλ' ἦλθε μόνος του πρὸς ἐγκοίμησιν.

Ἐξάγομεν ἐπίσης ἐκ τοῦ ἰάματος τούτου, ὅτι εἰς τὴν φυσικὴν ἢ τεχνητὴν ταύτην πηγὴν ἢ λίμνην, ἤρχοντο πολλοὶ ἄνθρωποι, ὅπως θεραπευθῶσι. (Πολλοὺς τῶν ἀνθρώπων εἰς ταῦτα φᾶμεν . . . . . ἀφικνῶνται κτλ.).

Ἴαμα λοιπὸν καὶ τοῦτο κατ' ἐξοχὴν ἰατρικὸν (Κατηγ. Γ.').

ἼΑΜΑ 37ον (18ον).

(Θεραπεία παραλύσεως ποδῶν.)

Ἀρχαῖον κείμενον. *Δίαιτος Κυρ[αναῖος. οὗτος ἀκρατὴς ἐὼν ἐτύγχα-]*
νε τῶγ γονάτων. ἐγκαθεύδων δὲ ἐνύ[πνιον εἶδε· ἐδόκει οἱ τὸν θεὸν]
τοὺς ὑπηρέτας κέλεσθαι ἀειραμέ[νους νιν ἐξενεγκεῖν ἐκ τοῦ ἀ-]
δύτο(υ) καὶ καταθέμεν πρὸ τοῦ ναοῦ, ἐ[πεὶ δὲ αὐτὸν οὗτοι ἔξω ἤνεγ-]
καν, ἅρμα ζεύξαντα τὸν [(θ)]ε[(ὸ)]ν ἵππων πε[ριέρχεσθαι πρὸ τοῦ ναοῦ κύ-]
κλωι καὶ καταπατεῖ(ν) νιν τοῖς ἵπποις, [καὶ ἐκ τούτου νιν ὀρθὸν γε-]
νέσθαι εὐθύς. ἁμέρας δὲ γενομένας ὑγ[ιὴς ἐξῆλθε.

Μετάφρασις. Δίαιτος ὁ Κυραναῖος. Οὗτος ἦτο παράλυτος ἐκ τῶν γονάτων, ἐγκοιμηθεὶς (λοιπὸν) εἶδεν ὄνειρον. Τῷ ἐφάνη ὅτι ὁ θεὸς διέταξε τοὺς ὑπηρέτας τοῦ Ἱεροῦ νοσοκόμους, νὰ τὸν σηκώσουν, καὶ τὸν μεταφέρωσιν ἐκτὸς τοῦ Ἀδύτου, ἀπο-

θέτοντες αὐτὸν πρὸ τοῦ Ναοῦ. Ὅταν δὲ τὸν μετέφερον ἔξω, ὁ θεὸς ζεύξας ἵππους εἰς ἅρμα περιεφέρετο πρὸ τοῦ Ναοῦ (καὶ ἐζήτει) νὰ καταπατήσῃ αὐτὸν διὰ τῶν ἵππων. Ὡς ἐκ (τοῦ φόβου) τούτου ἠγέρθη ἀμέσως ὄρθιος, ὅταν δὲ ἐξημέρωσεν ἐξῆλθεν ὑγιής.

Ἑρμηνεία. Τὸ ἴαμα τοῦτο δίδει ἡμῖν κλινικῶς τὴν εἰκόνα πάσχοντος ἐκ παραπληγίας τῶν κάτω ἄκρων, ἢ ἐκ μυϊκῆς συσπάσεως (Contracture) ἢ ψευδαγκυλώσεως τῶν γονάτων αὐτοῦ, καὶ τοῦτο ἐξάγομεν ἐκ τῆς ἀμέσως ἐπιτευχθείσης ἰάσεως. Ἐννοεῖται, ὅτι ὁ πάσχων δὲν ἠδύνατο νὰ βαδίσῃ καὶ διὰ τοῦτο τὸν ἀνήγειρον καὶ τὸν μετέφερον οἱ νοσοκόμοι εἰς τὸν περίβολον, ἐκ τοῦ Ἀδύτου ἔνθα τὸν εἶχον ἀποθέσει.

Ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐφαρμοσθεῖσαν δι' ὀνείρου θεραπείαν, δὲν βλέπομεν ἐπαγγελίαν καὶ διαφήμισιν θαύματος, ἀλλὰ συμπεραίνομεν μᾶλλον τὸ ἑξῆς. Μετὰ τὰς νενομισμένας προπαρασκευὰς καὶ τὴν διάγνωσιν, ἐγκοιμηθεὶς ἐν τῷ Ἀβάτῳ καὶ ἀκούσας τὸ ὑποβληθὲν αὐτῷ σκοπίμως ἐκφοβιστικὸν τοῦτο ὄνειρον, ἠγέρθη ἀποτόμως ἐκ τοῦ τρόμου καὶ ἐβάδισεν, ὅπως ὁ ἄρας τὸν κράββατον αὐτοῦ καὶ περιπατήσας νευροπαθὴς χωλὸς τοῦ Εὐαγγελίου, ἤ, ὅπερ καὶ τὸ πιθανώτερον, μεταφερθεὶς πράγματι ἐν καταστάσει νάρκης εἰς τὸ προαύλιον τοῦ Ναοῦ καὶ ἀπειληθεὶς διὰ τῆς δῆθεν διαβάσεως ὁλοκλήρου ἅρματος ἐπὶ τῶν ποδῶν αὐτοῦ, ἠγέρθη αἰφνιδίως (ὀρθὸν γενέσθαι εὐθὺς) ἐκ τοῦ τρόμου. Παραδείγματα τοιαύτης ἀποτόμου θεραπείας νευρικῶν συνολκῶν καὶ συσπάσεων, δι' ἐκφοβιστικῶν μέσων, ἔχομεν τινὰ ἐν τῇ νευρολογίᾳ, καὶ μάλιστα εἰς ὑστερικὰς γυναῖκας. Ταῦτα δὲ ἀποτελοῦν ἴσως τὴν μεγαλειτέραν πελατείαν τῶν θαυματουργῶν Ναῶν καὶ τῆς σήμερον ἀκόμη. Δὲν παύουν ὅμως νὰ ἦναι διὰ τοῦτο καὶ πραγματικὰ ἰατρικὰ ἰάματα δι' ἡμᾶς, ὅταν ἐν γνώσει τῆς νόσου, καὶ λελογισμένως ἐφαρμόζονται. Τοῦτο μᾶς ἐνθυμίζει ἓν παρεμφερὲς ἴαμα, ὡς θαῦμα ἐπίσης παριστώμενον, ἑνὸς ἁγίου

Ἰατροῦ τῶν χριστιανικῶν χρόνων, τὸ ὁποῖον ἀναφέρομεν εἰς ἀνέκδοτον ἡμῶν πραγματείαν «περὶ Ἰατρικῆς καὶ Θρησκείας». Ἀφορᾷ τοῦτο εἰς πάσχοντα ἐκ μεγάλης ἀκατατάκτου ὀσχεοκήλης. Κατ' αὐτὴν ὁ Ἅγιος Ἀρτέμιος, (ὁ ἐν λόγῳ Ἰατρὸς) συνεβούλευσεν αὐτὸν καθ' ὕπνον νὰ θέσῃ τὸ ὄσχεόν του ἐπὶ τοῦ ἄκμονος ἑνὸς σιδηρουργοῦ καὶ μόλις οὗτος φέρῃ κατ' αὐτοῦ ἰσχυρὸν κτύπημα διὰ τῆς σφύρας του, θὰ ἐθεραπεύετο αὐτοστιγμεί. Τοῦτο ἔπραξεν ὁ χριστιανὸς πάσχων, ἀλλὰ μόλις εἶδε τὴν σφύραν ἑτοιμαζομένην νὰ κατενεχθῇ κατὰ τῶν ὄρχεων αὐτοῦ, ἀπεσύρθη μετὰ τρόμου, καὶ κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην, ὡς ἐκ θαύματος, ἀνετάχθη ἡ κήλη αὐτοῦ (ὡς ἐκ τῆς ἀποτόμου συσπάσεως) καὶ ἐθεραπεύθη (ἴδε εἰς Συναξαριστὴν βίον Ἁγίου Ἀρτεμίου).

ἼΑΜΑ 38ον (19ον).

(Θαυματουργὸς θεραπεία στειρώσεως.)

Ἀρχαῖον κείμενον. *Ἀνδρομέ-]*
δα ἐκ Κεθυ. αὕτα περὶ παίδων ἐγκαθεύδ[ουσα ἐνύπνιον εἶδε· ἐδό-]
κει οἱ ἐν τῶι ὕπνωι δράκων ἐπὶ τᾶς γαστ[ρὸς ἐλθεῖν. καὶ ἐκ τούτου]
παῖδές οἱ ἐγένοντο πέντε. — — — — —

Μετάφρασις. Γονὴ Ἀνδρομέδα ἐκ Κυθήρων. Αὕτη ἐγκαθεύδουσα ὅπως ἀποκτήσῃ τέκνα, εἶδεν ὄνειρον. Ἐφάνη αὐτῇ ὅτι ὄφις μέγας ἦλθεν ἐπὶ τῆς κοιλίας της, ἐνῷ ἐκοιμᾶτο, ἐκ τούτου δέ, ἐγέννησε τέκνα πέντε....

Ἑρμηνεία. Τὸ ἴαμα τοῦτο εἶναι κατ' ἐξοχὴν διαφημιστικὸν κυρίως διὰ τὴν τεκνογόνον ἰδιότητα τοῦ Ἀσκληπιείου. (Κατηγ. Α.)

θέτοντες αὐτὸν πρὸ τοῦ Ναοῦ. Ὅταν δὲ τὸν μετέφερον ἔξω, ὁ θεὸς ζεύξας ἵππους εἰς ἅρμα περιεφέρετο πρὸ τοῦ Ναοῦ (καὶ ἐζήτει) νὰ καταπατήσῃ αὐτὸν διὰ τῶν ἵππων. Ὡς ἐκ (τοῦ φόβου) τούτου ἠγέρθη ἀμέσως ὄρθιος, ὅταν δὲ ἐξημέρωσεν ἐξῆλθεν ὑγιής.

Ἑρμηνεία. Τὸ ἴαμα τοῦτο δίδει ἡμῖν κλινικῶς τὴν εἰκόνα πάσχοντος ἐκ παραπληγίας τῶν κάτω ἄκρων, ἢ ἐκ μυϊκῆς συσπάσεως (Contracture) ἢ ψευδαγκυλώσεως τῶν γονάτων αὐτοῦ, καὶ τοῦτο ἐξάγομεν ἐκ τῆς ἀμέσως ἐπιτευχθείσης ἰάσεως. Ἐννοεῖται, ὅτι ὁ πάσχων δὲν ἠδύνατο νὰ βαδίσῃ καὶ διὰ τοῦτο τὸν ἀνήγειρον καὶ τὸν μετέφερον οἱ νοσοκόμοι εἰς τὸν περίβολον, ἐκ τοῦ Ἀδύτου ἔνθα τὸν εἶχον ἀποθέσει.

Ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐφαρμοσθεῖσαν δι᾽ ὀνείρου θεραπείαν, δὲν βλέπομεν ἐπαγγελίαν καὶ διαφήμισιν θαύματος, ἀλλὰ συμπεραίνομεν μᾶλλον τὸ ἑξῆς. Μετὰ τὰς νενομισμένας προπαρασκευὰς καὶ τὴν διάγνωσιν, ἐγκοιμηθεὶς ἐν τῷ Ἀβάτῳ καὶ ἀκούσας τὸ ὑποβληθὲν αὐτῷ σκοπίμως ἐκφοβιστικὸν τοῦτο ὄνειρον, ἠγέρθη ἀποτόμως ἐκ τοῦ τρόμου καὶ ἐβάδισεν, ὅπως ὁ ἄρας τὸν κράββατον αὐτοῦ καὶ περιπατήσας νευροπαθὴς χωλὸς τοῦ Εὐαγγελίου, ἤ, ὅπερ καὶ τὸ πιθανώτερον, μεταφερθεὶς πράγματι ἐν καταστάσει νάρκης εἰς τὸ προαύλιον τοῦ Ναοῦ καὶ ἀπειληθεὶς διὰ τῆς δῆθεν διαβάσεως ὁλοκλήρου ἅρματος ἐπὶ τῶν ποδῶν αὐτοῦ, ἠγέρθη αἰφνιδίως (ὀρθὸν γενέσθαι εὐθὺς) ἐκ τοῦ τρόμου. Παραδείγματα τοιαύτης ἀποτόμου θεραπείας νευρικῶν συνολκῶν καὶ συσπάσεων, δι᾽ ἐκφοβιστικῶν μέσων, ἔχομεν τινὰ ἐν τῇ νευρολογίᾳ, καὶ μάλιστα εἰς ὑστερικὰς γυναῖκας. Ταῦτα δὲ ἀποτελοῦν ἴσως τὴν μεγαλειτέραν πελατείαν τῶν θαυματουργῶν Ναῶν καὶ τῆς σήμερον ἀκόμη. Δὲν παύουν ὅμως νὰ ἦναι διὰ τοῦτο καὶ πραγματικὰ ἰατρικὰ ἰάματα δι᾽ ἡμᾶς, ὅταν ἐν γνώσει τῆς νόσου, καὶ λελογισμένως ἐφαρμόζονται. Τοῦτο μᾶς ἐνθυμίζει ἓν παρεμφερὲς ἴαμα, ὡς θαῦμα ἐπίσης παριστώμενον, ἑνὸς ἁγίου

Ἰατροῦ τῶν χριστιανικῶν χρόνων, τὸ ὁποῖον ἀναφέρομεν εἰς ἀνέκδοτον ἡμῶν πραγματείαν «περὶ Ἰατρικῆς καὶ Θρησκείας». Ἀφορᾷ τοῦτο εἰς πάσχοντα ἐκ μεγάλης ἀκατατάκτου ὀσχεοκήλης. Κατ' αὐτὴν ὁ Ἅγιος Ἀρτέμιος, (ὁ ἐν λόγῳ Ἰατρὸς) συνεβούλευσεν αὐτὸν καθ' ὕπνον νὰ θέσῃ τὸ ὄσχεόν του ἐπὶ τοῦ ἄκμονος ἑνὸς σιδηρουργοῦ καὶ μόλις οὗτος φέρῃ κατ' αὐτοῦ ἰσχυρὸν κτύπημα διὰ τῆς σφύρας του, θὰ ἐθεραπεύετο αὐτοστιγμεί. Τοῦτο ἔπραξεν ὁ χριστιανὸς πάσχων, ἀλλὰ μόλις εἶδε τὴν σφύραν ἑτοιμαζομένην νὰ κατενεχθῇ κατὰ τῶν ὄρχεων αὐτοῦ, ἀπεσύρθη μετὰ τρόμου, καὶ κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην, ὡς ἐκ θαύματος, ἀνετάχθη ἡ κήλη αὐτοῦ (ὡς ἐκ τῆς ἀποτόμου συσπάσεως) καὶ ἐθεραπεύθη (ἴδε εἰς Συναξαριστὴν βίον Ἁγίου Ἀρτεμίου).

ἼΑΜΑ 38ον (19ον).

(Θαυματουργὸς θεραπεία στειρώσεως.)

Ἀρχαῖον κείμενον. *Ἀνδρομέ-]*
δα ἐκ Κεθυ. αὕτα περὶ παίδων ἐγκαθεύδ[ουσα ἐνύπνιον εἶδε· ἐδό-]
κει οἱ ἐν τῶι ὕπνωι δράκων ἐπὶ τᾶς γαστ[ρὸς ἐλθεῖν. καὶ ἐκ τούτου]
παῖδές οἱ ἐγένοντο πέντε. — — — — —

Μετάφρασις. Γονὴ Ἀνδρομέδα ἐκ Κυθήρων. Αὕτη ἐγκαθεύδουσα ὅπως ἀποκτήσῃ τέκνα, εἶδεν ὄνειρον. Ἐφάνη αὐτῇ ὅτι ὄφις μέγας ἦλθεν ἐπὶ τῆς κοιλίας της, ἐνῷ ἐκοιμᾶτο, ἐκ τούτου δέ, ἐγέννησε τέκνα πέντε....

Ἑρμηνεία. Τὸ ἴαμα τοῦτο εἶναι κατ' ἐξοχὴν διαφημιστικὸν κυρίως διὰ τὴν τεκνογόνον ἰδιότητα τοῦ Ἀσκληπιείου. (Κατηγ. Α.)

῎ΙΑΜΑ 39ον (20ον).

(Θεραπεία τραυματισθέντος ὀφθαλμοῦ.)

Ἀρχαῖον κείμενον. *Τίμω[ν λόγχαι τρω-]*
θεὶς ὑπὸ τὸν ὀφθαλμόν. οὗτος ἐγκαθεύδ[ων ἐνύπνιον εἶδε· ἐδό-]
κει οἱ ὁ θεὸς ποίαν τρίψας ἐγχεῖν εἰς τ[ὸν ὀφθαλμόν τι, καὶ ὑγι-]
ὴς ἐγένετο. — — — — —

Μετάφρασις. Τίμων..... τρωθεὶς διὰ λόγχης ὑπὸ τὸν ὀφθαλμόν. Οὗτος ἐγκαθεύδων εἶδεν ὄνειρον. Τῷ ἐφάνη ὅτι ὁ θεὸς συνθλίψας φυτόν τι ἐνέχυσεν ἐξ αὐτοῦ ἐντὸς τοῦ ὀφθαλμοῦ του καὶ ἐθεραπεύθη.

Ἑρμηνεία. Τραυματικὴ ὀφθαλμία θεραπευθεῖσα δι' ἐπιθέσεως ἀντιφλογιστικοῦ τινος ὀποῦ, οὐδὲν παρέχει τὸ θαυμαστόν. Τὸ φάρμακον εἰς τὸ ἴαμα τοῦτο εἶναι προφανὲς, μέχρι καὶ τοῦ τρόπου τῆς προπαρασκευῆς αὐτοῦ. Ὅτι δὲ δὲν ἐπρόκειτο περὶ ἀνιάτου ὀφθαλμικῆς παθήσεως, οὔτε περὶ τυφλώσεως, προκύπτει ἐκ τῆς περιγραφῆς τοῦ τραύματος, ὅπερ ἔφερεν ὑπὸ τὸν ὀφθαλμὸν, ἤτοι ἐπὶ τῶν κατωτέρων ἴσως βλεφάρων αὐτοῦ(1).

῎ΙΑΜΑ 40ον (21ον).

(Θεραπεία κοιλιακῆς ἐμφράξεως.)

Ἀρχαῖον κείμενον. *Ἐρασίππα ἐκ Καφυιᾶν. [αὕτα......]*
......εἶχε τὰγ γαστέρα καὶ ἐπέπρητο ὅλα καὶ ὁ[.........
..............]
θεύδουσα δὲ ἐνύπνιον εἶδε· ἐδόκει οἱ ὁ θε[ὸς τὰν γαστέρα ἀντρί-]

(1) Πρήθω = φουσκώνω, πνέω, ἀνάπτω, καίω. Πρῆσμα = οἴδημα (Ἱπποκρ. παθῶν Β.) Πρημαίνω (πρῆμα), ταὐτόσημον μὲ πέπρημαι, πνέω.

βων φιλῆσαί νιν, μετὰ δὲ τοῦτο φιάλαν οἱ δό[μεν φάρμακον ἔχουσαν]
καὶ κέλεσθαι ἐκπιεῖν, ἔπειτα ἐμεῖν κέλεσ................ ἔπειτα]
δὲ ἐμπλῆσαι τὸ λώπιον τὸ αὑτᾶς. ἁμέρας δὲ γ[ενομένας ὁρῆι αὕτα]
τὸ λώπιον μεστόν, ὧν ἐξήμεσε κακῶν, καὶ ἐκ το[ύτου ὑγιὴς ἐγένε-]
το. — — — — —

Μετάφρασις. Ἐρασιώπη ἐκ Καφυιῶν. Αὕτη (λείπουν ἱκανὰ γράμματα), εἶχεν ὑπερπεπληρωμένην τὴν κοιλίαν, καὶ ἦτο ἐντελῶς ἐξοιδημένη (= ἐξογκωμένη, πρησμένη) καὶ (λείπουν ἐπίσης πολλὰ γράμματα) δὲν ἠδύνατο ν' ἀποπατήσῃ. Ἐγκοιμηθεῖσα λοιπὸν εἶδεν ὄνειρον. Τῇ ἐφάνη ὅτι ὁ θεὸς, τρίψας τὴν κοιλίαν αὐτῆς τὴν ἐφίλησεν, ἔπειτα δὲ ἔδωσεν αὐτῇ φιάλην (περιέχουσαν φάρμακόν τι) καὶ τὴν διέταξε νὰ τὸ πίῃ, καὶ εἶτα νὰ ἐμέσῃ [ἀφθόνως, ἐκ τούτου] δὲ ἐγέμισε τὸ περικάλυμμα (τὴν σινδόνην) αὐτῆς, ὅταν δὲ ἐξημέρωσεν εἶδε τοῦτο γέμον ἐκ τῶν ἀκαθαρσιῶν, ἃς ἐξήμεσε, μετὰ τοῦτο δὲ ἔγινεν ὑγιής.

Τὰ κενὰ τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ ἰάματος τούτου συνεπληρώσαμεν ὡς ἑξῆς. Εἰς τὸ τέλος τοῦ πρώτου στίχου μετὰ τὸ *αὕτα* θέτομεν, *ἐμπεπλημένην ἢ συνεστηκυῖαν*, εἰς δὲ τὸ τέλος τοῦ δευτέρου, μετὰ τὸ *καὶ ο* προσθέτομεν *ὐκ ἐδύνατο καθαίρεσθαι ἐγκα* . . (*θεύδουσα δὲ* κτλ.) καὶ εἰς τὸ τέλος τοῦ πέμπτου, μετὰ τὸ *κέλεσ . . . θαι μᾶλλα νῖν* (*δὲ ἐμπλῆσαι* κτλ.)

Ἑρμηνεία. Μετὰ τὴν ὡς ἄνω διόρθωσιν τὸ ἴαμα τοῦτο δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἔχῃ τις ἰατρικὰς γνώσεις, ὅπως ἐννοήσῃ ὅτι εἶναι κατ' ἐξοχὴν παθολογικὸν, ἀφοῦ οὔτε τὸ φάρμακον ἐλλείπει, καὶ ταὐτοστιγμεὶ χορηγεῖται ὑπὸ τοῦ ἰατροῦ Ἱερέως. Ἡ γυνὴ αὕτη ἔπασχε βεβαίως, κατόπιν ὑπερπληρώσεως τῆς

κοιλίας καὶ γαστριχισμοῦ, ἐξ ἰσχυρᾶς διατάσεως τῆς κοιλίας, συνοδευομένης ὑπὸ πυρετοῦ καὶ δυσκοιλιότητος. Ἡ νόσος διεγνώσθη ἀμέσως, ὡς παρατηροῦμεν, ὁ δὲ ἡμέτερος Ἀσκληπιάδης, συμφώνως πρὸς τὰς συμβουλὰς καὶ αὐτοῦ τοῦ Ἱπποκράτους, ὅστις λέγει αὐτολεξεὶ «κοιλίην δὲ συνεστηκυῖαν λύει ἔμετος» (Ἱπποκρ. I 695 Ἐκδ. Kühn) ἐχορήγησεν αὐτῇ ἰσχυρὰν δόσιν ἐμετοκαθαρτικοῦ τινὸς φαρμάκου, καὶ μετὰ τὴν διπλῆν ἴσως ἐνέργειαν αὐτοῦ, ἥτις ἐνέπλησε τὰ ἐνδύματα τῆς πασχούσης ἐκ τῶν ἐξ ὧν ἤμεσε κακῶν, ἐπῆλθεν ἀμέσως καὶ ἡ βελτίωσις ἢ ἡ θεραπεία ταύτης.

Κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης μὲ τὴν μικρὰν ἡμῶν συμπλήρωσιν, καθίσταται νομίζομεν σαφεστέρα καὶ ἰατρικωτέρα, οὕτως εἰπεῖν, ἡ ἔννοια τοῦ ἰάματος. Πράγματι τὸ *συνεστηκυῖαν εἶχε τὴν γαστέρα* συμφωνεῖ, ὡς γράφομεν ἀνωτέρω, καὶ μὲ τὰς ἀρχὰς τῆς ἰατρικῆς τοῦ Ἱπποκράτους, ἐνῷ ἡ συμπλήρωσις τοῦ δευτέρου στίχου διὰ τοῦ *οὐκ ἠδύνατο ἕρπειν*, (ἣν προτείνει ὁ Baunack), μετὰ τὴν τοιαύτην διάγνωσιν δὲν συμβιβάζεται προφανῶς μὲ τὴν νόσον, τὸ δὲ *καθαίρεσθαι* συμφωνεῖ βεβαίως πλειότερον μὲ τὴν διωγκωμένην κοιλίαν, καὶ τὰς λοιπὰς λεπτομερείας τῆς ἐφαρμοσθείσης θεραπείας. Πρὸ τοῦ φαρμάκου παρατηροῦμεν καὶ ἐνταῦθα, ὅτι ὁ ἰατρὸς ἱερεὺς ἐξετέλεσε καὶ μεθοδικὴν μάλαξιν τῆς κοιλίας (massage). Κατηγ. Γ'.

Ἴαμα 41ον (22ον).

(Τοκετὸς Διδύμων.)

Ἀρχαῖον κείμενον. *Νικασιβούλα Μεθανία περὶ παιδὸ[ς.*
αὔτα ἐγκαθεύδουσα]
ἐνύπνιον εἶδε· ἐδόκει οἱ ὁ θεὸς δράκοντα μέ[γαν]
φέρων παρ' αὐτάν, τούτωι δὲ συγγενέσθαι αὐτά[ν.
καὶ ἐκ τούτου]
παῖδές οἱ ἐγένοντο εἰς ἐνιαυτὸν ἔρσενες δ[ύο.]

Μετάφρασις. Γυνὴ Νικασιβούλα ἐκ Μεθανίας, (ἱκετεύει) πρὸς τεκνοποίησιν. Αὕτη ἐγκοιμηθεῖσα εἶδεν ὄνειρον. Τῇ ἐφάνη ὅτι ὁ θεὸς ἔφερε πλησίον αὐτῆς μέγαν ὄφιν, μετὰ τούτου δὲ τοῦ ὄφεως συγκοιμηθεῖσα αὕτη, ἀπέκτησεν ἐντὸς τοῦ ἔτους δύο ἄρρενα τέκνα.

Ἑρμηνεία. Τὸ τελευταῖον τοῦτο γυναικολογικὸν ἢ μαιευτικὸν ἴαμα, ἐκτὸς τοῦ ὅτι δὲν παρουσιάζεται ὡς θαῦμα, διότι δὲν τελεῖται ἅμα τῇ ἐγκοιμήσει τῆς γυναικὸς (ἵνα ἐξέλθῃ ὑγιὴς δηλ.), ἀλλὰ καὶ τὸ θεραπευτικὸν ἀποτέλεσμά του ἐπέρχεται μετὰ ὡρισμένην προθεσμίαν. Μᾶς δίδει ἐπομένως φανερὰν πλέον τὴν ἐξήγησιν καὶ τῶν λοιπῶν ὁμοίων αὐτῷ μαιευτικῶν περιπτώσεων, ἀφοῦ ὁ ὄφις, ἢ ὁ κάτοχος αὐτοῦ, ὄχι δι' ἐπῳδῶν, ἀλλὰ δι' ἀπ' εὐθείας ἐπεμβάσεως ἐξησφάλισε τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐπιζητηθείσης ὑπὸ τῆς ἱκέτιδος θεραπείας. Διὰ τοῦτο λοιπὸν ἡ ἀγαθὴ Κυρία Νικασιβούλη δὲν ἦτο ὀλιγώτερον εὐτυχὴς εἰς τὰς παρακλήσεις της ἀπὸ τὰς συναδέλφους της Κυρίας, Ἀνδρομάχην καὶ Ἀνδρομήδαν τοῦ 30ου καὶ 38ου ἰάματος, ἀφοῦ δι' ὅλας ταύτας ὁ ὄφις τῆς Εὔας, παρίστατο ὡς ὁ κύριος παράγων καὶ εἰσηγητὴς τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος. Κατηγ. Γ'.

ἼΑΜΑ 42ον (23ον).

(Θεραπεία ποδάγρας.)

Ἀρχαῖον κείμενον. . . . . -]
κιανος ποδάγραν. τούτου ὕπαρχὰν ποτιπορευο[*μένου*.....]
αὐτοῦ τὰς πόδας καὶ ἐξαιμάσσων ὑγιῆ ἐπόη[*σε*.]

Μετάφρασις. Τούτου ἐλλείπει ὁλόκληρος ὁ πρῶτος στίχος. Πρόκειται, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν λοιπῶν, περὶ [Τρι]κυανοῦ τινὸς πάσχοντος ἐκ ποδάγρας. Τούτου πρὸς ἱκεσίαν βαίνοντος [ὁ θεὸς ἔκαυσε] τοὺς [ἀλγοῦντας] πόδας καὶ ἀφοῦ ἔκαμε νὰ ἐξέλθῃ αἷμα [ἐκ τῆς πληγῆς], τὸν ἐθεράπευσε.

Καὶ τοῦ ἰάματος τούτου θὰ προσπαθήσωμεν νὰ συμπληρώσωμεν τὸ τέλος τοῦ 2ου στίχου, ἤτοι μετὰ τὸ *ποτιπορευο[μένου* διὰ τῆς φράσεως, *θεὸς καύσας* (*αὐτοῦ τὰς πόδας* κτλ.).

Ἑρμηνεία. Μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τὸ ἴαμα τοῦτο ἁπλοποιεῖται νομίζομεν. Ἄρρωστός τις, ἀλγῶν τοὺς πόδας ἐκ ποδάγρας, ἐζήτησε θεραπείαν ἀπὸ τὸν θεόν, ὅστις ἐφήρμοσεν αὐτῷ τὴν κατ' ἐξοχὴν κατὰ τῆς ποδάγρας μέθοδον τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἤτοι τὴν καυτηρίασιν τοῦ ἀλγοῦντος δακτύλου. Ἡ θεραπεία αὕτη, ἥτις καὶ σήμερον ἀκόμη πολλάκις, ὑπὸ ἄλλην μορφήν, κατὰ νευραλγιῶν καὶ πόνων ἐν γένει ἐφαρμόζεται, εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ ἰδίου Ἱπποκράτους, διὰ τῶν ἑξῆς παραγγελιῶν ὑποδεικνυομένη. «Ἢν δὲ τοῖσι δακτύλοισιν ἡ ὀδύνη ἐγκαταλείπεται, καῦσαι τὰς φλέβας τοῦ δακτύλου ὑπὲρ τοῦ κονδύλου ὀλίγον κτλ.» (Ἱπποκρ. ἐκδ. Kühn περὶ παθῶν II Σελ. 407.) Ἐφήρμοζον δὲ τὴν μέθοδον ταύτην, διότι ἐφρόνουν, κατὰ τὸν Ἱπποκράτην πάντοτε, ὅτι εἶχεν ὡς αἰτίαν τὴν ὕπαρξιν χολῆς καὶ φλέγματος ἐντὸς τοῦ αἵματος καὶ ἑπομένως, καίοντες τὴν φλέβα καὶ ἀφαιμάσσοντες ἐθεράπευον τὴν ποδάγραν. Ἰδοὺ καὶ τὸ σχετικὸν χωρίον. «Καὶ ἔστι μὲν ἡ νοῦσος αὕτη τοῦ αἵματος (ἡ ποδάγρα δηλ.) ἐφθαρμένου τοῦ ἐν τοῖσι φλεβίοισιν ὑπὸ χολῆς καὶ φλέγματος κτλ. (Σελ. 407. Στιχ. 8 καὶ 9).» καὶ ἀνωτέρω (406. τομ. II) «ἡ δὲ νόσος γίνεται ἐπειδὰν χολὴ καὶ φλέγμα εἰς τὴν αἱμόρροον καταστηρίζῃ».

Τὸ ἴαμα τοῦτο, περιττὸν νὰ προσθέσωμεν, ὅτι εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἰατρικὸν καὶ ἐπιστημονικώτατον μάλιστα, διὰ τὴν ἐποχήν του. Ἀφ' ἑτέρου, μᾶς παρίσταται, ὅπως καὶ τόσα ἄλλα προηγούμενα αὐτοῦ, ἄνευ οὐδενὸς ὀνείρου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ XIII.

Ἀνακαλυφθέντα τεμάχια ἑτέρων δύο στηλῶν — Πέντε ἀτελῆ μικρὰ ἰάματα — Τὰ νομιζόμενα ἐντὸς τῶν ἰαμάτων — Συγκεφαλαίωσις τῆς ἰατρικῆς μελέτης τῶν θεραπειῶν — Παράθεσις γενικοῦ κλινικοῦ πίνακος ἐξ αὐτῶν — Νοσοχομειακὴ στατιστική.

Καὶ ἤδη ἐπερατώσαμεν ὅλα τὰ ἰάματα τῶν δύο στηλῶν, ὧν ἐπηγγέλθημεν τὴν ἰατρικὴν ἀνάλυσιν καὶ μελέτην. Πλὴν τούτων ὅμως ἀνεκαλύφθησαν εἰς τὴν Ἐπίδαυρον καὶ τεμάχια δύο ἄλλων στηλῶν, ἅτινα ἀνῆκον, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ὡς καὶ ὁ Κ[ος] Baunack ὑποστηρίζει (Inschriften in Epidauros Σελ. 144—87), εἰς τινα ἄλλην ἐκ τῶν ἓξ μεγάλων στηλῶν ἢ πλακῶν, ἃς ὁ Παυσανίας ἀναφέρει. Ἐκ τοῦ ἰδίου λοιπὸν βιβλίου τοῦ κ. Baunack λαμβάνοντες καὶ τὰς ἐπιγραφὰς ταύτας, θεωροῦμεν ἀναγκαῖον νὰ προσθέσωμεν καὶ τὰ πέντε μικρὰ ἰάματα, ἅτινα περιέχουσι, καίτοι ἐντελῶς ἐλλειπῆ δυστυχῶς καὶ δυσανάγνωστα.

Τὸ 1[ον] τούτων ἀναφέρεται εἰς ἐγκοιμηθέντα τινὰ καὶ θεραπευθέντα ἐξ ἀγνώστου νόσου.

Τὸ 2[ον] εἰς Κλέανδρόν τινα Κρῆτα, ὅστις τελέσας ἐν τῷ Ναῷ τὰ νομιζόμενα, ἐγένετο ὑγιὴς καὶ ἔρριψε μίαν ἀργυρᾶν μνᾶν εἰς τὸ ταμεῖον τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

Τὸ 3[ον] εἰς Ἀλκίνοα τινα, πάσχοντα ἐκ τοῦ ἑτέρου τῶν ὀφθαλμῶν, καὶ ὅστις ὑποβληθεὶς εἰς συστηματικὴν θεραπείαν, ἄνευ ἐγκοιμήσεως καὶ πληρώσας τὰ ἴατρα εἰς τὸ ταμεῖον τοῦ Ἱεροῦ ἔγινεν ὑγιής.

Καὶ τὸ 4[ον] εἰς τινα Ὠψαλίωνα, ὅστις ἐπίσης ἐθεραπεύθη πληρώσας ἔπειτα.

Τὸ δὲ 5[ον], εἶναι ἐντελῶς ἀσαφὲς καὶ ἀκατάληπτον.

Καὶ ἐκ τῶν ἰαμάτων τούτων προκύπτει ἡμῖν σπουδαιοτάτη ἀπόδειξις, περὶ τοῦ ὅτι ἡ ἰδίως θεραπεία ἐνέκειτο, ὡς πολλάκις ὑπεστηρίξαμεν, εἰς τὰ νομιζόμενα, ἅτινα ἐτελοῦντο ἐπὶ τῶν νοσηλευομένων, πρὸς τὸν σκοπὸν ἀκριβῶς τοῦτον ἐν τῷ Ἀσκλη-

πιείῳ διαμενόντων. Ἐπιβεβαιοῦται συγχρόνως ἐξ αὐτῶν, ὅτι τὰ ἴατρα κανονικῶς καὶ κατόπιν διατιμήσεως ἐπληρώνοντο πάντοτε μετὰ τὴν θεραπείαν, καὶ ὄχι πρὸ ταύτης διὰ προπληρωμῆς, ὡς οἱ ἀγύρται μόνον οἱ θαύματα ἐπαγγελλόμενοι ἐπέβαλλον εἰς τοὺς πελάτας των. Ἀφ' ἑτέρου ἐλλείπουν τελείως ἐκ τῶν τριῶν ἐξ αὐτῶν καὶ τὰ συνήθη ὄνειρα.

Τοιαῦτα λοιπὸν εἶναι τὰ ἐπὶ τῶν δύο μεγάλων στηλῶν, ἢ πλακῶν ἀναγραφόμενα νοσολογικὰ δελτία τῶν ἐν τῷ Ἀσκληπιείῳ τῆς Ἐπιδαύρου ἰατρικῶν ἐργασιῶν. Δυστυχῶς μόνον ταῦτα ἀπέδωσεν ἡμῖν ζηλοτύπως ὁ ἀνασκαφεὶς ἱερὸς χῶρος τοῦ θεοῦ τῆς ἰατρικῆς, οὐδενὸς δὲ ἄλλου ἀρχαίου Ἀσκληπιείου κατέχομεν μέχρι τοῦδε ἐπιγραφήν τινα ἰαμάτων, ὅπως τὰς πολυτίμους ταύτας τὰς ἐν Ἐπιδαύρῳ ἀνακαλυφθείσας. Τὰς ἐν Ρώμῃ εὑρεθείσας δὲν λαμβάνομεν ὑπ' ὄψει, ὡς πολὺ μεταγενεστέρας τῆς μεγάλης τῶν Ἑλληνικῶν Ἀσκληπιείων ἀκμῆς. Ἃς ἐλπίσωμεν ἐν τούτοις, ὅτι κατὰ τὰς προσεχεῖς συμπληρωματικὰς ἀνασκαφὰς τῆς Ἐπιδαύρου θέλει κατορθωθῇ ἡ ἀνακάλυψις καὶ τῶν λοιπῶν πλακῶν τοῦ Παυσανίου.

Θὰ ἦτο πράγματι εὐχῆς ἔργον τοῦτο, διότι θὰ παρεῖχεν ἡμῖν τοῖς ἰατροῖς ἰδίᾳ, ἀφθονώτερον ὑλικὸν πρὸς ἐξακρίβωσιν τῆς εἰς τὰ Ἀσκληπιεῖα ἐφαρμοζομένης θεραπείας καὶ πρὸς κατάρτισιν μεγαλειτέρας πρακτικῆς συλλογῆς κλινικῶν παρατηρήσεων τῆς ἀρχαιότητος, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν θεωρητικῶν καὶ πρακτικῶν δεδομένων τῆς τότε παθολογίας, ἅτινα μᾶς παρέχουν τὰ ἀρχαιότατα τῶν αἰώνων ἐκείνων ἰατρικὰ συγγράματα.

Ἀλλὰ καὶ τῶν δύο τούτων μόνον πλακῶν ἡ εὕρεσις εἶναι πολύτιμος, διότι παρέχει ἡμῖν τοιαύτην παθολογικὴν καὶ θεραπευτικὴν ποικιλίαν, ἐντὸς τῶν 44 ἢ 49 κεχαραγμένων ἰαμάτων των, ὥστε νὰ δυνάμεθα καὶ ἐκ μόνων τούτων νὰ καταρτίσωμεν σειρὰν κλινικῶν παρατηρήσεων, μετὰ τῆς θεραπείας αὐτῶν καὶ ὅλων τῶν σχετικῶν λεπτομερειῶν, ἐπὶ νοσημάτων πάντων σχε-

δὸν τῶν κλάδων τῆς ἰατρικῆς. Τὸ μᾶλλον δὲ ἐνδιαφέρον τὸ θέμα ἡμῶν, εἰς τὴν ἰατρικὴν ταύτην ἀρχαιολογικὴν μελέτην, εἶναι ὅτι τὰ πλεῖστα τῶν ἰαμάτων τούτων καὶ ὑπὸ ἔποψιν ὀνοματολογίας καὶ ὑπὸ ἔποψιν συμπτωμάτων καὶ θεραπείας, φαίνονται στενῶς σχετιζόμενα πρὸς τὰς Ἱπποκρατείους ἀρχὰς καὶ γνώσεις, ὡς ἐν τοῖς καθέκαστα ἐπειράθημεν νὰ δείξωμεν.

Ἐν γένει εἰπεῖν αἱ θεραπεῖαι αὗται, ἐκτὸς τῆς μεγίστης σημασίας, ἣν ἔχουν ὑπὸ ἰατρικὴν ἔποψιν, ὡς ἐκ τῆς ποικιλίας τοῦ ὑλικοῦ αὐτῶν, προδίδουν ἀπροσδοκήτως, κατὰ τὴν ἀφελῆ αὐτῶν ἀφήγησιν καὶ πλείστας ἀκόμη ἄλλας τοπικὰς καὶ γενικὰς πληροφορίας, περί τε τοῦ κτιρίου καὶ περὶ τῆς ἐν γένει λειτουργίας αὐτοῦ. Ἐκ τῶν διαφόρων λοιπὸν λανθανουσῶν λεπτομερειῶν τούτων, ἐξάγομεν τὰς ἑξῆς μᾶλλον ἐνδιαφερούσας πρὸς ἐπικύρωσιν τῶν γραφομένων ἡμῶν.

1ον) Ὅτι, ἐνῷ παραδέχονται πολλοὶ τῶν ἀρχαιολόγων, ὅτι οἱ ἄρρωστοι εἰσήρχοντο καὶ ἐξήρχοντο αὐθημερὸν τοῦ Ἀσκληπιείου ὑγιεῖς, προκύπτει ἡμῖν ἐκ πολλῶν τούτων, ὅτι ἔμενον καὶ πρὸ τῆς θεραπείας αὐτῶν καὶ μετὰ ταύτην ἐντὸς τοῦ Ἱεροῦ νοσηλευόμενοι. — Χάριν αὐτῶν βεβαίως ὑπῆρχον οἱ περίπατοι, τὰ πολλαπλᾶ ἑδώλια, αἱ διάφοροι ψυχαγωγίαι καὶ πρὸ πάντων τόσα λουτρὰ ἰαματικὰ καὶ ἄλλα, ἅτινα οὐδένα λόγον ὑπάρξεως θὰ εἶχον ἄνευ τακτικῶν τροφίμων τοῦ θεραπευτηρίου.

2ον) Ὅτι μετεφέροντο πολλάκις ἐν τῷ Ἀβάτῳ ὑπὸ νοσοκόμων διὰ φορείων (ἑδραμάτων) οἱ μὴ δυνάμενοι νὰ βαδίζωσιν.

3ον) Ὅτι ἀνήρχοντο ἐνίοτε καὶ κατήρχοντο ἐντὸς αὐτοῦ διὰ κλίμακος.

4ον) Ὅτι πολλάκις εἷρπον ἐξερχόμενοι τούτου καὶ ἐξήρχοντο ἐνίοτε ἕρποντες.

5ον) Ὅτι δὲν ἐξάγεται ἐξ αὐτῶν ὑπάρχουσα οὐδεμία πηγὴ ἢ φρέαρ ἐντὸς τοῦ Ἀβάτου.

6ον) Ὅτι παρίσταται μᾶλλον τοῦτο ὡς ὑπόγειός τις χῶρος,

ἔχων κρύπτας, ἐξ ὧν προέβαλλον καὶ οἱ ὄφεις· ἔφερε δὲ καὶ θύρας ἰσχυρὰς μετὰ ρόπτρων.

7ον) Δὲν προκύπτει ἐπίσης ὅτι αἱ πλᾶκες αὗται ἦσαν ἐκτεθειμέναι ἐντὸς τοῦ Ἀβάτου.

Ὅ,τι ἀφρᾶ τὴν θέσιν εἰς ἣν ἀνεκαλύφθησαν προκύπτει ἡμῖν ἐκ τῆς τοπικῆς ἐξετάσεως, ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εὑρίσκοντο ἅπασαι ἐντὸς τῆς νοτιονατολικῆς πλευρᾶς ἔνθα εὑρέθησαν αἱ δύο τούτων, ὡς ἐκ τοῦ στενοῦ χώρου. Ἑπομένως ἦσαν τοποθετημέναι κατὰ μῆκος τῆς ἐσωτερικῆς σειρᾶς τῶν κιόνων τοῦ Κατακλιντηρίου, ὡς εἴδομεν ἐν τοῖς πρόσθεν, πρὸς γενικὴν θέαν.

Ἐκ τῆς διπλῆς ταύτης ἀπόψεως καὶ μετὰ τὴν γενομένην ἀνάλυσιν αὐτῶν, εὐκόλως δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν περὶ τῆς σημασίας καὶ σπουδαιότητος, ἣν ἔχουσιν, αἱ εὐτυχῶς ἀνακαλυφθεῖσαι αὗται πλᾶκες τῶν ἰαμάτων.

Πρὸς ἐπιστημονικοτέραν ὅμως συμπλήρωσιν τῆς ἀναλυτικῆς ἡμῶν ταύτης ἰατρικῆς μελέτης, ἐθεωρήσαμεν ἀναγκαῖον νὰ παράσχωμεν χάριν περιεργείας εἰς τοὺς ἀναγνώστας ἡμῶν, τὰ στοιχεῖα, ἐφ' ὧν ἐστηρίχθημεν, ὅπως κρίνωσι καὶ ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως περὶ ταύτης.

Ἐκ τῶν 42 λοιπὸν κλινικῶν περιπτώσεων, ἃς ἔχομεν ὑπὸ τὰ ὄμματα ἡμῶν σήμερον, ἐξηγάγομεν τὸν παρατιθέμενον ἐνταῦθα στατιστικὸν πίνακα τῆς νοσοκομειακῆς κινήσεως τοῦ Ἀσκληπιείου τῆς Ἐπιδαύρου, μέχρι τῆς εὐτυχοῦς ἀνακαλύψεως καὶ ἄλλων τοιούτων.

(Ἕπεται ὁ νοσοκομειακὸς πίναξ.)

ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΕΚ ΤΟΥ ΑΝΩ ΠΙΝΑΚΟΣ.

Ἐκ τοῦ νοσοκομειακοῦ τούτου πίνακος ἐξάγομεν, ὅτι ἐφηρμόσθησαν, ἐπὶ 35 ἰδίᾳ κλινικῶν περιπτώσεων, ἤτοι, 8 παθολογικῶν, 5 μαιευτικῶν καὶ γυναικολογικῶν, 6 ὀφθαλμολογικῶν, 4 νευρολογικῶν καὶ ψυχικῶν, 3 δερματολογικῶν καὶ 7 χειρουργικῶν, αἱ κατάλληλοι δι' ἑκάστην θεραπεῖαι καὶ ὀνομαστὶ, ἐν γενικαῖς γραμμαῖς, αἱ ἑξῆς.

Ἡ μάλαξις, ἤτοι τὸ σημερινὸν massage κατὰ διαφόρους χειριστικὰς μεθόδους.

Τὰ διαφορικὰ, ἐμετικὰ καὶ καθαρτικὰ φάρμακα.

Τὰ ἀνθελμυντικά.

Αἱ τοπικαὶ ἀφαιμάξεις.

Τὰ διάφορα λουτρά. (Ὑδροθεραπεία.)

Ἡ γυμναστικὴ, ἡ ἀεροθεραπεία ὑπὸ γενικὴν ἔποψιν.

Ἀλοιφαὶ διάφοροι.

Κολλύρια καὶ ἐπαλείψεις ὀφθαλμικαί.

Ἀρωματικὰ ἐγχύματα, καταπλάσματα, ἔμπλαστρα.

Ἐγχειρήσεις διάφοροι χειρουργικαί. (Ἐξαιρέσεις ξένων σωμάτων, κατατάξεις ἐξαρθρημάτων ἢ ἀγκυλώσεων, διανοίξεις ἀποστημάτων, ῥαφαὶ, ἐξαιρέσεις λίθων, καυτηριάσεις ἑλκῶν κτλ.)

Πλύσεις τραυμάτων, ἐπιπάσεις ἑλκῶν διὰ κόνεων.

Ἐφαρμογὴ ψυχοθεραπειῶν. Ὑποβολή.

Καὶ ἐν τέλει πᾶσαι αἱ ὑπὸ τῆς ὑγιεινῆς ἀπαιτούμεναι θεραπευτικαὶ μέθοδοι καὶ συνθῆκαι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ XIV.

Αἱ εὑρεθεῖσαι ἀναθηματικαὶ πλᾶκες διαφόρων ἀρρώστων — Ἀφιερώματα νοσοκομειακῶν ἐπίπλων — Λιθίνη κλίνη Ἀρκεσιλάου — Σύγκρισις πρὸς ἀφιερώματα ἄλλων Ἀσκληπιείων — Μικρὰ κλίνη σπηλαίου Πανὸς — Ἀνάγλυφα κατακεκλιμένων ἀσθενῶν — Ἀφιέρωμα Θεοπόμπου — Σταφυλοτομία — Ἀναθήματα μελῶν — Εἰκονικοὶ πίνακες Κουρτίου.

Τοιαῦτα λοιπὸν εἶναι τὰ πορίσματα τῆς ἰατρικῆς ἀναλύσεως τῶν ἰαμάτων τοῦ Ἀσκληπιείου τῆς Ἐπιδαύρου. Ἐκτὸς ὅμως τῶν θεραπειῶν τούτων ἀνεκαλύφθησαν αὐτόσε καὶ πλεῖσται ἄλλαι ἐπιγραφαὶ ἀναφερόμεναι εἰς διάφορα ἀναθήματα ἰαθέντων ἀρρώστων, ὡς καὶ εἰς ἀντικείμενα διάφορα ἐκ μαρμάρου, παριστῶντα εἰδικὰ νοσηλείας ἀφιερώματα καὶ διάφορα νοσοκομειακὰ ἔπιπλα.

Μεταξὺ τῶν ἐπιγραφῶν τούτων ἱκανὰς ἠδυνήθημεν νὰ εὕρωμεν ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἡμέτερον θέμα. Ἰδοὺ ὀλίγα τινὰ καὶ περὶ αὐτῶν.

Ἐν πρώτοις ἑλκύει τὴν προσοχὴν ἡμῶν ἐπιγραφή τις, ὑπ' ἀριθμὸν 3 (Baunack Σελ. 82).

Ἀρκεσίλαος | Λύσανδρος | ἀνεθέταν. Αὕτη εἶναι κεχαραγμένη ἐπὶ λιθίνης κλίνης, μήκους 1,15 μέτρ. καὶ ὕψους 0,50 ἑκατοστῶν.

Τὸ κατ' ἐξοχὴν νοσοκομειακὸν τοῦτο ἔπιπλον, ἀποδεικνύει ἀναντιρρήτως ὅτι ὁ Ἀρκεσίλαος οὗτος ἦτο ἐκ τῶν τροφίμων τοῦ ἱεροῦ θεραπευτηρίου, καὶ ἀναχωρήσας ὑγιής, προσέφερεν ἐξ εὐγνωμοσύνης εἰς τὸν θεὸν τὸ ἔπιπλον, ἐφ' οὗ ἐνοσηλεύθη ἐν τῷ Ναῷ, μαρμάρινον. Τοῦτο φρονοῦμεν ὅτι ἐπιβεβαιώνει ἔτι μᾶλλον τὴν ἐν Ἐπιδαύρῳ ἐφαρμοζομένην κλινικὴν θεραπείαν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἀπαντῶμεν πολλάκις ἐν τῷ ἀρχαιότητι, ὡς ἀναθήματα εἰς διαφόρους θεούς, κλίνας ἐκ χρυσοῦ ἢ μαρμάρου, ἢ ἄλλου μετάλλου, ὡς ἡ πρὸ διετίας ἀνακαλυφθεῖσα ἐν τῷ παρὰ τὴν Πάρνηθα σπηλαίῳ τοῦ Πανὸς ὑπὸ τοῦ κ. Σκιᾶ, ἡ ἐν τῷ ἡμετέρῳ

Μουσείῳ ὑπάρχουσα, ἀλλ' αἱ τοιαῦται κλῖναι ἦσαν μικραὶ καὶ ἐκ μετάλλου συνήθως, ἐνῷ ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος, εἶναι ἱκανῶς μεγάλη.

Ἡ εὕρεσις τῆς κλίνης ταύτης ἔχει μεγίστην σπουδαιότητα δι' ἡμᾶς καὶ μᾶς φέρει ἀμέσως κατὰ νοῦν, τὸ ὡραῖον ἐκεῖνο ἀνάγλυφον, τὸ ἐν τῷ Ἀρχαιολογικῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν εὑρισκόμενον, καὶ ἀνῆκον εἰς τὸ Ἀσκληπιεῖον τῶν Ἀθηνῶν. Περὶ τούτου ὅμως, ὡς καὶ περὶ ὁμοίων τινῶν παραστάσεων τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὁμιλοῦμεν ἀλλαχοῦ ἐν ἐκτάσει (1).

Ὥστε ἐπαναλαμβάνομεν καὶ ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ, ὅτι ἦτο κατηρτισμένη ἐν τῷ Ἀσκληπιείῳ συστηματικὴ Κλινική, ἔνθα ἐνοσηλεύοντο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ὀξέα καὶ χρόνια νοσήματα μὴ ἐπιτρέποντα τὴν κίνησιν τῶν ἀρρώστων. Ὅσοι δ' ἐξ αὐτῶν ὡδηγοῦντο διὰ τοῦτον ἢ ἐκεῖνον τὸν λόγον εἰς τὸ Ἄβατον (ἦσαν δὲ οὗτοι ἐλάχιστοι, ἐν σχέσει πρὸς τὸν ὁλικὸν ἀριθμὸν τῶν νοσηλευομένων ἐν τῷ Ἱερῷ θεραπευτηρίῳ) μετεφέροντο πολλάκις ὑπὸ τῶν νοσοκόμων ἐπὶ ἀληθῶν φορείων τῆς σήμερον, ὡς εἴδομεν καὶ εἰς τὰ ἰάματα 16, 37 κτλ.

Ὡς νοσοκομειακὰ ἔπιπλα δέον νὰ χαρακτηρίσωμεν καὶ τὰ διάφορα θρανία ἢ ἑδώλια, ἅτινα ὑπῆρχον ἐντὸς τοῦ περιβόλου καὶ ἐχρησίμευον διὰ τοὺς ἀναρρωννύοντας καὶ περιδιαβάζοντας ὑπὸ τὸ ἱερὸν ἄλσος ἀσθενεῖς. Τοιούτων ἐξεδρῶν καὶ θρανίων εὑρέθησαν τέσσαρες ἐνεπίγραφοι πλᾶκες, ἐπιστέφουσαι τὸ πάλαι ἐπίμηκες ἐξεδροειδὲς βάθρον(2).

Αἱ ἐπιγραφαὶ τῶν πλακῶν τούτων εἶναι περίπου ὅμοιαι τὴν

(1) Ἴδε ἐν τέλει τῆς πραγματείας ἡμῶν «ὁ Ἀσκληπιὸς ἐν τῇ τέχνῃ, «Ἀνάγλυφα».

(2) «Ἐν μεταγενεστέρῳ τοίχῳ περιβάλλοντι τὸ Ἱερὸν, εὑρέθησαν ἐντετειχισμέναι τέσσαρες ἐνεπίγραφοι πλᾶκες, ἐπιστέφουσαι τὸ πάλαι περιφερὲς ἐξεδροειδὲς βάθρον. Τοιαῦται ἐξέδραι χρησιμεύουσαι ὡς βάθρα ἀγαλμάτων καὶ ὡς καθίσματα, ἀνεκαλύφθησαν πολλαὶ ἐν τῷ Ἱερῷ καὶ θὰ ἐχρησίμευον βεβαίως εἰς τοὺς ἀσθενεῖς, οἵτινες περιδιαβάζοντες ἐν τῷ περιβόλῳ ἔπρεπε νὰ ἔχωσι κατὰ μικρὰς ἀποστάσεις καθίσματα, διὰ νὰ δύνανται νὰ ἀναπαύωνται». (Ἐφημ. Ἀρχαιολ. 85, 159).

ἔννοιαν, φέρουσαι τὰ διάφορα ὀνόματα τῶν ἀφιερωσάντων ταύτας ἀσθενῶν, ἢ συγγενῶν αὐτῶν, οἵτινες ἐξ εὐγνωμοσύνης τὰ ἐδώρησαν εἰς τὸν Ναόν.

Ἐκτὸς τούτων ὅμως εὑρίσκομεν καὶ τὰς ἑξῆς ἄλλας, ἃς λαμβάνομεν ἐκ τοῦ βιβλίου τοῦ Baunack

37. Ἀπόλλωνι | Ἐκατηβελέτηι | ὁ ἱεροφάντις | Διογένης | κατ᾽ ὄναρ
43. Ἐλέου | βωμόν | Ἱεροκλῆς | κατ᾽ ὄναρ.
46. Μητρὶ θεῶν | ἱκέτης κατ᾽ ὄναρ | Μελάνωπος ἔτευξεν
73. Μύριος ἀνέ[θηκε] νυκτὸς πρ. Ἱερεὺς Νικ . .
97. Ἀγαθὴ . . τύχη. | Ἀθηνᾶι Πολιάδι | ὁ Ἱερεὺς τοῦ | Σωτῆρος Ἀσκληπιοῦ δᾳδοῦχος κατ᾽ ὄναρ.

Τὸ κατ᾽ ὄναρ καὶ νυκτὸς ἀποδεικνύει ἅπαξ ἔτι τὴν τέλεσιν τῶν ἐγκοιμήσεων πάντοτε ἐν καιρῷ νυκτός.

Καὶ ἤδη κλείομεν τὴν μακρὰν σειρὰν τῶν ἰατρικῶν πλακῶν καὶ τῶν πολλῶν ἐνεπιγράφων ἀναθημάτων τῶν θεραπευθέντων, διὰ μιᾶς ὡραίας ἐπιγραφῆς τετραγωνικῆς λιθίνης στήλης, ἣν ἀνέθηκεν εἰς τὸ Ἱερὸν ἕτερος θεραπευθεὶς ἱκέτης καὶ τῆς ὁποίας τὰ κενὰ προσφυέστατα συνεπλήρωσεν ὁ κ. Baunack εἰς τὸν 11ον 12ον καὶ 13ον στίχον.

Τὸ ἴαμα τοῦτο εὐγλώττως νομίζομεν ἐπισφραγίζει τὴν ἀκράδαντον ἡμῶν πεποίθησιν, περὶ τῆς καθαρᾶς ἰατρικῆς ἀγωγῆς τῶν ἰατρῶν ἱερέων. Ἰδοὺ αὐτό.

Ἀγαθὴ [τύχη]
Τιβ ΚΛ-Σευῆρος
Σινωπεὺς Ἀπολ-
λωνι Μαλεάτα καὶ
Σωτῆρι Ασκληπιῶ
κατ᾽ ὄναρ, ὃν ὁ θεός
ειάσατο ἐ[ν τ]ῶ ἐν-

κοιμη[ρίω χοι-
ράδας ἔχ[οντα] ἐπ[ὶ]
τοῦ τρα[χήλου κ]αὶ
καρκίνο[ν] ὁ δὲ. Θ.ε . ος
ἐπιστά[ς δὴ . αὐ]τω
οἷος ἐστ[αφυλοτόμη
ἐπὶ ἱερέ[ως] . . . . . . (.)
Αὐρ Π . . . . . . Οὐ-
ετουσ[τίου] . . . . . .
ἔτου[ς δὲ] . . . . . υ

Ὡς βλέπομεν ἐκ ταύτης, πρόκειται περὶ πάσχοντος ἐκ χοιράδων ἢ χαρκίνου τοῦ τραχήλου ἢ τοῦ λαιμοῦ. Κατὰ ταύτην ἄρρωστος θεραπευθείς, καὶ ὄχι οἱ ἱερεῖς, ἐκδηλοῖ τὴν εὐγνωμοσύνην αὐτοῦ πρὸς τὸν θεὸν διὰ καθαρῶς χειρουργικὴν θεραπείαν, ἣν ὁ ἴδιος ἐξετέλεσεν αὐτῷ, ἐνεργήσας σταφυλητομίαν, διὰ χοιράδας ἢ ἀμυγδαλίτιδα, ἀφ' ὧν ἔπασχε.

Δὲν δυνάμεθα βεβαίως νὰ ἐξακριβώσωμεν ἐνταῦθα, περὶ τίνος νοσήματος ἐπρόκειτο, ἀφοῦ ὁμιλεῖ περί τε χοιράδων καὶ χαρκίνου, οὐχ ἧττον, παραδεχόμενοι τὴν συμπλήρωσιν τοῦ Κου Baunack, θεωροῦμεν τὴν σταφυλητομίαν ἐφαρμοσθεῖσαν, ἢ ἐξωτερικῶς διὰ χοιράδας τοῦ λαιμοῦ, ἀφαιρεθείσας διὰ τομῆς(1), ἢ ἐσωτερικῶς, διὰ συμπαρομαρτοῦσαν ἀμυγδαλίτιδα, ἢ ἁπλῆν τῆς σταφυλῆς ἐξόγκωσιν. Σταφυλὴν δὲ ὠνόμαζον τὴν καὶ σήμερον καλουμένην σαρκώδη τῆς ὑπερώας ἀπόφυσιν(2).

(1) Ἴδε Παύλου Αἰγινήτου 2—224. 4—201. Ἔκδ. Kühn: Πρβλ. καὶ Πλουτ. Κικερ. 9—20.

(2) Ὁ Ἀριστοτέλης ὀνομάζει σταφυλὴν τὴν φλεγμονὴν τῆς ἀποφύσεως ταύτης, ἣν καλεῖ σταφυλοφόρον «Ὅτι, φλεγμήναντος, σταφυλῇ τι ὅμοιον ἐξ αὐτοῦ κρεμμάνυται». Ὁ δὲ Ἱπποκράτης λέγει «Ἦν δὲ ἡ σταφυλὴ καταχρεμασθῇ καὶ πνιγῇ». Ἐνῷ ὁ Γαληνὸς γράφει «Σταφυλὴ γίνεται ὅταν εἰς τὸν γαργαρεῶνα καταβῇ φλέγμα ἀπὸ τῆς κεφαλῆς καὶ καταχρήμνηται καὶ

Δίδομεν περισσοτέραν ἐν γένει σημασίαν καὶ προσοχὴν εἰς τὰ παρὰ τῶν ἰδίων ἀρρώστων ἐκτιθέμενα ἰάματα ὡς τὸ ἀνωτέρω, διότι εἰς ὅσα οἱ ἱερεῖς μόνοι των ἔγραφον, δὲν δυνάμεθα βεβαίως νὰ δώσωμεν ἀπόλυτον πίστιν, δι' οὓς λόγους πολλάκις εἴπομεν ἐνταῦθα. Καὶ μεθ' ὅλα ταῦτα ὅμως, εἰς πάντα σχεδὸν ἐπροδίδοντο ἐκ τῆς περιγραφῆς τῆς θεραπείας τὰ φαρμακευτικά, ἢ χειρουργικὰ μέσα, ἅτινα ἐφήρμοζον καὶ ἰδοὺ ὅτι παρέσχον ἡμῖν οἱ ἱεροὶ Ἀσκληπιᾶδαι, μεθ' ὅλην τὴν ἐπιφυλακτικότητα αὐτῶν, πολύτιμον ἰατρικὴν ὕλην πρὸς περισυλλογὴν καὶ ἀποταμίευσιν.

Μεταξὺ τῶν διαφόρων ἀναθηματικῶν πλακῶν ἀνευρέθησαν εἰς ὅλα τὰ ἀσκληπιεῖα καὶ διαφόρων εἰδῶν γλυπτὰ ἀναθήματα συνιστάμενα ἐκ μελῶν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, ὡς χειρῶν, ὤτων, ποδῶν, δακτύλων, προερχόμενα ἐξ εὐγνωμονούντων ἀρρώστων, ὧν, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, τὰ διάφορα ταῦτα μέλη πάσχοντα ἰάθησαν ἐν τῷ ἱερῷ θεραπευτηρίῳ (ὁμοιάζοντα καὶ πρὸς τὰ σημερινὰ ἀφιερώματα τῶν Χριστιανῶν τὰ ἐπὶ τῶν εἰκόνων διαφόρων ἁγίων ἀναρτώμενα). Πολλὰ τῶν μελῶν τούτων συνοδεύονται καὶ ὑπὸ ἐπιγραφῶν σχετικῶν πρὸς τὴν νόσον, ἐξ ἧς ἰάθησαν οἱ ἀναθέτοντες(¹). Ἕτερα φέρουν ὡς ἔμβλημα τὸν ὄφιν καὶ ἄλλα τὴν Ὑγιείαν, ἢ τὸν Ἀσκληπιόν. Εἰς τὴν ἀτελεύτητον σειρὰν τῶν ἀναθηματικῶν τούτων πινάκων, τῶν ὀνομαζομένων, εἰς ἐπιγραφήν τινα ἣν ἡρμήνευσεν ὁ Κούρτιος(²) εἰκονικοὶ πίνακες, δέον ν' ἀναζητήσωμεν καὶ τοὺς ἀναθηματι-

γίνεται ἐρυθρός». Ὁ Νόννος, πάλιν, (Κεφ. 122 σελ. 132) λέγει, «Δὴ εἰδέναι ὅτι τετραχῶς λέγεται τὸ μόριον τοῦτο. Γαργαρέων μὲν γάρ, ὅταν κατὰ φύσιν ἔχῃ. Σταφυλὴ δέ, ὅταν ὅλον φλεγμάνῃ καὶ παχυνθῇ ὥσπερ κίων. Ἱμὰς δέ, ὅταν λεπτυνθῇ ὥσπερ λωρίον».

(¹) Τοιοῦτοι εἶναι καὶ οἱ διάφοροι ἐκ Μήλου γνωστοὶ τύποι (reliefs), ὡς καὶ ἓν ἀνάθημα τῆς Μαριδίας Πώλλης, φέρον τὴν ἐπιγραφὴν διὰ τὴν τοῦ ὠτίου θεραπείαν (Ἴδ. Ross—Annali dell Instituto 1843, σελ. 332 — ὡς καὶ Archaeologischer Anzeiger 1864. Πίν. A σελ. 213 — Εἰκ. 1 Conze).

(²) Inscriptiones Atticae duodecim σελ. 17.

κοὺς πίνακας τῶν διαφόρων ὑπὸ τῶν ἰδίων παθόντων περιγραφομένων νόσων καὶ ἰαμάτων, περὶ ὧν γράφει ὁ Στράβων, καὶ περὶ τῶν ὁποίων κατωτέρω ἐκτενῶς πραγματευόμεθα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ XV.

Γενικὰ ἐξαγόμενα τῆς μελέτης ἡμῶν ἐπὶ τῶν ἰαμάτων — Ὁ λόγος τῆς διαφημίσεως αὐτῶν — Τὸ θρησκευτικὸν πρόσχημα — Ἡ Ἰατρικὴ αὐτῶν ὄψις καὶ σημασία — Ὁ Ἱπποκράτης καὶ τὰ ἰάματα τῶν Ἀσκληπιείων — Πλᾶκες καὶ πίνακες ἰαμάτων — Παυσανίας, Στράβων περὶ τούτων — Ὁ Ἱπποκράτης περὶ Ἱερᾶς τέχνης — Λαϊκαὶ καὶ κληρικαὶ ἰατρικαὶ Σχολαὶ — Σεβασμὸς λαϊκῶν Ἰατρῶν πρὸς Ἀσκληπιὸν καὶ σχέσεις αὐτῶν μετὰ τῶν ἱερέων — Ἐπιγραφὴ Ἀκροτίμου δηλωτικὴ ταύτης.

Μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς μακρᾶς σειρᾶς τῶν ἰαμάτων τῆς Ἐπιδαύρου καὶ πάσης τῆς Ἰατρικῆς ἐν γένει λειτουργίας τῶν Ἀσκληπιείων, ὑπολείπεται, ἢ μᾶλλον ἐπιβάλλεται ἡμῖν, νὰ συγκεφαλαιώσωμεν, τὰ γενικὰ ἡμῶν συμπεράσματα καὶ ἐπιφέρωμεν τὰς κρίσεις ἡμῶν, στηριζόμενοι ἐπὶ πάντων τῶν σχετικῶν στοιχείων, ἅτινα ἠδυνήθημεν κατὰ τὸ ἐνὸν νὰ ἐξαγάγωμεν ἐκ τοῦ σκοτεινοτάτου δυστυχῶς θέματος τούτου τῆς Ἱστορίας τῆς Ἰατρικῆς.

Ἰατρικὰ συμπεράσματα περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐφαρμογῆς τῶν διαφόρων θεραπευτικῶν λεπτομερειῶν, ἐξάγουν βεβαίως καὶ μόνοι οἱ Συνάδελφοι ἡμῶν ἐκ τῆς ἀναγνώσεως ἑνὸς ἑκάστου τῶν ἀναλυθέντων Ἰαμάτων. Ἂς ἐξετάσωμεν ἤδη καὶ ἀπὸ μερικοτέρας ἀπόψεως τὸν λόγον καὶ τὴν σημασίαν, ἣν εἶχον αἱ ἐκτεθειμέναι ἐκεῖναι πλᾶκες καὶ διατὶ ὑπῆρχον ἀναγεγραμμένα ἀνεξιτήλως τὰ διάφορα ταῦτα ἰάματα ἐπ' αὐτῶν.

Μεθ' ὅλην τὴν ἰαματικὴν φήμην, ἣν ἐκέκτητο τὸ Ἱερὸν τῆς Ἐπιδαύρου κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, ἦτο ἀναγκαῖον νὰ γίνηται καὶ ποιά τις διαφήμισις, πρὸς προσέλευσιν τοῦ πολλοῦ κοινοῦ,

διότι ὑπῆρχον καὶ πολλὰ ἄλλα μικρότερα μὲν, ἀλλ' ἐπίσης γνωστὰ θεραπευτήρια εἰς τὰ πέριξ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐπομένως μέγας ὁ μεταξύ των ἀνταγωνισμός. Πρὸς τοῦτο λοιπὸν οἱ ἱερεῖς ἰατροὶ, ἐτήρουν πάντοτε κατὰ μῆκος τῆς στοᾶς, ἐντὸς τῆς ὁποίας διήρχοντο τὰς ὥρας των οἱ διάφοροι τρόφιμοι τοῦ Ἱεροῦ, μακρὰν σειρὰν μαρμαρίνων στηλῶν, ἐν αἷς ἀνεγράφοντο αἱ παντοειδεῖς ἰατρικαὶ ἐργασίαι τοῦ Ἀσκληπιείου ἀπὸ πλαιοτάτων χρόνων, πρὸς ἔξαρσιν τῆς θείας αὐτοῦ προελεύσεως καὶ ἰδιότητος, ἀπέναντι τοῦ προσερχομένου λαοῦ. Ὅτι δὲ αἱ πλᾶκες αὗται δὲν ἐτήρουν σειρὰν χρονολογίας, ἀπόδειξις ἡ ἱστορία τῆς νόσου τῆς Ἀρισταγόρας (Ἴαμα 21ον), χρονολογουμένη ἀπὸ τῶν Περσικῶν χρόνων. Ἐπεδίωκον λοιπὸν κυρίως τὴν προσέλκυσιν τοῦ κοινοῦ, διὰ τῆς ὑπερφυσικῆς παραστάσεως τῶν κατ' ἐξοχὴν ἰατρικῶν μεθόδων τῶν Ἱερέων. Καὶ ἦτο τοῦτο φυσικώτατον διὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους. Ὡς καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς πραγματείας ἡμῶν ἐγράψαμεν, ἡ ἰατρικὴ καὶ ἡ θρησκεία ἦσαν στενώτατα συνδεδεμέναι μεταξύ των, οἱ Ἱερεῖς ἑπομένως, τὴν πραγματικὴν θεραπείαν ἔδει νὰ παρουσιάζωσι πάντοτε ὑπὸ θρησκευτικὸν καὶ θεῖον τύπον, ἀφοῦ οἱ ἄνθρωποι ἐθεώρουν τὰς νόσους ὡς ὑπὸ τῶν θεῶν πεμπομένας καὶ τὴν ἴασιν ἑπομένως, ὡς ἐξ αὐτῶν ἐξαρτωμένην.

Καὶ οἱ ἴδιοι δὲ Ἱερεῖς εἶχον τὴν τοιαύτην πεποίθησιν ἐρριζωμένην, οὐχ' ἧττον παρεδέχοντο ἐπίσης ἀκραδάντως, ὅτι ἔδει νὰ ἐπιδιώκῃ ὁ ἄνθρωπος καὶ τῆς φύσεως τὴν βοήθειαν, τὸ μὲν διὰ τῆς ὑγιεινῆς, τὸ δὲ διὰ τῆς τεχνικῆς θεραπείας. Ἄλλως τε καὶ ὁ θεὸς καὶ διδάσκαλος αὐτῶν Ἀσκληπιὸς, εἶχε μεταβιβάσει εἰς αὐτοὺς, διὰ τῶν παραδόσεων καὶ τῆς διαδοχῆς, τὴν τοιαύτην ἰατρικὴν ἀγωγὴν διὰ τῆς χρήσεως τῶν διαφόρων φαρμάκων καὶ τῶν χειρουργικῶν μέσων. Ἀλλὰ τὰ μυστήρια τῆς διπλῆς ταύτης τέχνης ἔκρυπτον ζηλοτύπως ἀπὸ τὸν λαὸν, τὸ μέν, διότι οὗτος δὲν ἠδύνατο νὰ ἐννοήσῃ καὶ παραδεχθῇ τοιαύτας ἰδέας, τὸ

δέ, διότι δὲν θὰ ἐφήρμοζεν οὐδεμίαν θεραπείαν, ἂν δὲν παρουσιάζετο αὕτη ὑπὸ τῆς θρησκείας τὴν ἐπιβολὴν καὶ μόνον.

Διὰ τοῦτο λοιπὸν βλέπομεν εἰς ὅλην τὴν σειρὰν τῶν χαραχθέντων ἰαμάτων νὰ προεξέχῃ τὸ πνεῦμα τῆς θρησκείας καὶ τοῦ μυστηρίου. Εἰς ἰατροὺς ὅμως παρατηρητάς, ἀναγινώσκοντας τὰς ἐπιγραφὰς ταύτας, δὲν διαφεύγει μεταξὺ τῶν γραμμῶν τούτων ἡ ἰατρικὴ μέθοδος καὶ τὸ πνεῦμα, κατὰ τὴν ἔκθεσιν τῶν διαφόρων ἀναμνηστικῶν τῶν ἀρρώστων, ὡς ἀπεδείξαμεν κατὰ τὴν λεπτομερῆ ἀνάλυσίν των. Ἐννοεῖται ὅτι, ἂν ὑπῆρχον ἀναγεγραμμένα λεπτομερῶς ἐπὶ τῶν πλακῶν τούτων τὰ διάφορα διδόμενα φάρμακα καὶ ὁ τρόπος τῆς ἀνθρωπίνης θεραπείας, οὐδεμίαν βαρύτητα θὰ προσέδιδον οἱ προσερχόμενοι εἰς τὴν θεραπείαν, ἐνῷ ἀφ' ἑτέρου θὰ καθίσταντο ταῦτα κοινότατα εἰς τὸν λαόν. Διὰ νὰ ἐννοήσωμεν δὲ κάλλιον, ὁποίαν ἐπαγγελματικὴν καὶ ψυχολογικὴν σημασίαν ἔχει ὁ μυστικισμὸς εἰς τὴν ἐξάσκησιν τῆς Ἰατρικῆς ἐν γένει, ἂς παρατηρήσωμεν, πόσον ἐπεζήθη οὗτος καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας τῆς Ἱστορίας τῆς Ἰατρικῆς, διὰ τῆς παραδοχῆς ἢ ἀλλεπαλλήλου ἐπικρατήσεως καὶ διαφόρων μυστηριωδῶν δογμάτων καὶ τρόπων θεραπείας ἢ ἐξασκήσεως, ὡς ἦσαν ἐπὶ παραδείγματι, ἡ ἀλχημία, ἡ μαγγανία, ἡ μαγεία, ὁ ζωϊκὸς μαγνητισμὸς κτλ. Ἀλλὰ περὶ τούτων οὐ τοῦ παρόντος. Ἀρκεῖ ὅμως νὰ ἴδωμεν καὶ εἰς τοὺς ἡμετέρους ἀκόμη φωτεινοὺς χρόνους τὶ γίνεται, ὅπως δικαολογήσωμεν καὶ τοὺς ἡμετέρους ἱεροὺς συναδέλφους τῶν σκοτεινῶν ἐκείνων αἰώνων. Μήτοι ἡ γραφὴ τῶν συνταγῶν ἡμῶν δὲν ἐπεκράτησεν ἀνέκαθεν νὰ καλύπτηται διὰ τοὺς ἱεροσύλους ὑπὸ τῆς Λατινικῆς γλώσσης καὶ μυστηριώδης Σταυρὸς δὲν ἐξακολουθεῖ νὰ τίθηται ἐπὶ τῆς ἐπικεφαλίδος αὐτῶν, ἀντικαθιστῶν ἴσως τὸ ἀγαθῇ τύχῃ τῶν ἰαμάτων; Ἀφ' ἑτέρου, ὁ μυστικισμὸς οὗτος ὑπὸ μυρίας ἄλλας μορφὰς ἐκδηλοῦται καὶ σήμερον καὶ θὰ ἐπικρατῇ ἐς ἀεί, διὰ τῆς καθημερινῆς διαφημίσεως μυστη-

ρίων φαρμάκων καὶ ἀποκρύφων θεραπειῶν, ὄχι μόνον ὑπὸ τῶν ἀγυρτῶν ὑποστηριζομένων.

Καὶ μεθ' ὅλην ὅμως τὴν ὑπερφυσικὴν παράστασιν τῶν ἰαμάτων τῆς Ἐπιδαύρου, εἴδομεν ἀνωτέρω πόσας ἠδυνήθημεν ν' ἀποθησαυρίσωμεν ἰατρικὰς πληροφορίας καὶ γνώσεις, ἐξ αὐτῶν μόνων ἀρυόμενοι ταύτας. Μόναι ὅμως αἱ πλᾶκες αὗται ἀρκοῦσιν ἡμῖν, ὅπως μορφώσωμεν σαφῆ ἰδέαν περὶ τοῦ συνόλου τῆς ἰατρικῆς λειτουργίας αὐτῶν, δὲν ὑπῆρχον δὲ ἐκτὸς τούτων, καὶ ἄλλα πειστικώτερα μαρτύρια ταύτης;

Ὅτι καὶ μόναι αὗται, ἰατρικῶς ἐξεταζόμεναι, μᾶς πείθουσι περὶ τῆς νοσοκομειακῆς δράσεως τοῦ Ἱεροῦ τούτου, φρονοῦμεν ὅτι ἀρκούντως ἀπεδείξαμεν. Οὐχ ἧττον παραδεχόμεθα ἐπίσης ἀδιστάκτως, ὅτι πολλὰ ἄλλα τεκμήρια καὶ λεπτομερεῖς πληροφορίαι εὕρηνται ἀκόμη ἐν τῷ σκότει, καὶ συνεπῶς, ὅτι ὑπῆρχον εἴς τε τὸ μέγα θεραπευτήριον τῆς Ἐπιδαύρου, ὡς καὶ εἰς τὰ λοιπὰ περιώνυμα τῆς ἀρχαιότητος Ἀσκληπιεῖα, πλεῖσται ἄλλαι λεπτομερέστεραι ἰατρικαὶ ἐπιγραφαὶ καὶ ἀναμνηστικαὶ πινακίδες καὶ ὄργανα καὶ ἔπιπλα, ἀποδεικνύοντα ἔτι οὐσιαστικώτερον τὸν νοσοκομειακὸν αὐτῶν προορισμόν. Τοῦτο προκύπτει ἡμῖν ἐκ διαφόρων ἀρχαίων πηγῶν καὶ ἐκ τοῦ ἐλαχίστου ἀριθμοῦ τῶν ἀνακαλυφθεισῶν μέχρι σήμερον πλακῶν τῶν ἰαμάτων, ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἐκεῖ τὸ πάλαι ὑπαρχούσας, ὡς καὶ ἐκ τῆς ἀρχαίας παραδόσεως (¹) ἣν καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ ἀπολύτως παραδεχόμεθα, ὅτι ὁ μέγας τῆς ἰατρικῆς διδάσκαλος Ἱπποκράτης, ἐκ τοιούτων κεκρυμμένων μέχρι τοῦδε πηγῶν, ἤντλησε πλεῖστα πρακτικὰ διδάγματα τῆς ὑψηλῆς αὐτοῦ ἐπιστήμης.

Ποῖα λοιπὸν θὰ ἦσαν τὰ ἀρχαῖα ταῦτα πειστήρια, τὰ ὁποῖα εὐχόμεθα καὶ ἐλπίζομεν ταχέως ἡ φιλόστοργος Ἑλληνικὴ Γῆ νὰ μᾶς ἀποδώσῃ;

(¹) Στράβων. IV, 657, Πλίνιος Ν. Η. XXIX, 4.

Ὅτι αἱ δύο ἐν λόγῳ πλᾶκες εἶναι ἐξ ἐκείνων, ἃς μνημονεύει ὁ Παυσανίας([1]), ἀποδεικνύεται ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ ἐκ τοῦ 17ου ἰάματος, ὅπερ, ἀναγνώσας καὶ ὁ ἴδιος, ἀναφέρει ὅτι εὑρίσκεται τοῦτο εἰς τὰς στήλας τῆς Ἐπιδαύρου([2]).

Ἦσαν ὅμως πολλαὶ τοιαῦται πλᾶκες εἰς τὴν Ἐπίδαυρον κατὰ τὸν ἴδιον Παυσανίαν([3]). Ὅμοιαι τούτων(;) καὶ πολλαὶ ἐπίσης ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Στράβωνος ὑπάρξασαι ἐν Κῷ τε καὶ Τρίκκῃ([4]). Ἐκ τῶν δύο λοιπὸν ὑπὸ τὰ ὄμματα ἡμῶν σήμερον εὑρισκομένων κρίνοντες, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὁποίαν ποικιλίαν καὶ πλοῦτον ἰατρικῶν γνώσεων θὰ ἠδυνάμεθα νὰ προσπορισθῶμεν ἐκ τοῦ συνόλου τῶν μηκέτι ἀνακαλυφθεισῶν τοιούτων.

Ἀλλ' ἡ πολύτιμος πληροφορία, ἣν ἀφῆκεν εἰς ἡμᾶς ὁ Στράβων, παρέχει νομίζομεν μεγαλείτερον φῶς ἐπὶ τοῦ εἴδους τῶν ἀγνώστων τούτων πηγῶν. Τῳόντι, κινεῖ ὅλως ἰδιαιτέρως τὴν προσοχὴν, ἡ μεταξὺ Παυσανίου καὶ Στράβωνος παρατηρουμένη διαφορὰ εἰς τὸ εἶδος τῆς ἐν Ἐπιδαύρῳ καὶ Κῷ ἐκθέσεως τῶν ἰαμάτων.

Ὁ Στράβων, ὁ γράψας τὰ βιβλία αὐτοῦ κατὰ τὸ 80ὸν περίπου π. Χ. ἔτος, ἀναφέρει περὶ Ἐπιδαύρου τὰ ἑξῆς. «Καὶ αὕτη «δ' οὐκ ἄσημος ἡ πόλις καὶ μάλιστα διὰ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ «Ἀσκληπιοῦ θεραπεύειν νόσους παντοδαπὰς πεπιστευμένου, καὶ «τὸ Ἱερὸν πλῆρες ἔχοντος ἀεὶ τῶν τε καμνόντων καὶ τῶν ἀνακει«μένων πινάκων, ἐν οἷς ἀναγεγραμμέναι τυγχάνουσιν αἱ θερα«πεῖαι, καθάπερ ἐν Κῷ τε καὶ Τρίκκῃ.» Ὁμιλεῖ δηλαδὴ περὶ πινάκων ὁμοίων πρὸς τοὺς τῆς Κῶ, ἐπὶ τῶν ὁποίων

([1]) II, 27, 3.

([2]) «Ἡ δὲ Ἁλίκη τὰ μὲν ἐφ' ἡμῶν ἐστιν ἔρημος, ᾠκεῖτο δὲ καὶ αὕτη ποτε, καὶ Ἁλικὼς λόγος ἐν στήλαις ἐστὶ ταῖς Ἐπιδαυρίων, αἳ τοῦ Ἀσκληπιοῦ τὰ ἰάματα ἐγγεγραμμένα ἔχουσιν». Παυσαν. II, 36, 1.

([3]) II, 27, 3.

([4]) Στράβωνος VIII, 374.

ἀνεγράφοντο αἱ θεραπεῖαι καὶ ἐξ ὧν, πινάκων, ἔγεμε τὸ Ἱερὸν (πλῆρες). Ἐνῷ ὁ Παυσανίας, ὁ γράψας μέχρι τοῦ 171 μ. Χ. ἔτους, λέγει περὶ τῶν ἰδίων (;)

«Στῆλαι μὲν εἱστήκεσαν ἐντὸς τοῦ περιβόλου τὸ μὲν ἀρχαῖον καὶ πλέονες, ἐπ' ἐμοῦ δὲ ἓξ λοιπαί.» κτλ. Ἤτοι εὗρε μόνον ἓξ ἐπιγεγραμμένας πλᾶκας, τὰς ὀνομάζει δὲ στήλας. Ἡ διαφορὰ αὕτη τοῦ ὀνόματος μεταξὺ στήλης καὶ πίνακος εἶναι ὅλως ἁπλῆ, ἢ εἶναι πραγματικὴ καὶ θεμελιώδης;

Ὁ Thraemer(¹) ἰσχυρίζεται, δικαίως νομίζομεν, ὅτι αἱ ἀνακαλυφθεῖσαι ἐπιγραφαὶ τῆς Ἐπιδαύρου θὰ ἦσαν διάφοροι τῶν ὑπὸ τοῦ Στράβωνος μνημονευομένων πινάκων. Συντασσόμενοι καὶ ὑμεῖς ἀπολύτως τῇ γνώμῃ ταύτῃ προσθέτομεν καὶ τὰ ἑξῆς πρὸς ὑποστήριξιν αὐτῆς. Ἂν πράγματι ὁ Παυσανίας, ὅστις ἐπεσκέφθη τὴν Ἐπίδαυρον 125 περίπου ἔτη μετὰ τὸν Στράβωνα, εὗρεν ἀκόμη ἐκεῖ ἓξ πλᾶκας, ἢ στήλας, πῶς ὁ Στράβων, κατὰ τὴν ἰδικήν του περιήγησιν, λέγει, ὅτι αὕτη εἶχε τὸ ἱερὸν πλῆρες πινάκων καθάπερ ἐν Κῷ καὶ Τρίκκῃ; Ἂν δὲ τὸ Ἀσκληπιεῖον τῆς Κῶ ἦτο πλῆρες ἐπίσης τοιούτων στηλῶν ἐκ μαρμάρου, πῶς δὲν ἀνεκαλύφθη ἀκόμη οὐδεμία τοιαύτη κατὰ τὰς τόσον εὐρείας ἀνασκαφὰς τοῦ κ. Herzog; Ἀφ' ἑτέρου, διατὶ ἐπὶ ἰαμάτων τινῶν τῆς Ἐπιδαύρου (ἴδ ἀριθ. ἰαμ. 1. 3. 4) ἀπαντῶμεν τὴν λέξιν πίνακας ἀναφερομένην εἰς ἀναθηματικὰς πλᾶκας ἀρρώστων, εἰς μίαν τῶν ὁποίων μάλιστα (ἰάμ. 1ον) ἀναφέρεται ὅτι, «ὄχι τὸ μέγεθος τοῦ πίνακος, ἀλλ' ἡ θεία δύναμις εἶναι ἀξιοθαύμαστος κτλ.» ἂν αἱ στῆλαι αὗται ἦσαν ἐντελῶς ὅμοιαι πρὸς τοὺς πίνακας;

Ἂς μᾶς ἐπιτραπῇ λοιπὸν νὰ παραδεχθῶμεν καὶ ἡμεῖς ἐνταῦθα ὅτι, οἱ μὲν πίνακες, ἐξεπροσώπουν τὴν καθημερινὴν ἰατρικὴν θεραπείαν, τὴν κίνησιν δηλονότι τῶν Ἀσκληπιείων, ἐνῷ

(¹) (Pauly's Real-Encykl. 11 σ. 1688).

αἱ στῆλαι τοῦ Παυσανίου, ἔφερον κεχαραγμένον ὡρισμένον μόνον ἀριθμὸν ἰαμάτων, ἐξ ἐκείνων, ἅτινα παρεῖχον μεγαλειτέραν ἐντύπωσιν καὶ ἦσαν προωρισμένα νὰ μένωσι διὰ παντὸς εἰς τὴν θέαν τοῦ κοινοῦ, ὡς αἰώνια μνημεῖα καὶ μαρτύρια τῆς ἰαματικῆς δυνάμεως τοῦ μεγάλου ἱεροῦ θεραπευτηρίου.

Μένει ἐν τούτοις πάντοτε σκοτεινὸν τὸ ζήτημα, ἂν οἱ πολλαπλοῖ οὗτοι νοσοχομειακοὶ πίνακες τῶν καμνόντων, περὶ ὧν ὁμιλεῖ ὁ Στράβων, ἦσαν ἐκ μαρμάρου, μετάλλου, ἢ ἄλλου τινὸς ὑλικοῦ, ὡς καὶ ἂν ἦσαν κινητοί, ἢ προσκεκολλημένοι ἐπὶ τοῦ τοίχου τῶν κοιτώνων. Καὶ περὶ τῆς λεπτομερείας ταύτης ἡμεῖς, στηριζόμενοι ἐπὶ τῆς ἰδίας μαρτυρίας τοῦ Στράβωνος, θὰ ἐξεφράζομεν τὴν γνώμην, ὅτι ἦσαν ὁπωσδήποτε κινητοί, ἀφοῦ ὁ ἴδιος ἀναφέρει, ὅτι τὸ Ἱερὸν ἦτο πλῆρες πάντοτε, ἔκ τε τῶν καμνόντων καὶ τῶν ἀνακειμένων πινάκων. Ἀφ᾽ ἑτέρου τὸ ἀνακειμένων τοῦτο, ἀνακαλεῖ εἰς ἡμᾶς, ὡς ἰατρούς, τὰς πινακίδας τῶν σημερινῶν νοσοκομείων, αἵτινες ἀνάκεινται τῶν κλινῶν τῶν πασχόντων, φέρουσαι τὴν διάγνωσιν, τὰς καθημερινὰς παρατηρήσεις καὶ τὴν ὑποδεικνυομένην θεραπείαν τῶν ἀρρώστων.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὸ ἀνακεῖσθαι δὲν σημαίνει τὸ ἀναρτᾶσθαι, ἀλλὰ μᾶλλον τὸ φανερὰ καὶ δημοσίᾳ ἐκτίθεσθαι, ἤτοι, ἐνεργητικῶς, δηλοῖ τὸ ἀφιεροῦσθαι(1). Ἀλλὰ καὶ ἂν δὲν εὑρίσκοντο ἀνακείμεναι τῶν κλινῶν τῶν νοσηλευομένων, πάντως ὅμως ἔκειντο πανταχοῦ τοῦ ἱεροῦ θεραπευτηρίου. Ἐπειδὴ δὲ γνωρίζομεν, ὅτι ἡ μὲν λέξις πίναξ σημαίνει ξύλον, σανίδα, ἀβάκιον, πινάκιον, εἰκόνα(2), σημειωματάριον, ἔνθα ἔγραφον(3) κλπ. ἡ δὲ λέξις στήλη, ἐν τῇ ἀρχαίᾳ αὐτῆς ἐκδοχῇ, ἐσήμαινε

(1) Τὰ δὲ νῦν ἀνακείμενα ἐν τοῖς Ἀττικοῖς ἱεροῖς. — — — (Θουκιδ. Β. Τ!).

(2) Πίναξ γραφόμενος, κατὰ Θεόφραστον.

(3) Διὰ τὸ ἐπὶ σανίδων ποτὲ γραφεῖν τοῖς ἀρχαίοις. Ἰδ. καὶ Ὁμήρ. Ἰλ. Ζ 168—169 — «Πόρων δ᾽ ὄγε σήματα λυγρά, γράψας ἐν πίνακι πτυκτῷ θυμοφθόρα πολλά».

λίθον, ἐφ' οὗ ἐχαράσσοντο ἐκτὸς τῶν ἄλλων(1) καὶ διάφορα ἀξιομνημόνευτα γεγονότα καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἰάματα ἀρρώστων, ὡς ἐν τῷ προκειμένῳ, δικαιούμεθα νομίζομεν νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ δύο διαφόρων πραγμάτων καὶ ὅτι, αἱ μὲν στῆλαι ἔμειναν ὡς ἦσαν, οἱ δὲ πίνακες κινητοί, ξύλινοι, ἢ μετάλλινοι ἴσως ὄντες, ὡς εὔθραυστοι καὶ μικροί, δὲν ἐφάνησαν εἰσέτι οὐδαμοῦ τῆς Ἑλληνικῆς γῆς.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, λαμβάνομεν πλειότερον ὑπ' ὄψει τὸν Στράβωνα, ὡς μεῖζον κῦρος τοῦ Παυσανίου ἔχοντα, κατὰ τὴν γνώμην τῶν φιλολογούντων καὶ ἀρχαιολόγων καὶ θεωροῦμεν ὡς δεδομένον ὅ,τι ὁ ἴδιος λέγει περὶ Ἱπποκράτους, ἐν σχέσει πρὸς τοὺς πίνακας τῆς Κῶ, ὅτι ἐκ τούτων ἐδιδάχθη τὰ περὶ τῆς διαίτης(2).

Ἀπὸ τὴν μακρὰν λοιπὸν σειρὰν τῶν πλακῶν τῶν ἰαμάτων καὶ ἀπὸ τὰς πολλαπλᾶς πινακίδας τῆς καθημερινῆς νοσοκομειακῆς κινήσεως τῶν Ἀσκληπιείων τούτων, καὶ ἰδίως τῆς Κῶ, ἠδύνατο, ὡς εἴπομεν, ἐξαίρετα ν' ἀντλήσῃ τὰς πρώτας πρακτικὰς γνώσεις του ὁ μέγας τῆς ἐπιστήμης ἡμῶν Διδάσκαλος καὶ ἱδρυτής.

Εἶναι ἄλλως τε ἐπιβεβαιωμένον, ὅτι ὁ Ἱπποκράτης ἦτο γνήσιος ἀπόγονος τῶν Ἀσκληπιαδῶν. Γεννηθεὶς κατὰ τὸ 460 ἔτος π. Χ. εὑρέθη ἐν ἀρχῇ τῆς ἰατρικῆς ἐκπαιδεύσεως αὐτοῦ, ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἰατρικῆς δράσεως τῶν διαφόρων Ἀσκληπιείων, ζήσας δ' ἐν τῷ μέσῳ τῆς μεγάλης κινήσεως τοῦ Ἱεροῦ ἱδρύματος τῆς Κῶ, εἶναι φυσικώτατον ὅτι παρηκολούθησε καὶ ἐξ οἰκογενεια-

(1) Ὡς λ. χ. δημοσίων συνθηκῶν, νόμων, καταχρίσεων ἢ στηλιτεύσεων, ἐπαίνων, ψηφισμάτων. Πάντων τούτων ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἢ εἰς δημόσια καὶ καταφανῆ ἄλλα μέρη ἐκτιθεμένων διὰ τὸν λαόν.

(2) Φασὶ δ' Ἱπποκράτην μάλιστα ἐκ τῶν ἐνταῦθα (ἐν Κῷ δηλ.) ἀνακειμένων θεραπειῶν γυμνάσαντα τὰ περὶ τὰς διαίτης (Στραβ. Β. 14, Σελ. 157).

αἱ στῆλαι τοῦ Παυσανίου, ἔφερον κεχαραγμένον ὡρισμένον μόνον ἀριθμὸν ἰαμάτων, ἐξ ἐκείνων, ἅτινα παρεῖχον μεγαλειτέραν ἐντύπωσιν καὶ ἦσαν προωρισμένα νὰ μένωσι διὰ παντὸς εἰς τὴν θέαν τοῦ κοινοῦ, ὡς αἰώνια μνημεῖα καὶ μαρτύρια τῆς ἰαματικῆς δυνάμεως τοῦ μεγάλου ἱεροῦ θεραπευτηρίου.

Μένει ἐν τούτοις πάντοτε σκοτεινὸν τὸ ζήτημα, ἂν οἱ πολλαπλοῖ οὗτοι νοσοχομειακοὶ πίνακες τῶν καμνόντων, περὶ ὧν ὁμιλεῖ ὁ Στράβων, ἦσαν ἐκ μαρμάρου, μετάλλου, ἢ ἄλλου τινὸς ὑλικοῦ, ὡς καὶ ἂν ἦσαν κινητοί, ἢ προσκεκολλημένοι ἐπὶ τοῦ τοίχου τῶν κοιτώνων. Καὶ περὶ τῆς λεπτομερείας ταύτης ἡμεῖς, στηριζόμενοι ἐπὶ τῆς ἰδίας μαρτυρίας τοῦ Στράβωνος, θὰ ἐξεφράζομεν τὴν γνώμην, ὅτι ἦσαν ὁπωσδήποτε κινητοί, ἀφοῦ ὁ ἴδιος ἀναφέρει, ὅτι τὸ Ἱερὸν ἦτο *πλῆρες* πάντοτε, ἔκ τε τῶν καμνόντων καὶ τῶν *ἀνακειμένων* πινάκων. Ἀφ' ἑτέρου τὸ *ἀνακειμένων* τοῦτο, ἀνακαλεῖ εἰς ἡμᾶς, ὡς ἰατρούς, τὰς πινακίδας τῶν σημερινῶν νοσοκομείων, αἵτινες *ἀνάκεινται* τῶν *κλινῶν* τῶν πασχόντων, φέρουσαι τὴν διάγνωσιν, τὰς καθημερινὰς παρατηρήσεις καὶ τὴν ὑποδεικνυομένην θεραπείαν τῶν ἀρρώστων.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὸ *ἀνακεῖσθαι* δὲν σημαίνει τὸ *ἀναρτᾶσθαι*, ἀλλὰ μᾶλλον τὸ φανερὰ καὶ δημοσίᾳ *ἐκτίθεσθαι*, ἤτοι, ἐνεργητικῶς, δηλοῖ τὸ *ἀφιεροῦσθαι*(1). Ἀλλὰ καὶ ἂν δὲν εὑρίσκοντο ἀνακείμεναι τῶν κλινῶν τῶν νοσηλευομένων, πάντως ὅμως ἔκειντο *πανταχοῦ* τοῦ ἱεροῦ θεραπευτηρίου. Ἐπειδὴ δὲ γνωρίζομεν, ὅτι ἡ μὲν λέξις *πίναξ* σημαίνει ξύλον, σανίδα, ἀβάκιον, πινάκιον, εἰκόνα(2), *σημειωματάριον*, *ἔνθα* ἔγραφον(3) κλπ. ἡ δὲ λέξις *στήλη*, ἐν τῇ ἀρχαίᾳ αὐτῆς ἐκδοχῇ, ἐσήμαινε

---

(1) Τὰ δὲ νῦν ἀνακείμενα ἐν τοῖς Ἀττικοῖς ἱεροῖς. — — — (Θουκιδ. Β. Τ!).

(2) Πίναξ *γραφόμενος*, κατὰ Θεόφραστον.

(3) Διὰ τὸ ἐπὶ σανίδων ποτὲ γραφεῖν τοῖς ἀρχαίοις. Ἰδ. καὶ Ὁμήρ. Ἰλ. Ζ 168—169 — «Πόρων δ' ὅγε σήματα λυγρά, *γράψας* ἐν *πίνακι* πτυκτῷ θυμοφθόρα πολλά».

λίθον, ἐφ' οὗ ἐχαράσσοντο ἐκτὸς τῶν ἄλλων(1) καὶ διάφορα ἀξιομνημόνευτα γεγονότα καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἰάματα ἀρρώστων, ὡς ἐν τῷ προκειμένῳ, δικαιούμεθα νομίζομεν νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ δύο διαφόρων πραγμάτων καὶ ὅτι, αἱ μὲν στῆλαι ἔμειναν ὡς ἦσαν, οἱ δὲ πίνακες κινητοί, ξύλινοι, ἢ μετάλλινοι ἴσως ὄντες, ὡς εὔθραυστοι καὶ μικροί, δὲν ἐφάνησαν εἰσέτι οὐδαμοῦ τῆς Ἑλληνικῆς γῆς.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, λαμβάνομεν πλειότερον ὑπ' ὄψει τὸν Στράβωνα, ὡς μεῖζον κῦρος τοῦ Παυσανίου ἔχοντα, κατὰ τὴν γνώμην τῶν φιλολογούντων καὶ ἀρχαιολόγων καὶ θεωροῦμεν ὡς δεδομένον ὅ,τι ὁ ἴδιος λέγει περὶ Ἱπποκράτους, ἐν σχέσει πρὸς τοὺς πίνακας τῆς Κῶ, ὅτι ἐκ τούτων ἐδιδάχθη τὰ περὶ τῆς διαίτης(2).

Ἀπὸ τὴν μακρὰν λοιπὸν σειρὰν τῶν πλακῶν τῶν ἰαμάτων καὶ ἀπὸ τὰς πολλαπλᾶς πινακίδας τῆς καθημερινῆς νοσοκομειακῆς κινήσεως τῶν Ἀσκληπιείων τούτων, καὶ ἰδίως τῆς Κῶ, ἠδύνατο, ὡς εἴπομεν, ἐξαίρετα ν' ἀντλήσῃ τὰς πρώτας πρακτικὰς γνώσεις του ὁ μέγας τῆς ἐπιστήμης ἡμῶν Διδάσκαλος καὶ ἱδρυτής.

Εἶναι ἄλλως τε ἐπιβεβαιωμένον, ὅτι ὁ Ἱπποκράτης ἦτο γνήσιος ἀπόγονος τῶν Ἀσκληπιαδῶν. Γεννηθεὶς κατὰ τὸ 460 ἔτος π. Χ. εὑρέθη ἐν ἀρχῇ τῆς ἰατρικῆς ἐκπαιδεύσεως αὐτοῦ, ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἰατρικῆς δράσεως τῶν διαφόρων Ἀσκληπιείων, ζήσας δ' ἐν τῷ μέσῳ τῆς μεγάλης κινήσεως τοῦ Ἱεροῦ ἱδρύματος τῆς Κῶ, εἶναι φυσικώτατον ὅτι παρηκολούθησε καὶ ἐξ οἰκογενεια-

(1) Ὡς λ. χ. δημοσίων συνθηκῶν, νόμων, καταχρίσεων ἢ [illegible] ἐπαίνων, ψηφισμάτων. Πάντων τούτων ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἢ εἰς δημοσι[illegible] φανῆ ἄλλα μέρη ἐκτιθεμένων διὰ τὸν λαόν.

(2) Φασὶ δ' Ἱπποκράτην μάλιστα ἐκ τῶν ἐνταῦθα [illegible] κειμένων θεραπειῶν γυμνάσαντα τὰ περὶ τὰς διαίτα[illegible] Σελ. 157).

χῶν παραδόσεων καὶ ἐκ τοῦ τόπου εἰς ὃν ἔζη, τὴν κίνησιν ταύτην ὡς ἰατρός.

Καὶ δὲν προκύπτουν μὲν ἐκ τῶν ἀθανάτων αὐτοῦ συγγραφῶν σαφεῖς ἀποδείξεις πρὸς ἐπιβεβαίωσιν τούτου, οὐχ ἧττον παρατηροῦμεν εἰς πολλὰς ἐκ τούτων, καὶ ὀνομαστὶ εἰς τὸ περὶ ἀρχαίας Ἰατρικῆς βιβλίον του, ὅτι γίνεται πολλάκις περὶ τῶν προγενεστέρων αὐτοῦ εὔφημος λόγος. Ἐν τῷ αὐτῷ Κεφαλαίῳ, ὁμιλῶν περὶ τῆς Ἀρχαίας Ἰατρικῆς, ὀνομάζει ταύτην Ἱερὰν Τέχνην(1). — Ἀλλὰ περὶ πάντων τούτων δὲν εἶναι ὁ λόγος σήμερον.

Ἡ προπαιδευτικὴ αὕτη ἰατρικὴ μόρφωσις τοῦ Ἱπποκράτους, ὑπὸ τὰς ἀρχὰς καὶ ἐμπνεύσεις τοῦ Ἀσκληπιείου τῆς Κῶ, οὐδόλως παρεκώλυσε τὴν περαιτέρω ἐπέκτασιν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς ἱερᾶς αὐτοῦ τέχνης· ὅταν δὲ βραδύτερον, ὑπὸ τὸν τύπον τοῦ μεγάλου ἡγέτου τῆς ἰατρικῆς ἀναμορφώσεως τῶν αἰώνων ἐκείνων, ἵδρυσε τὴν περίφημον αὐτοῦ λαϊκὴν σχολὴν τῆς Κῶ, δὲν ἐπαύσατο νὰ θεωρῇ ὡς ἐφάμιλλον τῶν ἐπιστημονικῶν αὐτοῦ ἀρχῶν καὶ τῶν ἱερέων τὴν ἰατρικὴν δρᾶσιν, καὶ νὰ ἐκτιμᾷ καὶ γεραίρῃ ταύτην αὐτός τε καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, ἐνῷ ἀφ' ἑτέρου οἱ ἱερεῖς καὶ ἐπὶ πολλὰ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἔτη ἐθεράπευον πολλάκις κατὰ τὰ διδάγματα τοῦ Ἱπποκράτους, ὡς ἐπειράθημεν ν' ἀποδείξωμεν εἰς πολλὰς θεραπείας τῶν ἰαμάτων.

Ἡ ἐκτίμησις καὶ ὁ σεβασμός, ἄλλως τε, τῶν πολιτικῶν ἰατρῶν τῶν χρόνων ἐκείνων δηλοῦται καὶ ἐκ τῆς ὡραίας ἐκείνης ἐπιγραφῆς τῆς ἀνακαλυφθείσης εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Ἀσκληπιείου τῶν Ἀθηνῶν, καὶ ἥτις παρέχει ἡμῖν ἀρίστας πληροφορίας, περὶ τῶν θερμῶν σχέσεων, αἵτινες ὑπῆρχον μεταξὺ τῶν

(1) «Σκεψώμεθα δέ νυν καὶ τὴν ὁμολογουμένως Ἰατρικήν, τὴν ἀμφὶ τοὺς κάμνοντας εὑρημένην ἣ καὶ οὔνομα καὶ τεχνίτας ἔχει ἱερή τε εἶναι αὐτὴ αὐτῶν ἐθέλει πόθεν ποτὲ ἤρηται». (Ἱπποκρ. περὶ ἀρχαίης ἰατρικῆς Σελ. 28. Ἐκδ. Δαμαλᾶ, Σχολ. Κοραῆ).

διαφόρων διασήμων λαϊκῶν ἰατρῶν καὶ τῶν Ἀσκληπιείων. Ἰδοὺ αὕτη. Ἀκρότιμός τις, ἰατρὸς [1], θεωρῶν, ὅτι ἐξ ἀρχαίας συνηθείας οἱ δημόσιοι ἰατροὶ, ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ τελῶσι δὶς τοῦ ἔτους θυσίαν εἰς τὸν Ἀσκληπιὸν, καὶ τὴν Ὑγιείαν καὶ τὴν Ἀγαθὴν Τύχην, ἐξ ὀνόματος αὐτῶν τε καὶ τῶν ἰωμένων ἀρρώστων, προτείνει εἰς τὸ Συμβούλιον καὶ τοῦτο ἀποδέχεται καὶ ἐγκρίνει, ὅπως οἱ πρόεδροι, οἵτινες ἤθελον ἐκλεχθῆ εἰς τὴν ἐπιοῦσαν συνέλευσιν, ἐπαναλαμβάνωσι τὴν ἄνω πρότασιν κατὰ τὰς συζητήσεις αὐτῶν ἐπὶ τῶν ἱερῶν ζητημάτων κτλ.

Πόσον πολυτίμους πληροφορίας διὰ τὰς μεταξὺ λαϊκῶν καὶ κληρικῶν ἰατρῶν σχέσεις θὰ παρεῖχον ἡμῖν καὶ ἄλλαι τοιαῦται ἐπιγραφαὶ, ἂν ἀνεκαλύπτοντο εἰς Ἐπίδαυρον ἢ Κῶ!

Ὡς παρατηροῦμεν ἡ σχέσις αὕτη ἐξεδηλοῦτο ἐν παντί, προήρχετο δὲ κυρίως ἐκ τῆς ἀνέκαθεν ἐπικρατούσης γενικῆς τάσεως πρὸς τὸ θρησκευτικὸν πνεῦμα τῶν χρόνων ἐκείνων, ὅπερ δὲν διεχώριζε ποσῶς τὴν ἰατρικὴν ἀπὸ τῆς θρησκείας, ἀφοῦ καὶ ἡ νόσος ἐκ τῶν θεῶν καὶ ἡ θεραπεία ἐξ αὐτῶν ἀπέρρεε, ὡς ἐπανειλημμένως ἀνεφέραμεν. Ἰδοὺ λ. χ. εἷς ἰατρὸς γνωστὸς τῶν χρόνων αὐτοῦ, τί λέγει κατὰ τὸν Πλάτωνα περὶ τούτου. (Συμποσ. ΙΒ. 186.) «Ὁ Ἀσκληπιὸς συνέστησε ἐπιστημόνως τὴν Ἰατρικὴν Τέχνην καὶ διὰ τοῦ θεοῦ τούτου, κυβερνᾶται ὁλόκληρος ἡ Τέχνη αὕτη.» Ἀλλὰ καὶ ὁ Σωκράτης ἐν τῇ

---

(1) Ἐπὶ Διογείτονος ἄρχοντος ἐπὶ τῆς Δημητριάδος δωδεκάτης πρυτανείας, ἧ Θεόδοτος Θεοφύλου Κειριάδης ἐγραμμάτευεν. Σκιροφωρίονος ὀγδόει μετ᾽ εἰκάδας· ἐκκλησία κυρία· τῶν προέδρων ἐπεψήφιζεν Διόδωρος Ἐπιχάρου Κόπρειος καὶ συμπρόεδ[ρ]οι· ἔδοξεν τῷ δήμῳ. Ἀκρότιμος Αἰσχίου Ἰκαριεὺς εἶπεν· ἐπειδὴ πάτριον ἐστὶν τοῖς ἰατροῖς ὅσοι δημοσιεύουσιν θύειν τῷ Ἀσκληπιῷ καὶ τεῖ Ὑγιείᾳ δὶς τοῦ ἐνιαυτοῦ, ὑπέρ τε αὐτῶν καὶ τῶν σωμάτων ὧν ἕκαστοι ἰάσαντο ἀγαθεῖ τύχει δεδόχθαι τεῖ βουλεῖ, τοὺς προέδρους οἳ ἂν λάχωσιν εἰς τὴν ἐπιοῦσαν ἐκκλησίαν χρηματίσαι περὶ τούτων ἐν ἱεροῖς, γνώμην δὲ συμβάλλεσθαι τῆς βουλῆς εἰς [τὸν δῆ]μ[ον ὅ]τι δοκεῖ τεῖ βουλεῖ, τὸν [ἱερέα (?) τὸν ἀει λα]γχάνοντ[α. (Τὸ τύχᾳ ἀγαθῇ καὶ ἡ πρὸς τὴν Ὑγιείαν καὶ τὸν Ἀσκληπιὸν ἔκκλησις δὲν ἀπετέλουν καὶ τὸ ἔμβλημα τῶν Ἰαμάτων τῶν Ἀσκληπιείων;)

διδασκαλίᾳ αὐτοῦ, (Πλάτ. Πολιτ. Ι. 599 καὶ Γ. 405) περὶ Ἀσκληπιοῦ προκειμένου, ὑψώνει αὐτὸν ὡς μέγαν ἰατρὸν, καὶ ἰατρικῆς διδάσκαλον. Καὶ εἰς διάφορα ἄλλα ἔργα ἀκόμη τοῦ Ἱπποκράτους παρατηροῦμεν τὴν τοιαύτην ἐκτίμησιν καὶ τὸν σεβασμὸν πρὸς τὰ θεῖα, εἰς τὴν μεγάλην σπουδαιότητα, ἣν ἀποδίδει εἰς τὴν ἐπέμβασιν τῶν θεῶν. Κατὰ τῆς ἐκλαμψίας καὶ ἐπιληψίας λ. χ. συμβουλεύει, μετὰ τὴν χρῆσιν διαφόρων ἄλλων φαρμάκων, τὰς θυσίας, τὴν προσευχὴν καὶ τὰς ἐπικλήσεις(1) πρὸς τοὺς θεούς.

Ἀλλαχοῦ, εἰς τὸ περὶ «Ἐνυπνίων» (Kühn Σ. 3 XXII) ἐνῷ ὁμιλεῖ περὶ κακῶν ὀνείρων καὶ τοῦ τρόπου τῆς ἀποφυγῆς αὐτῶν, συνιστᾷ θερμῶς κατὰ τούτων τὰς προσευχὰς λέγων . . . . «καὶ τὸ μὲν εὔχεσθαι πρέπον καὶ λίην ἐστὶν ἀγαθόν· δεῖ δὲ καὶ αὐτὸν ξυλλαμβάνοντα τοὺς θεοὺς ἐπικαλέεσθαι». Εἰς δὲ τὸ περὶ εὐσχημοσύνης τοῦ ἰδίου (2) ἀναγινώσκομεν: «. . . . . ἐν γὰρ τοῖσιν ἄλλοισι πάθεσι καὶ ἐν συμπτώμασιν εὑρίσκεται τὰ πολλὰ πρὸς θεῶν ἐντίμως κειμένη ἡ ἰατρική. Οἱ δὲ ἰητροὶ θεοῖσι παρακεχωρήκασιν· οὐ γὰρ ἔνι περιττὸν ἐν αὐτέῃ τὸ δυναστεῦον» (3).

Ἐκ τῶν ὀλίγων τούτων παρατηροῦμεν, ὁποίαν πίστιν εἶχον εἰς τὰς ὑπερφυσικὰς δυνάμεις καὶ τὴν θρησκείαν οἱ λαϊκοὶ ἰατροί. Ἀφ' ἑτέρου καὶ οἱ ἱερεῖς συνάδελφοί των ἀνταπέδιδον ὁμοίαν ἐκτίμησιν, ὁ δὲ λαὸς, ἔκλινε μᾶλλον πρὸς τοὺς λειτουργοὺς τῆς θρησκείας ἰατροὺς ἢ πρὸς τοὺς λαϊκοὺς τοιούτους. Ἂν ὁ Ἱπποκράτης προσεκαλεῖτο πολλάκις ἐκτὸς τῆς Κῶ πρὸς ἐπίσκεψιν ἀῤῥώστων, ὡς ἐπὶ παραδείγματι κατὰ τὴν ἐπιδημίαν τοῦ λιμοῦ εἰς Ἀθήνας, καὶ εἰς ἄλλας πόλεις ἄλλοτε, οἱ πρωθιερεῖς τῶν

---

(1) . . . Θύειν τε καὶ εὔχεσθαι καὶ εἰς τὰ ἱερὰ φέροντας Ἱκετεύειν τοὺς θεούς (Ἱπποκρ. σελ. 593, τομ. Ι, ἐκδ. Kühn).

(2) Ἱπποκρ. τομ. Ι, σελίς 70. Ἔκδ. Kühn.

(3) Πρβ. τοῦ ἰδίου Ἱπποκρ. Τομ. Ι, σελ. 70, Kühn ἔκδ. (. . Ἰητρὸς γὰρ φιλόσοφος ἰσόθεος).

Ασκληπιείων προσεκαλοῦντο ἐπίσης συχνὰ ἐκτὸς τῶν Ναῶν αὐτῶν, πρὸς θεραπείαν διαφόρων ἐπιδημιῶν, ἢ ἄλλων δεινῶν, ἐνσκηπτόντων εἰς τὰς διαφόρους τῆς Ἑλλάδος πόλεις, ὡς προκύπτει ἡμῖν καὶ ἐκ τοῦ παραδείγματος τοῦ πρωθιερέως τῆς Κῶ Νέβρου καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Χρύσου, οἵτινες προσεκλήθησαν, τῇ ὑποδείξει τοῦ Μαντείου τῶν Δελφῶν, εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Ἀμφικτυόνων πολιορκουμένην πόλιν Κίρραν τῆς Φωκίδος, ὡς ἀλλαχοῦ ἀνεφέραμεν. Τοιαύτην παραδεχόμεθα τὴν σχέσιν καὶ συνεργασίαν τῶν λαϊκῶν ἰατρῶν μετὰ τῶν ἱερέων τῶν Ἀσκληπιείων. Ἂν ὁ μυστικισμὸς καὶ αἱ θρησκευτικαὶ προλήψεις ἐτήρουν φαινομενικὴν τινα διαφορὰν μεταξὺ τῶν δύο ταύτων τάξεων τῶν Ἰατρῶν καὶ ἂν πράγματι τὴν διαφορὰν ταύτην ἀμφότεροι ἐξεμεταλλεύοντο, πρὸς ἴδιον ἑκάστη ἐπαγγελματικὸν συμφέρον, κατὰ βάθος ὑπῆρχεν ἀμοιβαία ἐκτίμησις εἰς τὴν κοινὴν δρᾶσιν. Διὰ τοὺς ἱερεῖς τῶν Ἀσκληπιείων εἴπομεν, ὅτι ὁ μυστικισμὸς ἐπεβάλλετο ἀπολύτως, διὰ μυρίους λόγους. Προχωροῦντος ὅμως τοῦ χρόνου καὶ τῶν δογμάτων αὐτῶν κοινοτέρων καθισταμένων ὁ λαός, μικρὸν κατὰ μικρὸν ἐξῳκειώθη πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς ἰατρικῆς καὶ τὸ πνεῦμα τῆς κρίσεως πρὸς ἐκλογὴν τῶν προσφορωτέρων θεραπευτικῶν μέσων ἀνεπτύχθη, ὅτε, οἵ τε λαϊκοὶ καὶ οἱ κληρικοὶ ἰατροὶ ἀνέπτυξαν ἐπίσης μείζονα ἐπαγγελματικὸν ζῆλον καὶ συναγωνισμόν, πρὸς προσέλκυσιν ἀσθενῶν. Καὶ τότε ὅμως πάλιν ἡ νοσηλεία τῶν Ἀσκληπιείων πάντοτε πλειότερον ἐπεζητεῖτο, διὰ τὴν ἀφθονίαν τῶν μέσων τῆς συντηρήσεως ἐν αὐτοῖς καὶ διὰ τὰς ὅλως ἰδιαιτέρας καὶ θερμὰς περιποιήσεις, ἃς ἐπεδαψίλευον οἱ ἰατροὶ ἱερεῖς τοῦ φιλανθρωποτάτου καὶ ἠπιοτάτου τῶν θεῶν εἰς τοὺς προσερχομένους, ὡς μᾶς προκύπτει ἐκ τόσων γραπτῶν ἐκφράσεων εὐγνωμοσύνης, ἃς ἀπηύθυνον πρὸς τὸν θεὸν οἱ διάφοροι νοσηλευόμενοι ἢ ἰαθέντες ἱκέται.

Ὅπως ποτ' ἂν ᾖ ἡ πρόοδος, ἣν ἐπετέλεσεν ἡ ἰατρικὴ τῶν χρόνων ἐκείνων ἐντὸς τῶν Ἀσκληπιείων, ἦτο προφανὴς ἀφοῦ ἐξε-

τιμᾶτο τοσοῦτον ὑπὸ τῶν λαϊκῶν ἰατρῶν ἡ ἀξία των. Ἐπὶ τῆς προόδου ἀκριβῶς ταύτης στηριζόμενοι, ἣν καὶ ἐκ τῆς ἀναλύσεως τῶν ἰαμάτων ἐπίσης ἐξάγομεν, φρονοῦμεν μετὰ πεποιθήσεως, ὅτι ἡ κυρία ἑστία τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἑλληνικῆς ἰατρικῆς ὑπῆρχεν ἐντὸς τῶν ἱερῶν τούτων θεραπευτηρίων. — Ἐκεῖθεν διεδόθη τὸ θερμουργὸν πνεῦμα τῆς φιλανθρώπου ἐπιστήμης καθ' ὅλον τὸν τότε Ἑλληνικὸν κόσμον, ἀφοῦ πλέον καὶ οἱ λαϊκοὶ ἰατροὶ μετεβάλλοντο εἰς Ἀσκληπιάδας καὶ οἱ γνήσιοι Ἀσκληπιᾶδαι ἀπὸ ἐσωτερικῶν μετεβλήθησαν εἰς ἐξωτερικοὺς ἰατρούς. Ἐκεῖθεν διεδόθη καὶ μετεγγίσθη ἡ ἱερὰ τέχνη καὶ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος ἀκόμη, εἰς τὴν Ρώμην, εἰς τὴν λοιπὴν Ἰταλίαν, τὴν Πέργαμον, καὶ τόσα ἄλλα μέρη τῆς Ἀνατολῆς. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς τοιαύτης προόδου καὶ ἀκμῆς τῶν Ἀσκληπιείων, δικαιούμεθα νομίζω νὰ χρονολογῶμεν τὴν μετοχέτευσιν τοῦ κατειργασμένου τούτου καὶ πολυτίμου ἰατρικοῦ ὑλικοῦ, ἐντὸς τῶν διαυγῶν ναμάτων τῆς ἐς ἀεὶ ἀκενώτου πηγῆς τῶν γνώσεων τοῦ μεγάλου θεωρητικοῦ καὶ πρακτικοῦ αὐτῆς Διδασκάλου καὶ ἱδρυτοῦ, Ἱπποκράτους.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ.

Ο ΑΣΚΛΗΠΙΟΣ ΕΝ ΤΗι ΜΥΘΟΛΟΓΙΑι ΤΗι ΙΣΤΟΡΙΑι ΚΑΙ ΤΗι ΤΕΧΝΗι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ XVI.

Ὁ Ἀσκληπιὸς ὡς εἰκὼν καὶ ὡς ἰδέα — Ὡς υἱὸς τοῦ Ἡλίου Ἀπόλλωνος — Συμβολισμὸς τῆς σχέσεως ταύτης — Μυθολογικὴ προέλευσις τοῦ Ἀσκληπιοῦ — Ὁ πρῶτος αὐτοῦ Διδάσκαλος Χείρων — Τὰ μυστηριώδη αὐτοῦ βότανα — Ὁ Ὅμηρος καὶ ὁ Πίνδαρος περὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ — Ὁ Ὀρφικὸς ὕμνος.

Πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἰδεώδους καὶ φωταυγοῦς εἰκόνος, ἣν ἐχάραξε βαθέως ἐπὶ τῆς σκοτεινῆς τροχιᾶς τῶν οἰχωμένων αἰώνων, ἡ διφυὴς ἐκείνη ἰατρικὴ θεότης τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιότητος, ἐν τῇ κατ' ἐξοχὴν φιλανθρωπικῇ αὐτῆς δράσει, ἐντὸς τῶν θαυμασίων τούτων τῆς Ὑγιείας ἱερῶν, τῶν Ἀσκληπιείων ὀνομασθέντων, ὑπολείπεται ἡμῖν νὰ ἐξετάσωμεν καὶ μονομερῶς ἐνταῦθα, ὡς Θεὸν καὶ ὡς Ἄνθρωπον, τὸν μέγιστον τοῦτον τῆς Ἑλληνικῆς Ἰατρικῆς ἡμίθεον, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα ἐσαεὶ ἐχρησίμευσε καὶ θὰ χρησιμεύῃ, ὡς χαρακτηριστικὸν ἐπίθετον τῶν Ἀσκληπιαδῶν τοῦ Κόσμου.

Ἂς ἔλθωμεν λοιπὸν ἤδη, ὡς ὑπεσχέθημεν ἐν ἀρχῇ τοῦ βιβλίου ἡμῶν, εἰς τὸν μέγαν τοῦτον ἱδρυτὴν καὶ ἰθύντορα, ἐξετάζοντες λεπτομερῶς καὶ ἐμπεριστατωμένως τὸ μέγα καὶ σκοτεινὸν θέμα τῆς προελεύσεως αὐτοῦ καὶ τῆς ἀνθρωπίνης καὶ θείας δράσεώς του, ἐν τῷ ἀρχαίῳ Ἑλληνικῷ κόσμῳ, ὡς προσώπου καὶ ὡς ἰδέας.

Ἡ Ἑλληνικὴ Μυθολογία, παραδεχθεῖσα τὸν Ἀσκληπιὸν ὡς υἱὸν τοῦ Ἀπόλλωνος, ἤτοι τοῦ Παίωνος, τοῦ ἰδιαιτέρου τῶν θεῶν ἰατροῦ, τοῦ ἐκπροσωποῦντος συνάμα καὶ τὸν φωτοβόλον καὶ θερμουργὸν τοῦ σύμπαντος Ἀστέρα, ἀνεῦρε τὴν θαυμασιοτέραν φυσικὴν πηγὴν τῆς ὑγιείας τοῦ ἀνθρώπου, ὀνομάσασα θεὸν ταύτης

τοῦ Ἡλίου τὸν υἱόν. Πράγματι εἶναι ἀπορίας ἄξιον πῶς ἡ ἀπροσπέλαστος τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιότητος φαντασία ἀντελήφθη καὶ ἀνύψωσεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὴν μεγάλην ἀξίαν τοῦ Ἡλίου ὑπὸ ὑγιεινὴν ἔποψιν, ἐνῷ κατὰ τοὺς τελευταίους μόνον ἴσως αἰῶνας ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τῆς ὑγιεινῆς καὶ τῆς ἐπιστήμης ἐν γένει ἡ ὑψίστη σημασία, ἣν ἔχει διὰ τὴν ζωὴν τοῦ Σύμπαντος ὁ μέγας οὗτος τοῦ φωτὸς καὶ τῆς θερμότητος κρατήρ. Τὴν πρώτην λοιπὸν λατρείαν αὐτῶν ἀπέδωκαν οἱ Ἀρχαῖοι εἰς τὸν Ἥλιον, ὡς σωτῆρα τῆς Γῆς καὶ διὰ τοῦτο ἐξήρτησαν ἐξ αὐτοῦ καὶ τῆς ἰατρικῆς τὴν προέλευσιν.

Ἡ πρὸς τὸν Ἥλιον ἰδιαιτέρα λατρεία των μᾶς προκύπτει πράγματι ἐξ ὅλων τῶν ἀρχαίων ποιητῶν καὶ συγγραφέων, οἵτινες ἐξῆραν καὶ ἐξύμνησαν τὴν ζωογόνον αὐτοῦ ἰδιότητα. Ἀλλ' ἡ στενὴ αὕτη σχέσις τοῦ Ἀσκληπιοῦ πρὸς τὸν Ἥλιον Ἀπόλλωνα, δὲν ἦτο ἀποκύημα ποιητικῆς φαντασίας, ἀλλὰ λελογισμένης φυσικῆς παρατηρήσεως, ἥτις ἄλλως τε καὶ εἰς τὰς μικροτέρας λεπτομερείας χαρακτηρίζει τὸν ἰδεώδη καὶ πρωτότυπον κόσμον τῆς Ἑλληνικῆς Μυθολογίας. Ὅτι δὲ οὕτως ἔχει ἐξάγεται καὶ ἐκ διαφόρων ἐπίσης συγγραφέων προγενετέρων καὶ μετέπειτα χρόνων, οἵτινες εὑρίσκουσι πολὺ φυσικὴν καὶ ὡς τοιαύτην μνημονεύουσι τὴν μυθολογικὴν ἀφετηρίαν τῆς περιφανοῦς ἐκπροσωπήσεως τοῦ Ἡλίου εἰς τὸ ἑλληνικὸν Πάνθεον ὑπὸ τοῦ εὐγενεστέρου καὶ συμπαθεστέρου ἀνδροπρεποῦς τύπου τῶν θεῶν αὐτοῦ, ἤτοι τοῦ Ἀπόλλωνος.

Θὰ ἠδυνάμεθα ἴσως, ἂν δὲν ἀπεμακρύνετο τοῦ σκοποῦ ἡμῶν, νὰ φέρωμεν πολλὰ παραδείγματα πρὸς ἐπιβεβαίωσιν τούτου, οὐχ ἧττον ἂς μᾶς ἐπιτραπῇ νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα τὴν μαρτυρίαν μόνον τοῦ μεταγενεστέρου Παυσανίου, ὅστις μετὰ πολλῆς χάριτος καὶ ἀφελείας ἐκφράζει χαρακτηριστικότατα τὴν ἰδέαν του περὶ τῆς σχέσεως ταύτης τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τῆς σημασίας τοῦ Ἡλίου διὰ τὴν ἀνθρωπότητα. Ἰδοὺ αὕτη.

ΕΙΚ. 21.

«'Ασκληπιὸν μὲν γὰρ ἀέρα γένει τε ἀνθρώπων εἶναι καὶ πᾶσιν ὁμοίοις ζῴοις ἐπιτήδειον πρὸς ὑγίειαν. 'Απόλλωνα δὲ Ἥλιον, καὶ αὐτὸν ὀρθότατα 'Ασκληπιῷ πατέρα ἐπονομάζεσθαι, ὅτι ἐς τὸ ἁρμόζον ταῖς ὥραις ποιούμενος ὁ Ἥλιος τὸν δρόμον μεταδίδωσι καὶ τῷ ἀέρι ὑγιείας. 'Εγὼ δὲ ἀποδέχεσθαι μὲν τὰ εἰρημένα, οὐδὲν δέ τι Φοινίκων μᾶλλον ἢ καὶ 'Ελλήνων ἔφην τὸν λόγον, ἐπεὶ καὶ ἐν Τιτάνῃ τῆς Σικυωνίων τὸ αὐτὸ ἄγαλμα 'Υγίειάν τε ὀνομάζεσθαι, καὶ πεδὶ εἶναι δῆλα ὡς τὸν 'Ηλιακὸν δρόμον ἐπὶ Γῆς 'Υγίειαν ποιοῦνται ἀνθρώποις» (1).

Μετὰ τὴν πρώτην μυθολογικὴν ἀρχὴν καὶ ἰδέαν, λαμβάνομεν τὸν θεὸν τῆς ἰατρικῆς, ἀφ' ἧς στιγμῆς ἤρξατο νὰ ἐφαρμόζῃ παρ' ἀνθρώποις τὴν σωτήριον αὐτοῦ τέχνην, διασπείρων πανταχοῦ κατὰ τὴν διάβασίν του διὰ τῶν αἰώνων ἐκείνων, τῆς ἀνεξαντλήτου αὐτοῦ ἐμπειρίας καὶ τέχνης τὰ πολύτιμα θεραπευτικὰ χαρίσματα.

Ἂν δὲν θελήσωμεν νὰ κατατάξωμεν τὸν 'Ασκληπιὸν εἰς τὴν χορείαν τῶν θεῶν τοῦ 'Ολύμπου, ἀναντιρρήτως ὀφείλομεν ν' ἀναγάγωμεν αὐτὸν εἰς τὴν τάξιν τῶν διαφόρων ἡρώων, οὓς ἀνύψωσεν ἡ Μυθολογία εἰς θεούς, διὰ τὰ μεγάλα αὐτῶν ἀνθρώπινα κατορθώματα. Τὸ μυθικὸν λοιπὸν τοῦτο πρόσωπον συνεκέντρωσεν ἐν αὐτῷ καθ' ὅλους τοὺς μυθικοὺς καὶ μετέπειτα χρόνους, τὴν ὑψηλὴν τῆς ἰατρικῆς ἰδέαν, καὶ ἑπομένως τὴν δύναμιν, ἣν παρεῖχεν ἀνέκαθεν ἡ φύσις εἰς τὸν ἄνθρωπον πρὸς καταπολέμησιν τῶν νόσων αὐτοῦ. 'Η 'Ελληνικὴ Μυθολογία παριστᾷ τὸν ἡμίθεον τοῦτον γεννήτορα τῆς 'Ελληνικῆς 'Ιατρικῆς, ὡς παραδοθέντα ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ 'Απόλλωνος εἰς τὴν φροντίδα τοῦ Χείρωνος Κενταύρου, καὶ παρ' αὐτῷ ἐκπαιδευθέντα, ἀνὰ τὰ βουκολικὰ πεδία καὶ ἄλση τοῦ Πηλίου τῆς Θεσσαλίας (ἔνθα τὸ Πελέθριον ἢ Πελεθράνιον, κατὰ τὸν 'Ησύχιον). 'Εκεῖ λέγει ἡ Μυθολογικὴ παρά-

(1) Παυσαν. VII, Κεφ. 21, 8—9.

δοσις, ὅτι ἐκτήσατο τὰς πρώτας τῆς ἰαματικῆς τέχνης ἀρχάς. Ἐν τῷ μέσῳ λειμώνων χλωρίδος, καὶ θαυματουργῶν βοτανῶν, ἃς πλουσίως καὶ ἐν ἀφθονίᾳ ποικιλίας ἡ μάγος φύσις φιλοστόργως ἔθετο εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ, ἐξεπαιδεύθη λοιπὸν ὁ μέλλων θεὸς τῆς ἰατρικῆς. Ὁ μυστηριώδης οὗτος Κένταυρος, ὁ κατέχων κατὰ τὸν Πίνδαρον(1), φαρμάκων μαλακόχειρα νόμον, ὁ ὅσον ὁ Ζεὺς ἀρχαῖος, ὅστις ἦτο καὶ ἀδελφὸς τοῦ Διὸς αὐτοῦ, ὑπῆρξε λοιπὸν ὁ πρῶτος διδάσκαλος τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ὁ Χείρων, ἐν τῷ Πελεθρόνῳ διαμένων, ὠνομάσθη συγχρόνως Φιλλυρίδης (κατὰ Ἰσίδωρον IV 9), ἐκ τῆς μητρὸς αὐτοῦ, ἥτις ἐκαλεῖτο Φιλλύρα. Καὶ τὸ ὄνομά του ἀκόμη αὐτὸ ἐδήλου τὴν ἰατρικήν του ἰδιότητα. Χείρων, ὁ ἄνθρωπος τῆς χειρὸς ἢ ὁ χειροτέχνης. (Οὕτως ὀνομάζει καὶ ὁ Ἱπποκράτης τοὺς ἰατρούς.) Τὸ δὲ ἐπίθετον αὐτοῦ Πελεθρόνιος, δίδει ἐπίσης σαφῆ ἰδέαν τῆς ἰδιότητος τοῦ θεραπευτοῦ καὶ βοτανολόγου(2), ἣν κατ' ἐξοχὴν ἐκέκτητο, ὡς γνωστὸν, κατὰ τὸν Πίνδαρον. Ἄλλως τε καὶ εἰς βοτάνας ἀκόμη ἐδόθη τὸ ὄνομά του, ὡς τὸ Χειρώνιον(3). Ἐκ τοῦ ὀνόματος Κένταυρος ὑπῆρχεν ἐπίσης γνωστὸν καὶ τὸ Κενταύριον.

Ἦτο λοιπὸν ὁ Κένταυρος οὗτος διδάσκαλος τῆς Ἰατρικῆς, ἄριστος βοτανολόγος καὶ φαρμακοσυλλέκτης, τὰς θαυμασίας δὲ ταύτας γνώσεις του ἐδίδαξε κατὰ τὸν Ὅμηρον (Ἰλ. 4. 219), εἰς πολλοὺς μυθικοὺς ἥρωας, ὡς τὸν Ἀχιλλέα, τὸν Ἰάσωνα κτλ. κατὰ τὴν διαβεβαίωσιν καὶ τοῦ Πινδάρου. Ὁ Ἰάσων μάλιστα φέρει, ὡς ἔλεγεν ὁ σχολιαστὴς τοῦ Πινδάρου (IV. 211) τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐκ τῆς ἰατρικῆς του ἰδιότητος, ἤτοι ἐκ τῆς ἰάσεως, ἣν

(1) Πινδ. Νεμ. 3. 55.

(2) Κατὰ τὸν Sprengel (Geschichte der Arznei). Τὸ Πελεθρόνιος δηλοῖ Πέλειν θρόνον, δρέπειν δηλ. ἄνθη ἢ βότανα. Τῶν μὲν ἐγὼ θρόνα πάντα καὶ ἀλθεστήρια νούσων φύλλα τε, ριζοτόμον τε διείσωμαι ἀνδράσην ὥρην (Νίκανδρος 493).

(3) Νίκανδρος 510. Ἐχορηγεῖτο τοῦτο κατὰ τῶν δειγμάτων τῶν ὄφεων καὶ σκορπίων (Θεοφρ. 11).

ΕΙΚ. ἀρ. 22.

ἐπηγγέλλετο. Ὁ αὐτὸς βραδύτερον, ὡς γνωστὸν, συνεδέθη μετὰ τῆς Μηδείας, ἥτις εἰς τὴν Κολχίδα παρεσκεύαζε τὰ μυστηριώδη ἐκεῖνα καὶ θαυματουργὰ βότανα καὶ φίλτρα(1).

Ὁ μέγιστος ὅμως καὶ κυριώτατος μαθητὴς αὐτοῦ ἦτο, ὡς προείπομεν, ὁ Ἀσκληπιὸς, ὅστις, κατὰ τὸν Ὅμηρον, ἐδιδάχθη τελειότατα τὴν ἰατρικὴν τέχνην, καὶ ἐκαλεῖτο ὑπ' αὐτοῦ ἀμύμων ἰητήρ(2).

Κατὰ τὰς αὐτὰς πηγὰς, ὁ ἡμίθεος οὗτος μαθητὴς, προήγαγε θαυμασίως τὴν κυρίως ἰατρικὴν τέχνην, διδάξας αὐτὴν πρῶτον εἰς τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ Ποδαλείριον καὶ Μαχάονα, τοὺς δύο βραδύτερον ἥρωας τοῦ Ὁμήρου, οἵτινες διέπρεψαν ἐπίσης ὡς στρατηγοὶ καὶ ἰατροὶ εἰς τὸ Ἑλληνικὸν στρατόπεδον.

Κατὰ τοὺς σκοτεινοὺς ἐκείνους χρόνους, τὴν δρᾶσιν αὐτοῦ ὡς ἰατροῦ ἡ Μοῦσα μόνη τῶν ἀρχαιοτέρων ποιητῶν ἐξύμνησεν. Ὁ Ὀρφεὺς λ. χ. εἰς τοὺς ὕμνους αὐτοῦ θαυμασίως ἀνυψώνει τὸ ἔργον του(3).

(1) Ἰλ. Δ. 217—220

«Αὐτὰρ ἐπεὶ ἴδεν ἕλκος, ὅθ ἔμπεσε πικρὸς ὀϊστός,
αἷμ' ἐκμυζήσας, ἐπ' ἄρ' ἤπια φάρμακα εἰδὼς
πάσσε, τά οἵ ποτε πατρὶ φίλα φρονέων πόρε Χείρων.

Πινδ. Πυθ. 3, 45—55

καί ῥά νιν Μάγνητι φέρων πόρε Κενταύρῳ διδάξαι
πολυπήμονας ἀνθρώποισιν ἰᾶσθαι νόσους
τοὺς μὲν ὦν, ὅσσοι μόλον αὐτοφύτων
ἑλκεῶν ξυνᾴονες, ἢ πολιῷ χαλκῷ μέλη τετρωμένοι
ἢ χερμάδι τηλεβόλῳ,
ἢ θερινῷ πυρὶ περθόμενοι δέμας ἢ
    χειμῶνι λύσαις ἄλλον ἀλλοίων ἀχέων
ἔξαγεν, τοὺς μὲν μαλακαῖς ἐπαοιδαῖς ἀμφέπων,
τοὺς δὲ προσανέα πί—νοντας, ἢ γυίοις περάπτων πάντοθεν
φάρμακα, τοὺς δὲ τομαῖς ἔστασεν ὀρθούς.

(2) Ἰλ. Λ. 518.

(3) (Ὀρφ. Ὕμν. 67).

«Ἰητὴρ πάντων Ἀσκληπιέ, δέσποτα Παιάν,
θέλγων ἀνθρώπων πολυαλγέα πήματα νούσων,
ἠπιόδωρε, κραταιὲ, μόλοις κατάγων ὑγιείαν,
καὶ παύων νούσους χαλεπάς, θανάτοιό τε κῆρας·
αὐξιθαλὴς κόρε, ἀπαλεξίκακ', ὀλβιόμοιρε,

Καὶ ὁ Σοφοκλῆς βραδύτερον [1]. Ἀλλὰ καὶ ὁ Πίνδαρος, καὶ ὁ Ἡσίοδος, πολλάκις ὁμιλοῦσι περὶ αὐτοῦ εἰς τὰ θαυμάσια ἔπη των· οὗτοι ὅμως τὸν ὑμνοῦσι μᾶλλον ὡς ἥρωα.

Τοιαύτην λοιπὸν παραδεχόμενοι, κατὰ τὰς παραδόσεις τῆς Ἑλληνικῆς Μυθολογίας, τὴν ἀρχὴν τῶν Ἰατρικῶν σπουδῶν καὶ τὴν προέλευσιν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἂς ἔλθωμεν ἐγγύτερον τῶν Ὁμηρικῶν χρόνων, ὅπως παρακολουθήσωμεν εἰ δυνατὸν χρονολογικῶς, τὴν παράδοσιν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ καὶ εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ ἱστορικοῦ κόσμου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ XVII.

Ἡ μυθικὴ καὶ πραγματικὴ ὑπόστασις τοῦ Ἀσκληπιοῦ — Ἡ ἀποθέωσις αὐτοῦ — Ἡ περὶ τῆς καταγωγῆς του παράδοσις — Ποῦ ἱδρύθησαν τὰ πρῶτα Ἀσκληπιεῖα — Τί διδάσκουν τὰ πρῶτα νομίσματα περὶ τούτων — Ὁ Ἀσκληπιὸς ὡς θνητὸς ἰατρὸς — Σύγκρισις πρὸς τοὺς Αἰγυπτίους θεοὺς τῆς ἰατρικῆς — Ἐτυμολογία τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ.

Ὑπῆρξε λοιπὸν ποτὲ τὸ πρόσωπον Ἀσκληπιὸς ἐν τῷ ἀρχαίῳ ἑλληνικῷ κόσμῳ, ἢ εἶναι ὄνομα εἰλημμένον κατὰ συνθήκην ἐκ παραδόσεως μυθολογικῆς;

Ὅπως διαφωτίσωμεν κατὰ τὸ ἐνὸν τὸ σκοτεινότατον τοῦτο θέμα, ἀναγκαζόμεθα καὶ πάλιν ν' ἀναδράμωμεν εἰς τὴν Μυθολογίαν.

Ὡς καὶ πρὸ ὀλίγου εἴπομεν, εἰς τὸν Ὅμηρον δὲν φαίνεται γνωστὸς εἰμὴ ὡς ἁπλοῦς ἥρως. Πεντήκοντα καὶ δύο περίπου ἔτη πρὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Τροίας, διατείνεται ὁ Ἀλεξανδρεὺς

Φοίβου Ἀπόλλωνος κρατερὸν θάλος ἀγλαότιμον
ἐχθρὲ νόσων, Ὑγιείαν ἔχων σύλλεκτρον ἀμεμφῆ, κτλ.

(1) Σοφοκλ. Φιλοκτ. 1437
. . Ἐγὼ δ' Ἀσκληπὸν
παυστῆρα πέμψω σῆς νόσου πρὸς Ἴλιον (λόγοι Ἡρακλέους πρὸς Φιλοκτήτην).

Κλήμης([1]), ὅτι ἐπετελέσθη ἡ ἀποθέωσις αὐτοῦ. Οἱ δύο αὐτοῦ υἱοί, Μαχάων καὶ Ποδαλείριος, ἦσαν ἐπὶ κεφαλῆς Θεσσαλικῶν λεγεώνων κατὰ τὴν ἐκστρατείαν ταύτην, ὡς προείπομεν. Εἶλκε λοιπὸν τὴν καταγωγήν του ἐκ Θεσσαλίας, κατὰ τὸν Ὅμηρον([2]). Αὐτὸ τοῦτο παραδέχονται καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, οἵτινες ἀναφέρουν, ὅτι ἐγεννήθη εἰς τὴν Λακέρειαν, ἡ ὁποία ἦτο καὶ ἡ πατρὶς τῆς μητρὸς αὐτοῦ Κορωνίδος, κατὰ τὸν Πίνδαρον([3]).

Ἡ μυθολογικὴ παράδοσις καὶ ἡ ἐκ Θεσσαλίας καταγωγὴ αὐτοῦ δὲν μᾶς παρέχει βεβαίως οὐδὲν φῶς, ὅπως παρακολουθήσωμεν αὐτὸν ὡς ἄνθρωπον, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς γεννήσεώς του, κεκαλυμμένος ὡς ἦτο ἐντὸς τοῦ σκοτεινοτάτου πέπλου τῶν αἰώνων ἐκείνων καὶ τοῦ ἰδίου μυστηρίου τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ. Ὡς τὸ κυριώτερον σημεῖον ἢ τὴν ἀφετηρίαν τῆς ἐμφανίσεως αὐτοῦ, εἰς τὴν γενέτειραν γῆν, θὰ ἠδυνάμεθα ἴσως νὰ θεωρήσωμεν τὸν πρῶτον ἢ τοὺς πρώτους Ναοὺς τοὺς παρ' αὐτοῦ ἱδρυθέντας ἐν Θεσσαλίᾳ, ἂν παραδεχθῶμεν ὅτι ἐκεῖ ἐγεννήθη.

Ἀλλὰ πάντες οἱ φερώνυμοι αὐτοῦ Ναοὶ ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ἀποδεικνύονται πολὺ μεταγενέστεροι τῆς ὑποτιθεμένης ὑπάρξεως τοῦ Ἀσκληπιοῦ ὡς ἀνθρώπου. Τῳόντι, κατὰ τὰς διαφόρους ἀρχαίας πηγάς, τὰ πρῶτα Ἀσκληπιεῖα ἱδρύθησαν εἰς τὴν Θεσσαλίαν. Τὸ τῆς Λακερείας λ. χ. πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὡς τὸ ἀρχαιότερον ἴσως, συμφώνως καὶ πρὸς τὴν γνώμην τοῦ κ. Kjellberg. Ἀλλ' οὐδεμίαν δυνάμεθα δυστυχῶς νὰ δώσωμεν

([1]) (Στρωμάτ. λογ. Α. 21, 105).
«Ἰητῆρα νόσων Ἀσκληπιὸν ἄρχομ' ἀείδειν,
υἱὸν Ἀπόλλωνος, τὸν ἐγείνατο δῖα Κορωνὶς
Δωτίῳ ἐν πεδίῳ, κούρη Φλεγύου Βασιλῆος,
χάρμα μεγ' ἀνθρώποισι κακῶν θελκτῆρ ὀδυνάων».

([2]) Ὁμηρ. Ὕμνος εἰς Ἀσκληπιόν. ΙΕ.

([3]) Πινδ. Πυθ. 25, 33. Τοῦτο ἀποδεικνύει κριτικώτατα καὶ ὁ κ. Lennart Kjellberg, εἰς τὴν ὡραίαν μελέτην αὐτοῦ περὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ (mythologisch-archäologische Studien).

εἰς τὴν ἵδρυσιν αὐτοῦ χρονολογίαν. Διὰ τὸ τῆς Λαρίσσης Ἀσκληπιεῖον, μᾶς παρέχεται ποιά τις χρονολογικὴ ἀφετηρία, ἐκ μικροῦ ἀργυροῦ νομίσματος, εὑρισκομένου εἰς τὸ Βρεττανικὸν Μουσεῖον(1) καὶ παριστῶντος τὸν Ἀσκληπιὸν τρέφοντα τὸν ὄφιν αὐτοῦ. Τὸ νόμισμα λοιπὸν τοῦτο ἀναφέρεται εἰς τὸν 5ον π. Χ. αἰῶνα, καὶ ἐπειδὴ οὐδὲν ἕτερον Θεσσαλικὸν νόμισμα μέχρι τοῦδε πρὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης εὑρέθη, ἀποδεικνύον, ὅτι εἰς προγενεστέρους ἀκόμη αἰῶνας ὑπῆρχον ἱδρυμένα Ἀσκληπιεῖα, δικαίως ἐξάγει ὁ κ. Kjellberg, ὅτι ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ χρονολογεῖται ἀπὸ τοῦ 5ου μόνον π. Χ. αἰῶνος. Ἀφοῦ δὲ πολλὰ ἄλλα νομίσματα Θεσσαλικῶν πόλεων σώζονται μὲ ἀποτυπώσεις διαφόρων θεῶν ὅλων τῶν ἐποχῶν, καὶ πολὺ προγενεστέρων ἀκόμη αἰώνων(2), ἦτο φυσικὸν νὰ εὑρίσκοντο σήμερον μεταξὺ τούτων καί τινα παριστῶντα τὸν Ἀσκληπιόν. Ἀλλὰ τοιοῦτον οὐδὲν εὑρέθη, ἑπομένως δύναται οἴκοθεν νὰ ἐξαχθῇ τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ ἐν τῇ Θεσσαλίᾳ αὐτῇ ἀκόμη, πρέπει ν' ἀναχθῇ χρονολογικῶς εἰς τὴν ἰδίαν περίπου ἐποχήν, καθ' ἣν παρετηρήθη καὶ εἰς τὰς λοιπὰς τῆς Ἑλλάδος ἐπαρχίας, ἤτοι εἰς τὸν 4ον καὶ 5ον π. Χ. αἰῶνα.

Μεταγενέστερα κατὰ ἕνα καὶ δύο αἰῶνας εἶναι τὰ εἰς διαφόρους συγγραφεῖς μνημονευόμενα ἕτερα Θεσσαλικὰ Ἀσκληπιεῖα, ὡς τὸ τῶν Φερῶν, τῶν Φερσάλων κτλ. Ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὸ τῆς Τρικκης Ἀσκληπιεῖον, τοῦτο ἦτο κατὰ τὸν Στράβωνα, τὸ ἐπιφανέστατον, ἀλλ' ὄχι καὶ τὸ ἀρχαιότατον πάντων. Ὁ Ὅμηρος, ἀφ' ἑτέρου, ὅστις ὁμιλεῖ περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐκ Θεσσαλίας καὶ τῆς ἐκ Τρίκκης προελεύσεως τῶν υἱῶν αὐτοῦ, οὐδὲν ἀναφέρει περὶ ὑπάρξεως Ἀσκληπιείων αὐτόσε. Ἑπομένως ἀναγκαζόμεθα νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι τὰ Ἀσ-

(1) Brit. Mus. Cat. Thess. Pl. V. 9; 8—28; Head Hist. num. S. 254.

(2) Head Hist. num. S. 263; Brit. Mus. Cat. Thessaly Pl. XI. 9. S. 51.

κληπιεῖα ἱδρύθησαν πολὺ ὕστερον τῆς ἀκμῆς τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ δὲν δύνανται νὰ μᾶς χρησιμεύσωσιν ὡς ἀφετηρία τῆς δράσεως αὐτοῦ ὡς ἀνθρώπου, ἀφοῦ ὁ Ἀσκληπιὸς ἔδρασεν ἢ ἤκμασε πρὸ τοῦ Ὁμήρου, κατὰ ποῖον δὲ αἰῶνα δὲν γνωρίζομεν διὰ τὸν ἁπλούστατον λόγον, ὅτι ἡ Ἰλιὰς καὶ ἡ Ὀδύσσεια εἶναι τὰ ἀρχαιότατα, νομίζομεν, τῶν γραφέντων Ἑλληνικῶν ἔργων, καὶ ἀνέρχονται εἰς 900 ἢ 1000 π. Χ. ἔτη. Οὐχ ἧττον τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀπολλοδώρου ἀναφερόμενον(1), ὅτι ὁ Ἀσκληπιὸς ἀπεθεώθη (ἐπομένως ἀπέθανε, κατὰ τὸν μῦθον) συγχρόνως μὲ τὸν Ἡρακλέα, καὶ 53 ἔτη πρὸ τῆς πτώσεως τῆς Τροίας, μᾶς ἐξηγεῖ ἴσως κατὰ προσέγγισιν καὶ τὸ προκεχωρημένον τῆς ἡλικίας τῶν δύο ἐν τῷ ἐκστρατείᾳ υἱῶν αὐτοῦ Ποδαλειρίου καὶ Μαχάονος τῶν ὁποίων, ἄλλως τε, εὐκόλως δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν τὰ ἴχνη ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ μετὰ τὴν ἐπάνοδον αὐτῶν ἐκ Τροίας, κρίνοντες καὶ τὸν πατέρα ἐκ τῶν υἱῶν. Ἀλλὰ μεταξὺ Ὁμήρου καὶ πρώτων Ἀσκληπιείων εὑρισκόμεθα πρὸ κενοῦ σκοτεινοτάτου.

Ὑπῆρξεν ἀναντιρρήτως ἐν τῷ ἀρχαιοτάτῳ Ἑλληνικῷ κόσμῳ θνητός τις ὀνόματι Ἀσκληπιὸς, κατορθώσας νὰ θεραπεύῃ τοὺς ὁμοίους του πάσχοντας, ὡς ἰατρὸς θεόπνευστος. Τοῦτον ἀνήγαγον εἰς ὕψος θεότητος, διὰ τὴν ὑπέροχον ἀξίαν, ἣν εἶχε διότι ἐθεράπευε νοσοῦντας καὶ ἀνίστα νεκρούς, κατὰ τὸν Ξενοφῶντα(2). Ἡ αἴγλη, ἥτις περιέβαλε τὸ ὑπεράνθρωπον τοῦτο πνεῦμα, οὐδόλως πρέπει νὰ μᾶς ἐκπλήττῃ, διότι εἰς ὅλα τὰ ἔθνη τῆς γῆς, ὧν ἡ προέλευσις ἀνέρχεται εἰς τὰ ἀπώτατα τῆς ἀρχαιότητος σημεῖα, ἀφοῦ ὁ πρῶτος ἄνθρωπος ἐν τῇ δημιουργίᾳ κατ' ἀνάγκην ὑπῆρξε καὶ ὁ πρῶτος ἰατρὸς, διὰ τὰς νόσους ἑαυτοῦ καὶ τῶν ὁμοίων του, ὁσάκις ὁ ἄνθρωπος οὗτος συνέπεσε νὰ κατέχῃ καὶ

(1) Ἀποσπάσμ. 72 Müller.
(2) Ξενοφῶν Κυνηγ. Α. 2.

ὑπέροχα διανοητικὰ προσόντα, ἀνεβιβάσθη εἰς ἀπρόσιτα ὕψη ὑπὸ τῆς φαντασίας τῶν λαῶν τούτων. Ταιαύτην τινὰ ἔσχεν ἀείποτε καὶ πανταχοῦ ἡ ἰατρικὴ τὴν ἀρχὴν αὐτῆς καὶ προέλευσιν. Ἐμφύτως προσκολληθεῖσα ὡς ἀνάγκη καὶ ὡς ἰδέα εἰς τὸν πρῶτον ἄνθρωπον, ἀνεφάνη συγχρόνως μὲ τοῦτον ἐν τῇ φύσει, διότι οὗτος, ἅμα ἐλθὼν ἐν τῷ κόσμῳ, ἀντεμετώπισε τὴν νόσον ὡς τὸ πρῶτον αὐτοῦ δεινόν.

Τὴν νόσον ταύτην ἀπέδωσεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς εἰς τὴν ὕπαρξιν ὑψηλῆς τινος καὶ μυστηριώδους δυνάμεως, ἥτις τὴν πέμπει, καὶ ἑτέρας τινός, ἥτις τὴν θεραπεύει.

Τὴν ὑπεράνθρωπον ταύτην δύναμιν, ἠθέλησε νὰ τὴν ἐρευνήσῃ καὶ τὴν ἀντιληφθῇ, εἰ δυνατὸν, ἀλλὰ μὴ κατορθώσας νὰ τὸ ἐπιτύχῃ, ἐνεπλήσθη τρόμου ἐκ τοῦ ἀγνώστου τούτου πνεύματος, τὸ ἀνύψωσεν εἰς ἀνέφικτα ὕψη, διὰ τῆς φαντασίας καὶ τοῦ φόβου, τὸ ἐπεκαλέσθη εἶτα ἱκετευτικῶς, τὸ ἐλάτρευσε μετὰ δέους, ἐθεώρησε τοῦτο ὡς τὴν αἰτίαν παντὸς κακοῦ καὶ καλοῦ καὶ τῷ ἔδωκεν ἀμέσως τότε τὸ ὄνομα τῆς θεότητος.

Ἰδοὺ λοιπὸν πῶς ὁ πρῶτος ἀναδειχθεὶς κατὰ τὴν θεραπείαν τῶν πασχόντων θνητὸς ἰατρός, ἐθεωρήθη καὶ ὡς ὁ θεὸς ὁ διαθέτων τὰς νόσους τῶν ἀνθρώπων καὶ ἀντιλαμβανόμενος τῆς θεραπείας αὐτῶν.

Θὰ ἠδυνάμεθα ἴσως νὰ φέρωμεν πρὸς ἀπόδειξιν τῶν λόγων ἡμῶν ἐνταῦθα, ὅλων τῶν ἀρχαίων μεγάλων θρησκειῶν τὴν Μυθολογικὴν βάσιν, καθ' ἣν φέρεται πάντοτε πρὸς λατρείαν μεταξὺ τῶν λοιπῶν θεῶν καὶ εἷς ἢ καὶ πλείονες θεοὶ τῆς ἰατρικῆς. Ἀλλὰ περιοριζόμεθα μόνον εἰς τὴν Μυθολογίαν τῆς Αἰγύπτου.

Οἱ Αἰγύπτιοι Βασιλεῖς, ἐφ' ὅσον ἔζων ἐν τῷ κόσμῳ ἦσαν υἱοὶ θεῶν, καὶ ὡς Ἀρχιερεῖς διεῖπον τὰ τῆς ἰατρικῆς. Μετὰ θάνατον ὅμως ἐλατρεύοντο ὡς ἀληθεῖς θεοί. Ἦσαν τῳόντι ἀναρίθματα τὰ ὄντα, ἢ τὰ ἀντικείμενα, ἅτινα οἱ Αἰγύπτιοι ἐλάτρευον, μεταξὺ δὲ τούτων πάντων τὴν πρωτεύουσαν ἴσως θέσιν

κατεῖχον αἱ ἰατρικαί των θεότητες. Ὁ Ὄσιρις καὶ ἡ Ἶσις ἦσαν οἱ ἰδίως θεοὶ τῆς Ἰατρικῆς, ὁ δὲ υἱός των Ὧρος ἐθεωρεῖτο ὡς ὁ Ἥλιος, ἢ ὁ Ἀπόλλων τῶν Ἑλλήνων. Τοῦ θεοῦ Ὀσίριδος φίλος καὶ μυστικὸς σύμβουλος παρίσταται ὁ Θὼτ, ὁ γράψας τὰ μεγάλα θρησκευτικὰ βιβλία τῆς Αἰγύπτου, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὰ ἓξ ἀπέβλεπον τὴν ἰατρικὴν ἐπιστήμην. Οὗτος ἐτιμήθη βραδύτερον, ὡς ὁ μέγας θεὸς τῆς Ἰατρικῆς, θεωρεῖται δὲ ὡς ὁ Αἰγύπτιος Ἀσκληπιός. Εἰς τούτου τοὺς Ναοὺς, μετέφερον τοὺς ἀσθενεῖς πρὸς ἴασιν, ὡς εἰς τὰ Ἑλληνικὰ Ἀσκληπεῖα. Βραδύτερον, ἕτερος θεός τῆς Ἰατρικῆς ἔφερε τὸ ὄνομα Σέραπις, εἰς τὴν μνήμην τοῦ ὁποίου, πανταχοῦ τῆς Αἰγύπτου ἠγέρθησαν Ναοὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα Σεράπεια. Οἱ Ναοὶ οὗτοι ἦσαν αἱ πρῶται Αἰγυπτιακαὶ Ἰατρικαί Σοχολαὶ, ὧν οἱ Ἱερεῖς ἐθεράπευον τοὺς πάσχοντας καὶ ἦσαν οἱ πρῶτοι τῆς Ἰατρικῆς διδάσκαλοι.

Τοιοῦτον λοιπὸν φανταζόμεθα ἡμεῖς καὶ τὸν Ἀσκληπιὸν τοῦ Ἑλληνικοῦ Πανθέου. Ὑπῆρξε βεβαίως ποτὲ καὶ ἔδρασεν ὡς ἄνθρωπος ἐν τῷ Ἑλληνικῷ κόσμῳ. Αὐτὴ ἡ ἐτυμολογία τοῦ ὀνόματός του παρὰ πολλῶν ἀρχαίων συγγραφέων γενομένη, ἀποδεικνύει ἴσως καὶ τὰς ἀνθρωπίνους αὐτοῦ ὡς ἰατροῦ ἰδιότητας(1),

(1) Ἡ ἐτυμολογία τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἀσκληπιοῦ εἶναι ἐπίσης σκοτεινὴ καὶ πολυειδὴς ὅσον καὶ αἱ περὶ τῆς καταγωγῆς καὶ ἰδιότητος αὐτοῦ ἐξενεχθεῖσαι ἰδέαι. Κατὰ τὴν ἀρχαιοτέραν τούτων, τὸ πρῶτον αὐτοῦ ὄνομα ἦτο ἤπιος, ὡς εκ τοῦ πράου καὶ ἀγαθοῦ χαρακτῆρός του. Ἐπειδὴ δὲ μεταβὰς εἰς Ἐπίδαυρον ἐθεράπευσε τὸν τύραννον ταύτης Ἄσκλην ἐκ νοσήματος τῶν ὀφθαλμῶν, ὠνομάσθη Ἀσκληπιὸς.

Ἑτέρα ἐτυμολογία εἶναι ἡ ἐκ τοῦ Ἀσκελοποιὸς, ὁ κωλύων δηλ. τοὺς ἀνθρώποις νὰ σκέλλωνται, ἤτοι τήκωνται, ἢ νοσῶσιν. — Ἑτέρα παραγωγὴ εἶναι ἡ ἐκ τοῦ ἀλκειν (βοηθεῖν) καὶ ἤπιος. — Ἔπειτα ἔχομεν τὴν τοῦ Ἰσύλου ἐν τῷ ποιήματι τοῦ Ἀσκληπιοῦ (Willamowitz), ὅστις τὸν ὀνομάζει οὕτως ἐκ τῆς Αἴγλης, Ἄσγλης, (Αἴγλα καὶ Αἴσκλα ὅμοια, Baunack) προσεπωνύμου τῆς μητρὸς αὐτοῦ Κορώνης. Ἡ ἰδέα αὕτη ἐνισχύεται καὶ ἐκ τῆς ἀλλαχοῦ ἀποδιδομένης αὐτῷ ὀνομασίας Αἰσχλαβιὸς καὶ Αἰγλαήρ-Αἰσχάπιος-Αἰσκλαπίος. — Ὁ Welker, ἀφ' ἑτέρου, τὸν παράγει ἐκ τοῦ Ἀσκάλαβος, ἤτοι ὄφις. Ἐν γένει ὁ Ἀσκληπιὸς φέρει ποικιλίαν ὀνομάτων. Ἰδοὺ πάντα ταῦτα· Ἀσκλαπιὸς, Ἀσχλαπιὸς, Ἀσχλαπίχιος, Αἰσχλαπιὸς,

υπέροχα διανοητικά προσόντα, ανεβιβάσθη εις απρόσιτα ύψη υπό της φαντασίας των λαών τούτων. Τοιαύτην τινά έσχεν αείποτε και πανταχού η ιατρική την αρχήν αυτής και προέλευσιν. Ἐμφύτως προσκολληθεῖσα ὡς ἀνάγκη καὶ ὡς ἰδέα εἰς τὸν πρῶτον ἄνθρωπον, ἀνεφάνη συγχρόνως μὲ τοῦτον ἐν τῇ φύσει, διότι οὗτος, ἅμα ἐλθὼν ἐν τῷ κόσμῳ, ἀντεμετώπισε τὴν νόσον ὡς τὸ πρῶτον αὐτοῦ δεινόν.

Τὴν νόσον ταύτην ἀπέδωσεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς εἰς τὴν ὕπαρξιν ὑψηλῆς τινος καὶ μυστηριώδους δυνάμεως, ἥτις τὴν πέμπει, καὶ ἑτέρας τινός, ἥτις τὴν θεραπεύει.

Τὴν ὑπεράνθρωπον ταύτην δύναμιν, ἠθέλησε νὰ τὴν ἐρευνήσῃ καὶ τὴν ἀντιληφθῇ, εἰ δυνατὸν, ἀλλὰ μὴ κατορθώσας νὰ τὸ ἐπιτύχῃ, ἐνεπλήσθη τρόμου ἐκ τοῦ ἀγνώστου τούτου πνεύματος, τὸ ἀνύψωσεν εἰς ἀνέφικτα ὕψη, διὰ τῆς φαντασίας καὶ τοῦ φόβου, τὸ ἐπεκαλέσθη εἶτα ἱκετευτικῶς, τὸ ἐλάτρευσε μετὰ δέους, ἐθεώρησε τοῦτο ὡς τὴν αἰτίαν παντὸς κακοῦ καὶ καλοῦ καὶ τῷ ἔδωκεν ἀμέσως τότε τὸ ὄνομα τῆς θεότητος.

Ἰδοὺ λοιπὸν πῶς ὁ πρῶτος ἀναδειχθεὶς κατὰ τὴν θεραπείαν τῶν πασχόντων θνητὸς ἰατρός, ἐθεωρήθη καὶ ὡς ὁ θεὸς ὁ διαθέτων τὰς νόσους τῶν ἀνθρώπων καὶ ἀντιλαμβανόμενος τῆς θεραπείας αὐτῶν.

Θὰ ἠδυνάμεθα ἴσως νὰ φέρωμεν πρὸς ἀπόδειξιν τῶν λόγων ἡμῶν ἐνταῦθα, ὅλων τῶν ἀρχαίων μεγάλων θρησκειῶν τὴν Μυθολογικὴν βάσιν, καθ' ἣν φέρεται πάντοτε πρὸς λατρείαν μεταξὺ τῶν λοιπῶν θεῶν καὶ εἷς ἢ καὶ πλείονες θεοὶ τῆς ἰατρικῆς. Ἀλλὰ περιοριζόμεθα μόνον εἰς τὴν Μυθολογίαν τῆς Αἰγύπτου.

Οἱ Αἰγύπτιοι Βασιλεῖς, ἐφ' ὅσον ἔζων ἐν τῷ κόσμῳ ἦσαν υἱοὶ θεῶν, καὶ ὡς Ἀρχιερεῖς διεῖπον τὰ τῆς ἰατρικῆς. Μετὰ θάνατον ὅμως ἐλατρεύοντο ὡς ἀληθεῖς θεοί. Ἦσαν τῳόντι ἀναρίθματα τὰ ὄντα, ἢ τὰ ἀντικείμενα, ἅτινα οἱ Αἰγύπτιοι ἐλάτρευον, μεταξὺ δὲ τούτων πάντων τὴν πρωτεύουσαν ἴσως θέσιν

κατεῖχον αἱ ἰατρικαί των θεότητες. Ὁ Ὄσιρις καὶ ἡ Ἴσις ἦσαν οἱ ἰδίως θεοὶ τῆς Ἰατρικῆς, ὁ δὲ υἱός των Ὧρος ἐθεωρεῖτο ὡς ὁ Ἥλιος, ἢ ὁ Ἀπόλλων τῶν Ἑλλήνων. Τοῦ θεοῦ Ὀσίριδος φίλος καὶ μυστικὸς σύμβουλος παρίσταται ὁ Θὼτ, ὁ γράψας τὰ μεγάλα θρησκευτικὰ βιβλία τῆς Αἰγύπτου, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὰ ἓξ ἀπέβλεπον τὴν ἰατρικὴν ἐπιστήμην. Οὗτος ἐτιμήθη βραδύτερον, ὡς ὁ μέγας θεὸς τῆς Ἰατρικῆς, θεωρεῖται δὲ ὡς ὁ Αἰγύπτιος Ἀσκληπιὸς. Εἰς τούτου τοὺς Ναοὺς, μετέφερον τοὺς ἀσθενεῖς πρὸς ἴασιν, ὡς εἰς τὰ Ἑλληνικὰ Ἀσκληπεῖα. Βραδύτερον, ἕτερος θεός τῆς Ἰατρικῆς ἔφερε τὸ ὄνομα Σέραπις, εἰς τὴν μνήμην τοῦ ὁποίου, πανταχοῦ τῆς Αἰγύπτου ἠγέρθησαν Ναοὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα Σεράπεια. Οἱ Ναοὶ οὗτοι ἦσαν αἱ πρῶται Αἰγυπτιακαὶ Ἰατρικαί Σοχολαὶ, ὧν οἱ Ἱερεῖς ἐθεράπευον τοὺς πάσχοντας καὶ ἦσαν οἱ πρῶτοι τῆς Ἰατρικῆς διδάσκαλοι.

Τοιοῦτον λοιπὸν φανταζόμεθα ἡμεῖς καὶ τὸν Ἀσκληπιὸν τοῦ Ἑλληνικοῦ Πανθέου. Ὑπῆρξε βεβαίως ποτὲ καὶ ἔδρασεν ὡς ἄνθρωπος ἐν τῷ Ἑλληνικῷ κόσμῳ. Αὐτὴ ἡ ἐτυμολογία τοῦ ὀνόματός του παρὰ πολλῶν ἀρχαίων συγγραφέων γενομένη, ἀποδεικνύει ἴσως καὶ τὰς ἀνθρωπίνους αὐτοῦ ὡς ἰατροῦ ἰδιότητας(1),

(1) Ἡ ἐτυμολογία τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἀσκληπιοῦ εἶναι ἐπίσης σκοτεινὴ καὶ πολυειδὴς ὅσον καὶ αἱ περὶ τῆς καταγωγῆς καὶ ἰδιότητος αὐτοῦ ἐξενεχθεῖσαι ἰδέαι. Κατὰ τὴν ἀρχαιοτέραν τούτων, τὸ πρῶτον αὐτοῦ ὄνομα ἦτο ἤπιος, ὡς εκ τοῦ πράου καὶ ἀγαθοῦ χαρακτῆρός του. Ἐπειδὴ δὲ μεταβὰς εἰς Ἐπίδαυρον ἐθεράπευσε τὸν τύραννον ταύτης Ἄσκλην ἐκ νοσήματος τῶν ὀφθαλμῶν, ὠνομάσθη Ἀσκληπιός.

Ἑτέρα ἐτυμολογία εἶναι ἡ ἐκ τοῦ Ἀσκελοποιὸς, ὁ κωλύων δηλ. τοὺς ἀνθρώποις νὰ σκέλλωνται, ἤτοι τήκωνται, ἢ νοσῶσιν. — Ἑτέρα παραγωγὴ εἶναι ἡ ἐκ τοῦ ἄλκειν (βοηθεῖν) καὶ ἤπιος. — Ἔπειτα ἔχομεν τὴν τοῦ Ἰσύλου ἐν τῷ ποιήματι τοῦ Ἀσκληπιοῦ (Willamowitz), ὅστις τὸν ὀνομάζει οὕτως ἐκ τῆς Αἴγλης, Ἄσγλης, (Αἴγλα καὶ Αἴσκλα ὅμοια, Baunack) προσεπωνύμου τῆς μητρὸς αὐτοῦ Κορώνης. Ἡ ἰδέα αὕτη ἐνισχύεται καὶ ἐκ τῆς ἀλλαχοῦ ἀποδιδομένης αὐτῷ ὀνομασίας Αἰσχλαβιὸς καὶ Αἰγλαήρ-Αἰσχάπιος-Αἰσκλαπίος. — Ὁ Welker, ἀφ' ἑτέρου, τὸν παράγει ἐκ τοῦ Ἀσκάλαβος, ἤτοι ὄφις. Ἐν γένει ὁ Ἀσκληπιὸς φέρει ποικιλίαν ὀνομάτων. Ἰδοὺ πάντα ταῦτα· Ἀσκλαπιὸς, Ἀσχλαπιὸς, Ἀσχλαπίχιος, Αἰσχλαπιὸς,

ἀλλὰ πότε ἤκμασε καὶ ἐγνώσθη ὡς τοιοῦτος, δὲν εἴμεθα εἰς θέσιν σαφῶς νὰ προσδιορίσωμεν σήμερον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ XVIII.

'Αποδείξεις περὶ τῆς ἀνθρωπίνης ὑποστάσεως τοῦ 'Ασκληπιοῦ — 'Ιδέαι Σωκράτους, Πλάτωνος, Ξενοφῶντος, 'Ιπποκράτους, Γαληνοῦ, περὶ τῆς ἰατρικῆς του ἀξίας — 'Ησίοδος καὶ Πίνδαρος, διὰ τοὺς περὶ τούτου θρύλους — 'Ο μύθος τῆς γεννήσεως καὶ τελευτῆς του κατὰ τὸν 'Απολλόδωρον — Συμβολισμὸς καὶ ἰδία ἑρμηνεία τούτου — Σκόπιμος συγκάλυψις τοῦ θανάτου αὐτοῦ.

Δὲν στηριζόμεθα ἐν τούτοις μόνον εἰς τὰς παραδόσεις τῆς Μυθολογίας καὶ εἰς τῆς ποιήσεως τοὺς ὕμνους, ὅπως παραδεχθῶμεν τὴν ὕπαρξιν καὶ δρᾶσιν αὐτοῦ ὡς ἰατροῦ. Συγγραφεῖς καὶ φιλόσοφοι διαφόρων αἰώνων τῆς 'Αρχαιότητος, οὐδὲν κοινὸν ἔχοντες πρὸς λαϊκὰς προλήψεις, ἱστορικοὶ καὶ μεγάλοι τῆς ἰατρικῆς διδάσκαλοι, ἐπεκύρωνον δι' ἰδίας γλώσσης καὶ πίστεως ἕκαστος τὴν μεγάλην ταύτην ἀλήθειαν. Πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν ἀναφέρουν ὡρισμένας περιπτώσεις καὶ μεθόδους καὶ ἀρχάς, ἃς διέδωσεν ὁ ἴδιος κατὰ τὴν ἰατρικήν του ἐξάσκησιν. Παραδείγματα προφανῆ τῆς γνώμης ἡμῶν φέρομεν δύο μεγάλους φιλοσόφους καὶ ἕνα μέγα ἱστορικόν.

Πρῶτος ὁ Σωκράτης (διὰ στόματος τοῦ Πλάτωνος), ὅστις ἐτίμα μεγάλως τὸν 'Ασκληπιόν, ὀλίγον πρὶν ἢ πίῃ τὸ θανατηφόρον ὑγρὸν τῆς καταδίκης του, ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν Κρίτωνα, ὡς γνωστόν, εἶπε τὸ θαυμάσιον ἐκεῖνο. «Τῷ 'Ασκληπιῷ ὀφείλομεν ἀλεκτρύονα· ἀλλ' ἀπόδοτε καὶ μὴ ἀμελήσητε. Οὗτος λοιπὸν ἔλεγεν, ὅτι ὁ 'Ασκληπιὸς πλείστους ἐθεράπευσεν ὡς ἰατρός, καὶ ἐγένετο διδάσκαλος τῆς ἰατρικῆς εἰς τοὺς

Αἰσκλαπιός, Αἰσχλαβιός, 'Ασκλειπιός, 'Ασκληπιός, 'Αλξηποιός, Αἰσκλαπιεύς, Αἰσχαλαπιός.

ΕΙΚ. ἀρ. 25.

ἀπογόνους του» (¹). Ὁ αὐτὸς ἀλλαχοῦ διδάσκει (²), ὅτι ὁ Ἀσκληπιὸς ἀνεμίγνυε τὴν γυμναστικὴν καὶ τὴν δίαιταν εἰς τὴν Ἰατρικήν. Κατὰ δὲ τραυμάτων ἢ χρονίων τινῶν νοσημάτων ἐθεώρει ἱκανὰς τὰς τομὰς καὶ τὰ φάρμακα, ὅπως θεραπεύσωσι ταῦτα, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν κατάλληλον δίαιταν.

Ἀλλαχοῦ δὲ ὁ Πλάτων, ἐκθέτει κατὰ λέξιν ὡς ἑξῆς τὰς ἰατρικὰς Ἀρχὰς τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τοῦ Σωκράτους διαλεγομένου (³).

«Οὐκοῦν ταῦτα γινώσκοντα φῶμεν καὶ Ἀσκληπιὸν τοὺς μὲν φύσει τε καὶ διαίτῃ ὑγιεινῶς ἔχοντας τὰ σώματα, νόσημα δέ τι ἀποκεκρυμμένον ἴσχοντας ἐν αὐτοῖς, τούτοις μὲν καὶ ταύτῃ τῇ ἕξει καταδεῖξαι ἰατρικὴν φαρμάκοις τε καὶ τομαῖς τὰ νοσήματα ἐκβάλλοντα αὐτῶν τὴν εἰωθυίαν προστάττειν δίαιταν, ἵνα μὴ τὰ πολιτικὰ βλάπτοι, τὰ δ' εἴσω διὰ παντὸς νενοσηκότα σώματα οὐκ ἐπιχεῖν διαίταις κτλ. κτλ.»

Ὁ δὲ Ξενοφῶν πολλάκις περὶ Ἀσκληπιοῦ ὁμιλῶν, θεωρεῖ τοῦτον ὡς ἄνθρωπον καὶ ἰατρὸν ἔξοχον, περὶ δὲ τῶν υἱῶν αὐτοῦ Μαχάονος καὶ Ποδαλειρίου, λέγει ὅτι, ὑπ' αὐτοῦ παιδευθέντες τὰ αὐτὰ πάντα ἐγένοντο καὶ τέχνας καὶ λόγοις καὶ πολέμους ἀγαθοί. Ἀσκληπιὸς δὲ μειζόνων ἔτυχε, ἀνιστᾶναι μὲν τεθνεῶτας, νοσοῦντας δὲ ἰᾶσθαι· διὰ δὲ ταῦτα θεὸς ὡς παρ' ἀνθρώποις ἀείμνηστον κλέος ἔχει.

Ὅ,τι ἀφορᾷ τοὺς μεγάλους Ἕλληνας Ἰατροὺς Ἱπποκράτην καὶ Γαληνόν, περὶ μὲν τοῦ πρώτου εἴπομεν ὁποίαν ἐπιρροὴν εἶχον τὰ διδάγματα τοῦ ἰατροῦ Ἀσκληπιοῦ, ἐπὶ τῆς ἐν Κῷ πρώτης ἰατρικῆς ἐκπαιδεύσεώς του.

Τοῦ δὲ Γαληνοῦ ἔχομεν πλείστας περικοπὰς ἐκ τῶν συγ-

(¹) Πλάτωνος Πολιτεία Ι, 599.
(²) Εἰς τὸν ἴδιον πολιτ. Ι, 405.
(³) Πλάτων Πολιτ. Γ. 407.

γραμμάτων αὐτοῦ ν' ἀναφέρωμεν, δι' ὧν ὑψοῦται ἡ ἰατρικὴ ἀξία τοῦ μεγάλου ἰατροῦ. Ἰδοὺ τινὲς τούτων: «Ὁ Ἀσκληπιός, λέγει, πρέπει ν' ἀξιοῦται μεγίστων τιμῶν, εἴτε ἄνθρωπος ἐὰν ἦτο, εἴτε θεὸς ἀρχῆθεν, καθόσον οὗτος ἀνεκάλυψε τὴν ἰατρικὴν καὶ ἐδίδαξε ταύτην εἰς τοὺς ἀνθρώπους». Ἀλλαχοῦ δέ, περὶ ἀνατροφῆς καὶ ὑγιεινῆς παίδων προκειμένου, ἀναφέρει τὰς ἀρχὰς αὐτοῦ περὶ τῆς γυμναστικῆς κτλ. Ὁμιλῶν δὲ περὶ τῆς ἐπιρροῆς τοῦ ἤθους τῆς ψυχῆς ἐπὶ τῆς ὑγιείας τοῦ σώματος, διὰ τῶν ἐπῳδῶν καὶ τῶν γυμνασίων, φέρει ὡς μάρτυρα τῶν λόγων αὐτοῦ τὸν «πάτριον θεὸν ἡμῶν Ἀσκληπιὸν»(1).

Τὸ ὡραιότερον ὅμως πάντων ἐν τῷ Γαληνῷ περὶ Ἀσκληπιοῦ, εἶναι τὸ ἑξῆς(2). «Διὸ καὶ δοκεῖ εὑρέτης γεγονέναι αὐτῆς (τῆς ἰατρικῆς δηλ.) πρὸ δὲ Ἀσκληπιοῦ τέχνη μὲν ἰατρικὴ οὔπω ἦν ἐν ἀνθρώποις, ἐμπειρίαν δέ τινα οἱ παλαιοὶ εἶχον φαρμάκων καὶ βοτανῶν, οἷα παρ' Ἕλλησι Χείρων ὁ Κένταυρος ἠπίστατο καὶ οἱ ὑπὸ τούτου παιδευθέντες ἥρωες κτλ.» Δυστυχῶς πᾶσαι αἱ ἀποδείξεις αὗται, αἱ ἐμμέσως μόνον διαβιβαζόμεναι ἡμῖν, δὲν ἐπιστοποιήθησαν δι' εὑρημάτων ἢ ἄλλων μνημείων, τὴν δὲ ἀπόλυτον ἐπικύρωσίν των εἰς πραγματικὰ γεγονότα ἢ ἀρχάς, οὐδόλως μετέδωκαν ἡμῖν, ἀρχαῖαι πηγαὶ καὶ βιβλία, ὅπως τὰ τῶν ἀθανάτων Ἱπποκράτους καὶ Γαληνοῦ. Ἀλλ' εἴπομεν, ὅτι τοῦτο ἦτο ἀπολύτως ἀδύνατον, διὰ τοὺς σκοτεινοὺς ἐκείνους χρόνους, καθ' οὓς ὑποτίθεται ὅτι ἔζησεν ὁ Ἀσκληπιός.

Ὁπωσδήποτε, μετὰ τὴν δρᾶσιν του ὡς ἀνθρώπου καὶ ἰατροῦ,

(1) «Οὐ σμικρὸς δὲ τοῦ λόγου μάρτυς καὶ ὁ πάτριος θεὸς ἡμῶν Ἀσκληπιός, οὐκ' ὀλίγας ᾠδάς τε γράφεσθαι καὶ μίμους γελοίων καὶ μέλη τινὰ ποιεῖν ἐπιτάξας, οἷς αὐτοῦ θυμοειδοῦς κινήσεις σφοδρότεραι γινόμεναι θερμοτέραν τοῦ δέοντος ἀπειργάζοντο τὴν κρᾶσιν τοῦ σώματος» (Γαλην. Ὑγιειν. Λογ. Α, η. 6. 41).

(2) Γαληνοῦ Εἰσαγωγ. 14, 674 (Kühn).

ἐπῆλθε μοιραίως καὶ ὁ θάνατος αὐτοῦ. Ἀμέσως ὅμως μετὰ τὸν θάνατόν του, ὁπότε οἱ θρῦλοι καὶ τὰ πλάσματα τῆς φαντασίας διεδέχοντο ἄλληλα, ἐδημιουργήθη βεβαίως, καὶ ὁ θαυμάσιος ἐκεῖνος μύθος τῆς γεννήσεως καὶ τῆς τελευτῆς αὐτοῦ, ὃν ἀναφέρει ὅ,τε Ἡσίοδος, ὁ Πίνδαρος καὶ ὁ Ἀπολλόδωρος (¹).

Κατὰ τὸν μύθον τοῦτον, ὁ Ἀσκληπιὸς ἐγεννήθη εἰδυλλιακῶς ἐκ τῆς Κορώνης, τῆς θυγατρὸς τοῦ Φλιγύου καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος, ὅστις ἠράσθη ταύτης. Ἡ Κορώνη ὅμως ἠπίστησε βραδύτερον πρὸς αὐτὸν, καὶ ὁ θεὸς ὀργισθεὶς τὴν κατέκαυσεν, ἀφοῦ προηγουμένως παρέλαβεν ἐκ τῶν φλογῶν τὸ τέκνον των καὶ παρέδωκε τοῦτο, πρὸς ἀνατροφὴν, εἰς τὸν Κένταυρον Χείρωνα. Οὗτος κατέστησε τὸν Ἀσκληπιὸν ἰατρὸν θαυμάσιον, ὡς εἴπομεν, καὶ τεθνηκότας ἀκόμη ἀνεγείροντα (κατὰ τὴν παράδοσιν). Ὁ Ζεὺς ὅμως οὐδόλως ἀνεχόμενος τὸ τοιοῦτον, κατεκεραύνωσεν αὐτὸν διὰ τῶν Κυκλώπων του πρὸς τιμωρίαν, ὁ δὲ Ἀπόλλων ὀργισθεὶς σφόδρα ἀπέκτεινε τοὺς Κύκλωπας κτλ.

Τὸν συμβολικὸν τοῦτον μύθον ἐθεωρήσαμεν ἀναγκαῖον νὰ παραθέσωμεν αὐτολεξεὶ καὶ ἐν ὑποσημειώσει ἐνταῦθα, ἐκ τοῦ ἰδίου πρωτοτύπου τοῦ Ἀπολλοδώρου, διὰ τὸ ἁπλοῦν καὶ ἀφελὲς τοῦ ὕφους καὶ ὅπως πειραθῶμεν νὰ δώσωμεν κατωτέρω ἰδίαν ἑρμηνείαν τούτου (²).

(¹) Ἀπολλόδωρ. Βιβλ. Γ. ΙΒ. 11, ΙΓ. 2—3. Πυθιον. Γ' 20. 55.

(²) Ταύτας ἁρπάσαντες, ἔγημαν Διόσκουροι· πρὸς δὲ ταύταις, Ἀρσινόην ἐγέννησε· ταύτῃ μίγνυται Ἀπόλλων· ἡ δὲ Ἀσκληπιὸν γεννᾷ· τινὲς δὲ Ἀσκληπιὸν, οὐκ ἐξ Ἀρσινόης τῆς Λευκίππου λέγουσιν, ἀλλ' ἐκ Κορωνίδος τῆς Φλιγύου ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ φασὶν ἐραθῆναι ταύτης Ἀπόλλωνα καὶ εὐθέως συνελθεῖν· τὴν δέ, παρὰ τὴν τοῦ πατρὸς γνώμην ἑλομένην Ἴσχυϊ τῇ Ἐλάτου υἱῷ συνοικεῖν. Ἀπόλλων δὲ τὸν μὲν ἀπαγγείλαντα κόρακα καταρᾶται· ὃς τέως λευκὸν ὄντα ἐποίησε μέλανα· αὐτὴν δὲ ἀπέκτεινε. Καιομένης δὲ αὐτῆς, ἁρπάσας τὸ βρέφος ἐκ τῆς πυρᾶς, πρὸς Χείρωνα τὸν Κένταυρον ἤνεγκε· παρ' ᾧ καὶ τὴν ἰατρικὴν καὶ τὴν κυνηγετικὴν τρεφόμενος ἐδιδάχθη καὶ γενόμενος χειρουργικὸς καὶ τὴν τέχνην ἀσκήσας ἐπὶ πολὺ, οὐ μόνον ἐκώλυε τινὰς ἀποθνήσκειν, ἀλλ' ἀνήγειρε καὶ τοὺς ἀποθανόντας· παρὰ γὰρ Ἀθηνᾶς λαβὼν τὸ ἐκ τῶν φλεβῶν τῆς Γοργόνης ῥυὲν αἷμα, τὸ μὲν ἐκ τῶν ἀριστερῶν

Ἡ ἀλληγορία τοῦ μύθου τούτου ἀποβαίνει θαυμασίως ἐφαρμόσιμος εἰς τὴν ἰδέαν καὶ τὸ πνεῦμα τῆς ἰατρικῆς ἐν γένει, καὶ ἂς μᾶς ἐπιτραπῇ ἡ τόλμη, ὅπως δόσωμεν καὶ ἡμεῖς μικρὰν τούτου ἑρμηνείαν, βασιζόμενοι ἐπὶ ὅλης τῆς μυθολογικῆς πλοκῆς καὶ εἰκόνος τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἣν ἔγνωμεν νὰ δώσωμεν ἐν τοῖς πρόσθεν.

Ἐν πρώτοις, ἡ γέννησις τοῦ θεοῦ τῆς Ἰατρικῆς Ἀσκληπιοῦ ἐκ γυναικὸς θνητῆς (τῆς Κορώνης) καὶ ἐκ θεοῦ (τοῦ Ἀπόλλωνος), δηλοῖ ὅτι ἡ Ἰατρικὴ δὲν εἶναι ἐντελῶς θεία, ἤτοι ἀλάνθαστος τέχνη, ἀλλ' ὅτι μετέχῃ καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἀδυναμίας, μὲ ἄλλας λέξεις, ἡ Ἰατρική, κατὰ τὸν σοφὸν τοῦτον μύθον, ἐκ τῆς φύσεως, ἤτοι τῶν θεῶν προελθοῦσα (τοῦ Ἀπόλλωνος) ἐτελειοποιήθη καὶ διετηρήθη βραδύτερον διὰ τῆς τέχνης, (Χείρωνος), ἐν τῷ μέσῳ ἀμφοτέρων εὐλαβῶς στηριζομένη. Ὡς τοιαύτη, μικτὴ τὴν ὑπόστασιν, ἔδει νὰ τηρῇ ἐσαεὶ τὸν σεβασμὸν πρὸς τὸ θεῖον, ὅπερ μόνον δίδει (συνῳδὰ καὶ πρὸς πάντων τῶν λαῶν τὰς δοξασίας, ὡς προείπομεν), τὴν νόσον καὶ θεραπεύει ταύτην. Τοιαύτη δὲ εἶναι ἡ μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἰδιοτήτων, (τῆς θείας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης δηλ.) ἀναγκαία τήρησίς της, ὥστε ἂν θελήσῃ ποτὲ νὰ γίνῃ ἐπιλήσμων τῆς θείας αὐτῆς καταγωγῆς ἐξανθρωπιζομένη (ὡς ἔπραξεν ἡ τοῦ Ἀσκληπιοῦ μήτηρ, ἥτις ἐμόλυνε τὴν θείαν αὐτῆς ὑπόστασιν μετ' ἀνθρώπου θνητοῦ, τοῦ Ἀρκάδος Ἴσχιδος, μιγεῖσα) τιμωρεῖται ἀπηνῶς (ὡς ἐκείνη ἐτιμωρήθη)· ἂν δὲ ἀφ' ἑτέρου, ἡ ἰδία Ἰατρική, ἐπιλήσμων τῆς ἀνθρωπίνης αὐτῆς φύσεως γινομένη

ρυὲν πρὸς φθορὰν ἀνθρώπων ἐχρῆτο· τὸ δὲ ἐκ τῶν δεξιῶν, πρὸς σωτηρίαν· καὶ διὰ τούτου τοὺς τεθνηκότας ἀνήγειρεν. Εὗρον δέ τινας λεγομένους ἀναστῆναι ὑπ' αὐτοῦ, Καπανέα καὶ Λυκοῦργον· ὡς δὲ Στησίφορος φησιν, Ἐριφύλην. Ἱππόλυτον, ὡς ὁ τὰ Ναυπακτιακὰ συγγράψας λέγει. Τυνδάρεων, ὡς φησιν Πανύασος. Ὑμέναιον, ὡς οἱ ὀρφικοὶ λέγουσι· Γλαῦκον τὸν Μίνωος, ὡς Μνησιγόρας λέγει.

Ζεὺς δὲ φοβηθεὶς μὴ λαβόντες ἄνθρωποι θεραπείαν, παρ' αὐτῶν βοηθῶσιν ἀλλήλους, ἐκεραύνωσεν αὐτόν· καὶ διὰ τοῦτο ὀργισθεὶς Ἀπόλλων, κτείνει Κύκλωπας, τοὺς τὸν κεραυνὸν Διῒ κατασκευάσαντας.

τολμήσῃ ν' ἀτενίσῃ ποτε εἰς ὑπέρτερα τῶν δυνάμεων αὐτῆς ἔργα, εἰς μόνους τοὺς θεοὺς ἀνήκοντα, (ὡς ὁ Χείρων καὶ ὁ Ἀσκληπιὸς ἔπραξαν, μέχρι καὶ νεκρῶν ἀκόμη ἀναστήσαντες), οἱ θεοὶ τιμωροῦσι ταύτην ἐπίσης ἀμειλίκτως (ὡς ἔκαμαν εἰς τὸν Ἀσκληπιὸν αὐτόν, ὃν κατέκαυσαν, διὰ τὸν λόγον ἀκριβῶς τοῦτον).

Δηλοῦται ἑπομένως σαφῶς διὰ τοῦ μύθου τούτου, ὅτι ἡ Ἰατρικὴ εἶναι μὲν θεία τέχνη, ἀλλ' ὁ λειτουργὸς αὐτῆς εἶναι ἄνθρωπος, ἑπομένως ἀδυνατεῖ οὗτος νὰ βαδίσῃ ἐναντίον τῶν φυσικῶν νόμων.

Τοιοῦτος ὁ μῦθος τῆς γεννήσεως καὶ τοῦ θανάτου τοῦ Ασκληπιοῦ καὶ τοιαύτη ἡ ἑρμηνεία, ἣν ἐνομίσαμεν καλὸν νὰ δώσωμεν αὐτῇ.

Ἐπὶ ταύτης ἤδη βασιζόμενοι βαίνομεν καὶ περαιτέρω, παραδεχόμενοι, ὅτι τὸν νόμον τοῦτον ἀνέκαθεν ἐτήρησαν, ὡς ἀρχὴν καὶ ἔμβλημα τῆς ἐφαρμογῆς καὶ ἐπικρατήσεως τῆς ἐξασκήσεως αὐτῶν, μετὰ τὸν πατέρα τῆς ἰατρικῆς καὶ ὅλοι οἱ Ἀσκληπιάδαι τῆς Ἀρχαιότητος εἰς τὰ θεραπευτήρια αὐτῶν, ὡς καὶ ἅπαντες οἱ λαϊκοὶ ἰατροί. Ἰδοὺ λ. χ. διὰ νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ κύριον ἡμῶν θέμα, πόσον καθαρῶς καταφαίνεται ὁ κανὼν οὗτος, εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ πρώτου ἰάματος τῆς Ἐπιδαύρου, ἔνθα ἐξυψοῦται κυρίως ἡ θεία δύναμις τῶν ἰατρῶν ἱερέων, διὰ τοῦ στίχου ὃν ἐν ἀρχῇ ἀνεφέραμεν

Θεὸς τύχα ἀγαθά
ἰάματα τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

Τὴν ὑψηλὴν ταύτην ἐπίκλησιν ἔκαμνον, ὡς προελέχθη, καὶ οἱ λαϊκοὶ ἀκόμη ἰατροί, οἵτινες παρεδέχοντο εὐλαβῶς τὴν ἐπιρροὴν τῆς θρησκείας, καὶ ἐθεώρουν ταύτην ὡς μέγαν σύμμαχον, καθ' ἃ δηλοῦται ἡμῖν καὶ ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς, ἣν ἀφίερωσε τὸ σωματεῖον τῶν Ἰατρῶν Ἀθηνῶν πρὸς τὸ ἐκεῖ Ἀσκληπιεῖον, ὡς

ἀλλαχοῦ ἐλέχθη καὶ ἥτις ἐπικαλεῖται πρωτίστως τὴν Ἀγαθὴν Τύχην, τὴν Ὑγιείαν καὶ τὸν Ἀσκληπιόν.

Ἐκ τοῦ μύθου ὅμως τῆς γεννήσεως καὶ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἐξάγεται καὶ ἕτερόν τι νομίζομεν· ὅτι δηλαδή, ὁ ὑπὸ τῆς Μυθολογίας οὕτω φερόμενος, ὡς γεννηθεὶς καὶ ἀποθανὼν βραδύτερον, ἐνεῖχεν ἀνθρωπίνην ἀπολύτως φύσιν, ὡς προελέχθη, ὡς ἄνθρωπος δὲ ἐξιδανικεύθη καὶ ἀνεβιβάσθη ὑπὸ τοῦ λαοῦ εἰς θεόν. Καὶ ἐπειδὴ ἅπαξ γεννηθείς, θὰ ἀπέθνησκε καὶ μοιραίως, οἱ ποιηταὶ καὶ οἱ πεζογράφοι τῶν αἰώνων ἐκείνων, οἵτινες ὕμνησαν αὐτὸν ζῶντα καὶ δράσαντα, ὡς σωτῆρα τῆς πασχούσης ἀνθρωπότητος, περιέβαλον καὶ τὸν θάνατον αὐτοῦ διὰ μυστηριώδους αἴγλης. Ἀλλ' ἐνῷ τῶν ποιητῶν ἡ φαντασία καὶ τοῦ λαοῦ αἱ προλήψεις ἐζήτησαν νέα ἰδεώδη καὶ εἰς τοῦ θανάτου ἀκόμη αὐτοῦ τὸ μυστηριῶδες σκότος, οἱ ἀπόγονοι αὐτοῦ Ἀσκληπιάδαι καὶ οἱ ἐκλεκτοὶ τῆς Ἱεραρχίας του μῦσται, ἔτρεφον ἔτι πρακτικωτέρους σκοπούς. Ἤθελον ν' ἀποκρύψωσι, μὲ ἄλλας λέξεις, τὴν μεγάλην ἀπώλειαν, ἐντὸς τοῦ ἰδίου παχυλοῦ μυστηρίου. Ἐκ τούτου λοιπὸν προέκυψε τὸ μέγα χάος, ὅπερ παρατηρεῖται εἴς τε τὴν γέννησιν, τὴν ζωὴν αὐτοῦ καὶ τὸν θάνατον αὐτὸν ἀκόμη.

Δι' ὅλους τοὺς λόγους τούτους, ὁ πρῶτος ἱδρυτὴς τῆς Ἑλληνῆς Ἰατρικῆς, ἦλθε, διῆλθε, καὶ ἀπῆλθεν ἐκ τοῦ κόσμου, ὡς μέγα φωταυγὲς μετέωρον. Τὸ μετέωρον ὅμως τοῦτο ἐχάραξε βαθέως εἰς τοὺς σκοτεινοὺς ὁρίζοντας τὴν ἀπαστράπτουσαν αὐτοῦ τροχιὰν καὶ ἐκ τῆς λάμψεως ταύτης ἐπεφάνησαν τὰ πρῶτα Ἀσκληπιεῖα. Τὸ ἴδιον τοῦτο μυστηριῶδες καὶ εὐεργετικὸν φῶς, ἧναψε βραδύτερον καὶ τῆς ἐπιστήμης ἡμῶν τὸν ἀειφλεγῆ πλέον πυρσόν, τὸν κρατούμενον ὑπὸ τῆς στιβαρᾶς χειρὸς τοῦ μεγάλου τῆς Κῶ Διδασκάλου της.

Ὅτι δὲ ἐθεωρεῖτο μᾶλλον ὡς θεὸς ὁ Ἀσκληπιός, μᾶς προκύπτει καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ὁ θάνατος αὐτοῦ μένει ἐπίσης σκοτεινός,

ὅπως ἡ ζωή του, καὶ τοῦτο διότι οἱ θεοί, οὐδέποτε γεννηθέντες, δὲν ἔπρεπε καὶ ποτὲ ν' ἀποθνήσκωσιν.

Ὡς ἥρως, ἡ ἡμίθεος ἠδύνατο νὰ παρίσταται ἀποθνήσκων, ἀλλ' ὡς τοιοῦτον ἐλάχιστοι τὸν γεραίρουσιν, ἀφοῦ ἐπὶ 320 Ἀσκληπιείων, ἅτινα ἡ παράδοσις μᾶς παρουσιάζει, ὡς ὑπάρξαντα ἐν τῇ ἀρχαιότητι, μόνον 4 (κατὰ τὸ μυθολογ. λεξικὸν τοῦ Roscher), φέρονται ἐκ τῶν ἀρχαίων πηγῶν, ὡς ἐγείραντα ἀνδριάντας τοῦ Ἀσκληπιοῦ ὡς ἥρωος. Οὐχ ἧττον ἀπαντῶμεν ἐπίσης εἴς τινας ἀρχαίους συγγραφεῖς καὶ τάφους αὐτοῦ ὑπὸ τὴν ἰδιότητα ταύτην, εἴς τινας πόλεις ἐγερθέντας, ἀλλὰ καὶ ἡ γνησιότης τούτων εἶναι ἀμφίβολος. Ἀναφέρονται λ. χ. τέσσαρες τοιοῦτοι.

1ον) Τάφος τοῦ Ἀσκληπιοῦ εἰς τὴν Κυνόσουραν. Ὅπου ὁ Κικέρων ἀναφέρει ὅτι ἐκεραυνοβολήθη ὁ Ἀσκληπιὸς (ΙΙ Α 5).

2ον) Τάφος του ἐν Ἀρκαδίᾳ, ἀμφίβολος καὶ συγχεόμενος ἴσως μετ' ἄλλου ὁμοίου τῷ Ἀσκληπιῷ ἥρωος, καὶ

3ον) Τύμβος τις τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ ([1]), ἀμφίβολος ἐπίσης, διότι οὐδὲν μᾶς πείθει, ὅτι ὑπῆρξε τοιοῦτός τις ἐκεῖ.

Ὡς 4ον) δὲ τάφον θέλουν νὰ παρουσιάσωσι τὸ ἐν Ἀθήναις ἐγερθὲν Ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, περὶ οὗ ὅμως πλεῖσται ἀμφιβολίαι καὶ ἀντιφάσεις ὑπάρχουσι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ XIX.

Ὁ Ἀσκληπιὸς ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Τέχνῃ — Τὰ ὑπὸ τῶν συγγραφέων μνημονευόμενα ἀγάλματα αὐτοῦ — Ὁ ἀρχαϊκὸς τύπος τοῦ θεοῦ τῆς ἰατρικῆς — Πόσα καὶ ποῖα τὰ σωζόμενα ἀγάλματα — Ἀσκληπιὸς Ἀθηνῶν — Νεαπόλεως — Βερολίνου — Φλωρεντίας — Ἔφηβος Ἀσκληπιὸς Ἐπιδαύρου — Γέρων Πειραιῶς — Ἄγαλμα Ὑγιείας Βερολίνου — Ἕτερον Ἀθηνῶν.

Καὶ ἤδη, ὅτε ἐπὶ μακρὸν ἠσχολήθημεν περὶ τῶν διαφόρων ζητημάτων τῶν συναφῶν πρὸς τὴν μυθολογικὴν καὶ πραγματικὴν

([1]) (Rusinus recogn. pseudoel 10—17).

ὑπόστασιν τοῦ θεοῦ τῆς Ἰατρικῆς ἐν τῷ ἀρχαιοτάτῳ κόσμῳ, καὶ ἀνεζητήσαμεν εἰς ὅλας τὰς γραπτὰς καὶ ἀγράφους πηγάς, τὰ ἴχνη τῆς διαβάσεώς του, θεωροῦμεν ἀναγκαιότατον, πρὸς συμπλήρωσιν τῆς εἰδικῆς ἡμῶν ταύτης μελέτης, νὰ πραγματευθῶμεν ἐν τέλει ὅλως ἁδρομερῶς, καὶ τὸ σκοτεινότατον ἐπίσης ζήτημα τῆς παραστάσεως τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλληνικῇ Τέχνῃ. Τοῦτο πράττοντες, ἴσως κατορθώσωμεν νὰ συγκεντρώσωμεν ἐπὶ τὸ αὐτὸ καὶ ὑπὸ κοινόν τινα τύπον τὸ ὁμοίωμα αὐτοῦ, ἀναζητοῦντες ἰδίᾳ εἰς τὰς διαφόρους παραστάσεις του, τὸν ἰητῆρα θεόν, κατὰ τὴν φιλάνθρωπον αὐτοῦ ὡς ἰατροῦ δρᾶσιν.

Ἃς ζητήσωμεν λοιπὸν τὴν εἰκόνα αὐτοῦ εἰς τὰ ἀγάλματα, τὰ ἀνάγλυφα, τὰ νομίσματα, τοὺς δακτυλιολίθους, τὴν ζωγραφικὴν καὶ τὰ ἀγγεῖα, ὅσα μέχρι τῆς σήμερον ἀνεκαλύφθησαν καὶ εὑρίσκονται εἰς διάφορα Μουσεῖα καὶ συλλογάς.

Ἐλάχιστα εἶναι δυστυχῶς τὰ διάφορα ταῦτα ὁμοιώματα τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἐν σχέσει πρὸς τὰ πολλαπλᾶ κατὰ τὴν Ἀρχαιότητα ὑπάρξαντα. Τὰ ἀγάλματα ἰδίως τοῦ θεοῦ τῆς ἰατρικῆς τὰ εἰς τοὺς διαφόρους συγγραφεῖς μνημονευόμενα εἶναι πολλὰ καὶ διάφορα, ἀλλ' ἡ ἀναγραφὴ πάντων τούτων ὑπὸ καλλιτεχνικὴν ἢ ἀρχαιολογικὴν ἔποψιν, διαφεύγει τὸν ἡμέτερον σκοπὸν ἐνταῦθα. Ἃς εἴπωμεν ἐν τούτοις, ὅτι ἡ ἀρχαία τέχνη καὶ μάλιστα ἡ ἰδίως ἀρχαϊκὴ καλουμένη, παρίστα αὐτὸν νέον καὶ ἄτριχα. Ἀλλὰ καὶ βραδύτερον ὁ Κάλαμις εἰς τοιαύτην περίπου ἡλικίαν παρέστησε τὸν Ἀσκληπιὸν εἰς τὸ διάσημον ἐκεῖνο χρυσελεφάντινον ἄγαλμα, ὅπερ περιγράφει ὁ Παυσανίας, ὡς ἐν Σικυώνῃ εὑρισκόμενον(1). Μόνον μετὰ τὸν 5ον αἰῶνα μ. Χ. φαίνεται ἐπικρατήσας ὁ κλασικὸς τύπος τοῦ θεοῦ, μετὰ δασέως γενείου καὶ μύσταχος(2). Ἓν ἐκ τῶν γνωστοτέρων καὶ ὡραιοτέρων ἀγαλμάτων τοῦ τύπου τούτου, ἐπίσης χρυσελεφάντινον, εἶναι τὸ ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἐπιδαύρου

(1) Παυσανίας II, 27. 2 καὶ 10. 3.
(2) M. Collignon. Mythologie figur. de la Grèce σελ. 312.

ΕΙΚ. ἀρ. 28.

ἔργον τοῦ Θρασυμήδους τοῦ Παρίου. Τοῦτο παριστᾷ, κατὰ τὸν Παυσανίαν ἐπίσης, τὸν Ἀσκληπιὸν ἐπὶ θρόνου καθήμενον καὶ κρατοῦντα, διὰ μὲν τῆς μιᾶς χειρὸς τὴν συνήθη βακτηρίαν, διὰ δὲ τῆς ἑτέρας τὸν ὄφιν αὐτοῦ (ἴδε νομίσματα εἰκ. ἀρ. 23—24).

Ἀλλ' ἂς ἔλθωμεν ἀμέσως εἰς τὸ μᾶλλον ἐνδιαφέρον ἡμᾶς θέμα, τῆς ἀνευρέσεως τοῦ τύπου τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐπὶ τῶν σήμερον σωζομένων ἐκ πρωτοτύπων ἢ ἐξ ἀντιγραφῶν ἀγαλμάτων αὐτοῦ.

Ἀγάλματα. Εἰς τὰ διάφορα λοιπὸν Μουσεῖα καὶ ἀρχαιολογικὰ κέντρα, ὑπάρχουσι σήμερον περὶ τὰ πεντήκοντα περίπου ἀγάλματα αὐτοῦ.

Δὲν ἀνήκει βεβαίως εἰς ἡμᾶς νὰ δώσωμεν ἐνταῦθα λεπτομερῆ σημείωσιν τῶν διαφόρων μερῶν, ἔνθα εὕρηνται ταῦτα καὶ τῆς καλλιτεχνικῆς αὐτῶν ἀξίας, διότι τοῦτο θ' ἀπετέλει θέμα ὅλως εἰδικόν, τὸ ὁποῖον οὐδεμίαν ἔχομεν πρόθεσιν καὶ ἁρμοδιότητα νὰ θίξωμεν ἐνταῦθα. Περιοριζόμεθα λοιπὸν νὰ παράσχωμεν μόνον γενικήν τινα ἰδέαν τῆς ὑπολειφθείσης ἡμῖν εἰκόνος τοῦ θεοῦ τῆς Ἰατρικῆς, ὅπως ἀνεύρωμεν εἰ δυνατόν, κοινόν τινα τύπον εἰς τὴν παράστασιν αὐτοῦ, ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἰατρικὴν ἡμῶν ταύτην μελέτην, τὸ μὲν ἐκ τῆς φυσιογνωμίας καὶ στάσεως αὐτοῦ, ὅταν εὕρηται μόνος, τὸ δὲ ἐκ τῶν διαφόρων σκηνῶν, ἃς παρουσιάζει, ὅταν μετ' ἄλλων προσώπων ἐν συμπλέγματι παρίσταται. Ἐξ ὅλων λοιπὸν τῶν γενομένων παρατηρήσεων ἐπὶ τῶν διαφόρων ὁμοιωμάτων αὐτοῦ, συνάγομεν εἰς ὅ,τι μὲν ἀφορᾷ τὴν θέσιν τοῦ σώματος αὐτοῦ, ὅταν εἶναι ὄρθιος, τέσσαρας χαρακτηριστικὰς στάσεις, ἐκτὸς τῆς ἀμφιέσεως, ἣν παραλείπομεν.

Ὁτὲ μὲν στηρίζεται διὰ μακρᾶς βακτηρίας ἐπὶ τῆς δεξιᾶς μασχάλης καὶ ἄλλοτε ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς. Ἄλλοτε κρατεῖ βραχεῖαν βακτηρίαν διὰ τῆς δεξιᾶς, καὶ ἄλλοτε διὰ τῆς ἄλλης χειρός. Πάντοτε ὅμως ἡ βακτηρία αὐτοῦ φέρει περιελιγμένον τὸν ὄφιν. Ἐν γένει δὲ παρίσταται σεβαστὸς καὶ ἐπιβάλλων μὲ γλυκύτατα χαρα-

χτηριστικά. Τὸ εὐρὺ αὐτοῦ στῆθος εἶναι γυμνὸν συνήθως, ὁ δὲ πολύπτυχος χιτὼν, ἐρριμμένος ἐπιχαρίτως ἐπὶ τῆς ὠμοπλάτης, κατέρχεται σκεπάζων τὸ σῶμα.

Εἰς τὰς 4 ταύτας διαφόρους στάσεις ἀνάγονται τὰ πλεῖστα τῶν γνωστῶν ἀγαλμάτων, ἅτινα ἐν πρωτοτύπῳ ἢ ἐξ ἀντιγραφῆς, διεσώθησαν μέχρι σήμερον. Ἐντὸς τῆς σειρᾶς τούτων μνημονεύομεν, ὡς μᾶλλον ἐξέχοντας τύπους, τὸν Ἀσκληπιὸν τοῦ Μουσείου τῆς Νεαπόλεως, τὸν ἀνήκοντα εἰς τὸ Ἀσκληπιεῖον τῆς Ρώμης.

Τὸ ὀρειχάλκινον ἀγαλμάτιον αὐτοῦ, τὸ ἐν τῷ ἰδίῳ Μουσείῳ εὑρισκόμενον (Herculaneum), καὶ

Τὸν Ἀσκληπιὸν τῆς Villa Ludovici.

Καὶ εἰς τὰ τρία ταῦτα ὑποδείγματα παρατηροῦμεν τὸν θεὸν τῆς Ἰατρικῆς ἐν κατανυκτικῇ στάσει καὶ πλήρει ἀναπαύσει εὑρισκόμενον. Εἰς τὸ ἄγαλμα τοῦ Μουσείου τῆς Νεαπόλεως βλέπομεν αὐτὸν νέον καὶ ἀγένειον.

Ἕτερος ὡραῖος καὶ ἐπιβλητικὸς τύπος τοῦ Ἰατροῦ θεοῦ ὑπάρχει εἰς τὸ ἐπίσης ὀρειχάλκινον ἄγαλμα, τὸ εὑρισκόμενον εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Βερολίνου (1). Κατὰ τοῦτο ὁ Ἀσκληπιὸς παρίσταται εἰς στάσιν ἐνεργείας καὶ κινήσεως, μὲ ἔκφρασιν προσώπου ἐν ψυχικῇ ταραχῇ καὶ συγκινήσει διατελοῦντος, ἀληθοῦς δηλ. ἰατροῦ, ἐκ τῆς θέας τοῦ ἀλγοῦντος παθαινομένου. Ὁ ἐν τῷ ἰδίῳ ὅμως Μουσείῳ εὑρισκόμενος Ἀσκληπιὸς, ὁ φέρων τὴν βακτηρίαν ὑπὸ τὴν δεξιὰν μασχάλην, εἶναι ἐπίσης θαυμάσιος τὴν τέχνην καὶ ἔκφρασιν. Παρίσταται οὗτος σύννους καὶ περίφροντις, ὡς βλέπομεν εἰς τὴν παρακειμένην εἰκόνα (Εἰκ. ἀρ. 21).

Ἐπίσης χαρακτηριστικὴ ὄψις πολυμόχθου καὶ συμπαθοῦντος ἰατροῦ εἶναι καὶ τὸ ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Φλωρεντίας (dei Uffici)

(1) Panofka 4—2.

ευρισκόμενον ἄγαλμα αὐτοῦ, τὸ φέρον ἔκφρασιν ζωηρὰν ἐπιβλητικῆς ἀγαθότητος (Εἰκ. ἀρ. 22)(1).

Ἕτερον ἔργον καλῆς τέχνης, Ρωμαϊκὸν ἴσως ἀντίγραφον, παριστῶν τὸν Ἀσκληπιὸν ἐν μεγαλοπρεπεῖ στάσει καὶ μὲ φυσιογνωμίαν ἐξόχως ἐκφραστικὴν τῆς ἠπιότητος καὶ ἀγαθότητος αὐτοῦ, εἶναι τὸ ἐν τῷ Μουσείῳ τῶν Ἀθηνῶν εὑρισκόμενον ἄγαλμα αὐτοῦ, οὗ ἐπίσης παραθέτομεν τὴν εἰκόνα ἐνταῦθα (Εἰκ. ἀρ. 26).

Ἀγάλματα τοῦ Ἀσκληπιοῦ, παριστῶντα αὐτὸν ἐπὶ θρόνου καθήμενον, ὑπάρχουσιν ὀλιγώτερα. Καὶ εἰς ταῦτα παρατηρεῖται ἡ αὐτὴ περίφροντις φυσιογνωμία μὲ πλουσίαν κόμην καὶ πώγωνα.

Ὡς γενικὸν ἐξαγόμενον τῶν παρατηρήσεων ἡμῶν, ὑπὸ ἔποψιν στάσεως καὶ μορφῆς, ἐπὶ ὅλων τούτων τῶν ὑποδειγμάτων, εἶναι ὅτι ἡ μὲν ὁμοιότης αὐτοῦ εἰς ὅλα ταῦτα εἶναι προφανής, τὸ δὲ βλέμμα του, ὀρθίου ἢ καθημένου, ἀγενείου ἢ μή, διατηρεῖ ἐντελῶς ἰδιόρρυθμον ἔκφρασιν συμπαθείας, περισκέψεως καὶ οἱονεὶ μερίμνης διὰ τὰ περὶ αὐτόν.—Ἐκτὸς ὅμως τῆς ἐξωτερικεύσεως ταύτης, ἂς ἐπιτραπῇ ἡμῖν ὑπὸ τῶν Κων ἀρχαιολόγων καὶ ἑτέρα τις ἰατρικὴ παρατήρησις ἀφορῶσα εἰς τὴν ἡλικίαν αὐτοῦ. Πράγματι, ἂν θέσωμεν ὑπὸ τὰ ὄμματα ἡμῶν σειρὰν διαφόρων αὐτοῦ εἰκόνων καὶ περεργασθῶμεν ἐν λεπτομερείᾳ τὰς γραμμὰς τοῦ προσώπου του, θέλομεν εὕρει σημεῖά τινα προδίδοντα προφανῆ διαφορὰν ἡλικίας μεταξὺ τούτων. Ἀλλ' ἀνεξαρτήτως τούτου, ἡ ἁπλῆ ἡμῶν αὕτη εἰκασία καθίσταται πραγματικὴ βεβαιότης, ὅταν περιεργασθῶμεν καὶ τὸν ἕτερον τύπον τοῦ Ἀσκληπιοῦ, σπανιώτερον τοῦτον, εἰς ἐφηβικὴν ἡλικίαν εὑρισκομένου. Οὗτος δικαιολογεῖ ἔτι μᾶλλον νομίζομεν τὴν παρατήρησιν ἡμῶν ταύτην.

(1) Clarack 647—1152.

Εἰκ. ἀρ. 27.

Πράγματι, εἰς τὸ ἀρχαιολογικὸν ἡμῶν Μουσεῖον εὑρίσκεται ὡραιότατον ἄγαλμα αὐτοῦ, ἐξ Ἐπιδαύρου, ἐντελῶς ἐφήβου, ἄνευ γενείου καὶ μύστακος, ὅπερ παραθέτομεν ἐπίσης ἐνταῦθα πλησίον ἑτέρου, κατὰ τὸ ἄνω ἥμισυ μόνον δυστυχῶς διατηρουμένου, ἀγάλματος τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἐν Πειραιεῖ ἀνακαλυφθέντος(¹). Οὗτος φέρει πώγωνα δασὺν καὶ θαυμασίαν στάσιν καὶ ἔκφρασιν (Εἰκ. ἀρ. 27).

(¹) Ἀνεκαλύφθη τῷ 1888 καὶ ἀναφέρεται, κατὰ τοὺς ἀρχαιολόγους εἰς τὸν 4 π. Χ. αἰῶνα — εἶνε ἀντίγραφον Ρωμαϊκὸν πιθανῶς — (ἀρχαιολ. Μουσ. Ἀθην. ἀρ. 258).

Ἂν λοιπὸν ὁ Ἀσκληπιὸς ἀνῆκε πράγματι εἰς τοὺς θεοὺς τῆς Ἑλληνικῆς Μυθολογίας, νομίζομεν ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ παρίσταται ὑπὸ διαφόρους ἡλικίας ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Τέχνῃ, ἀλλὰ νὰ φέρῃ τὴν αὐτὴν πάντοτε ὄψιν, ὅπως ὅλοι τῆς ἀρχαιότητος οἱ θεοί, οἵτινες εἶναι γνωστοὶ ὑπὸ ἕνα καὶ μόνον τύπον πάντοτε καὶ εἰς μίαν μόνην ἡλικίαν. — Ὁ Ζεὺς ἴσως παρέστη εἰς παιδικὴν ἡλικίαν, ἀλλὰ συμβολικῶς ὡς καὶ ὁ Ἡρακλῆς, ὅστις ἦτο ἐπίσης ὅπως ὁ Ἀσκληπιὸς, ἡμίθεος. —

Μετὰ τῶν γνωστῶν καὶ ἐνδιαφερόντων τὸ θέμα ἡμῶν ἀγαλμάτων τοῦ Ἀσκληπιοῦ, θεωροῦμεν ἀναγκαῖον νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα καὶ τὸ ὁμοίωμα τῆς ἀχωρίστου αὐτοῦ θυγατρὸς, τῆς Ὑγιείας, ὡς ἀποτελοῦν συμπλήρωμα, οἱονεὶ, τῆς ἰατρικῆς αὐτοῦ παραστάσεως ἐν τῇ Μυθολογίᾳ καὶ τῇ Τέχνῃ. Αὕτη συνήθως παρίσταται κρατοῦσα ἢ τρέφουσα ὄφιν, ὡς βλέπομεν εἰς τὸ ὡραῖον ἄγαλμα τοῦ Μουσείου τοῦ Βερολίνου, ὅπερ παραθέτομεν ἐνταῦθα (Εἰκ. ἀρ. 29).

Ἡ στάσις τῆς τόσον συμπαθοῦς παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἀκολούθου τοῦ ἰατροῦ θεοῦ, ἦτο πάντοτε μεγαλοπρεπὴς καὶ ἐπιβάλλουσα διὰ τῆς εὐγενοῦς καὶ ὡραίας αὐτῆς φυσιογνωμίας· διὰ τοῦτο καὶ ἐδόθησαν εἰς αὐτὴν, ὅπως καὶ εἰς τὸν πατέρα, τὰ χαρακτηριστικώτερα τῶν ἐπιθέτων, διά τε τὴν ἐξωτερικὴν αὐτῆς ὄψιν καὶ διὰ τὸ ὑπέρτατον ἀνθρώπινον ἀγαθὸν, ὅπερ συμβολίζει. Ἰδοὺ λ. χ. εἷς ἐκ τῶν ὡραιοτέρων ὕμνων καὶ χαρακτηρισμῶν αὐτῆς βαθυτάτης ἐννοίας, «Λιπαρόμματε, μᾶτερ, Ἀπόλλωνος βασίλεια ποθεινὰ, πραΰγελως Ὑγιεία» (¹). Ἀλλὰ συνήθως παρίσταται βοηθοῦσα τὸν Ἀσκληπιὸν, κατὰ τὴν φιλάνθρωπον αὐτοῦ δρᾶσιν, ὡς παρατηροῦμεν εἰς ὅλα τὰ ἀνάγλυφα συμπλέγματα τῆς Ἐπιδαύρου. Πολλάκις κρατεῖ φιάλην τινα ἢ κυτίον μετὰ φαρμάκων, ἄλλοτε περιποιεῖται ἀσθενῆ κ. τ. λ.. Μία ἐκ τῶν σπα-

(¹) Ἰδ. Ἰσύλλον ἐξ Ἐπιδαύρου. Wilamowitz σελ. 192.

Εἰκ. ἀρ. 29.

νιωτέρων παραστάσεων αὐτῆς εἶναι ἡ ἀνακαλυφθεῖσα εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Ἐπιδαύρου τῷ 1897, καὶ εἰς τὸ Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον ἡμῶν σήμερον εὑρισκομένη. Ταύτης παραθέτομεν τὴν εἰκόνα, διὰ τὸ ὡραῖον τῆς τέχνης καὶ τὴν θαυμασίαν γλυκύτητα τῆς ἐκφράσεως.

Κρατεῖ αὕτη παραδόξως διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς, στρογγύλην θήκην, περιέχουσαν βεβαίως φάρμακον, ὡς συνήθως, ἐπὶ ταύτης ὅμως εὕρηται γεγλυμμένη μικρὰ Γοργόνη. Αὕτη θὰ συνεβόλιζεν ἴσως τὴν Ἀγαθὴν Τύχην, ὡς ἀλεξίκακον ἢ περίαπτον, διὰ τὸ βάσκανον ὄμμα (Εἰκ. ἀρ. 30)(¹).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ XX.

Τὰ ἀνάγλυφα — Ὁ Ἀσκληπιὸς τῆς Ἐπιδαύρου — Τὰ διάφορα ἀνάγλυφα ἀφιερώματα — Ὁ ὄφις ὡς ἱερὸν ἔμβλημα — Διάφορα συμπλέγματα Ἀσκληπιείου Ἀθηνῶν — Ὁ Ἀσκληπιὸς μετὰ τῶν Ἀσκληπιαδῶν — Ὁ Ἀσκληπιὸς παρὰ τὴν κλίνην πάσχοντος — Παράθεσις εἰκόνος — Ὁ Αἰλιανὸς περιγράφων ἐπίσκεψιν τοῦ Ἀσκληπιοῦ

(¹) Ἰδοὺ τί σημειώνει περὶ τοῦ ὡραίου τούτου ἀγαλματίου τῆς Ὑγιείας ὁ ἔφορος τοῦ Μουσείου Κος Στάης—ὅστις εὐγενῶς μᾶς ἐπέτρεψε καὶ τὴν φωτογράφησιν αὐτοῦ—ἐν τῷ προσεχῶς ἐκδοθησομένῳ Γαλλιστὶ λαμπρῷ αὐτοῦ καταλόγῳ «La main droite, ainsi que les pieds manquent—Trouvée à Epidaure 1897. C'est le type habituel de la déesse, portant le serpent enroulé autour du corps, avec cette différence importante, que la statuette tient de la main gauche une petite boite ronde dont le couvercle est orné du Gorgonéon (Γοργονείου). C'est sans doute un attribut symbolique indiquant, que le contenu de la boite, probablement le médicament, fait disparaitre le mal.»

πρὸς πάσχοντα ποιητὴν — Δακτυλιόλιθοι — Νομίσματα — Τοιχογραφίαι — Ἀγγεῖα — Εὐβοιακὸν ἀγγεῖον μουσείου Ἀθηνῶν — Συμβολισμὸς τούτου — Ἐπίλογος.

Ἀνάγλυφα. Εἰς τὴν σειρὰν τῶν ἀναγλύφων, ἅτινα διεσώθησαν ἡμῖν, παρατηροῦμεν τὴν αὐτὴν ἐπιβάλλουσαν τοῦ θεοῦ μορφήν. Εἴς τινα τούτων βλέπομεν τὸν Ἀσκληπιὸν μόνον, ὄρθιον ἢ καθήμενον. Ἓν ἀληθὲς καλλιτέχνημα τούτου, ἐπὶ θρόνου καθημένου, εὕρηται ἐπίσης εἰς τὸ ἡμέτερον Μουσεῖον, ἀνακαλυφθὲν εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Ἐπιδαύρου καὶ περὶ τοῦ ὁποίου πολλὰ ἐγράφησαν.

Μεθ' ὅλην τὴν φθορὰν, ἣν ὑπέστη, διατηρεῖ τὴν εὐγενεστέραν καὶ ἐπιβλητικοτέραν ἐν τῇ ἀγαθότητι καὶ σοβαρότητι αὐτῆς ὄψιν (Εἰκ. ἀρ. 28).

Ἡ στάσις αὐτοῦ ἡ μεγαλοπρεπὴς καὶ τῆς ἀριστερᾶς αὐτοῦ χειρὸς ἡ παραστατικὴ κίνησις πρὸς ὡρισμένον σημεῖον δεικνύει τὴν φιλάνθρωπον αὐτοῦ μέριμναν καὶ ἐποπτείαν καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἀναπαύσει ἀκόμη. Καὶ ἤδη πρὶν ἢ ὁμιλήσωμεν περὶ τῶν διαφόρων εἰκονικῶν ἀναγλύφων τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἅτινα ἀνεκαλύφθησαν παρ' ἡμῖν, δέον νὰ μνημονεύσωμεν καὶ τὴν σειρὰν τῶν διαφόρων ἀναθηματικῶν πλακῶν, αἵτινες παριστῶσι διάφορα ἰατρικὰ σκεύη, μέλη ἰαθέντα ἀσθενῶν, μικρὰ τοῦ θεοῦ ὁμοιώματα ἐπὶ ἐπιγραφῶν, ζῷα διάφορα ἐκ τῶν ἱερῶν αὐτῷ κτλ. Ἀλλὰ περὶ πάντων τούτων ἐκάμομεν λόγον εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν Ἀσκληπιείων ἐν γένει καὶ ἰδίᾳ τοῦ τῶν Ἀθηνῶν. Μεταξὺ τούτων ὅμως, ἰδιαιτέρας ὅλως μνείας ἐνταῦθα θεωροῦμεν τὸν πρὸ τριετίας περίπου ἀνακαλυφθέντα μεγαλοπρεπῆ ὄφιν (ὃν ἀνεφέραμεν παροδικῶς καὶ εἰς τὴν σελ. 31), ὅστις ἀποτελεῖ καὶ τὸ ἐξωτερικὸν ἔμβλημα τοῦ βιβλίου τούτου, διότι εἶναι καὶ τὸ κατ' ἐξοχὴν χαρακτηριστικὸν σύμβολον τοῦ θεοῦ τῆς ἰατρικῆς, περὶ οὗ πραγματεύεται (Εἰκ. ἀρ. 7).

Τὸ ὡραῖον τοῦτο ἀνάγλυφον εὑρέθη, ὡς εἴπομεν, ὄπισθεν τοῦ Α'. Στρατιωτικοῦ Νοσοκομείου, ὡς ἀνῆκον βεβαίως εἰς τὸ

Εἰκ. ἀρ. 7.

Ἀσκληπιεῖον τῶν Ἀθηνῶν. Εἶναι γεγλυμμένον ἐπὶ στήλης ἐκ λευκοῦ μαρμάρου ἱκανῶς μακρᾶς, ἐπὶ τῆς ὁποίας παρίσταται φυσικώτατος τὴν τέχνην καὶ μακρὸς, μεθ' ὅλους αὐτοῦ τοὺς περιελιγμοὺς ὄφις, μήκους 1 Μ. καὶ 80 ἑκ. μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ ἄνω, ἔνθα παρατηροῦμεν ἐπίσης τελείαν ἀποτύπωσιν μεγάλου σανδαλίου, φέροντος ἀκόμη μέχρι καὶ τῶν τύπων τῶν ἱμάντων αὐτοῦ. Ἐπὶ τοῦ σανδαλίου τούτου παρίσταται ὁ ἀφιερώσας πιθανῶς τὴν στήλην Σίλων, ἐν στάσει ἱκεσίας ἢ εὐχαριστίας, κάτω δὲ αὐτοῦ ἡ ἐπιγραφή, ΣΙΛΩΝ ΑΝΕΘΗΚΕ.

Τὴν σημασίαν τοῦ σανδαλίου δὲν δυνάμεθα ἀκριβῶς νὰ ἐξηγήσωμεν· οὐχ ἧττον, ἡ ἀποτύπωσις αὐτοῦ μὲ διεύθυνσιν πρὸς τὸν ὄφιν μᾶς καθιστᾷ πιθανωτέραν τὴν ἐξήγησιν, ὅτι ὁ παθὼν καὶ θεραπευθεὶς βαίνει διὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ ποδῶν, ὅπως εὐχαριστήσῃ τὸν θεὸν, παράλυτος ἴσως τέως ὤν. Ὁ θεὸς δὲ ἐπὶ τῆς παραστάσεως ταύτης ἐκπροσωπεῖται ὑπὸ τοῦ Ὄφεως, ὡς πολλάκις εἴδομεν αὐτὸν παριστάμενον ἐν τῇ Τέχνῃ.

Καὶ ἐπειδὴ ἀκριβῶς ὁ λόγος ἐνταῦθα περὶ τοῦ ὄφεως, ὡς ἐμβλήματος τοῦ θεοῦ καὶ ὡς ἀπεικονίζοντος ἐνίοτε τοῦτον, θεωροῦμεν ἀναγκαῖον νὰ εἴπωμεν ὀλίγα τινα καὶ περὶ τοῦ ἱεροῦ τούτου διὰ τὰ Ἀσκληπιεῖα ζῴου, ὅπερ ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστον τμῆμα τῆς εἰκόνος τοῦ θεοῦ τῆς ἰατρικῆς.

Πολλὰ ἐγράφησαν ἀνέκαθεν περὶ τῆς σημασίας καὶ χρησιμότητος τοῦ ὄφεως παρὰ τῷ Ἀσκληπιῷ. Ὁ Σχολιαστὴς τοῦ Ἀριστο-

Εἰκ. ἀρ. 28.

φάνους([1]) γράφει τὰ ἑξῆς περὶ τούτου. «Κοινῶς μὲν καὶ τοῖς ἄλλοις ἥρωσι δράκοντες παρετίθεντο, ἐξαιρέτως δὲ τῷ Ἀσκληπιῷ. Δράκοντες δὲ λέγονται ἀπὸ τοῦ δέρκω, ὅ ἐστι βλέπω· ὀξυδερκὲς γὰρ τὸ ζῷον. Ἀφιέρωται δὲ τῷ Ἀσκληπιῷ, ἐπειδὴ τὸ γῆρας ἀποβάλλει καὶ ἡ ἰατρικὴ δὲ φυλάττει φύσει τὸ νέον, ἐξωθοῦσα τὰ νοσήματα ... ἐπειδὴ γὰρ οἱ ὄφεις τὸ παλαιὸν αὐτῶν ἀπεκδυόμενοι δέρμα ἀεὶ νεάζουσιν, οὕτως καὶ ὁ θεὸς τῶν ἀσθενούντων τὰς νόσους οἱά τινα λεβηρίδα ἀπορρίπτων (sic) νεά-

([1]) Ἀριστοφ. Πλοῦτος Στιχ. 733.

ζοντας δείκνυσιν.» Ἕτεροι συγγραφεῖς δίδουν ἄλλας ἐξηγήσεις διὰ τὸ ἔμβλημα τοῦτο. Γνωστὸν ἡμῖν ἐν τούτοις ὑπάρχει, ὅτι ἀνεξαρτήτως τοῦ συμβολικοῦ λόγου, τὰ ἱερὰ ταῦτα ζῷα ἐχρησιμοποιοῦντο καὶ ἄλλως, ὡς εἴδομεν, εἰς τὰ διάφορα Ἀσκληπιεῖα. Ὁ Παυσανίας περιγράφει ταῦτα, ὡς ἀνήκοντα εἰς τὰ ἀκινδυνότερα αὐτῶν γένη (1). Ὁ Αἰλιανὸς (2) ὁμιλεῖ ἐπίσης εὐλαβῶς περὶ τούτων. Ὥστε ἐξελέγοντο ὡρισμένα εἴδη πρὸς ἐξυπηρέτησιν τοῦ σκοποῦ τούτου, γυμναζόμενα ὑπὸ τῶν ἱερέων. Ἐκ τῶν νεωτέρων ὁ Sprengel (3), κάμνει διὰ μακρῶν λόγον περὶ τούτων, οὓς καὶ θεωρεῖ ὡς ἐμβλήματα τῆς φρονήσεως, τῆς ἀληθείας, τῆς εὐφυΐας. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ πρῶτος ἄνθρωπος φέρεται ὡς ἀπατηθεὶς ὑπὸ τοῦ ὄφεως καὶ ὁ Μωϋσῆς συνήγειρε τοὺς ὄφεις ἐν τῇ ἐρήμῳ καὶ ἐξώρκιζε τούτους, ὡς καὶ οἱ Αἰγύπτιοι, ὧν τινὲς ἀπέδιδον αὐτοῖς θείαν φύσιν. Ὁ Welcker, ἐν τῷ περιωνύμῳ αὐτοῦ περὶ Ἑλληνικῆς Μυθολογίας συγγράμματι (4) πραγματεύεται ἐπίσης ἐκτενῶς τὸ ζήτημα τοῦτο.

Ὁπωσδήποτε τὸ ζῷον τοῦτο παραδόξως ἦτο καὶ σύμβολον καὶ ὄργανον τῆς ἰατρικῆς ἰδιότητος καὶ λειτουργίας τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ ὡς τοιοῦτον ἔμεινε καὶ θὰ μένῃ εἰς ἀεὶ ὡς ἔμβλημα τῆς ἰατρικῆς ὅλου τοῦ κόσμου.

Καὶ ἤδη ἂς ἐπανέλθωμεν εἰς τὰ ἀνακαλυφθέντα μέχρι τοῦδε παρ' ἡμῖν ἀνάγλυφα τοῦ θεοῦ.

Ἡ μεγαλειτέρα σειρὰ τούτων ἐκπροσωπεῖ τὰ διάφορα παραστατικὰ συμπλέγματα.

Ταῦτα παρουσιάζουν ἰδιαίτερον δι' ἡμᾶς ἐνδιαφέρον, διότι ἀπαντῶμεν τὸν Ἀσκληπιὸν ἐν τῇ ἰατρικῇ αὐτοῦ δράσει μετὰ τῶν υἱῶν ἢ θυγατέρων αὐτοῦ, συμπαριστωμένων, ἢ εὐλαβῶς προσερχομένων καὶ τῶν ἀναποσπάστων ἱκετῶν. Εἰς τὰ πλεῖστα τούτων ἡ Ὑγιεία εἶναι ἡ ἀχώριστος αὐτοῦ σύντροφος.

(1) Παυσαν. II, 28, 1. (2) Αἰλιαν. h. a. 8. 12.
(3) Sprengel, Geschichte der Arznei. Τομ. I. Σελ. 207—208.
(4) Welcker, Griechische Götterlehre. L. 2. 734 καὶ ἐφεξῆς.

Εἰκ. ἀρ. 31.

Τὸ ἡμέτερον Μουσεῖον περιέχει ὡραίαν καὶ ποικίλην συλλογὴν τοιούτων ἀναγλύφων, τῶν πλείστων προερχομένων ἐκ τῶν Ἀσκληπιείων Ἀθηνῶν καὶ Ἐπιδαύρου. — Μεταξὺ τούτων μνημονεύομεν τὰ ἑξῆς.

Σύμπλεγμα παριστῶν τὸν Ἀσκληπιὸν ἐν τῷ μέσῳ τῶν διαφόρων αὐτοῦ υἱῶν καὶ Ἀσκληπιαδῶν. Ἡ θέα τοῦ συμπλέγματος τούτου μᾶς δίδει παραδόξως τὴν ἰδέαν σημερινοῦ Καθηγητοῦ Κλινικῆς, φωτογραφουμένου ἐν τῷ μέσῳ τῶν βοηθῶν του, ἢ μᾶλλον, Καθηγητοῦ τῆς Ἰατρικῆς παραδίδοντος κλινικὸν μάθημα εἰς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ πρὸ τοῦ ἐξεταζομένου ἀρρώστου. Πράγματι, ὁ πρῶτος ἀριστερᾷ ἡμῶν ἐν τῷ ἀναγλύφῳ τούτῳ, κύπτων πρὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ ἡμίγυμνος παριστάμενος (Εἰκ. ἀρ. 31) μᾶς παρέχει τὴν ὄψιν ἀρρώστου, θεραπείαν ἐπικαλουμένου ἐνώπιον ἰατροῦ καὶ βοηθῶν. Εἶναι ἀληθές, ὅτι τὸ ἀνάστημα αὐτοῦ εἶναι ἴσον πρὸς τὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἐνῷ συνήθως οἱ ἱκέται παρίστανται πολὺ μικρότεροι, ὡς λ.χ. οἱ δύο μικρόσωμοι, οἱ δεξιόθεν εἰς τὸ ἄκρον ὁρώμενοι, ἀλλ' εἰς τὴν κρίσιν ἡμῶν ὁ ἀνὴρ οὗτος φαίνεται πάσχων καὶ ὑποσκάζων, τὸ δὲ σῶμά του κλίνει πως πρὸς τὸ

μέρος τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Δὲν ἐπιμένομεν βεβαίως εἰς τὴν ἰδέαν μας, ἀλλ' ἐκφράζομεν ἁπλῶς μίαν ἐντύπωσιν, ἐντύπωσιν ἰατροῦ.

Ὅμοιον σύμπλεγμα τοῦ Ἀσκληπιοῦ μετὰ τῶν βοηθῶν αὐτοῦ, εὑρίσκομεν εἰς ἀνάγλυφόν τι ὑπ' ἀρ. 1402 τεταγμένον καὶ γνωστὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς Μονῆς Λουκοῦ.

Ἰδιαιτέρας μνείας ὅμως διὰ τὸ ἰατρικὸν μέρος τοῦ θεοῦ, εἶναι δύο ἀνάγλυφα μοναδικὰ εἰς τὸ εἶδός των, ἅτινα παριστῶσι προφανέστατα τὸν Ἀσκληπιὸν ἐπισκεπτόμενον ἀρρώστους καὶ ὄχι ὑποδεχόμενον αὐτούς, ὅπως εἰς τὰ λοιπὰ συμπλέγματα φαίνεται.

Τὸ πρῶτον τούτων, εὑρισκόμενον εἰς τὴν ἰδίαν αἴθουσαν τοῦ Μουσείου, φέρει τὸν ἀριθμὸν 1397. Εἶναι δυστυχῶς ἐκ τεμαχίων συγκεκολλημένων. Παριστᾷ ἄρρωστον ἐπὶ τῆς κλίνης αὐτοῦ κατακείμενον, πλησίον δὲ τούτου καὶ ἐπὶ θρανίου καθήμενον, ἰατρὸν ἀκροώμενον αὐτοῦ ὁμιλοῦντος (διότι φαίνεται ὡς νὰ ἐκφράζηται διὰ τῶν χειρῶν). Ὄπισθεν τοῦ προσκεφαλαίου τοῦ πάσχοντος, φαίνεται συμπαριστάμενος ὑψηλός τις ἀνὴρ ὄρθιος καὶ πλησίον τούτου εἷς ἱκέτης. Ὁ ἐξετάζων τὸν πάσχοντα εἶναι βεβαίως ἰατρὸς καὶ αὐτὸς οὗτος ὁ Ασκληπιός, ἐνῷ ὁ ὄρθιος μένων εἶνε ἀναντιρρήτως εἷς ἐκ τῶν βοηθῶν αὐτοῦ, ὡς ἐξάγομεν ἐκ τοῦ ἀμέσως ἑπομένου ἀναγλύφου, ὅπερ μνημονεύομεν εἰς τὴν σελ. 154.

Τοῦτο, εὐτυχήσαντες πρὸ ἐτῶν νὰ φωτογραφήσωμεν, παραθέτομεν ὧδε (Εἰκ. ἀρ. 32). Φέρει τὸν ἀριθμὸν 1841 τοῦ Μουσείου, ἀνήκει δὲ εἰς τὸ Ἀσκληπιεῖον τῶν Ἀθηνῶν. Παριστᾷ ἄρρωστον ἄνδρα κεκλιμένον ἐπὶ κλίνης. Παρ' αὐτῷ κάθηται ἐπὶ θρανίου ἀνὴρ εὐμεγέθης, ἐπιλαμβανόμενος τῇ δεξιᾷ τῆς χειρὸς τοῦ πάσχοντος καὶ στηρίζων τὴν ἀριστερὰν αὐτοῦ ἐπὶ βακτηρίας. Ὄπισθεν τοῦ προσκεφαλαίου εὐμεγέθης νεανίας ἡμιενδεδυμένος, κρατεῖ διὰ τῆς ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν τοῦ ἀρρώστου ἐκτεινομένης δεξιᾶς αὐτοῦ χειρὸς ἀδιάγνωστόν τι πρᾶγμα, ὡς νὰ τὸ προσφέρῃ εἰς τὸν καθήμενον ἰατρόν, πρὸς χορήγησιν τούτου τῷ ἀρρώστῳ. Δεξιὰ φαίνονται καὶ ἐνταῦθα ἱκέται πρὸς βωμὸν προσερχόμενοι. Εἰς ἡμᾶς

ὁ καθήμενος παρὰ τὸν ἄρρωστον καὶ κρατῶν τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἀνὴρ εἶναι ἀναντιρρήτως ὁ ἰατρὸς Ἀσκληπιὸς ἐπισκεπτόμενος τοῦτον μετά τινος βοηθοῦ αὐτοῦ.

Οἱ ἡμέτεροι Συνάδελφοι ἀναγνῶσται θὰ δικαιώσωσι βεβαίως τὴν πρόθεσιν ἡμῶν, ὅπως ἐπιζητήσωμεν τὴν λεπτομερῆ ἔρευναν τῶν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Τέχνῃ ὁμοιωμάτων καὶ παραστάσεων τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἀφοῦ ἔχομεν ἤδη ἐνώπιον ἡμῶν, ἐκτὸς τῶν λοιπῶν γραπτῶν τεκμηρίων καὶ ζωηρὰς ἐπὶ μαρμάρου ἀπεικονίσεις, ἐπι-

Εἰκ. ἀρ. 32

βεβαιούσας τὴν καθαρῶς ἰατρικὴν αὐτοῦ φύσιν. Βλέπομεν πλέον αὐτὸν καὶ ἰδίοις ὄμμασι ἐπισκεπτόμενον πάσχοντας, ἐξετάζοντα αὐτοὺς πολυειδῶς, κρατοῦντα οἱονεὶ τὸν σφυγμὸν αὐτῶν, προσφέροντα ἰδιοχείρως τὰ φάρμακα, ἐν τέλει δὲ καὶ μάθημα κλινικὸν πρὸ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ παραδίδοντα(;;).

Ὅτι δὲ μόνον δύο τοιαῦται παραστάσεις εὑρέθησαν, δὲν προκύπτει ὅτι δὲν ὑπῆρχον καὶ πολλαὶ ἄλλαι μὴ διασωθεῖσαι σήμερον. Πρὶν λ.χ. περατώσωμεν τὰ περὶ τούτων, θεωροῦμεν

ἐπιβαλλόμενον νὰ προσθέσωμεν ἐνταῦθα ἐκ τοῦ Αἰλιανοῦ(1) μίαν γραφικωτάτην περιγραφήν, καθ' ἣν ὁ Ἀσκληπιὸς αὐτοπροσώπως ἐπικέπτεται καὶ θεραπεύει τὸν κωμικὸν ποιητὴν Θεόπομπον βαρέως πάσχοντα. Ἰδοὺ αὕτη.

«Ὅτι Ἀσκληπιὸς καὶ τῶν ἐν παιδείᾳ ἦν προμηθής. Φθόη γοῦν Θεόπομπον τὸν Ἀθηναῖον ρινώμενόν τε καὶ λειβόμενον(2) ἰάσατο καὶ κωμῳδίας αὖθις διδάσκειν ἐπῆρεν, ὁλόκληρόν τε καὶ σῶν καὶ ἀρτεμῆ(3) ἐργασάμενος. Καὶ δείκνυται καὶ νῦν ὑπὸ λίθῳ Θεοπόμπου (Πατρόθεν ὁμολογοῦντος αὐτὸν τοῦ ἐπιγράμματος, Τισαμενοῦ γὰρ ἦν υἱὸς) εἴδωλον Παρίας λίθου. Καὶ ἔστι τὸ ἴνδαλμα τοῦ πάθους μάλα ἐναργές· κλίνη καὶ αὐτὴ λίθου. Ἐπ' αὐτῆς κεῖται νοσοῦν τὸ ἐκείνου φάσμα χειρουργίᾳ φιλοτέχνῳ. Παρέστηκε δὲ ὁ θεὸς καὶ ὀρέγει οἱ τὴν παιώνιον χεῖρα καὶ παῖς νεαρὸς ὑπομειδιῶν καὶ οὗτος. Τί δ'ἄρα νοεῖ ὁ παῖς; ἐγὼ συνίημι τοῦ φιλοπαίστην Ποιητὴν ὑποδηλοῦν. γελᾷ γὰρ καὶ τῆς κωμῳδίας τὸ ἴδιον διὰ συμβόλων αἰνίττεται. Εἰ δὲ ἄλλος νοεῖ ἑτέρως κρατείτω τῆς ἑαυτοῦ γνώμης, ἐμὲ δὲ μὴ ἐνοχλείτω.»

Καὶ ἤδη, ἂς διατρέξωμεν ἐπιτροχάδην καὶ τοὺς λοιποὺς κλάδους τῆς ἀρχαίας Τέχνης ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἡμέτερον θέμα, ἀναφέροντες ὀλίγα τινα περὶ τῶν παραστάσεων τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐπὶ τῶν δακτυλιολίθων, τῶν νομισμάτων, τῶν τοιχογραφιῶν, καὶ ἐν τέλει τῶν ἀγγείων.

Νομίσματα. Κατὰ τὸν Παυσανίαν καὶ ἄλλους τῆς ἀρχαιότητος συγγραφεῖς, πολλὰ νομίσματα φέροντα τὸ ὁμοίωμα τοῦ Ἀσκληπιοῦ ὑπῆρχον εἰς διαφόρους πόλεις καὶ ἰδίᾳ εἰς ἐκείνας ἔνθα εὑρίσκοντο ἱδρυμένοι Ναοὶ αὐτοῦ. Ἐν τῷ XVII ἡμῶν κεφαλαίῳ μνημονεύομεν τινὰ τοιαῦτα Θεσσαλικῶν πόλεων καὶ ἄλλων, εἰς δὲ τὴν περιγραφὴν τῆς Θόλου τῆς Ἐπιδαύρου κάμνομεν ἐπίσης λόγον διὰ μακρῶν, περὶ δύο ἐκ τῶν ὡραιοτέρων καὶ γνω-

(1) Αἰλιανοῦ ἀποσπασμάτιον 99. Ἐκδ. R. Hercher.
(2) Κατατρωγόμενον καὶ τηκόμενον. (3) Ὑγιῆ, ἀβλαβῆ.

στοτέρων νομισμάτων, τῶν παριστώντων τὸν θεὸν τῆς ἰατρικῆς ἐντὸς τοῦ Ναοῦ αὐτοῦ καὶ τῆς Θόλου, ἅτινα παρουσιάζει ὁ κύριος Σβορῶνος, πλὴν τῶν ἄλλων, πρὸς ὑποστήριξιν τῆς περὶ τοῦ τάφου τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἰδέας αὐτοῦ.

Εἰς τὰ ὡραῖα ταῦτα νομίσματα, ἅτινα παραθέτομεν ἐπίσης ὧδε (Εἰκ. ἀρ. 23—25), εὐμενῶς παραχωρηθέντα ἡμῖν ὑπὸ τοῦ ἰδίου, βλέπομεν τὸν Ναὸν τῆς Ἐπιδαύρου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὁ θεὸς κάθηται μεγαλοπρεπῶς ἐπὶ θρόνου, κατὰ τὸ πραγματικὸν

Εἰκ. ἀρ. 23.

Εἰκ. ἀρ. 24.

ἄγαλμα τοῦ Θρασυμήδους, ὅπερ ὑπῆρχεν, ὡς ἀλλαχοῦ εἴπομεν, ἐν τῷ Ἱερῷ τούτῳ (ἀρ. 23). Ἐπὶ τοῦ ἑτέρου τούτων παρίσταται ἐπίσης ὁ Ἀσκληπιὸς τοῦ Θρασυμήδους. Εἶναι ἀμφότερα ἀργυρά. Τὸ πρῶτον ἀνάγεται εἰς τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους, τοῦ Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς, κατὰ τὸν ἴδιον Κον Σβορῶνον. Τὸ δεύτερον ὅμως ἀνήκει εἰς τὴν ὡραιοτέραν Τέχνην τοῦ 320—240 π. Χ. καὶ εἰς τὴν πόλιν τῆς Ἐπιδαύρου. Παραθέτομεν μετὰ τῶν νομισμάτων τούτων καὶ τὸ γνωστὸν κλασικὸν τῶν Ρωμαϊκῶν Χρόνων νόμισμα, ὅπερ παριστᾷ τὴν ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν μνημονευομένην σκη-

Εἰκ. ἀρ. 25.

νὴν τῆς μετακλήσεως τοῦ ἱεροῦ ὄφεως τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐξ Ἐπιδαύρου, ἐν ἔτει 294 π. Χ. καὶ τὴν ἀποβίβασιν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ἱερᾶς νήσου τοῦ Τιβέρεως, ὅπου εἶχεν ἱδρυθῇ ὑπὸ τῶν Ρωμαίων τὸ πρῶτον Ἀσκληπιεῖον αὐτῶν (ἀρ. 25).

Ἀλλ' ἐκτὸς τῶν νομισμάτων τούτων ὑπάρχουν πλεῖστα ἄλλα φέροντα διαφόρους παραστάσεις τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὧν ἡ περιγραφὴ διαφεύγει τὴν ἡμετέραν ἁρμοδιότητα καὶ τὸν σκοπόν. Ἀναφέρομεν μόνον ἐνταῦθα, ὅτι εἰς πολλὰ ἐξ αὐτῶν διακρίνεται ἐπίσης ὁ τύπος τοῦ θεοῦ εἰς διαφόρους ἡλικίας, ὀνομαστὶ δὲ εἰς τὴν ἐφηβικὴν ὡς ἀγένειος.

Δακτυλιόλιθοι. Εἰς διάφορα Μουσεῖα καὶ ἰδιωτικὰς συλλογάς, εὑρίσκομεν τὸν τύπον τοῦ θεοῦ ἐν περισσῇ ποικιλίᾳ. Χωρὶς νὰ ἐνδιατρίψωμεν εἰς γενικὰς περιγραφικὰς λεπτομερείας, σημειοῦμεν μόνον τὰ ἡμᾶς ἐνδιαφέροντα.

Εἰς τὸ Museum Florentinum Cori, εὑρίσκομεν(¹) ἐπὶ σαρδίου λίθου τὸν Ἀσκληπιὸν μετὰ τῆς Ὑγιείας, ἐν πλήρει περιβολῇ, στηρίζοντα τὴν ἀριστερὰν ἐπὶ βακτηρίας, ὡς συνήθως, διὰ δὲ τῆς δεξιᾶς αὐτοῦ, πρὸς τὸ στῆθος διευθυνομένης, κρατοῦντα δυσδιάκριτόν τι πρᾶγμα καὶ ἐστραμμένον πρὸς τὴν Ὑγιείαν, ἥτις ποτίζει διὰ φιάλης τὸν ἐπὶ τῶν ὤμων αὐτῆς ὄφιν.

Ἐν τῇ αὐτῇ συλλογῇ Cori ἀπαντῶμεν καὶ ἕτερον σπάνιον τύπον τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἐν νεαρᾷ ἡλικίᾳ καὶ ἀγένειον, στηρίζοντα τὴν δεξιὰν ἐπὶ βακτηρίας, περὶ ἣν ὁ συνήθης ὄφις, ἐν τῷ δαπέδῳ δὲ τῆς εἰκόνος τὴν λατινικὴν ἐπιγραφὴν AESCY.

Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τοῦ ἀγενείου τούτου ὁμοιώματος τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ ἐν τοῖς δακτυλιολίθοις, ἐπαναλαμβάνομεν τὴν γενομένην ἐν τοῖς πρόσθεν παρατήρησιν ἡμῶν, περὶ τῶν ἀποδείξεων, ἃς ἐπιπροσθέτως μᾶς παρέχει εἰς τὸ περὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως αὐτοῦ κεφάλαιον, ἡ ἀλλαγὴ τῶν διαφόρων ἡλικιῶν, ὑφ' ἃς παρίσταται οὗτος ἐν τῇ Τέχνῃ.

(¹) Museum-Flor. Cori, Raspe 4116.

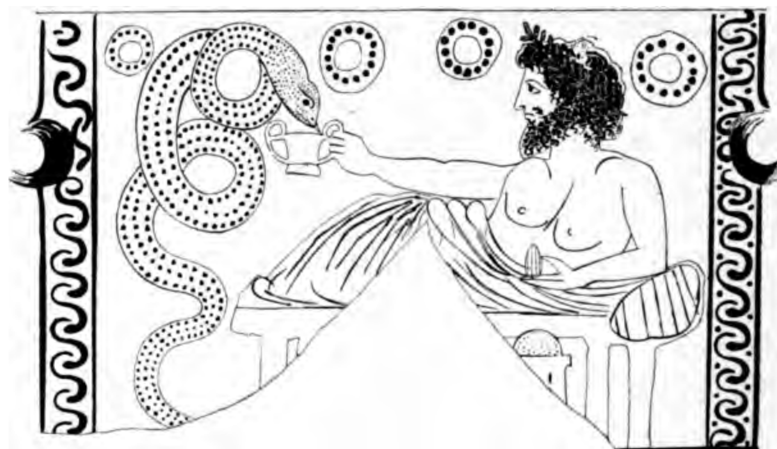
Ἡ λοιπὴ σειρὰ τῶν γνωστῶν δακτυλιολίθων δὲν παρέχει διαφορὰς οὐσιώδεις ἐκ τοῦ συνήθους τύπου τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

Ζωγραφικὴ (Τοιχογραφία). Ἂν ὁ ἀρχαῖος διάσημος Ζωγράφος Νικοφάνης, παρέστησε διὰ τῆς γραφίδος αὐτοῦ θαυμάσιον σύμπλεγμα τοῦ Ἀσκληπιοῦ, μετὰ τῶν τεσσάρων αὐτοῦ Θυγατέρων, τῆς Ὑγιείας, τῆς Αἴγλης, τῆς Πανακείας καὶ τῆς Ἰασοῦς, κατὰ τὸν Πλίνιον (1), καὶ ἂν κατὰ τὸν Παυσανίαν (2) ἕτερος Ζωγράφος, ὁ Ὀμφάλιος, ἔγραψεν ἐπὶ τῶν τοίχων ναοῦ τινος τῆς Μεσσήνης, ἕτερον ἐπίσης ἔξοχον σύμπλεγμα τοῦ πατρὸς μετὰ τῶν δύο υἱῶν αὐτοῦ ἰατρῶν, Μαχάονος καὶ Ποδαλειρίου, δι' ἡμᾶς σήμερον αἱ εἰκόνες αὗται εἶναι ὡς μὴ ὑπάρξασαι, ὅπως ὅλα δυστυχῶς τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Ζωγραφικῆς τὰ ἔργα. Ἐν τούτοις θαυμάζομεν καὶ σήμερον ἀκόμη εἰς τοιχογραφίαν τινα τῆς Πομπηΐας, (Casa Adonide) ὡραῖον σύμπλεγμα τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἔνθα παρίσταται οὗτος ἐπὶ θρόνου μετὰ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τοῦ Κενταύρου Χείρωνος. Τὸ θρανίον εἶναι πρασινόχρουν, ὁ δὲ θεὸς κρατεῖ, διὰ μὲν τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς βακτηρίαν, τὴν δὲ δεξιὰν φέρει εἰς τὸ στόμα αὐτοῦ σύννους. Φορεῖ σανδάλια εἰς τοὺς πόδας καὶ ἔχει ἐπερριμμένον ἐπὶ τῶν ὤμων ἐρυθροπράσινον μανδύαν (3).

Ἕτερον ἔργον ζωγραφικῆς δὲν ἔχομεν δυστυχῶς πρὸς ὑπόδειξιν.

Ἀγγεῖα. Παραστάσεις ἢ ἁπλαῖ εἰκόνες τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἂν κρίνωμεν ἐκ τῶν ἀτελῶν ἡμῶν ἐρευνῶν ἐπὶ τῶν σχετικῶν καταλόγων τῶν διαφόρων συλλογῶν, δὲν εὑρέθησαν νομίζομεν μέχρι τοῦδε, ἂν μὴ ἐλάχισται. — Ἐν τούτοις τὸ ἡμέτερον Ἐθν. Μουσεῖον ηὐτύχησε ν' ἀποκτήσῃ κατὰ τὸ ἔτος 1890 ἓν τοιοῦτον ἐκ Βοιωτίας, εἰς πολλὰ δυστυχῶς τεμάχια τεθραυσμένον καὶ συγ-

(1) Plin. 35. 137.
(2) Παυσανίας IV, 31—9.
(3) Ternite 1. Abth. 14; Panofka, Bild aus Leb. VII, 1; Millin G. M. 153—554.

Εἰκ. ἀρ. 33.

κολληθέν. Τοῦτο εὕρηται σήμερον ἐκεῖ ὑπ' ἀριθμὸν 5840, εὐμενῶς δὲ παραχωρηθὲν ἡμῖν πρὸς φωτογράφησιν, ὑπὸ τοῦ Κου Στάη, τὸ παραθέτομεν ἔν τε τῷ συνόλῳ καὶ ἀναλυτικῶς ἐνταῦθα (Εἰκ. ἀρ. 33—34). Τὸ ὡραῖον τοῦτο ἀγγεῖον, ὅπερ περιεγράφη καὶ ἡρμηνεύθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Κου Kern (¹), παριστᾷ ἐπὶ μὲν τῆς μιᾶς αὐτοῦ πλευρᾶς τὸν Ἀσκληπιὸν φέροντα στέφανον ἐκ διαδή-

(¹) Ἐφημ. Ἀαρχιολογική, ἔτος 1890, σελ. 133.

ματος ἢ δάφνης, κεκλιμένον ἐπὶ κλίνης καὶ προσφέροντα διὰ τῆς δεξιᾶς αὐτοῦ χειρὸς ἐντὸς δοχείου (κανθάρου) ὑγρόν τι εἰς ὄφιν, ὅστις πίνει ἐξ αὐτοῦ, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς κρατοῦντα ᾠόν, ἐνῷ ἐπὶ τοῦ τοίχου παρατηροῦνται κρεμάμενοι τέσσαρες στέφανοι. Ἐπὶ τῆς ἑτέρας πλευρᾶς φέρει γυναῖκα καθημένην ἐπὶ ἕδρας καὶ στηριζομένην ἐπὶ σκήπτρου διὰ τῆς ἀριστερᾶς αὐτῆς χειρὸς, ἐνῷ διὰ τῶν ἄκρων δακτύλων τῆς δεξιᾶς, φαίνεται κρατοῦσα ἀντικείμενόν τι καὶ μὲ ὄμμα ἐπιβλητικὸν συγχρόνως καὶ γλυκὺ ἀτενίζουσα νεάνιδα, κρατοῦσαν, διὰ μὲν τῆς δεξιᾶς ἀγγεῖόν τι (προχοΐδιον), διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς μέγαν δίσκον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου φαίνονται πλακοῦντες, ὀπῶραι καὶ κλάδοι μύρτου καὶ δάφνης, καὶ τὸν ὁποῖον προσφέρει εὐλαβῶς τῇ καθημένῃ θεᾷ (ἥτις εἶναι βεβαίως ἡ Ὑγιεία). Τὸ μᾶλλον ἐνδιαφέρον ὅμως ἡμᾶς εἶναι στέφανοι, κνῆμαι, χεῖρες, καὶ ὁλόκληροι πόδες, οἵτινες φαίνονται ἀνηρτημένοι ἐπὶ τοῦ πέριξ τοίχου. — Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ πλακοῦντος φαίνεται ἐμπεπηγμένη ἀνημμένη δὰς.

Τὰ δύο ταῦτα συμπλέγματα, ἐκτὸς τῆς ἀρχαιολογικῆς καὶ τεχνικῆς αὐτῶν ἀξίας, παρέχουσι καὶ ἰδιαίτερον δι' ἡμᾶς ἐνδιαφέρον, διά τε τὰ ὑπ' αὐτῶν συμβολιζόμενα καὶ διὰ τὰ ἀφιερώματα, ἅτινα παρουσιάζουν.

Ἡ στάσις τοῦ Ἀσκληπιοῦ ποτίζοντος τὸν ὄφιν του, παρατηρεῖται βεβαίως πολλάκις εἰς τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα. Ἐπίσης καὶ ἡ Ὑγιεία συχνότατα φέρεται μετὰ τοῦ ὄφεως ἐν αὐτοῖς (ἴδε εἰκ. ἀρ. 29 Μουσείου Βερολίνου).

Ἀφ' ἑτέρου τὰ ᾠὰ γνωρίζομεν ἔκπαλαι, ὅτι εἶναι ἡ ἀγαπητὴ τῶν ὄφεων τροφὴ(1) ἀλλὰ νομίζομεν ὅτι, ὁσάκις ὁ Ἀσκληπιὸς ἢ ἡ Ὑγιεία φαίνονται προσφέροντες τροφὴν εἰς τὸν ὄφιν, δὲν πρέπει νὰ ἐκλαμβάνεται κυριολεκτικῶς τὸ πρᾶγμα, διότι τὸ ᾠὸν καὶ ὁ κάνθαρος ἔχουν ἀναντιρρήτως συμβολικὴν ἔννοιαν ἐνταῦθα, ὡς

(1) Ἴδε καὶ O. Jahn, Archiv. Beiträge Seite 223.

προκύπτει καὶ ἐξ ἄλλων πηλίνων ἀγγείων ἐκ Βοιωτίας, παριστώντων ἄνδρας καὶ γυναῖκας κρατοῦντας εἰς ἄμφω τὰς χεῖρας ᾠὸν καὶ Κάνθαρον, χωρὶς οὐδεὶς ὄφις νὰ ὑπάρχῃ. Ὡς προσφυέστατα ἐξάγει ἀφ' ἑτέρου ὁ Κος Kern(1), ἐν Βοιωτίᾳ ὑπῆρχέ τις λατρευόμενος θεός, οὗ σύμβολα ἦσαν, ᾠὸν καὶ κάνθαρος.

Δὲν εἶναι τῆς ἁρμοδιότητος ἡμῶν νὰ ἰσχυρισθῶμεν, ἂν ὁ θεὸς οὗτος ἦτο ἐπίσης ὁ Ἀσκληπιός, οὐχ ἧττον θεωροῦμεν, ὅτι καὶ εἰς τὸ ἡμέτερον ἀγγεῖον συμβολίζεται ὁ ἰατρὸς θεὸς ἐν τῇ δράσει αὐτοῦ ἐπὶ τῆς μιᾶς πλευρᾶς, ἐνῷ ἐπὶ τῆς ἑτέρας παρίσταται προφανῶς ὁ Ναὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τῆς Ὑγιείας, ἀφοῦ κρέμανται ἐπὶ τῶν τοίχων τόσα ἐμβλήματα τῆς ἰατρικῆς δράσεως αὐτοῦ (μέλη θεραπευθέντων ἀνθρώπων κτλ.). Ἡ δὲ μεγαλοπρεπῶς καθημένη θεὰ δίδει τι (πιθανῶς φάρμακον) εἰς τὴν προσερχομένην νέαν, ἥτις, προσφέρουσα δίσκον πλήρη ὀπωρῶν καὶ πλακούντων μὲ δᾷδα ἀνημμένην ἐν τῷ μέσῳ, συμβολίζει, φρονοῦμεν, τὴν πάσχουσαν ἀνθρωπότητα, ἥτις προσφέρει ἐς ἀεὶ ἀνέσπερον φῶς λατρείας εἰς τὴν φιλάνθρωπον τῆς Ἰατρικῆς θεότητα καὶ δρᾶσιν.

Ἡ δὰς αὕτη δὲν ἀνακαλεῖ εἰς ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας καὶ τὴν μυστηριώδη καὶ παλλομένην λευκὴν λαμπάδα, ἣν προσφέρει εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἡμῶν, κατά τε τὰς ἑορτὰς καὶ τὰ Εὐχέλαια, ἡ εὐλαβὴς χεὶρ τοῦ σημερινοῦ Ἕλληνος Χριστιανοῦ εἰς τὸν προστάτην αὐτοῦ ἅγιον, ὁσάκις σώζεται ἐκ κινδύνου ἢ νόσου; — Δὲν βλέπομεν ἀφ' ἑτέρου καὶ εἰκονικώτερον ἐμπεπηγμένην ἐντὸς τῶν κολλύβων τῆς ἡμετέρας θρησκευτικῆς λατρείας τὴν ἀνημμένην λαμπάδα, τὴν συμβολίζουσαν ἴσως τὴν ζωὴν ἐν τῷ θανάτῳ; Τοιοῦτον λοιπὸν θέλομεν ν' ἀντιλαμβανώμεθα καὶ ἡμεῖς, ὡς Ἕλληνες ἰατροὶ καὶ τοῦ ἀγγείου τούτου τὸν συμβολισμόν.

Θὰ καταλογισθῇ ἴσως ἡμῖν ὡς ἰατροῖς ὑπερβολικὸς, ἂν μή

(1) Ἴδε ἀρχαιολ. Ἐφημ. ὡς ἄνω, σελ. 139, μετὰ τῆς παρατεθεμένης εἰκόνος.

τι ἄλλο ἧττον κολακευτικόν, ὁ ζῆλος καὶ ἡ σπουδὴ τοῦ νὰ ἐπιζητῶμεν ἐν πάσῃ εὐκαιρίᾳ καὶ μετ' ἐγωϊστικῆς οἱονεὶ λεπτολογίας, εἰς πᾶν σχετικὸν πρὸς τὰ ἴχνη τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τὴν κατ' ἐξοχὴν ἰατρικὴν αὐτοῦ καὶ ἀνθρωπίνην ἰδιότητα. Ἀλλ' ἄς μᾶς ἐπιτραπῇ πρὶν ἢ περατώσωμεν τὴν μικρὰν ἡμῶν πραγματείαν ταύτην καὶ ἡ ἑξῆς δικαιολογία.

Βεβαίως οὐδεμίαν μαθηματικῶς ἀκριβῆ ἀπόδειξιν περὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τοῦ θεοῦ καὶ τῆς καθαρῶς ἰατρικῆς δράσεώς του, ὡς ἱδρυτοῦ καὶ μεγάλου διδασκάλου τῆς Ἑλληνικῆς Ἰατρικῆς ἠδυνήθημεν νὰ φέρωμεν, ὡς ἐκ τοῦ βαθέος σκότους, δι' οὗ τὸν καλύπτουν οἱ ἀπώτατοι αἰῶνες. Ἀλλ' ἀφοῦ ἡ ἀρχαιολογικὴ ἐπιστήμη τῶν χρόνων ἡμῶν ἀνῆλθεν εἰς τόσον ἐπίζηλον σημεῖον προόδου διὰ τῶν παντοειδῶν ἀνασκαφῶν καὶ ἐρευνῶν, ἅς ἀνέλαβον μετ' ἀξιεπαίνου ζήλου καὶ παρ' ἡμῖν καὶ ἀλλαχοῦ οἱ διακεκριμένοι τῆς ἀρχαιολογίας μύσται, μεγίστας τρέφομεν ἐλπίδας, ὅτι θᾶττον ἢ βράδιον θέλουσι διανοιγεῖ πρὸ τῶν ὀμμάτων ἡμῶν νέοι ὁρίζοντες φωτός.

Πράγματι, μετὰ τὰς πολυτίμους ἀνακαλύψεις τῶν ἀρχαιοτάτων Αἰγυπτιακῶν παπύρων, τὰς θαυμασίας ἀνασκαφὰς τῆς Τροίας, καὶ τὰ ἐκπληκτικὰ εὑρήματα τῶν Μυκηνῶν καὶ τῆς Κνωσσοῦ, ὁ σημερινὸς κόσμος εὑρέθη ὅλως ἀπροσδοκήτως ἀπέναντι τρανῶν πλέον ἀποδείξεων προϋπάρξεως Μυκηναϊκοῦ τε καὶ προμηκυναϊκοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Τούτου τεθέντος, ἐπειδὴ φανταζόμεθα, ὅτι καὶ μεταξὺ τῶν ἀρχαίων Μυκηνῶν καὶ τῆς Ἐπιδαύρου αὐτῆς ὑπῆρχεν ἀρχαιοτάτη σχέσις γειτνιάσεως, ἀφοῦ καὶ σήμερον διαφαίνονται ἴχνη ἀρχαίας Μυκηναϊκῆς ὁδοῦ, πρὸς τὴν Ἐπίδαυρον ὁδηγούσης, τὶ ἄπορον ἂν ἡμέραν τινα τὸ μυστηριῶδες καλειδοσκόπιον τῶν ἀπωτάτων αἰώνων τοῦ κόσμου δὲν παρουσιάσῃ εἰς τοὺς ἀπογόνους ἡμῶν καὶ περαιτέρω ἀκόμη ἐκπλήξεις; Τὶς οἶδε πράγματι, ἂν δὲν ἀνακαλυφθῶσι ποτε καὶ μυστηριώδη τινὰ στοιχεῖα ὑποστάσεως καὶ ἐνσαρκώσεως τῶν ἀπω-

τάτων σκιῶν τῆς διαβάσεως τοῦ μεγάλου θεοῦ ἰατροῦ, ὑπὸ νέαν ὅλως μορφὴν καὶ δὲν ἴδῃ ἡ ἀνθρωπότης τοῦ μέλλοντος κεχαραγμένην ἀνεξιτήλως πλέον εἰς μνημεῖα, κεκρυμμένα ἔτι ζηλοτύπως ἐντὸς τῶν ἐγκάτων τῆς ἐν παντὶ δεδοξασμένης ταύτης Γῆς, τὴν δρᾶσιν τοῦ μεγάλου τῆς Ἑλληνικῆς ἰατρικῆς Δαίμονος, ὅπως ἐπικυρωθῇ τέλεον ἡ ἰδέα, ὅτι ὁ Ἀσκληπιὸς ἦτο ὁ πρῶτος τῆς ἰατρικῆς Διδάσκαλος, μετὰ δὲ τοῦτον ἀνέτειλεν ὅπως οὐδέποτε δύσῃ, ὁ φωταυγὴς ἀστὴρ τοῦ Μεγάλου τῆς παγκοσμίου ἰατρικῆς θεματοφύλακος τῆς Κῶ, Ἱπποκράτους.

Ὑπὸ τὰς παρηγόρους ταύτας ἐμπνεύσεις καὶ ἐλπίδας, ἂς μοὶ ἐπιτραπῇ λοιπὸν νὰ τῷ προσφέρω καὶ ἐγὼ σήμερον, περαίνων τὸ ἐλάχιστον τοῦτο δοκίμιον, αὐτὴν ταύτην τὴν εἰκόνα τοῦ ὡραίου ἀγγείου τῆς Βοιωτίας, ὡς εὐλαβὲς ἀνάθημα καὶ ἔμβλημα τῆς ἀκαταγωνίστου ἀντοχῆς καὶ δράσεως τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς ἰατρικῆς καὶ ὡς ἐλαχίστην ἐγκάρδιον εὐχὴν, ὅπως ἡ φιλότιμος ἰατρικὴ νεολαία ἐπαξίως συνεχίσῃ, ἐφόσον ἐφικτὸν, τὴν σειρὰν τῶν σελίδων, ἂς ἡ ἔνδοξος ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς ἰατρικῆς ἐχάραξεν ἐν τοῖς δέλτοις τῶν ἀπωτάτων αἰώνων.

Εἰκ. ἀρ. 34.

ΠΙΝΑΞ ΕΙΚΟΝΩΝ.

ΑΛΦΑΒΗΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.

Τύποις τοῦ Β. Δρουγουλίνου ἐν Λειψίᾳ.
Druck von W. Drugulin in Leipzig.

